

Gazi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 10 Sayı 19 Kış 2016

ISSN 1307 - 9778

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 10 • Sayı: 19 • Kiş 2016
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Doç. Dr. Mustafa ALKAN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Doç. Dr. Nejla GÜNAY

Yrd. Doç. Emre OZAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Ahmet ELİBOL

YAZI KURULU

Ferdi GÖKBUĞA

M. Fatih BAŞ

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Gazi Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Gazi Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hale Şivgin • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hülya K.Çengel • Gazi Üni.

Prof. Dr. Nuri Yavuz • Gazi Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Gazi Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Doç. Dr. Mustafa Alkan • Gazi Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçenko • St. Petersburg Devlet Üni.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Gazi Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Jacop Landau • Kudüs İbrani Üni.-Emekli

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaycan Millî İlimler

Akademisi

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venedik Ca' Foscari Üni.

Prof. Dr. Yusuf Sarınoy • TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Prof. Dr. Dimitri Vasiliev • Rusya Bilimler Akademisi

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Turnova Üni.

Doç. Dr. Ceenbek Alimbayev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.

Doç. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.

Doç. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Yrd. Doç. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

Yrd. Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Ankara Stratejik Araştırmalar Vakfı

Vakıflar Bankası

Gaziosmanpaşa Şubesi / Ankara

Hesap No: 00158 0072 8750 9151

Fiyatı: 90 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

Rektörlük Yerleşkesi, Araştırma Merkezleri Binası, No: 6 Teknikokullar / ANKARA

Tel : (312) 202 28 98 • 202 28 55 • Faks: (312) 202 28 97

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: http://www.gaziakademikbakis.com

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Cem Yüksel • Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 558.Sok.No: 28/30 Yenimahalle/Ankara

Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-Posta:info@pelinofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Aralık 2016

Gazi
AKADEMIC VIEW

Volume: 10 • Number: 19 • Winter 2016
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Hale ŞİNGİN

EDITORS

Prof. Hale ŞİNGİN
Prof. Mehmet Seyfettin EROL
Assoc. Prof. Mustafa ALKAN

VICE EDITORS

Assoc. Prof. Nejla GÜNAY
Assist. Prof. Emre OZAN

DESK EDITOR

Dr. Ahmet ELİBOL

PUBLICATION BOARD

Ferdi GÖKBUĞA

M.Fatih BAŞ

COMMUNICATION

Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Tayyar Arı • Uludağ Uni.
Prof. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.
Prof. Haydar Çakmak • Gazi Uni.
Prof. İlhami Durmuş • Gazi Uni.
Prof. Edward Foster • Stevens Institute of Technology
Prof. Fuat Keyman • Sabancı Uni.
Prof. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Uni.
Prof. Hasan Köni • Kültür Uni.
Prof. Çağatay Özdemir • Gazi Uni.
Prof. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.
Prof. Hale Şıngın • Gazi Uni.
Prof. Nuri Yavuz • Gazi Uni.
Prof. Hülya K. Çengel • Gazi Uni.
Prof. Mehmet Seyfettin Erol • Gazi Uni.
Prof. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Uni.
Prof. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Uni.
Assoc. Prof. Mustafa Alkan • Gazi Uni.
Assoc. Prof. Aleksandr Sotniçenko • St. Petersburg State Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.
Prof. Cemalettin Taşkıran • Gazi Uni.
Prof. Gülden Ayman • İstanbul Uni.
Prof. Hikmet Öksüz • Karadeniz Technical Uni.
Prof. Ahmet Güneş • Gazi Uni.
Prof. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.
Prof. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of Sciences
Prof. Şükrü Hanioglu • Princeton Uni.
Prof. Necdet Hayta • Gazi Uni.
Prof. Kemal H. Karpat • Wisconsin Uni.
Prof. Gökhan Koçer • Karadeniz Technical Uni.
Prof. Jacop Landau • The Hebrew Uni. of Jarusalem /
Emeritus
Prof. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National Academy of
Sciences
Prof. Ali Akar • Muğla Uni.
Prof. Ziya Öniş • Koç Uni.
Prof. Neşe Özden • Ankara Uni.
Prof. Maria Pia Pedani • Venetian Ca'Foscari Uni.
Prof. Yusuf Sarınnay • TOBB UET
Prof. Zafer Toprak • Boğaziçi Uni.
Prof. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.
Prof. Dimitri Vasilyev • Russian Academy of Science
Assoc. Prof. Krassimira Mutafova • Veliko Turnova Uni.
Assoc. Prof. Ceenbek Alımbayev • Kyrgyz-Türkiye Manas Uni.
Assoc. Prof. Uğur Ünal • Director of General State
Assoc. Prof. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.
Assist. Prof. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni
Assist. Prof. Elnur Ağayev • European University of Lefke

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

**Foundation For Ankara Strategic Research
Vakıflar Bank**

Gaziosmanpaşa Branch / Ankara
Account Nu: 00158 0072 8750 9151
Fee: 90 TL

CORRESPONDANCE - COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View
Gazi University, Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution Research and
Implementation Center
Rectorate Campus, Research Centers Building, No: 6 Teknikokullar/ANKARA
Tel: 0 312 202 28 98 • 202 28 55 • Fax: 0 312 202 28 97
E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: http://www.gaziakademikbakis.com

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISMENT PLACE

Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 558.Sok.No: 28/30 Yenimahalle/Ankara
Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-mail:info@pelinofset.com.tr

TYPES of PERIODICALS

International Refereed Local Periodical Journal

THE PUBLISMENT DATE

10 December 2016

YURTDIŐI TEMSİLCİLERİ	REPRESENTATIVES OF FOREIGN COUNTRY
Almanya Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi	Germany Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni.
Amerika Birleşik Devletleri Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi	United States of America Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah
Azerbaycan Doç. Dr. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaycan Milli İlimler Akademisi	Azerbaijan Assoc. Prof. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences
Bulgaristan Doç. Dr. İbrahim Yalimof • Sofya İslam Enstitüsü	Bulgaria Assoc. Prof. İbrahim Yalimof • Institute of Higher Islamic Studies
İsrail Prof. Dr. Jacob Landau • Kudüs İbrani Üniversitesi-Emekli	Israel Prof. Jacob Landau • The Hebrew University of Jerusalem, Emeritus
İtalya Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.	Italy Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.
KKTC Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi	Cyprus Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke
Kırgızistan Prof. Dr. Döoletbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	Kyrgyzstan Prof. Döoletbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University
Rusya Doç. Dr. Aleksander Vasiyev • Rusya Bilimler Akademisi	Russia Assoc. Prof. Aleksander Vasiyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute
Suriye Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi	Syria Prof. Mehmet Yuva • Damascus University
Makedonya Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi	Macedonia Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Orhan Kılıç • Fırat Üniversitesi Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan • Ankara Üniversitesi Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Gazi Üni. Prof. Dr. Hatice Şahin • Uludağ Üniversitesi Prof. Dr. Hale Şivgin • Gazi Üniversitesi Prof. Dr. Metin Ayışığı • Yüzüncü Yıl Üni. Prof. Dr. Esin Dayı • Atatürk Üniversitesi Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya • Marmara Üni. Prof. Dr. Yusuf Sarınoy • TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üni. Prof. Dr. Çetin Pekacar • Gazi Üniversitesi Prof. Dr. Gül Tunçel • Gazi Üniversitesi	Doç. Dr. Ayşe Fatma Erol • Gazi Üniversitesi Doç. Dr. Esmâ Reyhan • Gazi Üniversitesi Doç. Dr. Çağatay Akengin • Gazi Üniversitesi Doç. Dr. Mustafa Alkan • Gazi Üniversitesi Doç. Dr. Seyfi Yıldırım • Hacettepe Üniversitesi Doç. Dr. Nejla Günay • Gazi Üniversitesi Yrd. Doç. Dr. Erdem Çanak • Çukurova Üni. Yrd. Doç. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Üni. Dr. Ahmet Elibol • Gazi Üniversitesi Dr. Rifat Melih Aktaş • Gazi Üniversitesi Dr. Şafak Oğuz • Uluslararası Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi (USGAM)
---	---

Dergiyeye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir
The article you send cannot be given back even if they are not published.
The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Değerli “Gazi Akademik Bakış Dergisi” okuyucuları,

Dergimizin 19. sayısı ile yeniden karşınızda olmanın gurur ve mutluluğunu yaşıyoruz. Dergimizin bu sayısında 7 tarih, 4 uluslararası ilişkiler, 1 sanat ve 1 de halk bilimi dallarında olmak üzere 13 makale yer almaktadır.

Hikmet Öksüz - İsmail Köse; “Türkiye’nin Amerikalı Dostları Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’dan Geri Çekiliş Sürecinde Osmanlı, Habsburg, Erdel Dış Politikası ve Diplomasisi”, Togay Seçkin Birbudak; “Edirne’deki Fransız Konsolosu Marcel Cuinet’in Balkan Savaşı Günlüğü”, Alaattin Uca-Aytunç Ülker; “Bayburt’ta Şeyh Eşref İsyanı”, Sevilya Aslanova Saylak; “Osmanlı-Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908)”, Gökhan Demirkol; “Türkiye’nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki”, Serkan Demirel; “Hititçe Metinlerde Keten Tohumuna İlişkin Bir Öneri”, Ali Akar; “Sosyal Bilimlerin Veri Kaynağı Olarak Ağızlar”, Ayşegül Nihan Erol Şahin-Sevgi Kayalıoğlu; “I. Dünya Savaşı’nın Avrupa Resim Sanatına Etkileri”, Arif Bağbaşıoğlu; “Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO”, Mustafa Çağatay Aslan; “Dış Politika Alanında İdeolojik Bağ: Fransız Milliyetçi Cephe Partisi Örneği: 2011-2015”, Engin İ. Erdem; “İnsani Güvenlik Kavramı Bağlamında Çevre Güvenliği”, Giray Saynur Derman; “Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları”.

Dergimiz 10. yılına yaklaştığı şu günlerde bilimsel, akademik camiadaki saygın yerini almış, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında seviyeli bir okuyucu kitlesi oluşmuştur. Dergimiz 14 uluslararası indeks tarafından tarandığı gibi dünyada bilimsel dergi seviyesini ölçen indeksler içerisinde en üst akademik dergilerin tarandığı Thomson Reuters tarafından taranmaya başlanmıştır. Bunun anlamı şudur: “Gazi Akademik Bakış Dergisi” dünyadaki en üst düzeyde kalitede yayın yapan bir dergidir. Gerek şekil gerek içerik gerekse zamanında çıkması hakem süreci gibi kriterlere yayın hayatına başladığı günden itibaren harfiyen uymaktadır. Makalelerimiz Web of Science’de tüm dünyada en kaliteli yayınlar arasında izlenebilmektedir.

10. yılına yaklaştığımız şu günlerde dergimizin bilimsel yayın kalitesinden ödün vermeyerek ülkemizin, üniversitelerimizin bilimsel yayın sıralamasına katkıda bulunmaya devam etmeye azimli ve kararlıyız.

2017 yaz sayımızda (20. sayıda) buluşmak ümidiyle tüm okuyucularımıza, yazarlarımıza, hakem heyetimize, danışma ve yayın kurulumuza emeği geçen herkese en içten sevgi ve saygılarımızla.

Editörler Heyeti

Editorial

Dear readers of "Gazi Academic View",

We are both proud and happy to present you our journal's 19th issue. In this issue, we have a total of 13 articles, of which 7 on history, 4 on international relations, 1 on art and 1 on folkloristics.

Hikmet Öksüz - İsmail Köse; "The Founding and Activities of American Friends of Turkey", Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz; "Foreign Policy And Diplomacy Of Ottoman, Habsburg, Transylvania In The Process Of Retreating Of Ottoman Empire From Europe", Togay Seçkin Birbudak; "The Balkan War Diary of French Consul Marcel Cuinet In Edirne", Alaattin Uca-Aytunç Ülker; "Uprising of Sheikh Ashraf in Bayburt", Sevilya Aslanova Saylak; "The Macedonian Question in Ottoman-Russian Relations (1885-1908)", Gökhan Demirkol; "First Turkish Humor Magazine in Turkey: Terakki", Serkan Demirel; "A Proposal About Linseed in Hittite Texts", Ali Akar; "Dialects As Source Data Of Social Sciences", Ayşegül Nihan Erol Şahin-Sevgi Kayalıoğlu; "The Effect Of The First World War on European Art", Arif Bağbaşıoğlu; "A New Solution Seeking for a Timeless Issue Burden Sharing: Smart Defense and NATO", Mustafa Çağatay Aslan; "The Ideological Link on Foreign Policy: The Case of French National Front: 2011-2015", Engin İ. Erdem; "Environmental Security in the Context of Human Security Concept", Giray Saynur Derman; "Paradigms of the Russian Foreign Policy in the Commonwealth of Independent States (CIS) Era"

Our journal, which is about to enter its 10th year, established an esteemed position in academia and gained a respected readership in Turkey and abroad. Our journal is recently included in Thomson Reuter's Web of Science journal list, as well as 14 different scientific databases worldwide. Which basically means that the Journal of Gazi Academic View is a world-class scientific publication. Its content, its publication schedule, its peer-review process is as steady as the very first issue. The articles in our journal can be viewed on Web of Science along with other top quality scientific publications.

As we close to our journal's 10th anniversary, we are determined not to compromise in ways of our scientific quality and will continue to contribute to our country's and our universities' rank in scientific publications lists.

We would like to thank all our readers, authors, referee board, advisory board and publication board along with everyone who helped in this issue. We look forward to meeting you again in our 2017 summer issue(20th Issue).

Editorial Board

TARANAN INDEXLER VE VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERGİ PARK tarafından taranmaktadır.

Gazi Academic View indexed by ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS TUBITAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBITAK DERGİ PARK.

THOMSON REUTERS

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and Eastern
European Online
Library

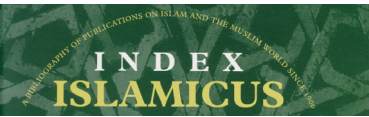
DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

EBSCO Provider of
PUBLISHING EBSCOhost®

The
International
Medieval
Bibliography
(IMB)

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Modern
Language
Association

MLA

ULRICH'S
PERIODICALS DIRECTORY

TÜBİTAK

Serials Solutions

ULAKBİM

ProQuest

DergiPark
AKADEMİK

İçindekiler

Editörden

Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri Hikmet ÖKSÜZ - İsmail KÖSE	1
Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan Geri Çekiliş Sürecinde Osmanlı, Habsburg, Erdel Dış Politikası ve Diplomasisi Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ	33
Edirne'deki Fransız Konsolosu Marcel Cuinet'in Balkan Savaşı Günlüğü Togay Seçkin BİRBUDAK	55
Bayburt'ta Şeyh Eşref İsyanı Alaattin UCA - Aytunç ÜLKER	79
Osmanlı – Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908) Sevilya ASLANOVA SAYLAK	107
Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki Gökhan DEMİRKOL	141
Hititçe Metinlerde Keten Tohumuna İlişkin Bir Öneri Serkan DEMİREL	161
Sosyal Bilimlerin Veri Kaynağı Olarak Ağızlar Ali AKAR	169
I.Dünya Savaşı'nın Avrupa Resim Sanatına Etkileri Ayşegül Nihan EROL ŞAHİN - Sevgi KAYALIOĞLU	183
Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO Arif BAĞBAŞLIOĞLU	209
Dış Politika Alanında Oluşan İdeolojik Bağ: Fransız Milliyetçi Cephe Partisi Örneği: 2011-2015 Mustafa Çağatay ASLAN	227
İnsani Güvenlik Kavramı Bağlamında Çevre Güvenliği Engin İ. ERDEM	255
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları Giray Saynur DERMAN	283
Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar.....	297

Contents

Editorial

The Founding and Activities of American Friends of Turkey

Hikmet ÖKSÜZ - İsmail KÖSE..... 1

Foreign Policy And Diplomacy Of Ottoman, Habsburg, Transylvania In The Process Of Retreating Of Ottoman Empire From Europe

Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ 33

The Balkan War Diary of French Consul Marcel Cuienet In Edirne

Togay Seçkin BİRBUDAK.....55

Uprising of Sheikh Ashraf in Bayburt

Alaattin UCA - Aytunç ÜLKER.....79

The Macedonian Question in Ottoman-Russian Relations (1885-1908)

Sevilya ASLANOVA SAYLAK 107

First Turkish Humor Magazine in Turkey: Terakki

Gökhan DEMİRKOL 141

A Proposal About Linseed in Hittite Texts

Serkan DEMİREL..... 161

Dialects As Source Data Of Social Sciences

Ali AKAR 169

The Effect Of The First World War on European Art

Ayşegül Nihan EROL ŞAHİN - Sevgi KAYALIOĞLU 183

A New Solution Seeking for a Timeless Issue Burden Sharing: Smart Defense and NATO

Arif BAĞBAŞLIOĞLU 209

The Ideological Link on Foreign Policy: The Case of French National Front: 2011-2015

Mustafa Çağatay ASLAN.....227

Environmental Security in the Context of Human Security Concept

Engin İ. ERDEM 255

Paradigms of the Russian Foreign Policy in the Commonwealth of Independent States (CIS) Era

Giray Saynur DERMAN.....283

Guideline of the Journal of Academic View.....303

Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*

The Founding and Activities of American Friends of Turkey

Hikmet ÖKSÜZ - İsmail KÖSE**

Öz

Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti, Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk modernleşme ve kalkınmasına destek sağlamayı amaçlayan Batı menşeli birkaç kuruluş arasında gelir. Cemiyetin kurucuları, İstanbul'daki ABD Temsilcisi Yüksek Komiser Amiral Bristol ve YWCA'nın İzmir görevlisi Asa K. Jennings'dir. Jennings, İzmir'in Yunan işgalinden kurtarıldığı esnada önce Rum mültecilerin tahliyesiyle, daha sonra da Bristol'un önerisi ve desteğiyle Türk modernleşmesini ve eğitim düzeyini yükseltebilecek girişimlerle ilgilendi. Türkiye'deki eğitim ve sosyal hizmet faaliyetleri için maddi destek sağlayan bağışçılar ilk yıllarda farklı isimler altında faaliyet gösterdiler. 1925 yılından itibaren bağışçıların ve kurumsal çalışmaların tek çatı altında toplanması amacıyla Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti oluşturuldu.

Cumhuriyet'in ilanından itibaren başlatılan ve büyük oranda İzmir, başkent Ankara ve daha sonra İstanbul ile sınırlı kalan faaliyetler Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki modernleşme sürecine örnek teşkil edecek katkılar sağladı. Cemiyet, tescil tarihi olan 1930 yılından 1934 yılına kadar aktif faaliyetlerde bulundu. Dönemin ekonomik krizleri ve dolardaki değer kaybı Cemiyet'in çalışmalarını olumsuz etkiledi. 1935 yılından itibaren faaliyet alanındaki bir kısım konuları Türk kuruluşlara devredilerek daha çok Türkiye'nin ABD'de tanıtımıyla ve Türk öğrencilere burs sağlanması çalışmalarına ağırlık verildi. II. Dünya Savaşı başladığında Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti saha çalışmalarını asgari düzeye çekerek ekonomik krizi aşmaya çalıştı. Bu çalışmada, Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri, ABD Kongre Kütüphanesi Bristol Vesikalari içinde bulunan arşiv yazışmalarından faydalanılarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Jennings, Eğitim, Amerika, Ankara, Sosyal Hizmet

Abstract

American Friends of Turkey Association one of the few western originated organization tried to assist and provide support to Turkish modernization after very proclamation of the Turkish Republic. Founders of the Association were Admiral Bristol who was US High Commissioner in Istanbul and Asa K. Jennings who was field representative of YMCA in İzmir city. When Greek invasion on İzmir came to an end Jennings first engaged with evacuation of Rum migrants and later by Bristol's advice and encouragement engaged with providing support to Turkish modernization and education system. Donors who affording funds for social services and educational works in Turkey at the beginning assembled under different named organizations. Beginning with 1925 to gather donors and cooperate works under a single association, American Friends of Turkey has been established.

* Makalenin Geliş Tarihi: 25.05.2016, Kabul Tarihi: 21.10.2016

** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
E-posta: h.oksuz@ktu.edu.tr, -Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: ismailkosetr@ktu.edu.tr

Görüş

Akademik
Bakış

1

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

The activities during the first years of Turkish Republic afforded master contributions to the Turkish modernization process which they started soon after the proclamation of the Republic. They were mostly restricted by İzmir, capital Ankara and later İstanbul cities. The Association after its official endorsement in the year of 1930 continued its active works until the year of 1934. Economic crisis and devaluation of dollar had negative effects on works hitherto after 1935 the Association decided a gradual transfer of her field works to the relevant Turkish authorities and minimize budget spending focus publicizing of Turkey in US and grant tuitions to eligible Turkish students. This paper will examine Bristol archive papers which they are in US Congress Library Manuscript Division and tackle with the foundation and works of American Friends of Turkey.

Keywords: Jennings, Education, USA, Ankara, Social Services

Giriş

Türk-Amerikan ilişkileri ABD'nin bağımsızlığını ilan ederek egemen devlet statüsünü elde ettiği Paris Barış Antlaşması'nın (1784) yürürlüğe girmesinden 8 yıl sonra, uzun bir müzakere süreci sonucunda 7 Mayıs 1830 tarihinde imzalanabilen Ticaret ve Seyrüsefayın Antlaşması ile başladı ve karşılıklı konsüler atamalarla resmîyet kazandı. Bu tarihten itibaren I. Dünya Savaşı'na kadar giden süreçte iki ülke ilişkilerinde Osmanlı vatandaşlarını, özellikle her gün daha fazla güç kaybeden İmparatorluğun Hıristiyan ekalliyetlerini kışkırtarak isyana teşvik eden Boston merkezli *American Board of Commissioners for Foreign Missions*'a (ABCFM) bağlı misyonerlerin neden olduğu çok sayıda sorunla karşılaşıldı. Özellikle 20. yüzyılın son döneminde karşılaşılan gerginlik ve yüksek tansiyona rağmen iki ülke arasında bir sıcak çatışma durumu yaşanmadı. I. Dünya Savaşı'nın üçüncü senesinde 1917 yılı Nisan ayında ABD'nin Müttfiklerin yanında savaşa girişiyse Osmanlı Devletiyle olan diplomatik ilişkiler karşılıklı olarak sonlandırıldı.

Bu tarihten itibaren Türk-ABD diplomatik ilişkileri İstanbul'da İsviçre, Washington'da İspanya temsilcilikleri üzerinden yürütüldü. 1919 yılı başında donanma subayı Amiral Mark Lambert Bristol, Yüksek Komiser unvanıyla İstanbul'a atandı. Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki savaş durumu 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'yla sonlandırıldı ve diplomatik ilişkiler yeniden kurulmaya başladı. Bundan 13 gün sonra 6 Ağustos 1923 tarihinde Türkiye ile ABD arasında imzalanan antlaşmayla 1917 yılından beri kopuk olan diplomatik ilişkiler yeniden kurulmaya çalışıldı, ancak Amerika'nın iç gündemindeki gelişmelere bağlı olarak iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulması 1927 yılına kadar sarktı. Bu gecikmede yine misyonerler ve Amerika'ya göçerek aktif bir lobi oluşturan Osmanlı uyruğu Ermeniler etkin oldu. Ermeniler, ticaretle ilgilendikleri, Ortodoks Hıristiyanlar tarafından hor görüldükleri için tereddüt etmeden ABD'ye göç ettiler. ABD'de en önemli destekçileri en başından itibaren misyonerler oldu.¹

Milli Mücadele döneminde ABD tarafsızlığını korumuş olmasına rağmen Yunanlılar'ın İzmir'i işgali, Doğu illerinde bir Ermeni Devleti kurulma-

1 Şenol Kantarcı, "Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporasının Oluşumu ve Lobi Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları*, S. 1, Mart-Mayıs 2001.

Görüş

sı ve İstanbul'un uluslararası bir şehir haline getirilmesi gibi planlar Başkan Woodrow Wilson tarafından desteklenmiştir. ABD Senatosu, Ermeni güdüm teklifini reddettiği için Doğu'da bir Ermeni Devleti kurulamamıştır. Söz konusu dönemde Amerikalı tüccar ve misyoner kurumları Anadolu'daki faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.²

Bu süre zarfında Amiral Bristol ve yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'ne katkı sağlamak isteyen Amerikalılar sayısı çok sınırlı olmasına rağmen hem iki ülke ilişkilerinin sağlam temeller üzerinde gelişmesi hem de Türk modernleşmesine katkı sağlanabilmesi amacıyla bazı dernekler kurdular.

Zikredilen dernekler arasında; 1927 yılı başında imzalanan *modus vivendi* ile başlayan karşılıklı diplomatik ilişkiler neticesinde ABD'ye atanan Ahmet Muhtar Bey'in [Mollaoğlu] ve Bristol'un önerisiyle *Young Men's Christian Association* (YMCA) (Genç Hıristiyan Erkekler Birliği) temsilcisi Asa Kent Jennings'in gayretleri ile kurulan ve 1930 yılında New York'ta tescil edilen "Türk Amerikan Dostluk Cemiyeti" özel öneme sahiptir. Diplomatik ilişkilerin başlamasından sonra Türkiye'deki görevi sona eren Amiral Bristol, Amerika'ya döndükten sonra iki ülke ilişkilerinin güçlenmesi ve Türk modernleşmesine, özellikle maarif alanındaki iyileştirme çalışmalarına destek vermeye devam etmiş, bu alanda aktif olarak çalışmıştır.

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de ve ABD'de kurulan dernekler ve yardım cemiyetleri içinde özel bir yere sahip olan "Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti" dönemin Amerikan ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) arşiv vesikaları üzerinden incelenerek, cemiyet ve üyeleri tarafından gerçekleştirilen çalışmaların Türk modernleşmesi üzerindeki etkileri irdelenecektir. 1970'li yıllarda "Türkiye'nin Amerikalı Dostları" adıyla yeni bir topluluk oluşturulmuştur. Söz konusu topluluğun merkezi Washington'dadır. Faaliyetleri 1930'lu yıllarda kurulan ile benzerdir ve çalışmaları halen devam etmektedir.³ Bu çalışmanın konusu olan ve 1930 yılında tescil edilen "Türkiye'nin Amerikalı Dostları" Cemiyeti'nin zikredilen dernekle herhangi bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla bu çalışmanın kapsamı 1925 yılında *American Friends of Turkey* (AFT) (Türkiye'nin Amerikalı Dostları) adıyla faaliyete başlayan ve beş yıl sonra tescil edilen AFT ile sınırlı tutulmuştur.

Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin Kuruluşu Öncesinde Yürütülen Çalışmalar

Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin (AFT) merkezi New York'tur. Cemiyetin adresi "19 West 44th Street New York / ABD" şeklindedir. Kurucuların büyük kısmı daha önce Türkiye'de görev yapmış Amerikalı diplomat, subay,

2 Bilgi için bkz. Kenan Özkan, *Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Abd İlişkileri (1918-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016; Maj. Gen. James Harbord, *Report of the American Military Mission to Armenia*, Government Printing Office, Washington 1920.

3 <http://www.americanfriendsofturkey.org/> [erişim tarihi 08/02/2016].

Görüş

Akademik
Bakış

3

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

uzman, sivil toplum örgütü mensubu, tacir ve az sayıda misyonerden oluşmaktaydı. Cemiyetin ilan ettiği iki temel amacı vardı: 1-Cemiyet mensupları Türkiye'nin ABD'de ya yanlış tanıtıldığını ya da hiç bilinmediğini görerek Türkiye ve Türkler hakkında Ermeni lobileriyle misyonerlerin oluşturduğu olumsuz imajı düzeltmek istiyorlardı. Türkiye'de çalıştıkları süre içerisinde gerçeklerin ABD'de anlatıldığından ve medya organlarının yansıttığından çok farklı olduğuna şahit olmuşlardı. 2- Türk modernleşmesine destek vermek, ABD'yi Türkiye'de tanıtmak ve özellikle Türk öğrencilerin ABD'deki modern eğitim olanaklarından yararlanmalarını hedeflemekteydiler. Zikredilen amaç Cemiyet'in bastırılmış olduğu tanıtım kitapçığının ilk sayfasında açıkça anlatılmaktadır.⁴ Cemiyet faaliyetleri çok uzun süreli olamadığı için çalışmalarda güdülen amacın siyasi kazanım niyeti taşıyıp taşımadığını tam olarak tespit etmek olası değildir. Zira, çalışmada ele alınan döneme ait arşiv vesikalarında bu yönde bilgi verebilecek herhangi bir kayıt mevcut değildir.

AFT'in kuruluş fikri ilk olarak 1922 yılı Eylül ayında Türk Ordusu İzmir'i Yunanlılardan geri aldıktan sonra ortaya çıktı. Cemiyetin fikir babası İzmir işgalden kurtarıldığında Amerika YMCA Uluslararası Komitesi'nde Sekreterlik görevini yürüten Asa Kent Jennings'tir. Jennings, İzmir işgal altındayken şehirde yaşayan Türkler, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler ve Avrupalılara insani yardım sağlanması işini üstlenmişti. Türk Ordusu 9 Eylülde İzmir'e girdiğinde gönüllü olarak Yunan Ordusunu takip ederek İzmir'e sığınmış Rumların Yunanistan'a naklinin sağlanmasıyla görevlendirilmiştir. Rum mültecilere Anadolu'ya geldikleri yerlere geri yerleştirilmek ya da Yunanistan'a gönderilmek şeklinde iki seçenek sunulmuş, mülteciler işgal esnasındaki tutumları nedeniyle birinci teklifi reddederek Yunanistan'a gitmek istemişlerdi. Dönemin raporlarına göre: İzmir'den 300.000 ve diğer limanlardan yaklaşık yarım milyon Rum göçmenin Yunanistan'a nakli sağlanmıştı.⁵ Bu çalışmalar esnasında ve Lozan Antlaşması (1923) sonrası Türk-Yunan esirlerin karşılıklı değişimi çalışmalarında yine Jennings aktif görev almış, gönüllü çalışmaları İstanbul'da ABD'yi temsilen Yüksek Komiser unvanıyla görev yapan Amiral Bristol'un sağladığı donanma destroyerleri tarafından desteklenmişti.⁶

İzmir işgalden kurtulduktan sonra, Yakın Doğu Yardım Örgütü (NER) başta olmak üzere, Kızılhaç, Amerikalı Kadınlar Hastanesi, *Young Men Christian Association* (YMCA), *Young Women Christian Association* (YWCA), Dostlar Kulübü ve çok sayıda Avrupa menşeli yardım kuruluşu faaliyetlerini ya Yunanistan'a kay-

4 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 3.

5 *Library of Congress Manuscript Division (LCMD) The Papers of Mark L. Bristol-64*, Momerandum Regarding the Organisation and Incorporation Meeting of American Friends of Turkey, 11 June 1930.

6 Milli Mücadele esnasındaki Türk karasularında faaliyet gösteren ABD Donanma araçları için bkz. Hikmet Öksüz ve İsmail Köse, "Milli Mücadele Döneminde Karadeniz'deki Amerikan Savaş Gemileri", *IV. Türk Deniz Ticareti Sempozyumu*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 2012. s. 265-284.

dırmış ya da buradaki yardım çalışmalarına devam ederek Meriç'in doğusunda faaliyet göstermemeyi tercih etmiştir. Oysa, savaşın asıl yıkımı Anadolu'da yaşanmıştı ve işgalci Yunan Orduları mağlup bir durumda İzmir'e doğru ricatları esnasında geçtikleri köy ve kasabaları yakmış yıkmışlardı. Buna rağmen Anadolu'dan gelen sığınmacılara yardım bahanesiyle batı menşeli hemen tüm yardım kuruluşları Yunanistan merkezli bir çalışma yürütmekteydi. Keyfiyetin farkında olan Amiral Bristol'un girişimi ve Ankara'nın desteğiyle benzer yardım çalışmalarının Türkiye'de de yürütülmesi için Asa Kent Jennings görevlendirilmiştir. Bristol, Cemiyet'in çalışmalarında adının geçmesinin Washington'da bazı rahatsızlıklara neden olacağını düşünerek, desteğini perde arkasından vermeyi tercih etmiştir.⁷ Jennings, Bristol ile aynı fikirleri paylaşan bir elin parmaklarını geçmeyen Amerikalılar arasındaydı ve kalkınma yolunda Türkiye'ye yardım edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Jennings'in Türkiye ve Türkler ile ilgili düşüncelerini 1929 yılı Ekim ayında Bristol'a yazdığı mektuptan saptamak mümkündür: "...Türkiye'de yapmaya uğraştığım çalışmalara olan ilginizden kuşku yok... Türklere, Türkiye'ye ve [Türkiye'nin] geleceğine yönelik ikimizin sahip olduğu görüş açısının ortak ve aynı olduğundan da eminim."⁸

Jennings'in görevlendirilmesiyle oluşturulan ve "Anadolu Projesi" şeklinde adlandırılan ilk girişim daha sonra Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Anadolu Projesi'nin teşkili Genç Hıristiyan Erkekler Birliği (YMCA) tarafından onaylanmıştır. Buna karşın Cemiyet "Türkiye'nin Amerikalı Dostları" (AFT) şeklinde adlandırılan hayırseverler topluluğu tarafından finanse edilmiştir ve bağımsız bir bütçesi vardı.⁹

Yukarıda zikredilen girişimlerin yapıldığı esnada savaş sonrası düzenlemeleri için Türkiye'de acil yardıma ihtiyaç vardı. Osmanlı Devleti'nin son elli yılında, 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) dâhil, Yunan Harbi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı gibi beş büyük savaş yaşanmıştı. Zikredilen savaşların son halkası Milli Mücadele'dir. Hemen hemen kesintisiz bir şekilde devam eden savaşlar serisi sonrasında Anadolu yıkılıp yıkılmış, savaşın askeri ve ekonomik yükünü taşımak zorunda kalan Türk halkı ekonomik ve sosyal bir çöküntü yaşamıştı. Zikredilen dönemde ne eğitim ne de sağlık alanında sürdürülebilir bir reform ya da ıslahat uygulamaya konulmuş, ne de uygulanmada olanlar başarı şansı bulmuştu. Mevcut şartlar altında Anadolu'da hızlı bir kalkınma hamlesi gerçekleştirilmesi gerekiyordu.¹⁰

Sağlık, eğitim, adalet ve şehirleşme gibi sahalarda hızlı bir modernleşme atılımı yapılması elzemdi. Gerekli ihtiyaçların giderilebilmesi için acilen Avrupa ya da Amerikalı uzman, eğitmen, girişimci ve doktorlara ihtiyaç vardı.

7 Rifat N. Bali, *The Saga of a Friendship, Asa Kent Jennings and the American Friends of Turkey*, Libra Books, 2009. s. 96-97.

8 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Asa K. Jennings to Amiral Bristol, 23 October 1929.

9 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, The Anatolian Project.

10 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 5.

gazi

Akademik
Bakış

5

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Söz konusu ihtiyaçların uzun vadede ve sürdürülebilir bir şekilde karşılanabilmesi ancak Türk öğrencilerin tüm bu alanlarda yurt dışında eğitimden geçmesiyle mümkün olacaktı. Bu ihtiyacı karşılayabilmek amacıyla Lozan görüşmelerinin ikinci dönemi devam ederken, 1923 yılı Nisan ayında İzmir Uluslararası Koleji Müdürü Dr. Cass A. Reed, Amerika'nın İzmir Konsolosu A. Wallace Treat ve Türkiye'deki yardım işleriyle ilgilenmek üzere görevlendirilen Asa Kent Jennings İzmir Valisi Abdülhalik Bey [Renda], Belediye Başkanı Şükrü Kaya ve şehrin diğer ileri gelenleriyle İzmir merkezli bir yardım kuruluşu kurulması için görüşüler.¹¹ Teklif memnuniyetle karşılandı ve daha sonra "Anadolu Projesi" adını alacak teşekkül için gerekli girişimler başlatıldı.¹²

İzmir ricalinin onayına rağmen Ankara'da yabancı girişimler ve büyük kısmı misyonerlerin idaresindeki okullara yönelik kuvvetli kuşkular mevcuttu. Buna karşın Ankara yabancı girişimci ve eğitimcilerle duyulan ihtiyacın da farkındaydı ve Lozan görüşmeleri sonuçlanıncaya kadar temkinli bir tavır takınılmıştı.¹³ Jennings'in uygulamaya koymaya çalıştığı girişim doğrudan okullarla alakalı değildi. Fakat Jennings'in finans desteği bulmak zorunda olduğu kuruluş ve cemiyetlerde misyonerler, ya idareci konumundaydı ya da etkin görevler misyonerler tarafından yürütülmekteydi. Hemen tamamı Osmanlı döneminde kurulmuş olan yabancı okulların da büyük oranda misyoner kuruluşları olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Jennings'in girişimi kaçınılmaz olarak misyonerlerle bağlantılıydı ve okulları ilgilendiren gelişmeler ya da Türk-Amerikan ilişkilerinin seyri, Anadolu Projesini de yakından etkileyebilecek uzantılara sahipti. Gelecekte karşılaşılabilecek tüm olumsuzluklara karşın Jennings ve Amiral Bristol İzmir merkezli bir yardım teşekkülü kurmaya kararlıydı.

AFT'nin kuruluşuna öncülük edecek olan Anadolu Projesi'nin İzmir'deki Türk yetkililer tarafından kabul edilmesinden sonra Jennings, ABD'ye giderek burada YMCA, YWCA gibi yardım kuruluşlarının onayını aldı ve YMCA'nın Savaş Çalışmaları Konseyi bütçesinden Anadolu Projesi'nin üç yıllık harcamalarında kullanılmak üzere 50.000\$'lık desteğin tahsis edilmesini sağladı. YMCA, ilk olarak bir "Türk-Amerikan Kulübü" ve "Yaşam Kulübü Hazırlıkları" cemiyeti kurul-

11 Şükrü Kaya, Fethi Okyar Hükümeti'nde Dışişleri Bakanlığı; II. İsmet İnönü Hükümeti'nde ve devamında Atatürk'ün ölümüne kadar İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Mustafa Abdülhalik Renda, Kangırı [Çankırı] mebusu olarak TBMM'ye seçilmiş ve II-III. İnönü Hükümetlerinde Maliye, IV. , V. İnönü Hükümetlerinde Savunma Bakanı, daha sonra da TBMM Başkanı olarak görev yapmıştır. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. II, C. 13/1, Ocak 1925; I. 29, C. 1, 9 Ocak 1928; Şükrü Kaya ve Abdülhalik Renda gibi bir diğer önemli isim Celal Bayar da Mondros Mütarekesi sürecinde kurulan İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucuları arasındadır. Atatürk'ün son dönemlerinde İçişleri Bakanı, TBMM Başkanı ve Başbakan olarak yakın çevresinde yer alan üçlünün 1920'lerin başında İzmir'de bulunması ve Jennings ile temas halinde olmaları dikkat çekicidir (Yazarların Notu).

12 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 5.

13 Türkiye'deki yabancı okullardan kaynaklanan sorunlar ve çözüm çabaları için bkz. Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, TTK Yayını, Ankara 1999.

masını istiyordu.¹⁴ Jennings, ABD'deyken Türkiye'deki girişim ve teşekkülleri tek çatı altında toplayacak olan "Türkiye'nin Amerikalı Dostları" Cemiyeti'nin adı henüz telaffuz edilmemiş ve Jennings'in girişimleri geniş bir tabana yayılmayarak YMCA desteğinde yürümek zorunda kalmıştı.

Jennings, ABD'deki formalite ve ödenek tahsisleriyle ilgilenirken Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ve Türk-Amerikan Lozan Antlaşması (6 Ağustos 1923) imzalandı. Böylece ABD ile Türkiye arasında 1917 yılında karşılıklı olarak kesilmiş olan diplomatik ilişkilerin altı yıl sonra yeniden başlamasının önü açıldı. Fakat ABD'de etkin bir Ermeni lobisi vardı ve söz konusu lobinin en büyük destekçisi misyonerlerdi. Jennings'in girişimi iki önemli engelle karşı karşıyaydı. Öncelikli olarak Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın onay sürecinde yaşanacak sorunlar sebep-sonuç ilişkisi içerisinde Jennings'in faaliyetlerini de olumsuz etkileyecekti. İkinci olarak misyonerlerin girift bağlantıları ve dini taassup temelli kayıtsız şartsız Ermeni yanlısı tutumları geleceğe yönelik planların önünde önemli bir engel olma potansiyeline sahipti. İlk engel girişime mali destek sağlayan YWCA ile ilgili olarak ortaya çıktı.¹⁵ YMCA idarecileri Hıristiyan taassubuyla hareket ediyordu ve Türkiye'deki çalışmalara çok sıcak bakılmıyordu.

Lozan görüşmeleri devam ederken, 28 Haziran 1923 tarihinde yapılan genel seçimlerde aday olan İzmir Valisi Abdülhalik Bey [Renda] ve Belediye Başkanı Şükrü Kaya TBMM'ye seçilerek Ankara'ya gitmişlerdi.¹⁶ Vali ve Belediye Başkanı'nın Jennings'in girişimine daha önce verdiği destek dikkate alındığında TBMM'ye seçilmeleri olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Jennings'in İzmir'e geliştikten sonra ortaya ikinci bir sorun çıktı. Merkez neresi olacaktı? İlk planlamada merkez İzmir, temsilcilik Ankara şeklindeydi. Buna karşın 1923 yılı Ekim ayı başında Ankara başkent ilan edilmişti ve İtilaf Devletleri İngiltere'nin öncülüğünde büyükelçiliklerini Ankara'ya taşımayarak pasif direnişe başlamıştı. Bu durumda sembolik de olsa, Jennings'in başlatmış olduğu girişimin merkezinin nerede olacağı önemliydi. Girişimin Türk tarafı merkezin İzmir değil, başkent Ankara olması gerektiğini düşünüyordu. Durum değerlendirmesi yapan Jennings, Ankara'ya giderek Milli Eğitim Bakanı Vasıf Bey [Çınar] ile görüştü ve 3 Temmuz 1924 tarihinde YMCA önderliğinde ABD'de kararlaştırılan Türk-Amerikan Kulüpleri Cemiyeti'nin kuruluşu için anlaşmaya varıldı.¹⁷

Nitekim zikredilen anlaşma sonrasında Jennings'in Türkiye'de yapmayı planladığı faaliyet ve çalışmalar resmi bir zemine oturdu. Milli Eğitim Bakanlığı'nda varılan uzlaşya göre girişimin merkezi Ankara olacaktı ve Merkezi İdari Komite'nin Başkanlığını Bakan Vasıf Bey yürütecek, komitede üç Türk üç

14 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 6.

15 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 6.

16 Bali, a.g.e., s. 110.

17 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 6.

Görüş

Akademik
Bakış

7

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Amerikalı temsilci bulunacaktı. Temsilciliklerin eşit dağıtılmasına özen gösterilmişti. Buna karşın Vasıf Bey'in dahil edilmesiyle Türk tarafının merkez komitede çoğunluğa sahip olduğu görülür. Merkez komite üyelerinin belirlenme usulünde enteresan bir madde dikkati çekmektedir. Üzerinde uzlaşmaya varılan anlaşmaya göre Amerikalı üyeler, adaylar arasından Bakan Vasıf Bey tarafından seçilecekti.¹⁸ Söz konusu maddenin Türk tarafının isteğiyle konulduğuna kuşku yoktur. Bu rezervle Ermeni yanlısı misyonerlerin merkez komitede yer almasının engellenmesinin amaçlandığını saptamak mümkündür. Anlaşma metninde adları belirtilmemekle birlikte, altı büyük ilde daha merkez açılması ve masrafların iki tarafça karşılanması planlanmıştı. Türkiye'deki mali durum dikkate alınarak ilk yıllardaki masrafların ABD tarafından karşılanması kararlaştırılmıştı.

Türk-Amerikan Kulüpleri girişimi Cumhuriyet döneminin Amerikan merkezli ilk sivil faaliyetleri arasındadır ve belki de Türk gençliğinin kültürel ve sosyal gelişimine yönelik en önemli yabancı girişimdir. Kulüpler ve diğer teşekküller 1930 yılında tescil edilecek olan AFT'nin de altyapısını oluşturmuşlardır. AFT'nin resmi tescilinden altı yıl önce, Jennings ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında varılan uzlaşıda amacın: Türk gençliğinin fiziki, estetik, entelektüel ve sosyal gelişmesinin desteklenmesi olduğu belirtilmektedir. Nitekim, gençlere yönelik beden eğitimi, atletizm, spor, müsabaka, İngilizce, ticaret dersleri, şoförlük ve otomobil tamirciliği, müzik, dış ticaret dersleri, sosyal ve entelektüel aktiviteler, tiyatro, konser, sosyal toplantı, gezi, yayın ve yardım çalışmaları yapılacaktı.¹⁹

Girişim kâğıt üzerinde gençliğe yönelik plan ve eğitim beklentilerini fazlasıyla karşılıyordu. Cumhuriyet'in ilanından önce sanat, ticaret ve bilimsel faaliyetler gayrimüslimler tarafından yürütülmekteydi. Bu durum bir tercih olmanın ötesinde zorunluluktaki. Çünkü Müslim tebaa askerlik ya da eğitim gerektirmeyen işlerle meşguldü. Oysa gayrimüslim tebaa Avrupa'da gerçekleşen Sanayi Devrimi sonrasında (1770-1850) hızla zenginleşmiş, özellikle Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra ticarete hâkim, bilimsel alanda yetkin eğitimli bir gayrimüslim sınıf oluşmuştu.

Cumhuriyet'in kurucuları da durumun farkındaydı. Sermayenin yanında bilimsel ve sanatsal faaliyetleri elinde tutan gayrimüslim sınıfın yerinin eğitilmiş Türk gençleriyle ikame edilmesi gerekiyordu. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından itibaren her alanda hızlandırılmış bir modernleşme projesinin uygulamaya konulması planlanmaktaydı. Jennings'in teklif etmiş olduğu sivil girişim Cumhuriyet'in idealleriyle uyumluydu ve bu nedenle Ankara'da kabul görmüştü.

18 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 6.

19 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 6-7.

1924 yılı Temmuz ayında Milli Eğitim Bakanlığı'nda kararlaştırıldığı üzere ilk yıllardaki masrafları ABD karşılayacaktı. Oysa YMCA, Amiral Bristol'un teşvikiyle Jennings önderliğinde yürütülen çalışmaların kendi faaliyet alanına girmediği bahanesiyle bu girişime maddi destek sağlamayı kabul etmedi. Her yıl 25.000\$ olmak üzere üç yıllık masraflar için acilen 75.00\$ paraya ihtiyaç vardı. YMCA'nın mali destek vermeyeceğinin anlaşılması üzerine Jennings maddi kaynak bulmak amacıyla tekrar ABD'ye gitti. Bu esnada, Milli Eğitim Bakanı Vasıf Bey [Çınar] Çekoslovakya Büyükelçisi olarak Prag'a atandı ve Milli Eğitim Bakanlığı'na Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi [Tanrıöver] getirildi. Yeni Bakan da Jennings'in faaliyetlerine sıcak bakıyordu ve ABD'ye gönderdiği mektupta sefeli gibi kendisinin de Türk gençliğine yönelik çalışmalara destek vereceğini bildirdi.²⁰ Hamdullah Suphi, Bakanlık görevini yürüttüğü esnada Türk Ocağı'ndaki başkanlık görevi de devam ediyordu.²¹ Hamdullah Suphi'nin bu yaklaşımı Jennings'in projesi ile Türk Ocakları'nın ilk temasıdır. Bu durum Jennings'in ABD'de fon bulma çalışmalarını teşvik etmiştir.

Jennings, ABD'deki fon arayışları esnasında Arthur Nash ile karşılaştı. Nash daha sonra kendi ismiyle anılacak bir proje için Türkiye'deki faaliyetlerde kullanılmak üzere Jennings'e destek vermeyi kabul etti. Projenin uygulanabilmesi için merkez kurulacak yerlerde binaya ihtiyaç vardı. Arthur Nash beş yıl için projeye her yıl 50.000\$ bağışlamayı ve paranın büyük kısmının Türk-Amerikan Kulüpleri'nin çalışmalarında ve fiziki bina inşasında kullanılmasını kabul etti. Nash, beş yılda ortalama 250.000\$ destek sağlamış olacaktı ve paranın 25.000\$'lık kısmı Amerikalı personel giderleri dahil ilk üç yıldaki temel masraflara; her yıl yaklaşık 40.000\$'lık kısmı da inşaat faaliyetlerine harcanacaktı. Bu destek daha sonra "Nash Projesi" adını almıştır.²²

Jennings, mali sorunları halletmiş olarak Ankara'ya geri döndü, fakat projenin önünde mali sorunların ötesinde başka anlaşmazlıklar vardı. ABD'deki Ermeni lobisi ve bir kısım misyonerler 1923 yılı Ağustos ayında imzalanmış olan Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın onayını engellemektedirler ve ABD basınında Türkiye aleyhtarı bir karalama kampanyası yürütüyorlardı. Gelişmeler, Ankara'da misyonerlere ve Amerikalı kuruluşlara karşı tarihsel kuşku-
kuları tetiklemiş ve tereddütlere yol açmıştı.

ABD'deki kara propaganda ve Ankara'daki hissiyat nedeniyle Jennings'i dönüşünde yeni zorluklar bekliyordu. Bu süreçte, Hamdullah Suphi Bey Jennings'e "ABD Lozan Antlaşması'nı şimdiye kadar onaylamadığı için 1924 yılı Temmuz ayında imzalanan anlaşmanın uygulanması ve Türk-Amerikan Kulüpleri'nin faaliyete ge-

20 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 7.

21 Türk Ocağı ile ilgili bilgi için bkz. Murat Şahin, *Türk Ocaklarının Eğitim ve Kültür Faaliyetleri (1912-1931)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2009; Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2004.

22 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Report of Controller, May 25, 1931.

Gazi

Akademik
Bakış

9

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

çirilmesi mevcut şartlar altında olası değildir. Amerikan işbirliği fikri başkanlık yaptığım Türk Ocağı vasıtasıyla gerçekleştirilebilir” diyerek yeni bir kapı araladı. Hamdullah Suphi'nin teklifi kabul edilebilirdi, fakat ABD'den tahsis edilen ve büyük kısmı Arthur Nash tarafından karşılanan gönüllü fonlar Temmuz anlaşmasının icrası için verilmişti. Bağışçıların onayı alınmadan yeni teklifin kabulü olası değildi. Endişelerin aksine ABD'deki bağışçılar yeni teklife itiraz etmediler ve proje başlatıldı. ABD'de inşaat faaliyetlerine ayrılan paydan gelen parayla Türk Ocağı'nın Ankara'daki binasının yapım masraflarının bir bölümü karşılandı. Bu işbirliği süreci Türk-Amerikan ilişkilerinin zorlu bir dönemden geçtiği ve diplomatik ilişkilerin bir türlü kurulamadığı bir döneme denk gelir. Jennings'in başlattığı girişim ya da inisiyatiflerin de uygulanması mevcut şartlar altında olası değildi. Gelişmeler üzerine Jennings İzmir'e dönerek burada ilk başta planlanan sosyal hizmet çalışmalarına yöneldi.²³

Jennings'in İzmir'deki Çalışmaları: Toplum Yardım Konseyi

Türk-Amerikan ilişkilerinde kendisine bağlı olamayan gelişmeler neticesinde İzmir'e dönmek zorunda kalan Jennings ilk olarak İzmir'de Amerikalılardan ve Türklerden oluşan bir komite kurdu. Komitenin Türk tarafı çeşitli sivil ve resmi yardım kuruluşlarının bir araya gelmesiyle oluşmuştu. Komite'nin ismi “Toplum Yardım Konseyi” şeklinde belirlenmişti ve başkanlığını İzmir Valiliği görevinde de bulunmuş olan Belediye Başkanı Aziz Bey [Akyürek] üstlenmişti. Yardım Konseyi, ilk olarak Sağlık Bakanlığı'nın İzmir şubesinin de desteğiyle doğumdan hemen sonra terkedilmiş ve yetim bebekler için bir “bebek yuvası” açtı. Yuva aynı anda 75 bebeğe bakabilecek kapasitedeydi ve Avrupa'daki çağdaşlarının düzeyinde donanım ve bakım imkânlarına sahipti. Bu dönem İzmir'de şehir planlama ve altyapı çalışmalarının uygulamaya konulduğu bir zaman dilimine rastlar. Yardım Konseyi harabe haldeki eski Türk mezarlığını da elden geçirerek şehrin merkezinde büyük bir şehir parkı kurdu. Parkta, çocukların spor yapabileceği alanlar da mevcuttu.²⁴

Daha sonra atletizm sporlarının yapılabileceği bir spor alanı, stadyum ve gece okulu inşa edildi. Gece okulu İzmir'in merkez camilerinden bir tanesinin yanına inşa edilmiş, ayrıca öğrencilerin okulda çeşitli etkinliklerde bulunabilmelerine imkân sağlanmıştı. Konseyin yapmış olduğu önemli çalışmalarından bir tanesi de İzmir hapisanesinde mahkûm edilmiş çocuk ve yetişkinlerin birbirinden ayrılarak cezalarını farklı yerlerde çekmelerinin sağlanmasıdır. Yetişkin mahkûmlardan ayrılan çocuk mahkûmlar için 11-18 yaş arasına hitap eden bir de hapisane okulu açılmıştır. Türkiye'nin ilk anne-yeni doğan kliniği Konseyin girişimi ile İzmir'de açıldı ve annelere yeni doğan bebeklerin bir yaşını tamamlayana kadar sürecek bakımıyla ilgili eğitici materyaller dağıtıldı. Eğitici materyaller ABD'den getirilmişti.

23 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 8.

24 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 9.

Jennings önderliğindeki Yardım Konseyi'nin çalışmaları 1928 yılı başına kadar İzmir'de devam etti. 1927 yılında yapılan seçimlerde Konsey Başkanı Aziz Bey [Akyürek] milletvekili seçilerek Ankara'ya gitmişti. Aynı yılın Şubat ayında imzalanan *modus vivendi* ile Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri yeniden başlamış Lozan Konferansı'nda (1922-23) ikinci delege görevinde bulunan Joseph Grew Büyükelçi olarak Ankara'ya; Ahmet Muhtar Bey ise Washington'a atanmıştı.²⁵ İki ülke ilişkilerinde 10 yıl gibi uzun bir süre devam eden diplomatik krizin aşılması Jennings'in çalışmaları için de olumlu bir atmosfer oluşturdu. Diplomatik krizin sonlanmasına karşın misyonerler idaresindeki Amerikan okullarıyla ilgili sorunlar devam etmekteydi.²⁶

On yıllık aradan sonra yeniden kurulan diplomatik ilişkiler sayesinde faaliyetlerin Ankara'da devam ettirilmesi mümkün hale gelmişti. Jennings, 1928 yılı başında İzmir'den Ankara'ya davet edilerek çalışmalarına burada devam etmesi istendi. Ankara'da Yardım Konseyi Başkanı Aziz Bey'in [Akyürek] katılımıyla yapılan görüşmelerde en etkin çalışma yönteminin Jennings'in faaliyetleriyle Himaye-i Etfal'in (Türk Milli Çocuk Yardım Birliği) işbirliği içerisinde olmasına karar verildi.²⁷ Himaye-i Etfal altında özel bir komisyon kurulacak, komisyon planlanan faaliyetler için gerekli bütçeyi oluşturarak geleceğe yönelik politikalara şekil verecekti. 1928 yılına kadar yapılan çalışmalarda bütçe yükünün önemli kısmını Amerikan tarafı karşılamıştı. Ankara'daki yeni yapılanmada ise hiçbir girişimdeki harcamanın yarıdan fazlası Amerikan temsilciler tarafından karşılanmayacaktı. Diğer bir ifadeyle yeni kuruluştaki tüm masrafların yarısı Türk temsilciler tarafından karşılanacaktı.²⁸ Başbakan İsmet İnönü Himaye-i Etfal'e bağlı olarak kurulacak özel komisyonu onayladı. Yeni kurulan komitenin yürütme kurulundaki beş üye Himaye-i Etfal üyeleri arasından oluşuyordu ve beş üyeye ek olarak Eğitim, Sağlık ve Adalet Bakanlıklarının her birinden ve Türk Ocağı ile Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nden (AFT) de birer üye bulunmaktaydı. Türk tarafındaki üyelerin hemen hepsi milletvekiliydi ve AFT'yi Jennings temsil ediyordu.²⁹

Jennings, çalışmalarını Ankara'ya aktardıktan sonra Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti resmi görüşme ve teşekküllerde yer almaya başladı. AFT'nin kuruluş çalışmaları devam ediyordu ve cemiyet henüz resmen tescil edilmişti. Buna karşın AFT kendisinden önce kurulmuş olan teşekkülleri bir araya toplayarak resmi temsili üstlenmişti. Aynı dönemde John Dewey, Türkiye'deki eğitim sisteminin düzenlenmesi çalışmalarını yürütmekle görevlendirilmişti.³⁰

25 Joseph C. Grew, *Yeni Türkiye*, Çev. Kadir Mustafa Orağlı, İstanbul 1999. s. 27-32.

26 Bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, "Türkiye'de Amerikan Okulları Krizi", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S. 37, C. XIII, Mart 1997.

27 Himaye-i Etfal Cemiyeti için bkz. Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2005.

28 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Report of Controller, May 25, 1931.

29 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, The Program Policy of Activities of the Special Commission.

30 Bahri Ata, "The Influence of an American Educator (John Dewey) on the Turkish Educational System", *The Turkish Yearbook*, 2000/2, S. 31. s. 125-127.

Gazisi

Akademik
Bakış

11

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Jennings'in faaliyetlerinin başkent Ankara'ya nakledilmesinden sonra; İzmir'de faaliyette bulunan ve 1924 yılında Ankara'da kurulmaya çalışılan yardım kuruluşlarının AFT çatısı altında bir araya getirildiği, 1928 yılından itibaren de çalışma usul ve kapsamının güncellenerek değiştirildiğini söylemek mümkündür. Şöyle ki, Ankara'daki çalışma programında Türk gençliğinin karakter inşa aktiviteleriyle iyi vatandaşlık görevlerinin geliştirilmesi başlıklarına özel vurgu yapıldığı görülmektedir. İzmir'de yürütülen faaliyetlerde söz konusu faaliyetler yer almıyordu.³¹

Cemiyetin üç alt komisyonu vardı:

1-Oyun Sahaları, Parklar ve Rekreasyon Alanlarından Sorumlu Komisyon: Komisyon, beden eğitimi, spor organizasyonları, toplu oyunlar, takım oyunları, jimnastik ve aletli jimnastik ile müsabakaların düzenlenmesinden sorumlu olacaktı.

2-Sosyal Hizmet Komisyonu: Kliniklerin kurulması ve çalışmasından, erkek çocuk kulüpleri, kamp, tatil kutlamaları vb. aktiviteler düzenlenmesi, konferans ve yuvarlak masa münazaraları ve ihmal edilmiş ve sosyal haklardan mahrum çocuklarla ilgilenecekti.

3-Çeviri ve Yayın Komisyonu: Kitapların yazılması, çevrilmesi ve basılması, özel amaca yönelik kitapçıkların hazırlanması ve basılması; halk sağlığı eğitim posterlerinin basılarak dağıtılması, Çocuk Koruma Dergisi'nde özel bir bölüm hazırlanması, bu işlemler için satış ve dağıtım hizmetlerinin üstlenilmesi, Komisyon'un faaliyet alanıyla ilgili özel bir kütüphanenin inşa edilmesi gibi görevleri yürütecekti.³²

AFT İzmir'de bir çocuk parkı kurmuştu. Resmi tescilinden iki ay önce Ankara'daki en önemli faaliyeti de Himaye-i Etfal binasının yanında kurduğu oyun parkıdır. Bu dönemde Türkiye'de özel olarak 7-18 yaş arası çocuklara hitap eden bir kuruluş yoktu ve AFT söz konusu boşluğu doldurarak Ankara'da içinde yüzme havuzu bulunan bir oyun parkı kurmuştur. Tesis için gerekli alet ve ekipmanlar Earwear Manufacturing Co. adlı Amerikan Firması tarafından hibe edilmiştir.³³ AFT'nin ikinci önemli faaliyet alanı sağlıktır. Osmanlı Dönemi'nde ve dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de özellikle doğum öncesi, yenidoğan ve yedi yaş altı çocuklara yönelik hizmet veren özel klinik ya da hastaneler yoktu. Jennings, 1929 yılında ABD'ye giderek yeni ABD'li bağışçılar bularak çocuk sağlığı alanında çalışmalar yapma işine koyuldu. Amerika'dayken 1928 yılında Washington Büyükelçiliği'ne atanmış olan Ahmet Muhtar Bey ile de görüştü. Ahmet Muhtar Bey, Jennings'in faaliyetleri ile ilgili bir bilgi notunu Ankara'ya gönderdi ve 10 Haziran 1930 tarihinde Jennings'e yazdığı mektupta

31 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 12.

32 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, The Program Policy of Activities of the Special Commission.

33 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 13.

AFT'nin çalışmaları için elinden gelen yardımı yapacağını bildirdi.³⁴ Jennings, ABD'de yeni bağışçılar bulmak için temaslarda bulunurken AFT'nin resmi tes-cili için de çalışıyordu.

Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Tescili

Jennings'in faaliyetlerinde dikkat çekici bir husus göze çarpmaktadır. Türkiye'deki girişimleri destekleyen bağışçıların büyük kısmı ya Ohio sakini-dir ya da bu eyalette faaliyet göstermekteydiler. Türkiye'deki çalışmaları en başından itibaren destekleyen William H. Hoover da Ohio sakiniydi ve yine bu eyalette faaliyet gösteren Hoover Co. adlı bir şirketin yönetim kurulu baş-kanıydı. Hoover, Cumhuriyet ilan edildikten hemen sonra Türkiye'ye gelerek hem modernleşme yolundaki çabaları hem de Jennings tarafından yürütülen faaliyetleri yerinde görmüştü.³⁵ Hoover, 1930 yılı baharında Jennings ile yaptığı görüşmeden sonra, çalışmaları daha kapsamlı bir şekilde ele almak amacıyla Türkiye'deki faaliyetlere destek veren bağışçıları 11 Haziran'da New York'taki Roosevelt Oteli'nde bir akşam yemeğine davet etti. 13 kişiden oluşan katılı-mcılar arasında New York Times'ın ikinci editörü Dr. John H. Finley ve Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın onayı için Ermeni lobilerinin liderlik yaptığı Antlaşma karşıtlarıyla mücadele amacıyla kurulmuş olan Lozan Antlaşması Onay Komitesi'nde de aktif olarak çalışan Rayfort W. Alley de bulunuyordu. Yemekte Türk temsilci yoktu.

Büyükelçi Ahmet Muhtar Bey'in ya da New York Başkonsolosu Basri Bey'in Türkiye ile ilgili böyle bir yemeğe davet edilmemiş olması ilginçtir.³⁶ Buna karşın yemekten kısa bir süre önce 3 Haziran'da Ahmet Muhtar Bey'e bir mektup gönderilerek girişim hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Mektuba yemekten bir gün önce verilen cevapta Ahmet Muhtar Bey "girişime her türlü desteği sağlamaya hazır olduğunu" bildirmiştir. 10 Haziran'da New York'a ula-şan mektubun içeriğinden 3 Haziran'da gönderilen mektubun bir davet değil, bilgilendirme yazısı olduğunu saptamak olasıdır.³⁷

Hoover ve Jennings, 20 Mayıs'ta bir mektupla Amiral Bristol'u ve Bayan Bristol'u da Roosevelt Oteli'ndeki yemeğe davet etti.³⁸ Amiral Bristol 1919-1927 yılları arasında Yüksek Komiser olarak Türkiye'de görev yapmıştı ve AFT'nin ku-rulduğu tarihlerde Washington'da Donanma Bakanlığı'nda görev yapmaktaydı.

34 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Hariciye Vekaleti, 20/11/1930, Fon No 30100 Kutu 26, D. 801, S. 11.

35 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Report of Controller, May 25, 1931.

36 *The Treaty with Turkey*, General Committee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey, New York, 1926; Bilgi için bkz. İsmail Köse, "ABD'de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay taraftarlarının Yayınlanmış Olduğu Kitapçık", *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 44, Temmuz/Aralık 2014. s. 131-155.

37 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Momerandum Regarding the Organisation and Incorporation Meeting of American Friends of Turkey, 11 June 1930.

38 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, W. H. Hoover to Amiral Bristol, 3 June 1930.

Gazi

Akademik
Bakış

13

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Kuruluş yemeğine katılamamış olmasına karşın Bristol, AFT'nin resmi kurucuları arasına girmiştir. Bristol'un katılımına verilen önem Jennings'in 23 Haziran günü yazmış olduğu mektupta açıkça görülmektedir: "... siz ve Bay Hoover bu girişimin [en başından itibaren] o kadar önemli parçalarısınız ki, siz olmadan hiçbir çalışma tam olarak amacına ulaşamayacaktır."³⁹ Jennings, ABD'deki görüşmeleri ve gelişmeler hakkındaki kanaatlerini sürekli Bristol ile paylaşmıştır.⁴⁰

Yemekte konuşulan temel konuları ve katılımcıların Türkiye algısını Jennings tarafından bir araya getirilen tutanaklar üzerinden tespit edebilmekteyiz. Yemekte ilk olarak Türk Ordusu'nun 1922 yılı Eylül ayında İzmir'e girişi ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile Jennings tarafından İzmir'de ve daha sonra Ankara'da gerçekleştirilen çalışmalar özetlenmiştir.⁴¹ Yemeğe katılan hemen herkes Türkiye'deki yardım faaliyetleri hakkında bilgi sahibiydi ve karşılıklı konuşmalardan sonra oybirliğiyle *American Friends of Turkey* (Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti)'nin (AFT) New York eyalet yasalarına göre tescil edilmesine karar verildi. AFT'nin Başkanlığına en büyük bağışçı W. H. Hoover, Başkan Yardımcılığına Bayan Anita McCormick Blaine ve Rayford W. Alley, İcracı Başkan Yardımcılığına ise Asa K. Jennings seçildi. Cemiyet'in yedi kişiden oluşan bir Danışma Konseyi de vardı. Danışma Konseyi'ne Büyükelçi Ahmet Muhtar Bey ve Türkiye'nin New York Başkonsolosu Basri Bey de dâhil edilmişti.⁴²

Bir aylık bir çalışmanın sonucunda 12 Temmuz 1930 tarihinde cemiyetin tescil işlemi gerçekleştirildi. Böylece 1925 yılından itibaren fiilen faaliyet gösteren AFT, 12 Temmuz'da resmen kuruldu ve New York merkezli Amerikan bürosu oluşturuldu.⁴³ New York'taki kuruluş toplantısında alınan karara göre Cemiyet, Türk öğrencilere eğitim bursu sağlayacak, Amerikan kurum ve örgütlerinin doğru tanıtımı yapılacak ve ABD'de eğitilen öğrencilerin Türkiye'de çağdaş metotları uygulamasına çalışılacaktı. 1930 yılında AFT desteğinde ABD'de bulunan Türk öğrenciler, özellikle; ziraat, hayvancılık, bankacılık, iktisat, dışçılık, maliye, mühendislik, devletler hukuku ve kriminoloji, gazetecilik, matematik, tıp, hasta bakıcılığı ve sosyal hizmetler gibi çok geniş bir yelpazede eğitim görmekteydi.⁴⁴ ABD'de eğitim görece Türk öğrencilere burs sağlanması AFT'nin üstlendiği en önemli konular arasında gelir. Amiral Bristol da bu konuya özel önem vererek Türk öğrencilerin ABD'de eğitim görme imkânlarını artırmak için aktif olarak

39 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Asa K. Jennings to Amiral Bristol, 23 June 1930.

40 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Asa K. Jennings to Amiral Bristol, 20 May 1930.

41 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Momerandum Regarding the Organisation and Incorporation Meeting of American Friends of Turkey, 11 June 1930.

42 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Momerandum Regarding the Organisation and Incorporation Meeting of American Friends of Turkey, 11 June 1930.

43 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Report of Controller, May 25, 1931.

44 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 14.

çalışmıştır.⁴⁵ Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey de görevi süresince ihtiyaç duyulduğunda ABD'de eğitim gören Türk öğrenciler için AFT'nin finansal desteğini talep etmiştir.⁴⁶

AFT'nin kuruluşu ABD basınında da yer aldı. Çalışmaların iki ülke arasındaki olumsuz algı ve hatalı bilgilerden bağımsız yürüyeceğinin altı özellikle çizilmiştir. AFT'nin *Turkophile* (Türk taraftarı) olduğu, yeni Türkiye'ye yardıma çalıştığı kaydedildi.⁴⁷ Herald Tribune'nin haberine bakıldığında ise aslında AFT'yi olumlu bir gelişme olarak tanıtmaktadır, fakat geçmişteki olumsuz algıların etkisiyle, Türkiye'deki faaliyetler kategorik bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu durum 1930 yılına gelindiğinde bile ABD'deki olumsuz Türkiye imajının halen tam anlamıyla düzelmediğini göstermesi açısından kayda değerdir.

New York'taki resmi tescilin ardından, aynı yılın Kasım ayında Hariciye Vekaleti'nin Washington Büyükelçiliği'nden aldığı yazıdan Ankara'da AFT'nin faaliyetleriyle ilgili kuşuklar olduğunu görmekteyiz.⁴⁸ Buna karşın Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, AFT'nin ABD ile Türkiye arasında dostane ilişkiler kurmayı amaçlayan bir kuruluş olduğunu, bütçe kısıtlamaları nedeniyle Büyükelçilik tarafından vazgeçilen tanıtım çalışmalarının AFT tarafından gönüllü olarak üstlenildiğini de yazma ihtiyacını hissetmiştir. Ahmet Muhtar Bey ayrıca AFT'nin mensuplarından bahisle, Lozan Antlaşmasının onay taraftarlarının ve Amiral Bristol'un da Cemiyet'e üye olduğunu, Türk öğrencilerin burs ve eğitim masraflarına Cemiyet tarafından destek verildiğini belirtmiştir.⁴⁹

AFT'nin 12 Temmuz'da New York Eyalet yasalarına göre resmi tescilinden bir yıl sonra 1931 senesinde bastırıldığı tanıtım kitapçığının ilk sayfasında cemiyetin insani bir kuruluş olduğu ve amacın Türk ve Amerikan halkları arasında karşılıklı anlayışı geliştirmek olduğu belirtilmiştir.⁵⁰ Tanıtım kitapçığının ilk sayfasında kuruluş amacının net ifadelerle açıklanmasının satır aralarına girildiğinde, 1927 yılındaki *modus vivendi* ve dört yıl sonra imzalanacak dostluk ve ticaret antlaşmasına rağmen ABD'de etkinliğini halen devam ettiren Ermeni lobisinden gelebilecek muhalefetin dikkate alındığı fark edilmektedir.

Girizgâhın devamında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren önemli bir gelişme gösterildiği, medeni hukuk alanında İsviçre kanunlarından yararlanılarak yeni bir sistem oluşturulduğu, eğitim alanında Anglo-Sakson ve Alman metodunun uygulamaya konulduğu vurgulanmıştır. Bu alanlardaki iler-

45 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, AFT, Reports of the Executive Vice President, May 27, 1932.

46 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Ahmet Muhtar Bey to Jennings, July 18, 1932; Bilgi için bkz. Seyfi Yıldırım, *Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2005.

47 Herald Tribune, "The American Friends of Turkey", July 21, 1930.

48 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Hariciye Vekaleti, 20/11/1930, Fon No 30100 Kutu 26, D. 801, S. 11.

49 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Hariciye Vekaleti, 20/11/1930, Fon No 30100 Kutu 26, D. 801, S. 11;

50 *American Friends of Turkey*, New York, [1931], s. 3.

Görüş

Akademik
Bakış

15

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

leme için ABD'nin yardımına ihtiyaç duyulduğu, Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin bu amaçla 1930 yılı Haziran ayında kurulduğu belirtilmiştir.⁵¹

Kitapçığın giriş bölümünde Cemiyet'in kurucuları tarafından Genç Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili yapılan saptamalar Türk modernleşmesinin yakından ve yerinde tespitlerle gözlemlendiğini göstermektedir.

AFT'nin Türkiye'deki faaliyetlerinin Türk toplumundaki olumlu yansımalarını Cumhuriyet Gazetesi'nin 16 Kânunuevvel [Aralık] 1931 tarihli haberinde görmek mümkündür. Haberde, bizzat Jennings'ten naklen, Jennings'in AFT'nin icradan sorumlu ikinci başkanı olduğu, Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından da kabul edilerek kendisiyle görüşüldüğü ve Türkleri çok sevdiği, yegâne amacın Türkiye'de hayır işleri yapmak olduğu bildirilmektedir.⁵²

ABD'deki işlemler tamamlanmasına rağmen Cemiyetin Türkiye'de muhatabının kim olacağı sorunu belirsizliğini koruyordu. Geniş bir alanda hizmet veren AFT'nin her çalışması için farklı bir sivil kuruluş ya da hükümet organıyla işbirliği kurması gerekiyordu ve bu durum süreci uzatarak çalışmalarını yavaşlatıyordu. Karşılaşılan zorlukları ve Himaye-i Etfal'e bağlı kurulan özel komitenin yetersiz kalmasını dikkate alan Jennings, doğrudan muhatap alabileceği bir kuruluşun teşekkülü için çalışmaya karar verdi. Ankara'da yapmış olduğu görüşmelerden olumlu sonuç aldı ve AFT'nin karşılığı olmak üzere Türk yasalarına göre Hayır İşlerine Yardım Cemiyeti kuruldu. Yeni Cemiyet'in onursal başkanı Başbakan İsmet İnönü, Başkanı Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey ve Başkan Yardımcısı Aziz Bey [Akyürek] olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün kızkardeşi Makbule Hanım da muhasip göreviyle mali işlerden sorumluydu ve Kızılay Başkanı da üyeler arasındaydı.⁵³ Görüldüğü gibi yeni Cemiyetin üyelerinin büyük kısmı idari görevlerde bulunan milletvekillerinden ve etkin isimlerden oluşmuştur. Bu durum Jennings'in beklentilerini fazlasıyla karşılıyordu.

Hayır İşlerine Yardım Cemiyeti'nin (HİYC) yürütmeden sorumlu bir komitesi vardı ve idari konsey yardım faaliyetlerinin üstlenilmesinden sorumluydu. Mali işlerden sorumlu komite altı Türk ve üç Amerikalı'dan oluşmaktaydı. Amerikalı temsilciler: Bristol'e en yakın elçilik çalışanı olan Howland Shaw, İstanbul Kız Koleji Hazırlık Okulu Dekanı Prof. Elizabeth Clarahan ve AFT'nin İcracı Başkan Yardımcısı Asa K. Jennings'ten oluşuyordu. Türk üyeler ise: Ali Bey, Aziz Bey, Ali Raana Bey, Avni Bey, Makbule Hanım ve İhsan Paşa'dan oluşuyordu. Alt komitelerin birlikte çalışacağı kurumlar sırasıyla Eğitim, Sağlık, Adalet Bakanlığı, Ankara Belediyesi, Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) ve Kadın Yardım Cemiyeti'nden müteşekkildi.⁵⁴

Destek isteyen kuruluşlarının tamamı taleplerini, bir Türk bir Amerikalı ve bir talep sahibi kuruluş temsilcisinden oluşacak karma komisyona yap-

51 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 3.

52 *Cumhuriyet*, Türk Amerikan Dostluğu, 16 Kânunuevvel [Aralık] 1931. s. 1.

53 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 15.

54 *LCMD. The Papers of Mark L. Bristol 64*, Diagram of Cooperation, 17 Ekim 1929.

mak zorundaydılar. Talebin kabul edilmesi durumunda teminat akçesi Türk ve Amerikalı taraflarca eşit olarak karşılanacaktı. Projelerin yürütülmesinde görev alacak Amerikalı personelin giderleri bu meblağa dâhil olmayacaktı.⁵⁵ Yeni faaliyet usulleri kapsamında 1931 yılı başına kadar AFT ile daha önce belli girişimlerde bulunmuş Türk kökenli cemiyetlerin çalışmaları ve ilgili faaliyetler sonlandırıldı. Böylece Ocak ayında Hayır İşlerine Yardım Cemiyeti resmen çalışmaya başladı. Amaç eğitim ve sosyal hizmet alanıyla sınırlı, fakat bu alanların tamamına nüfuz edebilecek girişimler oluşturmaktı.

Kuruluşundan bir yıl sonra AFT, 1931 yılı sonbaharında Türk Öğrenciler Münazara Grubunu ABD'ye götürerek 35 Amerikan kolejini gezdirmeyi ve buralarda kaynaştırmaya yönelik münazaralar gerçekleştirmeyi planlamıştı. Türk öğrenciler söz konusu münazaralarda büyük bir başarı göstererek 25 münazaranın yarıdan fazlasını kazandılar.⁵⁶ Cemiyet'in diğer planı Mustafa Kemal tarafından kurulan Gazi Orman Çiftliği'ne (1950 yılından sonra Atatürk Orman Çiftliği adını almıştır) ABD menşeli safkan sığır bağışlamaktı. Söz konusu safkan büyükbaş hayvanlar üç *Jersey* ve üç *Guernsey* sığır ve bir boğa olarak 1931 yılı Ekim ayında Ankara'ya gönderildi. Jersey sığırları verimlilikleri ve süt kaliteleri ile Anadolu'da katkı sağlayabilecek özellikteydi.⁵⁷

Tanıtım çalışmaları, sosyal hizmetlere yönelik faaliyetlerle eşgüdüm içerisinde devam ediyordu. 1931 yılı sonunda Jennings, Amerika Ulusal Öğrenci Federasyonu'nun davetlisi olarak radyo programına katıldı ve Türkiye'deki son gelişmeleri değerlendiren bir konuşma yaptı. Program öncesinde klasik Türk müziği çalınarak dinleyicilerin ilgisinin programa yoğunlaşması ve Türk kültürünün sanatsal yönünün Amerikan halkına gösterilerek on yıllardır sürdürülen kara propagandayla oluşturulan olumsuz algının değiştirilmesine çalışıldı.⁵⁸ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, AFT'nin faaliyetlerinden ve Türkiye'ye gönderilen safkan büyükbaş hayvanlardan oldukça memnun kalarak aynı yıl Cemiyet bağışçılarının her birine imzalı fotoğrafını gönderdi.⁵⁹

Bütçe imkânları kapsamında 1931 yılına kadar yürütülen faaliyetlere ek olarak AFT ayrıca, ilk üç yıllık dönem programında; Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde yeni kitaplar çevirerek yayınlamayı, Ankara'daki okullarda okuma odaları ve kütüphaneler kurmayı ve bebek bakımı konusunda eğitim vermeyi amaçlamıştır. 1928 yılı sonunda gerçekleşen alfabe değişikliği çeviri faaliyetlerini kısa bir süreliğine olumsuz etkilemiştir. Daha sonra gençlere yönelik çeviri faaliyetleri artırılarak Amerika'da yayınlanan önde gelen eserler üzerinden devam ettirilmiştir.⁶⁰

55 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 18.

56 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, AFT, Reports of the Executive Vice President, May 27, 1932.

57 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, AFT, Reports of the Executive Vice President, May 27, 1932.

58 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Jennings to Amiral Bristol, December 26, 1931.

59 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, AFT, Reports of the Executive Vice President, May 27, 1932.

60 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, AFT, Reports of the Executive Vice President, May 27, 1932.

Çalışmaların etkili olabilmesi için faaliyetlerin sonuçlarının ve ihtiyaçların tespiti önemliydi. Bu amaçla New York Eyalet Çalışma Departmanı ile işbirliği içinde Ankara'da 16 yaş altında çalışan fakir çocuklara yönelik bir saha araştırması yapıldı. 1931 yılı ortalarına kadarki faaliyetlerinden AFT tarafından yürütülen çalışmaların büyük kısmı Ankara'da gerçekleştirilmişti. Buna karşın AFT, Kayseri'de eğitim görerek köylerde görevlendirilen öğretmen adaylarına yönelik köy rekreasyonu, temizlik ve ilk yardım gibi köydeki yaşamı iyileştirme-ye yönelik eğitim çalışmalarını da faaliyet programına dâhil etti.

AFT, Adalet Bakanlığı ile işbirliği içerisinde hapisanelerin iyileştirilmesi, hapisanelerde ticaret okulu açılması ve çocuk suçluların yetişkinlerden ayrı hapisanelerde tutulmasına yönelik çalışmalarına da hız verdi. AFT'nin desteklediği bir diğer girişim yetenekli Türk öğrencilerin ABD'de yükseköğretim eğitimi almasıydı. Programdan yararlanacak öğrencilerin, İngilizce dil bilgisine sahip olmaları ve ABD'deki masraflar için Türkiye'den mali destek bulmaları gerekiyordu.⁶¹

Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin Faaliyetleri ve Bütçesi

Cemiyet'in 1930 yılı mali hesaplarına bakıldığında, kuruluş yılında ABD'deki bağışçılardan 22.753,12\$ bağış toplandığı ve aynı yıl masrafların 17.087,32\$ tuttuğu görülmektedir. İlk yılda harcamalar düşüldükten sonra yardım faaliyetleri için ortalama 6 bin dolarlık bir kaynak kalmıştır. Tescil edilmemiş olmasına rağmen AFT'nin 1925 yılı itibarıyla İzmir'de başlayıp 1928'den itibaren Ankara'da devam eden çalışmaları sonucundaki toplam masrafı; 1 Ocak 1925 - 31 Aralık 1930 yılları arasındaki altı yıllık sürede şu şekilde gerçekleşmiştir. Toplam bütçe: 277.967,43\$'dır. Aynı yıl içinde ortak faaliyetlere Türkiye menşeli yardım kuruluşları tarafından aktarılan meblağ yukarıda zikredilen miktardan daha fazladır.⁶² Cemiyet Ankara'ya taşındıktan sonra İzmir'deki şube lağv oldu.⁶³

Cemiyetin bütçesinin ve Türkiye'deki yardım çalışmalarına ayrılabilen meblağın genel bütçeye oranının tespit edilebilmesi için resmi tescil yılı olan 1930'daki harcamaları incelemek gerekmektedir. Harcamaların dökümü şu şekildedir:

ABD'deki bağışçılardan gelen yardım	22.753,12\$
New York Bürosu'nun masrafları (kira, seyahat, personel vs.)	3.866,71\$
Ankara'daki yardım faaliyetleri (oyun sahası, bebek bakım evi, klinik vs.)	12.897,72\$
ABD'deki Türk öğrencilere yönelik çalışmalar	322.89\$
1930 yılı toplam gideri	17.087,32\$
Hizmet fazlası	5.665,80\$ ¹

61 *American Friends of Turkey*, New York, [1931]. s. 20, 22.

62 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Report of Controller, May 25, 1931.

63 Bali, a.g.e., s. 231.

Ankara'da 1929 yılında yapılan harcama toplamı 36.959,00\$'dır. 1931 yılı başına kadar Ankara'da yapılan toplam harcama ise 54.052,32\$'dır. Ankara'dan sonra en yoğun faaliyet gösterilen yer İzmir'dir. İzmir'de yapılan çalışmalara harcanan paraların dökümü şu şekildedir: 1925 yılında 21.052,96\$; 1926 yılında 18.421,05\$; 1927 yılında 33.957,65\$; faaliyetlerin Ankara'ya kaydırıldığı yıl olan 1928'de 30.489,45\$. Böylece AFT dört yıl faaliyet gösterdiği İzmir'de toplam 103.921,11\$'lık harcama yapmıştır. Bunlara ek olarak Türk Ocakları ana binasının inşasına 120.000,00\$ harcama yapılmıştır ve AFT'nin Türkiye'deki faaliyetlerinde 1931 yılı başına kadar harcanan paranın toplamı 277.967,43\$'dır.⁶⁴ Harcama listesine bakıldığında AFT'nin Türk öğrencilere yönelik burs desteğinin çok düşük ve yetersiz olduğu görülmektedir.

Türk Ocağı binasının yapımına sağlanan katkıyla ilgili olarak daha sonraki yıllarda anlaşmazlık yaşanmıştır. Türk Ocağı, 1931 yılında kapatılmıştır. Ocak aynı yıl Atatürk'ün isteğiyle Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile birleşmiş ve Ankara'daki bina CHF'nin Genel Merkezi olmuştur. CHF, bir sivil girişim değil, siyasi partiydi ve ABD'den gelen bağışlarla inşa edilen Türk Ocağı Genel Merkezinin CHF'nin mülkiyetine geçmesi projenin amacına aykırıydı.

1931 yılı bütçe planlaması ise şu şekildedeydi: Çeviri, yayın, okuma salonu, kütüphane işleri için 4.000,00\$; bebek bakımevi ve çocuklara yönelik programlar için 7.500,00\$; muhtaç kadınlara yönelik faaliyetler için 5.000,00\$; çalışan çocuklar evi ve Ankara'daki acil yardım çalışmaları için 10.000,00\$; Ankara'da daimi bir büro kurulması için 4.250,00\$; saha araştırması için 263,00\$; Ankara'daki Amerikalı sekreterlerin maaş ve masrafları için 7.200,00\$; New York bürosu masrafları için 8.100,00\$, büro masraflarının 2.100,00\$'lık kısmını Rayford W. Alley tarafından karşılanacaktır; ABD'deki Türk öğrencilere yönelik çalışmalar için 2.200,00\$; diğer devam eden projeler için 6.000,00\$. 1931 yılı bütçesine göre toplam harcama 52.413,00\$ tutacaktır ve bu miktarın 20.950,00\$ Amerikalı bağışçılar tarafından karşılanacaktır. Hatırlanacağı gibi büro ve personel masrafları hariç, yardım faaliyetleri için Hayır İşlerine Yardım Cemiyeti de AFT ile eşit miktarda katkı sağlayacaktır. Bahse konu kapsamda personel ve büro giderleri düşüldükten sonra sağlanması gereken katkı 16.250,00\$'dır. Bu durumda ABD'den 15.213,00\$ tutarında ek katkı sağlanması gerekiyordu.⁶⁵

Yukarıdaki rakamlar dikkate alındığında AFT tarafından yapılan yardım faaliyetlerinin küçük hacimli olduğu ve çalışmaların belli bir standardın ötesine geçemediği düşünülebilir. Aynı dönemde Türk-Amerikan ticari ilişkilerinin 10 yıllık ortalaması sene başına yaklaşık 32 milyon dolar civarındadır. Oysa Jennings önderliğindeki AFT tarafından aynı zaman aralığında Türkiye'de yürütülen faaliyetlerin toplam değeri yarım milyon dolar civarındaydı. Bu değerlendirmenin içerisinde, 1929 yılında ABD'de yaşanan ve tüm dünya piyasalarını

64 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Report of Controller, Table C, May 25, 1931.

65 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Report of Controller, Table D, May 25, 1931.

Görüş

Akademik
Bakış

19

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

sarsan finansal krizin sebep-sonuç ilişkisi içerisinde AFT'nin Türkiye'ye yönelik faaliyetlerini olumsuz etkilendiği gerçeği de dikkate alınmalıdır. Faaliyetler birkaç önemsiz istisna hariç İzmir ve Başkent Ankara ile sınırlı kalmıştır. Buna karşın Türkiye'ye yönelik yatırımların oldukça sınırlı olduğu bir dönemde AFT, iki kentle sınırlı olsa da ABD'den sağladığı karşılıksız fonları kullanarak eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmet alanında örnek projelere imza atmış, imkânlar ölçüsünde diğer il ya da ilçelerdeki talepler de karşılanmaya çalışılmıştır. Örneğin 1931 yılında gelen istek üzerine Kapadokya'da da bir çocuk oyun sahasının kurulması için teknik destek sağlanmıştır.

AFT'nin 1931 yılı Haziran ayında yapılan yıllık toplantısında danışma komisyonunun üye sayısı yediden yirmiye çıkarıldı ve mali konulara ilişkin tüzük maddelerinde işleyişi kolaylaştırıcı değişiklikler yapıldı. Bu yapılanmadan önce danışma komisyonu dördü Türk ve dördü Amerikalı olmak üzere eşit sayıda sekiz üyeden oluşuyordu.⁶⁶ Başkanlığı, 1932 yılına kadar W. H. Hoover yürütmüştür. Cemiyet'in en önde gelen destekçisi de olan Hoover'ın 1932 yılı baharında ölmesi üzerine Jennings başkanlığı Amiral Bristol'a teklif etti. Hoover ölmeden önce 10 yıl boyunca Cemiyet'in çalışmalarının finansmanında kullanılacak Emanet Fonu oluşturmuştu.⁶⁷ Bristol, AFT'nin kurulmasında önde gelen fikir sahipleri arasındaydı ve yıllık toplantıya katılarak büyük bir memnuniyetle başkanlık görevini üstlendi.⁶⁸ Bu tarihlerde Jennings'in 25 yaşındaki avukat oğlu Asa Will Jennings de AFT çalışmalarında aktif olarak görev almaya başladı. Oğul Jennings Cemiyet'in Sekreter Yardımcılığı görevini yürütüyordu ve New York'taki büroda görev yapıyordu.⁶⁹

Eğitim ve sosyal hizmet alanlarındaki çalışmalar devam ederken ABD'de beklenmedik bir sorunla karşılaşıldı. Lozan'da (1923) imzalanan Türk-ABD Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın onayını engelleyerek 1927 yılına kadar iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasını engelleyen Ermeni lobileri 1932 yılı seçimleri öncesinde yeniden faaliyete geçti. Lobiler, bağımsız Ermenistan ve Anadolu'da kurulacak Ermeni Devleti için manda idaresi gibi hamleleri için en önemli desteği Demokrat Parti'den almışlardı.⁷⁰ Seçimlere çok az bir süre kala Demokratları etkilemeye yönelik çalışmalara yeniden hız verildi. Son girişimin en kolaylaştırıcı faktörü lobilere karşı itiraz yükseltecek örgütlü bir karşı bloğun olmamasıydı. Mevcut durumu dikkate alan Baba Jennings ve Rayfort W. Alley Ermeni lobilerinin olası zararlı faaliyetlerini engellemek için Haziran ayında

66 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Jennings to Amiral Bristol, June 15, 1931.

67 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Jennings to Amiral Bristol, May 9, 1932.

68 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Jennings to Amiral Bristol, June 6, 1932.

69 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Jennings to Amiral Bristol, June 28, 1932.

70 Milli Mücadele döneminde ve sonrasındaki Ermeni faaliyetleri için bkz. Hikmet Öksüz, İsmail Köse, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2015.

Washington'a gitti.⁷¹ Ermeni faaliyetlerine karşı uygulamaya konulan plan kapsamında; üye sayısını artırmaya yönelik çalışmalara hız verildi ve tanıtıma yönelik bir yayın bürosu kuruldu.⁷²

Aynı yılın Ağustos ayında New York Üniversitesi Eğitim Profesörü Bayan Beryl Parker AFT'yi temsilen Türkiye'ye gelerek Milli Eğitim Bakanlığı öncülüğünde okulöncesi eğitim çalışmalarında bulundu. Cemiyetin 1932 senesi yıllık toplantısı 27 Mayıs 1932 tarihinde, Bristol Başkanlığı seçildikten sonra Cemiyet'in ilk icracı müdürler toplantısı ise 11 Ağustos'ta yapıldı. Jennings'in önerisinin aksine Bristol'un isteğiyle bu toplantıya Türk temsilciler davet edilerek toplantı sadece Amerikalıların katılımıyla gerçekleştirildi. Bristol, toplantıya Robert Dunn ile geldi.⁷³ Dunn, Bristol'un Türkiye'deki görevi esnasında istihbarat subayı olarak görev yapmıştı. Buna karşın anılarında AFT'nin Türkiye'deki ya da New York'taki faaliyetleri hakkında kayda değer herhangi bir bilgi vermez.⁷⁴ Bristol ile Jennings arasındaki mektuplaşmalarda Jennings tarafından Çanakkale'den alınan kil toprak örneklerinin ABD'de analiz edilmeye çalışıldığı görülür. Örneklerin tarım amaçlı ya da çömlek yapımı veya başka bir amaçla mı ABD'ye götürülerek analiz edildiği hakkında Jennings'in mektuplarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁷⁵

Çanakkale'den götürülen killerin ABD'de analiz edilmesinin nedenini oğul Jennings'nin Bristol'a yazmış olduğu bir mektuptan öğrenmekteyiz. 1930'lu yıllarda Türkiye'de porselen imalatı yoktu ve yemeklik tüm tabaklar yurtdışından ithal ediliyordu. Baba Jennings Türkiye'de yerli porselen fabrikası kurarak tabak ithalatının engellenmesini ve bu alanda girişimci bir endüstri oluşturulmasını istiyordu. Çanakkale'den alınan örneklerden istenilen olumlu netice elde edilememiştir.⁷⁶

Ermeni lobilerinin tekrar faaliyete geçmesi üzerine kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik tanıtım çalışmalarına ağırlık verildi. 1933 yılının 29 Ekim'inde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılı kutlanacaktı. Son yüzyılda uzun seneler devam eden savaşıardan sonra Türk halkı ilk defa 10 yıllık kesintisiz bir barış dönemi yaşamış, modernleşme ve kalkınma alanında önemli atılımlar yapılmıştı. Toplam içinde çok büyük bir paya sahip olmasa da AFT'nin Bristol ve Jennings önderliğindeki çalışmaları özellikle eğitim ve sosyal hizmet-

71 New York Times, *Fight Plank on Armenia*, June 27, 1932.

72 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Jennings to Amiral Bristol, July 29, 1932.

73 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Amiral Bristol to Jennings, August 5, 1932.

74 Robert Dunn, *World Alive, A Personal Story*, Crown Publishers Inc. New York 1956.

75 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Amiral Bristol to Jennings, October 3, 1932.

76 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, W. Jennings to Amiral Bristol, July 19, 1933; Çanakkale, adını çanak yapımıcılığından almıştır. Bölgede toprak kaplar asırlardır imal edilmekteydi. Amerikalıların porselen yapımı için Çanakkale'den kil örneği almaları ilgi çekicidir. Günümüz Türkiye'sinde seramik sektörünün ağırlık merkezlerinden birisinin Çanakkale oluşu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Esin Küçükbiçmen, *Çanakkale Seramikleri'nde Hayvan Figürleri ve Günümüz Yorumları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2007.

Görüş

Akademik
Bakış

21

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

ler alanında örnek sayılabilecek katkı sağlamıştı. Buna karşın ABD'de de olumsuz Türk algısı hâlâ görülmekteydi. Jennings ve Bristol misyoner ve Osmanlı uyruğu Ermenilerin tek taraflı kurguladığı bu algıyı ortadan kaldırmak için çalışıyordu. Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarını fırsata çevrilerek radyo yayını vasıtasıyla hem Türkiye'nin ABD'de tanıtılması hem de AFT'nin faaliyetlerinin Amerikan halkına anlatılarak daha geniş bir tabana yayılması mümkün olabildi. Bristol Türkiye'de görevdeyken benzer yayınları daha önce yaptırmıştı.⁷⁷

Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları kapsamında Jennings, Mustafa Kemal Paşa'nın da radyo konuşmasıyla Amerikan halkına hitap edeceği bir tanıtım kampanyası düzenleyebilmek için 1932 yılı Ağustos'unda keyfiyeti AFT Başkanı Bristol'a yazdı: "*[planladığımız programda] sen ve Ankara'dan Gazi [Mustafa Kemal] birer konuşma yapabilirsiniz. ... programdan elde edeceğimiz en önemli kazanım bu sayede hiç para harcamadan Cemiyetimiz [AFT] ve Türk Hükümeti için milyonlarca dolar değerinde tanıtım yapabileceğiz.*"⁷⁸ Jennings, ABD Başkanı, Atatürk, iki devlet büyükelçileri ve Bristol'un konuşma yapacağı genel bir radyo programı yapmak istiyordu ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey [Aras] söz konusu faaliyetlere destek veriyordu. Onuncu yıl tanıtımları Jennings'in planladığı ve arzuladığı düzeyde gerçekleştirilememiştir. Zira hazırlıkları organize etmek ve Türkiye'deki faaliyetlerin işleyişiyle ilgili durum tespiti yapmak üzere aynı yıl Ankara'ya gelen Jennings ağır bir hastalık geçirmiş İstanbul'daki görevi esnasında kuruluşuna Bristol tarafından öncülük edilen İstanbul Amerikan Hastanesi'nde uzun süre yatmak zorunda kalmıştı.⁷⁹

Onuncu yıl kutlamalarının küçük bir provası olarak, 1932 yılı Ekim ayında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun dokuzuncu yıl kutlamaları kapsamında New York ve Washington'da küçük çaplı bazı etkinlikler gerçekleştirildi.⁸⁰ ABD'deki etkinlikleri Jennings'in oğlu Asa W. Jennings organize ediyordu. Bu amaçla 29 Ekim'de Büyükelçi Ahmet Muhtar Bey'in de katılımıyla bir öğle yemeği düzenlendi. Başkan Bristol işlerinin yoğunluğu nedeniyle yemeğe gelemedi. Yemek, Amerikan basınındaki tanıtım için önemli katkı yaptı.⁸¹

1933 yılı başına kadar Asa K. Jennings Türkiye'deki yardım çalışmalarına yönelik önemli görevlerde bulundu ve AFT'nin kurulmasına öncülük ede-

77 LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol-VII*, "Enclosure, Adress Broadcasted Oct. 27, 1925, 9-9:30 pm. From Gimbell Building NY", Confidential Diary, From 1 August to 31 October, 1925. s. 13 (Ek s. 1-8).

78 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Jennings to Amiral Bristol, August 16, 1932.

79 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Jennings to Amiral Bristol, October 3, 1932; Amerikan Hastanesi, Amerikan Yüksek Komiseri olarak görev yapan Amiral Bristol'un öncülüğünde Nişantaşı'nda 1920 yılında kurulmuş ve uzun süre Amiral Bristol Hastanesi şeklinde adlandırıldıktan sonra, Amerikan Hastanesi adını almış ve 1995 yılında Vehbi Koç Vakfı'na dâhil olmuştur (Yazarların Notu).

80 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Amiral Bristol to W. Jennings, October 24, 1932.

81 New York Herald Tribune, *Turkish Republic Nintgh Brithday Observed Here*, 14 November 1932.

rek Türk milletine katkı sağladı. Jennings, 1932 yılında Türkiye'ye geldiğinde hastalanmıştı ve kalbindeki sorun Türkiye'deki ikametini zorlaştırıyordu. Sağlık sorunlarına rağmen çalışmalara ara vermeyen Jennings, Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları için 1933 yılı Ocak ayında Washington'a döndüğünde aniden öldü.⁸² Beklenmedik bu hadise üzerine İcra Komitesi'nin kararıyla Jennings'in oğlu Asa W. Jennings babasının görevini üstlendi.⁸³

AFT'nin resmi faaliyetleri başlamadan birkaç yıl önce, 1924 yılında Türk eğitim sisteminin yeniden yapılanma çalışmalarında, Avrupalı uzmanların yanı sıra Kolombiya Üniversitesi Öğretmenler Koleji Hocası John Dewey de Türkiye'ye gelerek çalışmalara katılmıştı.⁸⁴ Ankara, daha önce de Amerikalı uzmanlardan faydalanmak istemişti. Buna karşın Dewey, uzmanlığından yararlanılan ilk Amerikalı bilim adamıdır. Uzun süren çalışmalar sonrasında Amerikan eğitim modelinin okullarda uygulanmasına karar verilmişti. Zikredilen karar doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı, Amerika'ya öğrenci göndermek için burs ve okul imkânlarının araştırılması amacıyla AFT'ye başvurdu.⁸⁵ Bursa'da bir kız lisesi ve Ankara, Eskişehir gibi illerde ortaokul ve liseler kurulmasına destek veren AFT, Bakanlığın taleplerini titizlikle ele alarak istenilen bilgilendirmeyi yaptı.⁸⁶

ABD Kongre Arşivi'nde AFT ile ilgili belgelerin bir kısmı Amiral Bristol vesikalari içinde bulunmaktadır. Söz konusu kayıtlar içinde dikkat çekici bir bilgi bulunmaktadır. Hoover'in 1932 yılı baharındaki ani ölümünden sonra AFT Başkanlığı görevine seçilen Bristol, Joseph Grew'dan sonra 1932 yılı Mart ayında Büyükelçilik görevini üstlenen Charles H. Sherill'in 1933 yılı Mart ayında görevinin bitiminden sonra Büyükelçi olarak Ankara'ya atanmak istiyordu. Bu amaçla Jennings'in oğlu ve diğer AFT idarecileri tarafından Demokrat Başkan Franklin D. Roosevelt'e birkaç mektup yazıldı.⁸⁷ Bristol'un girişim ve beklentileri sonuç vermemiş ve 13 Haziran'da Robert P. Skinner Büyükelçi olarak Ankara'ya atanmıştır. Skinner de AFT bağışçılarıyla benzer şekilde Ohio doğumluydu.

Jennings'in ölümünden sonra onuncu yıl kutlama çalışmalarının organizasyonunu oğlu Asa W. Jennings üstlenmişti. AFT'nin kutlamalara yönelik tanıtım broşüründe Türkiye'deki gelişmelerden bahsedilerek yürütülen çalış-

82 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Anita McCormick CK Blaine to Amiral Bristol, January 28, 1933.

83 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Amiral Bristol to W. Jennings, March 9, 1933.

84 LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol-VI*, War Diary, Confidential, March 10, 1924. s. 5.

85 LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Ragıp Nurettin to American Friends of Turkey, February 16, 1933.

86 LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol-64*, W. Jennings to Amiral Bristol, July 19, 1933; YMCA'nın idaresindeki Bursa Amerikan Kız Lisesi'nde okuyan iki Türk öğrencinin Hıristiyan olması tepki çekmiş ve daha sonra bu okul kapatılmıştır. Bkz. Resul Çatalbaşı, "Young Men's Christian Association'ın Türkiye'deki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55:1 (2014). s. 107-108.

87 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Abram I. Elkus to Amiral Bristol April 28, 1933.

Görüş

Akademik
Bakış

23

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

malarda Türkiye ile birlikte işbirliği içerisinde bulunduğu ve AFT'nin üstlendiği faaliyetleri kademeli bir şekilde Türkiye'ye devredeceği belirtiliyordu.⁸⁸ Kutlamalar için oluşturulan takvime göre; Ocak ayından başlamak üzere New York'taki radyoların her birinde ayda bir kez Türkiye'yi tanıtıcı bir program yapılmasına, tanıtıcı poster ve kitapçıkların hazırlanmasına, Türkiye'ye bir tanıtım gezisi gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Ekim ayında gerçekleştirilecek uluslararası yayına ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve her iki ülke büyükelçilerinin katılımı sağlanacaktı. Ayrıca Türkiye'den kutlamalar için ABD'ye bir tanıtım ziyareti ayarlanacak, ziyaretçilerin Beyaz Saray'da kabul edilmesi sağlanacaktı. Kutlamaların son günü 29 Ekimde Waldorf Astoria Otelinde halka açık bir akşam yemeği verilecek ve Atatürk'ün radyo konuşmasının katılımcılar tarafından dinlenmesi sağlanacaktı.⁸⁹

1930'lu yıllar Türk-Yunan ilişkilerinin dostluk temelinde sağlam zemine oturduğu bir dönemdir. İkili ilişkiler 1934 yılında Balkan Paketi'nin imzalanmasını sağlamıştır. Bu nedenle Yunanistan'ın New York temsilcisi de 29 Ekim'deki akşam yemeğine davet edildi.⁹⁰ Oğul W. Jennings'in onuncu yıl kutlamalarıyla ilgili yaptığı yoğun çalışmayı Bristol ile mektuplaşmalarından tespit etmek mümkündür. W. Jennings, kutlamalar için 29 Ekim günü ABD'nin ulusal radyo kanallarından birisi olan NBC'den 45 dakikalık ulusal yayın sözü aldı.⁹¹

Kutlamalar, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Başkan Roosevelt'in gerçekleştirilemeyen ortak radyo konuşmaları ve birkaç istisna hariç planlandığı gibi yapıldı. Bristol ve Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey İngilizce ve Türkçe radyo konuşması yaptı. Başkan Roosevelt de yemeğe bir mesaj göndermişti. Bristol konuşmasında, AFT'ye uzun süre hizmet etmiş olan Asa K. Jennings'in faaliyetlerinden de bahsetti. İstek oğul W. Jennings'ten gelmişti.⁹² Kutlamalar Türkiye'de de memnuniyetle takip edildi ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, New York'taki tanıtım yemeği ve radyo yayını için Başkan Bristol'a bir teşekkür telgrafı gönderdi. Gazeteler de kutlamalara geniş yer verdi.⁹³ Onuncu yıl kutlamalarının başarılı olmasının sağladığı heyecanla 1934 yılında da Türk yemeklerinin ve ABD'deki Türk öğrencilerin temsil ettiği halk oyunlarının sunulduğu dar kapsamlı kutlamalar yapıldı.⁹⁴

88 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Stanley Howe, Program of Activity Leading up to Tenth Anniversary Celebration, October 29, 1933.

89 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Stanley Howe, Program of Activity Leading up to Tenth Anniversary Celebration, October 29, 1933.

90 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, Amiral Bristol to W. Jennings, October 24, 1933.

91 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, W. Jennings to Amiral Bristol, October 24, 1933; *Cumhuriyet*, "Radyo ile bir Konferans", 29 Teşrinievvel [Ekim] 1929. s. 3.

92 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, W. Jennings to Amiral Bristol, October 31, 1933.

93 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, W. Jennings to Amiral Bristol, November 27, 1933; *New York Times*, "Turks Celebrate 10 Years of Regime", October 30, 1933.

94 LCMD *The Papers of Mark L. Bristol-64*, AFT to Amiral Bristol, November 79, 1934.

Jennings'in ölümünden sonra onuncu yıl ve akabindeki kutlama çalışmalarının düzenlenmesini oğlu Asa W. Jennings üstlenmiştir. 1933 yılı sonlarına doğru AFT'nin adının değiştirilmesi gündeme geldi. Başkan Bristol öneriyi desteklemekle birlikte yeni isim konusunda AFT yönetiminde bir uzlaşma yoktu.⁹⁵

İsim değişikliğine gidilmesinin temel nedeni, dünya piyasalarını sarsan ekonomik kriz sonrası mali sorunların yaşanmasıydı. Doların devalüe olmasının da etkisiyle AFT'nin bütçesi her geçen yıl daha fazla daralıyordu ve bu durumun geri döndürülmesi mevcut şartlar altında imkânsızdı. 1934 yılına gelindiğinde Türkiye'deki girişimlerin Türkiye Cumhuriyeti kuruluşlarına devredilmesine, son dört yıldır Türkiye'de görev yapmakta olan daimi temsilci Gannaway'ın ABD'ye geri çağırılmasına ve sadece eğitim desteğiyle tanıtım çalışmalarına ağırlık verilmesine karar verildi.⁹⁶

Tanıtıma öncelik verilmesi önemliydi. Nitekim ABD'deki tanıtım çalışmaları yok denecek kadar kısıtlıydı. Türkiye'de devam eden faaliyetlerin aksamaması için W. Jennings her yıl birkaç ay Türkiye'ye gelerek eğitim çalışmaları için gerekli temaslarda bulunacak, böylece birkaç aylık süre için daimi temsilcilik görevini üstlenecekti.⁹⁷ 1937 yılındaki tüm faaliyetler için 18.391,75\$ gelirin bütçeye kaydedilebilmesi ve bütçenin büyük kısmının personel ve büro masraflarına ayrılması mali durumun zorluğunu göstermekteydi. 1937 yılına gelindiğinde Niyazi Berkes, Necmi Sarı, Zekiye Süleyman ve adları bütçede belirtilmeyen iki diğer öğrenciyi ABD'de eğitim bursu verilmekteydi.⁹⁸

Faaliyetlerini sınırlandırma kararı aynı zamanda Türkiye'de yaklaşık 15 yıl faaliyet gösteren AFT'nin saha çalışmalarının da sonlandırılması anlamına geliyordu.⁹⁹ Cemiyet'in faaliyetlerini kısıtlama kararından sonra W. Jennings, Türkiye'ye gelerek ABD Elçilik görevlisi Howland Shaw ile birlikte Türk yetkililerle görüştü. Görüşmede, 1934 yılından itibaren yapılacak faaliyetler için şu dört karar alındı:

95 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Amiral Bristol to W. Jennings, November 17, 1933.

96 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, W. Jennings to Amiral Bristol, February 28, 1934.

97 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, W. Jennings to Amiral Bristol, February 28, 1934.

98 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Statement of Income and Exepnse, December 31, 1937; AFT bursuyla ABD'de eğitim gören Niyazi Berkes, Türkiye'de sosyolojinin öncü isimleri arasında yer alır. Türkiye'ye karşı Sovyet tehditlerinin arttığı bir dönemde sol ve komünist düşünce akımlarına yatkınlığı nedeniyle yine ABD'de eğitim görmüş olan Behice Boran ile birlikte 1948 yılında Ankara Üniversitesi DTCF'deki görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Berkes ile aynı dönemde ABD'de eğitim gören öğrencilerden birisi de Mihri Belli'dir. Mihri Belli ve Behice Boran'ın AFT bursu alıp almadığını tespit edemedik, ancak Mihri Belli ve Behice Boran gibi Türkiye'deki sosyalist/komünist düşüncenin simge isimlerinin ABD eğitim sistemi içerisinde yetişmiş olmaları dikkat çekicidir (Yazarların Notu). Mihri Belli, Yahudi Komünist Davit Nae ile Edirne'de Alliance okulunda (1924) eğitim görmüş ve ikili çok iyi arkadaş olmuştur. Bilgi için bkz. Rifat N. Bali, "Unutulmuş Bir TKP'li Davit Nae", *Toplumsal Tarih*, 202, Ekim 2010. s. 70-76.

99 Bali, a.g.e., s. 407.

gazi

Akademik
Bakış

25

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

1-Türkiye'deki kalifiye yetişkin kız ve erkek öğrencilere/idarecilere titiz bir seçimden sonra ABD'de eğitim için burs olanağı sağlamak. AFT'ye göre Türkiye'deki idareciler asker kökenliydi ve görev yaptıkları alanlarda eğitilmemişlerdi. ABD'de eğitilecek genç nesil daha sonra bu görevleri devralacak ve uzun soluklu bir kazanç sağlanacaktı.

2- Türkiye'nin ABD'de etkili tanıtımını sağlamak.

3-Türk eğitim ve yardım kuruluşlarına danışmanlık katkısı sağlamak.

4- Bütçe imkânları ölçüsünde ortak projelere devam etmek.¹⁰⁰

Türkiye'nin ABD'de tanıtımı için 1935 yılı başında Harold Strong Cooperation adlı bir firma ile anlaşılmış ve firmaya bir de fizibilite raporu hazırlattırılmıştı.¹⁰¹ AFT, tanıtım çalışmalarını söz konusu firmayla Türk Büyükelçiliği ve New York Başkonsolosluğu'nun üstlenmesini arzuluyordu. Yeni Büyükelçi Münir Ertegün ile yapılan görüşmede Jennings'e projenin destekleneceği bildirildi.¹⁰²

Küçülme kararından sonra AFT, yönetim kurulunda kararlaştırıldığı şekilde sahadaki faaliyetlerini büyük oranda sonlandırarak tanıtım, burs ve eğitim çalışmalarına yöneldi. Çalışmalar, Başkan Bristol Washington'da ikamet ettiği ve kendi özel işleriyle meşgul olduğu için büyük oranda Asa W. Jennings tarafından yürütülüyordu.¹⁰³ Bristol, daha çok emlak işleriyle ve İstanbul Amerikan Hastanesi'ne ait binanın genişletilmesi ve hastanenin çalışmasını güçleştiren ekonomik problemlerin çözülmesi için başlatılan kampanyayla meşguldü.¹⁰⁴ Bu yıllarda İstanbul Amerikan Hastanesi'ne günlük 30 hasta başvuruyordu.¹⁰⁵

Bu çalışmalara ek olarak, ABD'ye yerleşmek isteyen, fakat Göçmen Bürosu tarafından geri gönderilmesine karar verilen Türk vatandaşlarına da ikamet izni alabilmeleri için yardım ediyordu. Bunlardan bir tanesi Mimar Mukbil Kemal Taş'tır. Kemal Taş 1924 yılında ziyaretçi vizesiyle ABD'ye gelmiş ve New York'a yerleşmişti. ABD Göçmen İdaresi, Taş'ı sınır dışı etmek istiyordu ve AFT, daimi ikamet izni alabilmesi için Bristol ile işbirliği içerisinde Taş'a hukuki destek sağladı.¹⁰⁶

1939 yılı AFT faaliyetleri için en zor yıllardan birisidir. 13 Mayıs 1939 tarihinde Başkan Amiral Bristol öldü. Bristol AFT'nin kurucuları, hatta fikir

100 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, Report of the Executive Vice President, May 27, 1936.

101 *Outline of Tentative Public Relations Program for American Friends of Turkey*, Harold Strong Cooperation, New York, May 9, 1935.

102 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, W. Jennings to Amiral Bristol, May 3, 1935.

103 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, W. Jennings to Amiral Bristol, June 9, 1937.

104 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, The American Hospital of Istanbul to Amiral Bristol, December 8, 1934.

105 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, American Hospital of Istanbul, Comparative Statistical Report 1933-1934.

106 *LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64*, File No. 99483/389.1938.

sahipleri arasındaydı. Türkiye'deki görevi esnasında ve özellikle Donanma Komutanlığı'ndan emekliye ayrıldığı 1932 yılından itibaren AFT için aktif olarak çalışmış, Hoover'den sonra AFT başkanlığını üstlenerek aksama yaşanmasını engellemiştir. Bristol'un ölümü, ekonomik sorunlar nedeniyle son birkaç yıldır sahadaki faaliyetlerini azaltarak çalışmalarının sıklet merkezini büyük oranda ABD'ye kaydıran AFT için önemli bir kayıptı. AFT, 1939 yılından sonra oğul W. Jennings, eşi ve Bristol'un eşi Bayan Bristol, Rayfort Allen gibi hayırseverler tarafından devam ettirildi. 1939 yılı II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıldır ve savaş kaçınılmaz bir şekilde AFT'nin çalışmalarını da olumsuz etkilemiş, K. Jennings dönemindeki aktif çalışma imkân ve atmosferi bir daha elde edilememiştir.

Sonuç

Türkiye'de 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile birlikte modernleşme sürecine hız verilmiş; eğitim, kültür ve sosyal hayat büyük bir değişim geçirmiştir. Bu sürecin işleyişinde dış etkenlerin ne kadar etkili olduğu belirsizliğini korumaktadır. 1920-30'lu yıllarda Türkiye'de eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilen dönüşüm projeleri üzerinde farkında olunmadan ya da bilinçli bir tercihle batı desteği alınmış mıdır? Eğer alınmış ise bunun içerisinde ABD'yi nerede konumlandırmak gerekmektedir? Bu konular üzerinde maalesef doyurucu bir Türkçe literatür oluşturulamamıştır. Bu çalışmanın yapılaş gayerlerinden biri buna küçük bir katkı sağlamaktır. Türk- Amerikan diplomatik ilişkilerinin kesintide olduğu yıllarda (1917-1927) yaklaşık 8 yıl ABD Yüksek Komiseri sıfatıyla Türkiye'de görev yapmış olan Amiral Bristol'un Amerikan Kongre Kütüphanesi'nde bulunan özel arşivi içerisinde yer alan bir dosya yukarıda ortaya atılan soruları bir nebze açıklamaktadır. Bu çalışma Kongre Kütüphanesinden almış olduğumuz belgelere dayanılarak hazırlanmıştır. Çalışma içerisinde adı geçen ve erken Cumhuriyet dönemine damgasını vuran şahıs ve kuruluşların faaliyetleri dikkate alındığında yukarıda ortaya atmış olduğumuz savlardan ikincisinin delillerine kısmen ulaşılmıştır.

Uzun yıllar Türkiye'de görev yapmış Amerikan yardım kuruluşları ve onların gönüllüleri öz değerlendirmelerini yaparak Cumhuriyetin ilanından sonra konumlarını yeniden belirlemişler ve Türk hukuk sistemi içerisinde kalmayı tercih edenler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

1927 yılında 10 yıllık bir kesinti döneminden sonra Türk-Amerikan diplomatik ilişkilerinin yeniden kurulması ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve Türk modernleşme çabalarına katkı sağlamak amacıyla 1930 yılında New York merkezli yeni bir sivil toplum kuruluşu meydana getirilmiştir: Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti (AFT). Bu kuruluşun içerisinde Türkler de yer almıştı. Ancak cemiyet ağırlıklı olarak daha önce Türkiye'de görev yapmış olan Amerikalılardan oluşmaktaydı. Bunların başında uzun yıllar YMCA Uluslararası Komitesi'nde sekreterlik görevini yürüten Asa Kent Jennings gel-

Görüş

Akademik
Bakış

27

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

mektedir. AFT'nin yürütmeden sorumlu başkan yardımcılığı görevini yürüten Jennings vefat tarihi olan 1932 yılına kadar AFT ve onun öncü kuruluşları içerisinde aktif yer almıştır. Jennings kadar bu oluşuma destek olan ve Hoover'den sonra başkanlık görevini üstlenmiş olan kişi ise Amiral Bristol'dur. Gerek Jennings gerekse Bristol uzun yıllar Türkiye'de kalmış olmanın ve Türk insanını yakından tanımanın kazandırdığı tecrübeyle ülkelerine dönüşlerinden sonra Türk- Amerikan ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde samimi bir çaba içerisinde olmuşlardır. Tabii ki, Amerika'nın çıkarları ve büyük ideallerine sadık kalmak şartıyla...

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

American Friends of Turkey, New York, [1931].

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Hariciye Vekaleti, 20/11/1930, Fon No 30100 Kutu 26, D. 801, S. 11.

LCMD The Papers of Mark L. Bristol-64.

Outline of Tentative Public Relations Program for American Friends of Turkey, Harold Strong Cooperation, New York, May 9, 1935.

The Treaty with Turkey, General Committee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey, New York 1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ. II, C. 13/1, Ocak 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 29, C. 1, 9 Ocak 1928.

Kitap, Makale ve Tezler

ARMAOĞLU, Fahir, "Türkiye'de Amerikan Okulları Krizi", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S. 37, C. XIII, Mart 1997.

ATA, Bahri, "The Influence of an American Educator (John Dewey) on the Turkish Educational System", *The Turkish Yearbook*, 2000/2, S. 31. ss. 119-130.

BALİ, Rıfat N., "Unutulmuş Bir TKP'li Davit Nae", *Toplumsal Tarih*, 202, Ekim 2010. s. 70-76.

_____, *The Saga of a Friendship, Asa Kent Jennings and the American Friends of Turkey*, Libra Books, 2009.

ÇATALBAŞ, Resul, "Young Men's Christian Association'ın Türkiye'deki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55:1 (2014). ss. 101-122.

DUNN, Robert, *World Alive, A Personal Story*, Crown Publishers Inc. New York 1956.

GREW, Joseph C., *Yeni Türkiye*, Çev. Kadir Mustafa Orağlı, Multilingual İstanbul 1999.

KANTARCI, Şenol, "Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporasının Oluşumu ve Lobi Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları*, S. 1, Mart-Mayıs 2001.

KÖSE, İsmail, "ABD'de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay taraftarlarının Yayınlanmış Olduğu Kitapçık", *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 44, Temmuz/Aralık 2014. ss. 131-155.

KÜÇÜKBİÇMEN, Esin, *Çanakkale Seramikleri'nde Hayvan Figürleri ve Günümüze Yorumları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2007.

MAJ. GEN. James Harbord, *Report of the American Military Mission to Armenia*, Government Printing Office, Washington 1920.

ÖKSÜZ, Hikmet, Köse, İsmail, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2015.

ÖKSÜZ, Hikmet, Köse, İsmail "Milli Mücadele Döneminde Karadeniz'deki Amerikan Savaş Gemileri", *IV. Türk Deniz Ticareti Sempozyumu*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 2012. ss. 265-284.

SARIKAYA, Makbule, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2005.

SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.

SEZER, Ayten, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, TTK Yayını, Ankara 1999.

ŞAHİN, Murat, *Türk Ocaklarının Eğitim ve Kültür Faaliyetleri (1912-1931)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2009.

YILDIRIM, Seyfi, *Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2005.

Gazeteler

Cumhuriyet

New York Times

Herald Tribune

İnternet Siteleri

<http://www.americanfriendsofturkey.org/> [erişim tarihi 08/02/2016].

Gazisi

Akademik
Bakış

29

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

EKLER

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
İnci Daire Umumî Müdürlüğü
I. no'lu Şube
U. No 48606
H. No 574
T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara 20/11/1930 19

Hulâsa

Yüksek Baş Vekâlet Müsteşarlığına

Baş Vekil Paşa Hazretleriyle görülen Erzurum meâ'usu
Aziz beyin bahs'etmiş olduğu amerikalı mister Jennings ve
mumailayhin mensup olduğu Cemiyet hakkında Vaşington Büyükd
Elçiliğimizin Vekâletin o baptaiki istilamına cevaben gelen
telgrafnâmenin bir sureti leffen takdim edildi Efendim.

Hariciye Müsteşarı

M. M. M. M.

030 10 267 801 11

Çevreli mühürlerata hangi daire ve şube ifadesile yazıldığına ve amânî ve hususî nümerolarına dera' mureddur.

Washington Büyükelçiliği tarafından AFT ile ilgili olarak Hariciye
Vekaleti'ne gönderilen yazı.

AFT'nin Bağış makbuzu örneği

"A New Ideal of American Service in International Cooperation."

Kindly check the phase of work in which you are especially interested.

Child Welfare
 Education
 Turkish Student Aid
 General Program

AMERICAN FRIENDS OF TURKEY, INC.
347 MADISON AVENUE, NEW YORK CITY

I enclose herewith \$....., representing my contribution to the work of the American Friends of Turkey for the year ending December 31, 193 .

This includes my annual membership fee of \$2.00.

Name .....
Address .....

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan Geri Çekiliş Sürecinde Osmanlı, Habsburg, Erdel Dış Politikası ve Diplomasisi*

Foreign Policy And Diplomacy Of Ottoman, Habsburg, Transylvania In The Process Of Retreating Of Ottoman Empire From Europe

Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ**

Öz

II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Macar topraklarından geri çekilme süreci başlamış, bölge tarihini artık Habsburg egemenliğinin Karpat Havzası'nda yayılması belirlemiştir. Habsburg seferlerinde eski Macar Krallığı topraklarının çasar idaresinde birleştirilmesi amaçlanırken, özellikle Budin'in alınmasından sonra Erdel, krallığın son parçası olarak görülmüştür.

Ele alınan dönem boyunca yönetimi I. Mihály Apafi'den İmre Thököly'ye geçen Erdel Beyliği, Habsburg ve Osmanlı imparatorlukları arasında kalmıştır. Bu bakımdan her iki kuvvetin de isteklerini yerine getirmeye çalışan; politik bakımdan zayıflamış bir yapılanmadır. Ne var ki, amacı her şeyden önce hukuki varlığını devam ettirmek olduğundan bölgede etkin konuma gelen Viyana idaresinden garanti vesikaları elde etmeyi başarmıştır. Buna mukabil Bâb-ı Âli'de de Erdel üzerindeki hâkimiyetin sürdürülmesine yönelik belgeler kaleme alınmıştır.

Çizilen çerçeveye itibarıyla çalışmanın amacı, söz konusu belgeleri analiz ederek Osmanlı egemenliğinin Macar topraklarından ayrıldığı bir dönemde, eskinin güçlü, şimdinin ise varoluş mücadelesi veren vasal Erdel Beyliği'nin politik durumunu yansıtmaktır. Böylelikle XVIII. yüzyıla son veren Karlofça Antlaşması'nın Avrupa'da yarattığı politik ve ekonomik dönüşümün temellerine ve üç devlet arasındaki diplomasiye ışık tutulmak istenmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Habsburg, Erdel, İmre Thököly, nâme-i hümayûn.

Abstract

With the failure of the 2nd siege of Vienna, the withdrawal of the Ottoman Empire from the Hungarian territory started. From then on the history of the region was going to be determi-

* Makalenin Geliş Tarihi: 04.03.2016, Kabul Tarihi: 21.10.2016

** Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu,
E-posta: cagataycapraz@gmail.com

Gazi

Akademik
Bakış

33

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

ned by the enlargement of Habsburg sovereignty over Carpathian Basin. While at Habsburg campaign it was aimed to unify old Hungarian Kingdom under the Caesar administration, especially after the confiscate of Buda, Transylvania was seen as last part of kingdom.

During the period examined, Principality of Transylvania administration of which transferred from Michael I. Apafi to Imre Thököly remained in between Habsburg and Ottoman empires, in this regard it was a politically weakened structure that tried to meet both forces' requisitions. Nevertheless, as its aim was primarily to continue its legal existence, it succeeded to get guaranty treaties from administration of Wien which gained active status in the region. Correspondingly at Sublime Porte, documents in order to sustain administration on Transylvania were written.

In this regard, the purpose of the study is to analyze previously mentioned documents in order to reflect the political situation of principality of Transylvania struggling to survive on an era of separation of Ottoman sovereignty from Hungarian territories. Therefore, it was aimed to throw light on the fundamentals of political and economic transformation in Europe arising from the Treaty of Karlowitz that ended the 18th century and the diplomacy between the three states.

Keywords: Ottoman, Habsburg, Transylvania, Imre Thököly, imperial letter.

Giriş

II. Viyana Kuşatması'ndan Önce Avrupa'da Genel Durum

XVII. yüzyıl Avrupasında üç büyük olay meydana gelmiştir; Otuz Yıl Savaşları ve ardından imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması, İngiliz İç Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan çekilmesi; başka bir ifadeyle Bâb-ı Âli hâkimiyetinin Macaristan ve Erdel topraklarını terk etmesi. Tüm bu gelişmelerin getirdiği dönüşüm Karlofça Antlaşması ile perçinlenmiştir.¹

Henüz Otuz Yıl Savaşları'nın ardından Avrupa'da görülen ekonomik ve toplumsal gelişmeler, bunun yanı sıra Batı'nın yükselen iktisadi potansiyele sonucunda Doğu ve Orta Avrupa ülkelerindeki yeraltı kaynaklarının önemi arttı. Öte yandan Balkanlardan Orta Avrupa'ya uzanan topraklardaki demir, bakır ve tuz madenleri genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki yörelerde idi. Nitekim Bâb-ı Âli de XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Macaristan, Erdel, Eflak ve Boğdan gibi coğrafyaların yeraltı kaynaklarıyla ilgilenmeye başladı.² Dahası sultanın hâkimiyeti ya da denetimi altındaki coğrafyalardan önemli ticaret yolları geçmekteydi.

- 1 Çalışmada ele alınan tarihsel sürecin askeri ve sosyal arkaplanı için bkz. Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz, "Karlofça Antlaşması'na Doğru Macaristan'ın Siyasi ve Sosyal Vaziyeti İzinde İki Osmanlı Vesikası", *Türkbilgi*, Sayı: 30, Güz 2015, s. 151-166.
- 2 *Türkische und Ungarische Chronick 1663*, Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg, KT. MV. 417. Jakob Tollius, *Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae: ex Auctoris Schedis Postumis Recensitae, Suppletiae, Digestae; Annotationibus, Observationibus et Figuris adornatae*, Cura et Studio Henrici Christiani Henninii, Typis: Francisci Halmae, Veneunt in Officina Ioannis Oosterwyk, Amstelaedami 1700, s. 140-204.

XVII. yüzyılda Osmanlı savaş mekanizması yavaşlarsa da Türkler artık daha iyi siyaset yapar hale gelmiştir. Diplomasi alanındaki "Avrupalılaştırma" Bâb-ı Âli'de çarpıcı kararların alınmasını sağlamıştır. Nitekim Köprülü Mehmed idaresi Anadolu, Eflak, Boğdan ve Erdel'deki karışıklıklara son vermiştir.³ Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun güçten düşen hegemonyası yeniden toparlanmış ve idare, Baltık Denizi'nden Akdeniz'e, Avrupa'nın yeni ticaret merkezlerine yoğunlaşmak için zaman kazanmıştır.

Bu temelde 1661'den itibaren Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın babasının politikasını devam ettirmesi ve Girit'i ele geçirmesi Avrupa'nın dikkatlerini tümenden Osmanlı faaliyetlerine yoğunlaştırdı.⁴ Vezirin hedefi Viyana'nın alınmasıydı, böylece Osmanlı İmparatorluğu Tuna ticaretinin tüm denetimini ele geçirebilecekti. Osmanlı idaresinin Avrupa'daki politik ve ekonomik egemenliğine ilaveten Tuna'daki Türk korsanlarının mütemadiyen yağ ve tuz nakliye gemilerini zapt etmeleri, Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir organizasyonu kaçınılmaz hale getirdi.⁵

Karlofça Antlaşması'na Doğru Erdel'de Siyasi Çözümle: Habsburg-Erdel İttifakı

Bâb-ı Âli'ye karşı oluşturulacak bir ittifakta Erdel Beyliği, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa arasında kalmıştır. Coğrafi konumunun yanı sıra daimi bir ordusu da bulunan Erdel Hükümdarlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik egemenlik alanına karşı Kutsal Roma Germen İmparatorluğu hâkimiyetine katılması planlanmıştır. Planın aynı zamanda Macar Krallığı'nı tekrar birleştirecek olması dolayısıyla Erdel hükümdarı ve Macar krallık tacını giyen Habsburg imparatoru arasındaki ilişkiler de güçlenmeye başlamıştır.⁶

Söz konusu gelişmeler ışığında Erdel Baş Nazırı Mihály Teleki, daha Kara Mustafa Paşa'nın yenilgiyle sonuçlanan Viyana seferinden önce I. Leopold'a, elçisi László Vajda vasıtası ile Erdel tahtının garanti altına alınması durumunda Apafi'nin imparatorluğun egemenliğini tanıyacağını; bu temelde Macar ülkesinin Habsburg tacı altında birleştirilmesine razı geldiğini bildirdi.⁷ II. Viyana

3 Bkz. Mahmut Duman, "Köprülü Mehmed Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, K.1: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Antlaşmasına Kadar, TTK Basımevi, 6. Baskı, Ankara 2003, s. 418-420. Köprülü ailesinin siyasi faaliyetleri için ayrıca bkz. M. Tayyib Gökbilgin: "Köprülüler", *İslâm Ansiklopedisi*, C.6, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s. 892-908.

5 Jenő Szentkláray, *Dunai Hajóhadak Története*, Magyar Tudományos Akadémia Bizottsága, Budapest 1885, s. 211-216.

6 J. János Varga, *A Fogyó Félhold Árnnyékában, A Török Képzése Magyarországról*, Gondolat, Budapest 1986, s. 376.

7 Sándor Szilágyi, "Oklevelek Teleki Mihály és A Bujdosók Diplomáciai Alkudozásainak Történetéhez, (1675-1685), (A Gróf Teleki-család Máros-vásárhelyi Levéltárából)", *Magyar Történelmi Tár*, Magyar Történelmi Társulat közzétette mellet Magyar Tudományos Akadémia

Geri

Kuşatması'nın söz konusu süreci hızlandırması mukabilinde, 1685 senesinde Viyana Hükümeti tarafından görevlendirilen Dunod Antidius adlı Cizvit rahip Erdel idaresiyle görüşmelere başlamış ve antlaşma için bir dizi şart vücuda getirilmiştir.⁸ Buna göre Erdel I. Leopold'un egemenliğini tanıyacak, Lehistan ve Venedik'in yanında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşacaktır. Ayrıca Erdel vergisini I. Leopold'a ödeyecek, dış politikasını yalnızca Viyana Hükümeti vasıtasıyla sürdürecektir. Savaş zamanında Erdel kuvvetleri çasara bağlı hareket edecek, ihtiyaç durumunda Erdel Hükümeti belirlenen masrafları karşılayıp, kışlak sağlayacaktır. Bu koşullarla Erdel, Mohaç'tan önceki Macar Krallığı'na bağlı otonom yapısına geri dönecek, karşılığında Leopold gerek I. Apafi'nin gerekse oğlunun hükümdarlığını tanıyacaktır. Kararlar gözden geçirilmek üzere Macar soylularına dağıtılmış, ancak mutabakat sağlanamamıştır.⁹

Bir yıl sonra Viyana'da Erdel'in Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa katılması için başka bir belge kaleme alındı. Haller Antlaşması [Tractatus Viennensis sive Hallerianus] olarak anılan, Habsburg egemenliğindeki Yukarı Macaristan kalelerinin ve Bâb-ı Âli egemenliğinde olup da Kutsal İttifak Savaşları sırasında ele geçirilen hükümdarlık topraklarının Erdel'e geri verilmesini ön gören belge Apafi'ye gönderildi.¹⁰ Fakat bu sırada Erdel sarayında bulunan Lehistan elçileri Fransa yanında siyaset izlemişler, hükümdarın bu öneriyi kabul etmesinin Habsburg İmparatorluğu'nun Erdel üzerindeki müdahalelerini arttıracığı uyarısında bulunarak hükümdarı vazgeçirmeye çalışmışlardır.¹¹ Erdel Meclisi ise daha önceki gibi teklifi doğrudan reddetmemiş, görüşülmesi amacıyla Viyana'ya elçilerini göndermiştir. 18 Haziran'da Budin'in çasar orduları tarafından kuşatma altına alınmasından¹² on gün sonra, 28 Haziran 1686'da Haller Vesikası Erdel Hükümeti tarafından kabul edilmiştir.¹³

2 Eylülde Budin'in çasar orduları tarafından ele geçirilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun fetihleriyle zuhur etmiş Thököly'nin Orta Macaristan Krallığı'nın ortadan kalkması, Osmanlı idaresinin Macaristan'daki ömrünü

Történelmi Bizottsága, Budapest 1890, s. 536-537.

- 8 Sándor Szilágyi, *Erdélyország Története, Különös Tekintettel Mívelődésére*, K.2, Heckenast Gusztáv, Pest 1866, s. 718; Benedek Jancsó, *Erdély Története*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet R.T., Cluj - Kolozsvár 1931, s. 179.
- 9 János Fazekas, "A Habsburg-elnyomás Erdélyben. 1690-1847, A Néptömegek Harca A Társadalmi és Nemzeti Felszabadulásért (1690-1847)", *Korunk*, III/5, Május 1978, s. 208; József Pokoly, *Az Erdélyi Református Egyház Története*, K.3, Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa, Budapest 1904, s. 10.
- 10 Jakab Elek, "Utolsó Apafi", *Magyar Történelmi Tár*, (szerkesztette: Toldy Ferencz), Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest 1875, s. 24-27.
- 11 Miklós Bethlen, *Sudores et cruces Nicolai comitis Bethlen / Bethlen Miklós Leveléi*, (szerkesztette: Tolnai Gábor - Jankovics József, fordította: Kulcsár Péter), Akadémiai Kiadó, Budapest 1987, s. 1194.
- 12 "Baló Mátyás Itinerariuma", *Buda Visszafoglalásának Emlékezete 1686*, (szerkesztette: Szakály Ferenc), Európa Könyvkiadó, Budapest 1986, s. 449-450.
- 13 Jancsó, *a.g.e.*, s. 180.

artık tamamladığını işaret etmekteydi. Bu gelişme Haller Antlaşması'nı de-ğersizleştirerek Habsburg İmparatorluğu'nun Erdel politikasını yeniden belir-lemesine neden olmuştur.¹⁴ Zira başlarda Viyana, Kutsal İttifak Savaşları es-nasında iki imparatorluk arasında tampon vazifesi gören Erdel Hükümeti'ni kontrol altına almak istemiştir. Fakat Hıristiyan ordularının başarısı arttıkça Erdel Hükümdarlığı'nın bölgedeki politik önemi yitmiş ve beylik Bâb-ı Âli ida-resinde kalmış, imparatorluğa katılacak bir toprak olarak telakki edilmeye baş-lanmıştı.¹⁵ Artık Çasar idaresi yönünü Belgrat'a çevirmiştir,¹⁶ tüm Erdel'in ele geçirilmesi amacıyla da çasar kuvvetlerinin başına Lorraine Dükü V. Charles atanmıştır.¹⁷

Bu gelişmelere karşılık Baş Nazır Mihály Teleki başta olmak üzere Erdel idari çevresinde Osmanlı ordusunun Macar topraklarından tamamen çıkarıl-masının henüz mümkün olmadığı kanısı hâkimdir. Ülke savunmasında büyük role sahip Székesfehérvár, Zigetvar, Temeşvar ve Varadin kalelerinin henüz Osmanlıların elinde olması hasebiyle Macar başkentinin alınması Erdel dış politikasında pratik bir değişimi beraberinde getirmemiştir.

Estergon'daki 15.000 kişilik çasar ordusuyla yeni general V. Charles Ösek'i ele geçirmek amacıyla harekete geçti. Bunun sonucunda 1526 yılında Mohaç savaşının yapıldığı sahraya yaklaşık 25 kilometre ötede, 12 Ağustos 1687'de II. Mohaç ya da Nagyharsányi Savaşı gerçekleşti.¹⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede aldığı yenilgilere Sarı Süleyman Paşa'nın bu mağlubiyeti de eklenince Osmanlı ordusu IV. Mehmed'e karşı ayaklandı.¹⁹ Fırsattan yararlanan Habsburg birlikleri Ösek, Polata²⁰ ve Egri'yi alarak bölgedeki dengeleri tamamen de-ğiş-tirdi.²¹

14 Gábor Kármán, *Erdélyi Külpolitika A Vesztfáliei Béke Után*, L'Harmattan, Budapest 2011, s. 62.

15 Zoltán Hajdú, "Erdély Történetileg Változó Államföldrajzi Problematikája: Közigazgatási Ré-gió, Részállam, Önálló Állam, Államrész?", *Kulturális Térségék Szerepe A Regionális Fejlesztésben: Válogatás A 2000. Április 13-15-i Tusnádfürdői Konferencián Elhangzott Előadásokból*, (szerkesztette: Kincses Emese Papp - Kassay János - Kánya József), Székelyföld 2000 Munkacsoport, Csíksz-erda 2001, s. 215.

16 Henrik Marczali, *Erdély Története*, Káldor Könyvkiadóvállalat, Budapest 1935, s. 161-162.

17 Lotharingiai Károly, *Lotharingiai Károly Hadinaplója Buda Visszafoglalásáról 1686*, (szerkesztette: Kun József - Kocsis Bernát - Hausner Gábor, fordította: Mollay Károly - Baracza István - Per-jés Géza), Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1986, s. 11-14.

18 Balázs Polgár, "Csatatérkutatás A Harsány-Hegynél, Az 1687. Évi Harsány-Hegyi Csata", *Hadtörténelmi Közlemények*, CXXVII/1, 2014, s. 103-104; Lajos Nagy, "1686-1687 Évi Hadjárat (A Dél-Magyarországi Hadjárat 1686 Őszén - Az 1687. Évi Nagyharsányi Hadjárat - A Nagy-harsányi Csata)", *Budától - Belgrádig Válogatott Dokumentumrészletek Az 1686-1688. Évi Törökellenes Hadjáratok Történetéhez*, (szerkesztette: Szita László), Pécs 1987, s. 41.

19 Mehmed Râşid Efendi, *Târîh-i Râşid*, C.2, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1282/1865, s. 2-3; Silahdâr Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahdâr Târîhi*, C.2, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928, s. 295.

20 Várpalóta.

21 Dóra Kerekes, *Pierre De Girardin Francia Követ Feljegyzései Az Oszmán Birodalomról / Mémoires Sur L'empire Ottoman Par Pierre De Girardin Ambassadeur Français À Constantinople (1685-1689)*, Institut Hongrois - Bibliothèque Nationale Széchényi, Paris - Budapest - Szeged 2007, s. 27; Mehmed

Gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Zaferin ardından V. Charles Erdel'e yöneldi. Erdel'in savunmasında önemli rol oynayan Kaloşvar ve Seben²² kalelerini ele geçirdi.²³ Sonuç olarak Apafi, V. Charles ile 27 Ekim 1687'de Balázsfalva Antlaşması'nı yapmak zorunda kaldı. Buna göre Erdel hükümdarı, çasar ordularını Erdel kentlerine kabul edecek ve onların her türlü gıda gereksinimini karşılayacaktır. Ödeyeceği 700.000 Ren forinti savaş tazminatı karşılığında Erdel Hükümeti Apafi'nin ardından da bağımsızlığını sürdürecektir. Viyana Hükümeti, Erdel'in iç işlerine ve ekonomisine karışmayacak, serflere daha fazla angarya yüklemeyecektir. Son olarak I. Leopold Erdel'deki soyluların ayrıcalıklarını, din özgürlüğünü ve II. Mihály Apafi'nin Erdel tahtındaki halefliliğini tanıyacaktır.²⁴ Fazla tavizkâr bulunduğu için Viyana'da bu şartlar kabul edilmedi. Sözleşmeyi gerçekleştiren V. Charles görevinden alındı ve başkomutanlığa Antonio Caraffa getirildi.²⁵

İmre Thököly İle Sağlanan Osmanlı Konsolidasyonu ve Bâb-ı Âli Tarafından Düzenlenen İki Vesikanın Diplomatik Açısından Tahlili

Caraffa'nın göreve gelir gelmez çasar ordularının Erdel'de kışlayacağını ilan etmesi²⁶ üzerine Hükümdar Apafi önderliğinde Fogaras'ta toplanan Erdel Meclisi 1 Ocak 1688'de Caraffa ile anlaştı. Buna göre Erdel Hükümdarlığı, Bâb-ı Âli ile tüm ilişkilerini kestiğini²⁷, Caraffa'nın emrindeki kuvvetlerin zahire ve hayvan yemi ihtiyaçlarını karşılayacağını duyurdu.²⁸ Yine bu minvalde Erdel, Macar Kralı Leopold ve haleflerinin egemenliğini tanıyacaktır. Osmanlılara vergi ödemeyi durduracak ve Viyana'ya karşı başka bir devletle de iş birliği yapmayacaktır.²⁹ Erdel'de din özgürlüğü devam edecektir. Soyluların ayrıcalıklarının devam ettirilmesi hususu ise Habsburg idaresi tarafından savaştan sonra halledilecektir.³⁰

Râşid Efendi, *a.g.e.*, s. 32; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 509.

22 Nagyszében.

23 Charles W. Ingrao, *The Habsburg Monarchy (1618-1815)*, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 55-56.

24 András Albert, "Gróf Bethlen Miklós Erdélyi Politikus és A Diploma Leopoldinum Hitlevél", *Az Állam és Jog*, (szerkesztette: Smuk Péter), Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktoriskola, Győr 2010, s. 20; András Albert, "Bethlen Miklós Kancellár Erdélyi Önállóságért Tett Politikai Lépései Az 1687-1704 Között Keletkezett Röpiratai Tükrében", *Tanulmányok A 70 Éves Bihari Mihály Tiszteletére*, (szerkesztette: Szoboszlai - Kiss Katalin - Deli Gergely), Universitas-Győr, Győr 2013, s. 24.

25 Lotharingiai Károly, *a.g.e.*, s. 245.

26 Nagy, *a.g.e.*, s. 42.

27 Mihály Sebestyén, *Erdélyi Fejedelmek*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely 1994, s. 83.

28 Adrienn Panyi, "I. és II. Apafi Mihály Erdélyi Fejedelmek Legitimitásáról", *Tanulmányok Erdély Fejedelemség-Kori Történetéből*, (szerkesztette: Ballabás Dániel - Borbély Zoltán), Liceum Kiadó, Eger 2012, s. 60.

29 Lajos Thallóczy, "Caraffa Levelezése Dietrichstein Herceggel: A Hg. Nikolsburgi Levéltárából", *Magyar Történelmi Társulat Közvetítése Mellet Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága*, Budapest 1895, s. 611-615.

30 József Biró, *A Bonczhidai Bánffy-Kastély*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Cluj 1935, s. 18.

Erdel ve Habsburg idaresi arasında kurulan düzen Apafi'nin 15 Nisan 1690'da gerçekleşen ölümüne dek devam etmiştir. Hükümdarlık tahtının boşalması üzerine Erdel aristokrasisini temsilen Kont Miklós Bethlen Viyana Sarayı'na giderek Erdel'deki iktidar meselesini tartışmaya açmıştır.³¹ Buna göre, Türklere karşı savaş devam ederken Viyana Hükümeti Erdel'e desteğini sürdürmeli ve Thököly'yi Erdel idaresinden uzak tutmalıydı. II. Apafi halef olarak Erdel'de kalmalıydı, zira yokluğu hükümdarlığın siyasi istikrarını tehlikeye sokacaktı. Thököly'nin Bâb-ı Âli'den bir ahidnâme alması durumuna karşı, Viyana Hükümeti Erdel'le bir antlaşma yapmalı ve Thököly'nin tüm mal varlığına el konulmalıydı. Ayrıca Erdel'e yalnızca askeri güçle hâkim olmak mümkün değildi; din özgürlüğü ve Apafi ailesinin Erdel tahtındaki devamlılığı sağlanmalıydı.³²

Purusya elçisi Nicholas Dankelmann ve İngiliz Elçi William Paget desteğiyle Viyana bu talepleri kabul etti.³³ Ancak Apafi'nin ölümü Osmanlılar nezdinde de Erdel'in idaresi meselesinin nasıl halledileceğine ilişkin çözüm sunmaktaydı: Alman ordularının Erdel'de konaklamasını kabul etmesi ve Erdel'in idaresini Habsburg Hükümeti'ne vermesinden dolayı Apafi artık Osmanlı İmparatorluğu için bir haindi. Dolayısıyla daha önce verilen beratla halef olarak tanınmasına rağmen oğul II. Apafi'nin tahta geçmesi planlanan bir durum değildi. Tüm bunlar İmre Thököly'nin Erdel tahtına geçirilmesi dışında bir alternatif bırakmamaktaydı.

Her ne kadar 1688 ve 1689 senesinde çasar kuvvetleri başta Belgrat olmak üzere Székesfehervár, Zigetvar, Semendire, Vidin, Güvercinlik, Niş gibi önemli kaleleri ele geçirseler de egemenlikleri kalıcı olamamıştır. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa komutasındaki 1690 yılı seferinde Belgrat, Niş, Vidin, Güvercinlik, Semendire ve civar topraklar geri alınmıştır.³⁴ Son durum Erdel'deki kontrolü sağlayabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'na fırsat sunmaktaydı: Yıllık 10.000 altın vergi ödemesi koşuluyla Thököly'ye II. Süleyman'ın ahidnâmesi gönderildi ve general 8 Haziran 1690'da Erdel beyi tayin edildi.³⁵

Bundan sonra İmre Thököly, başta Gazi Giray olmak üzere yardımına atanan birliklerle Erdel idaresini ele geçirmek üzere harekete geçti.³⁶ 21 Ağustos

31 Elemér Gyárfás, *Bethlen Miklós (1642-1716)*, Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, Dicsőszentmárton 1924, s. 45.

32 Österreichische Staatsarchiv- Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vorträge an den Kaiser, Karton no: 7. Bundan sonra: ÖStA.-HHStA.-Votr. Karton no: 7.

33 Gyárfás, *a.g.e.*, s. 62.

34 Mehmed Râşid Efendi, *a.g.e.*, s. 130-133; Silahdâr Fındıklı Mehmet Ağa, *a.g.e.*, s. 483; Osanzâde Ahmed Taib Efendi, *Hadikatü'l-Vüzerâ, Ceride-i Havâdis* Matbaası, İstanbul 1271/1855, s. 116.

35 Lajos Szádeczky, *Thököly Erdélyi Fejedelemsége*, Athenaeum Részvény-Társulat Könyvnyomdája, Budapest 1898, s. 6; "Czegei Vass György és Vass László Naplói 1659-1739", *Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók A XVI-XVIII. Századokból*, K.3, (közli: Nagy Gyula), Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Hivatal, Budapest 1896, s. 100-101; Lajos Fekete, "A Rákóczi-Aspremont-Levélár Török Iratai", *Levélári Közlemények*, Szám: 13 (1-4), 1935, s. 127; Lajos Fekete, *A Hódoltság Török Forrásai Nyomában*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1993, s. 433.

36 Ahmed Refik [Altınay], *Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre (1683-1705), Orta Macar Kralı Tököli*

Gazi

Akademik
Bakış

39

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

1690'da, Zernyest'te Baş Nazır Mihály Teleki ve General Heissler'in kuvvetlerini yenilgiye uğrattı, Alman ordusunu çökertti.³⁷ Zira bu savaşta Heissler tutsak alınmış, Teleki hayatını kaybetmiştir. Gelişmelerin ardından Eylül ayının ortasına gelindiğinde Thököly Erdel soyluları tarafından da hükümdar ilan edildi.³⁸ Dolayısıyla Erdel ve Habsburg İmparatorluğu arasında bina edilmiş siyasi yapı işlevselliğini kaybetti. Ayrıca Thököly Macar, Sekel ve Sâzları kendi idaresinde birleştirebildi. Erdel tahtına çıkış törenine Eflak voyvodası dahi katıldı.³⁹ Bunların sonucunda Erdel kalelerinde kalan az sayıdaki Habsburg muhafızının da hareket kabiliyeti yok oldu. Thököly kendisinin yanında yer alan Sekelleri karşılıksız bırakmadı; Sekeller angaryalardan ve tüm vergilerden muaf tutuldu.⁴⁰ Biri nâme-i hümayûn, diğeri hüküm belgesi olmak üzere aşağıdaki satırlarda analizi yapılan iki vesika⁴¹, Thököly'nin Erdel'de kurduğu idarenin temellerini yansıtmaktadır.

"*Tökeli İmre'ye nâme-i hümayûndur*" başlıklı belge⁴² 1690 yazının başında kaleme alınmıştır ki, general henüz Erdel soyluları tarafından hükümdar tayin edilmemiştir. Vesika klasik dönem nâme-i hümayûnları gibi davet ve ardından yazılan tuğra rüknünü barındırmamaktadır. Belgede padişahın sıfatlarının yer aldığı unvan kısmına da yer verilmeyerek, doğrudan karşı tarafın sıfatlarının sıralandığı elkab (inscriptio) kısmına geçilmiştir. Bu rükünde Thököly, fiilen tarih sahnesinden silinmiş olmasına rağmen Orta Macar Kralı unvanıyla anılmaktadır: "*iftahârü l-umerâi l-izâmi l-İseviyye muhtârü l-küberâi l-fihâm fi l-milleti l-Mesihîyye muslih-i cemâhîri t-tâ ifeti n-Nasrâniyyeü l-karmi l-bâsil ve t-temiyetü s-sâyil bi l-fi l Orta Macar Kralı olan Tökeli İmre*"⁴³

İmre'nin Türkiye'de Geçen Hayatına Dair Hazinei Evrak Vesikalarını Havidir, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1932, s. 18-21.

37 *Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja*, (közli: Kazinczy Gábor), Emich Gusztáv Könyvnyomdájá, Pest 1852, s. 194.

38 *Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja*, s. 224-227.

39 *Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja*, s. 206.

40 Szádeczky, *a.g.e.*, s. 30.

41 Ahmet Refik mezkûr eserinde Hazine-i Evrak vesikalarını neşrederken, bu makaledeki iki Eski Türkçe vesikanın suretinin de gün yüzü görmesini sağlamıştır. Çalışmada bu belgelerin karşılaştırılmasına da yer verilecektir.

42 Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nr. 4311 (1101H./1690M.), vr. 13-a - 13-b. Ahmet Refik'in notlarında (bundan sonra A.R.) vesikanın başlığı bulunmamaktadır, metin doğrudan elkab kısmı ile başlar. Nâme için kendisinin kaleme aldığı başlık ise şöyledir: "*Tökeli'nin Orta Macar Kralı nasbedildiğine dair namei hümayun*". Bkz. Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 15. Gerek bu çalışmada yapılan transkripsiyonda ve vesika analizinde gerekse Ahmet Refik'in transkripsiyonunda açıkça görülmektedir ki, başlık hatalı not edilmiştir. Zira elkab kısmında İmre Thököly'nin unvanları ve mevkisi dile getirilirken, ilerleyen satırlarda siz zamiri kullanılarak Thököly'nin Erdel tahtına tayin edildiği vurgulanır. Metin I: "*sebkat iden sadâkat üzre hidmetiniz mukâbelesinde Erdel hükümeti dahi size ve sizden sonra memleket ahâlsî Âstâne-i sa âdetimize sadâkat üzre hidmet ümüd olanlardan her kim murâd iderler ise ana virilmek üzre tefvîz u taklîd olunmağın*". Nitekim bir sonraki belge, alınan bu karara Erdel'in itaat etmesi gayesiyle düzenlenmiştir. Meseleye bütünsel yaklaşıldığında, Ahmet Refik'in neşrettiği diğer vesikaların da ilgili tarihsel sürecin olay sırasını çevrelediği görülmektedir.

43 Lajos Fekete, *Bevezetés A Hódoltság Török Diplomatikájába*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1926, s. 32.

Elkabın ardından kaleme alınan dua (salutatio) rüknünde İmre Thököly'ye atfen Osmanlı Devleti'nin klasik ahidnâme ve nâme-i hümayûnlarında yabancı hükümdarlar ve devlet adamları için kullanılan, "Allah akıbetini hayırlı etsin" anlamına gelen dua formülü kullanılmıştır: "*hutimet 'avâkibehû bi'l-hayr ve'r-reşâd*". Bunu takiben "*tevkî-i refî-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki*" kalıbıyla nakil / iblağ (narratio / expositio) kısmına geçiş belirtilir.

Vesikada Erdel'in bir Osmanlı ülkesi olduğu vurgulanırken, ülkenin geçmişteki haline atıf yapılarak ölen hükümdar Mihály Apafi'ye değinilir. Buna göre hükümeti devrinde kendisinin gösterdiği hata ve özensizlikler hasebiyle Erdel, Nemçe tarafından türlü tecavüzlere uğramış, memleketin idarecileri ve halkı zarara uğramıştır. Vesikada Apafi'ye karşı söz konusu bu hoşnutsuzluğun dile getirilmesinin ardından Gábor Bethlen ile İmre Thököly arasındaki akrabalık bağına temas edilerek Bethlen'in hükümdarlığından bahsedilmiştir. Siyasi usulüyle Osmanlı Devleti'ne layık bir idare sergilediği, ayrıca Bâb-ı Âli'ye karşı gösterdiği sadakatin ve etkili yönetimin halk tarafından bilindiği kaydedilmektedir.

Bir nâme-i hümayûn olarak hükümdara yazılmış olması nedeniyle vesika, emir rüknü içermez. Kapsam itibarıyla İmre Thököly ve Macar idarecilerin Osmanlı yönetimi ile tam bir işbirliği halinde olmalarına, bağlılık göstermelerine ve Erdel'in muhafazasına yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede öncelikle İmre Thököly'nin liyakatinden ve devlete bağlılığından bahsedilmektedir. Hemen ardından Bâb-ı Âli'ye uygun şekilde hizmet edilmesinin, Erdel'in korunmasının, idarecilerin ve halkın tasarrufundaki malların düzene sokulmasının beklendiği kaydedilir. Vesikada Osmanlıya sunulan bağlılık neticesinde Erdel tahtının devamlılığının garanti altına alındığı vurgulanmaktadır. Yine bu sayede önceki Osmanlı hükümdarları zamanında Erdel için nasıl bir koruma sağlandıysa aynı düzenin sağlanacağı temin edilmektedir. Dolayısıyla her ne kadar belgede Erdel'de kendini gösteren başına buyrukluk belirtilmekteyse de bundan ötürü Erdel'in cezalandırılmayacağı sözü verilmektedir. Ayrıca Erdel halkından kimseye zarar verilmemesi, böyle bir zararın söz konusu olması durumunda ise meselenin siyasi üslupla çözülmesi gerektiği söylenmektedir. Gábor Bethlen zamanında ödenen vergiden fazlası talep edilmeyecektir. Ek olarak vakfedilen sadakat karşılığında Erdel halkının canının ve malının korunması hususundaki fermanın kaleme alındığı kaydedilmiştir.

Belgede tarihten önceki son rükün "*gerekdir ki*" ile başlayan tenbih / te'kid (sanctio) rüknüdür. Buna göre İmre Thököly için yazılan ahidnâme ile Erdel idaresinin başı tayin edilmiştir. Bu temelde Bâb-ı Âli'ye itaat edilecek, Erdel'de hâkim kılınan asayiş devam ettirilecek ve verilen ahidnâmeye uyulacaktır. Dolayısıyla memleketin ve halkın korunmasına, Osmanlı ile işbirliğine azmedilecektir. Zuhur edecek ittifak ile Nemçe kuvvetleri Erdel'den atılacaktır.

Geri

Memlekette barış ve düzene aykırı hiçbir hale meydana verilmeyecek, Erdelliler bağlılıklarında bir eksiklik göstermeyeceklerdir. Belge tarih (dadatio) rüknü ile kapanır: “fi gurre-i N [Ramazân] sene 1101”.

“Erdel hükûmetine tâbi’ Macar memleketinin ocak beyleri ve beyzâde ve a’yan vesâirlerine hüküm ki”⁴⁴ hitabıyla başlayan aynı tarihli diğer vesika, İmre Thököly’nin Erdel hükümdarı olarak tayinini kuvvetlendirmek amacı taşımakta ve meseleyi söz konusu çerçevede ele almaktadır. Bu suretle belgede, kaleme alınma nedeninin açıklanması gayesiyle ilk olarak nakil / iblağ (narratio / expositio) rüknüne yer verilmiş, “tevki’-i refi’-i hümâyûn vâsil olıcak mâlum ola ki” formülü kullanılmamıştır.

Erdel’in bir Osmanlı ülkesi olduğu belirtilirken daha önce Erdel’in idaresi ve korunması görevinin ölen Mihály Apafi’ye verildiği kaydedilmektedir. Bu anlamda vesika aslında Apafi yönetimine karşı duyulan memnuniyetsizlik ile başlar. Zira Apafi’nin ülke idaresi hususundaki eksikliklerinden dolayı Nemçe askeri memlekete taarruz etmiş ve Osmanlı hâkimiyetindeki Erdel idarecilerini ve halkını mağdur etmiştir. Mevcut halin düzeltilmesi için Bâb-ı Âli’nin yardımının lazım geldiği vurgulanmaktadır. Bu maksatla Erdel hanedanından gelip zamanında ülkeyi idare eden, Osmanlı Devleti uğrunda bağlılıkla çalışan Gábor Bethlen örnek gösterilerek söz İmre Thököly’ye getirilmiş ve elkab (inscriptio) kısmına geçilmiştir: “Orta Kral Macar⁴⁵ olan iftihârü l-umerâi l-izâmi l-’İseviyye muhtârü l-küberâi l-fihâm fi l-milleti l-Mesihîyye müdebbir-i umûr-ı cemâhîri t-tâ ifeti n-Nasrâniyyeü l-karmi l-bâsil ve l-leysü l-sâyil Tökeli İmre”.

Elkabı takiben, dua (salutatio) rüknünde “hutimet ‘avâkibehû bi l-hayr ve r-reşâd” biçimi kullanılmaktadır. Bundan sonra emir / hüküm (dispositio) rüknü gelir. Bu rükün “gerekdir ki” kalıbının ayırdığı iki kısımdan⁴⁶ oluşmaktadır. Rükünde padişahın nakil kısmındaki duruma karşı tutumu belirtilir. Bu bakımdan İmre Thököly’den Erdel’i koruması, idarecilerin ve halkın durumunun düzene sokulması hususunda gayret göstermesi ve diğer tüm hizmetlerinin Bâb-ı Âli’ye uygun olması beklenmektedir. Nitekim İmre Thököly’nin gösterdiği sadakat neticesinde Erdel Hükümeti’nin başına getirildiği kaydedilmektedir.

Ülkede bir süreliğine karışıklıklar zuhur etmişse de Thököly’nin, askerlerinin ve himayesindeki diğer kişiler ile Macar idarecilerin sunduğu bağlılık, ayrıca Erdel’in geçmişteki vefası göz önünde bulundurularak yöreye taarruz edilmeyecek, Erdel halkına biri zarar verecek olur ise siyaset ile mesele çözülmeye çalışılacaktır. Buna ek olarak Gábor Bethlen zamanında alınan vergilerde bir değişiklik yapılmayacaktır. Erdellilerin bağlılıkları neticesinde, kaleme

44 Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nr. 4311 (1101H./1690M.), vr. 13-b - 14-a.

45 Orta Macar Kralı yerine kullanılan ifade.

46 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1994, s. 109-110.

Görüş

Akademik
Bakış

42

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

alınan ahidnâme vasıtasıyla diğer Macar memleketlerinde olduğu gibi mal ve namusu korunacak ve Erdel'e tayin edilen ordu ile birlikte Nemçe Erdel'den çıkartılacaktır. Thököly İmre Erdel hükümdarı bilinecek, ülkenin güvenliği ve muhafazası meselesinde herkes eksiksiz sadakat gösterecek, iş birliği halinde olacaktır. Bu hususlara uymayan bozguncular memleketten ihraç edilecektir.

Bu kısımdan sonra "şöyle bilesiz 'alâmet-i şerife i'timâd kulasız" formülü⁴⁷ ile te'kid / tehdid (sanctio / comminatio) rüknü ve ardından tarih (dadatio) rüknü gelmektedir: "fi evâil-i N [Ramazân] sene 1101". Vesikada son olarak aynı tarih itibariyle birer suretin Erdel'deki üç milletten olan Sekel ve Sâz milletlerinin başlarına gönderildiği belirtilmektedir.

Diploma Leopoldinum ve Erdel'deki Yeni Siyasi Statü

Osmanlı Devleti'nin Thököly vasıtasıyla yaptığı girişim sonucunda Erdel'de sağlanan siyasi statünün ömrü uzun sürmedi. Daha 25 Ekimde Habsburg kuvvetleri Erdel'e akın edince Thököly Eflâk'a kaçmak zorunda kaldı.⁴⁷ Generalin son askeri faaliyeti 2 Ağustos 1691'de Belgrat'ta karargâh kurmuş Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'ya katılmasıydı. Ancak Baden Markgrafi Wilhelm Louis idaresindeki Habsburg orduları 19 Ağustosta, Salankamen'de Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğrattı.⁴⁸ Sadrazamın hayatını kaybettiği bu savaşın ardından Erdel ve Macaristan'da iktidar olma meselesi Thököly için kapandı. Kendisi bundan sonra ne Macaristan'a ne de Erdel'e dönebilecek, hayatını vatansız bir hükümdar olarak sürdürecekti.⁴⁹

Çasar kuvvetlerinin İmre Thököly'yi Erdel'den çıkartmasının ardından Erdel soyluları 10 Ocak 1691'de Fogaras'ta toplanarak, Miklós Bethlen'in I. Apafi'nin ölümünün ardından Viyana'da anlaşmaya vardığı metni kabul etti. Buna göre II. Mihály Apafi tahta geçmek için yirmi yaşına kadar bekleyecektir. Şimdiki vergiler, ayrıcalıklar, unvanlar ve mevkiler geçerliliğini koruyacak, ancak Saksonların [Sâz] yerel idaredeki konumları güçlendirilecektir. Ülke idaresinde ve meclisin işlerindeki yetkilerinde herhangi bir değişiklik olmayacak, idari makamlara yalnızca yerel halktan kişiler gelebilecektir. Şimdiki memurlar yerlerinde kalmak şartıyla hükümdar naipliği, komutanlık, nazırlık, hâkimlik ve diğer önemli mevkilere Erdel soyluları atanacaktır. Ancak nazırlar arasında

47 Szádeczky, *a.g.e.*, s. 41-42.

48 Mehmed Râşid Efendi, *a.g.e.*, s. 161.

49 Gelişmelere rağmen Osmanlı İmparatorluğu Karlofça Antlaşması sürecinde Balkan coğrafyasındaki egemenliğini korumaya özen göstermiş; Belgrat'ı mümkün mertebe güçlendirmiştir. Öyle ki, Belgrat Muhafızı Cafer Paşaya gönderilen bir fermanda, söz konusu maksatla İmre Thököly'nin elinde kalan askeri birliklerin dahi Belgrat'ta konaklamasının emredildiği takip edilebilmektedir. BOA, *Mühimme Defteri*, Nr. 105 (1106 H. / 1694 M.), vr. 950-a. Viyana Devlet Arşivi'ndeki yine aynı yıla ilişkin bir vesikada, Belgrat'ta yaklaşık otuz altı bin Osmanlı askerinin bulunduğu kaydedilmektedir. ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. Iten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 417-b - 420-b.

Geri

Akademik
Bakış

43

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Katolikler bulunacak, ayrıca hâkimler de Katoliklerden seçilecektir. Yılda bir kez ülke meclisi toplanacaktır. Ülkenin başı Erdel topraklarında yaşayacak ve ülkenin kanunlarına yemin edecektir. Hem hükümdar hem de nazırlar maaşlarını krallık hazinesinden alacaktır. Ülke barış zamanında 50.000 taller, savaş zamanında ise 400.000 Ren forinti vergi ödeyecektir. Bununla birlikte yeni vergiler konulmayacak, eskiler arttırılmayacaktır. Serf olanları hariç Sekeller kendi askerlik masraflarını karşıladıklarından onlara başka herhangi bir angarya yüklenmeyecektir. Ülke sınırları içindeki serbest ticarete dokunulmayacaktır. Topraktan elde edilen gelirin onda biri devlet hazinesine verilecektir. Sürekli ordu tutulmayacak, böylece halk zora sokulmayacaktır. Savaş zamanı askeri idare Almanların elinde olacaktır. Ancak bu askeri idare kamu idaresiyle ilgili meselelere karışmayacaktır. Seyahat edenlerin kalacak yer ve hayvanlarından doğan zararları halka ödetilmeyecektir.⁵⁰

Diploma Leopoldinum adıyla tarihe geçen bu vesika sonucunda Erdel bir eyalet olarak Habsburg İmparatorluğu'na bağlanmış, Macar toprakları muhalif bir güç olmaksızın Viyana idaresine geçmiştir.⁵¹ Her ne kadar Erdelli soyluların amacı antlaşmanın iki taraflı gerçekleştirilerek Erdel'in bağımsızlığının mümkün merteye korunması olsa da⁵² Leopold Vesikası Erdel'in bağımsızlığını değil otonomisini garanti altına almıştır. Nitekim belgenin kabul edilmesiyle birlikte Erdel idari yapısının dönüşümü başladı: Devlet yönetiminin önemli noktalarına Habsburg taraftarları getirildi. Toplam sayısı on iki olan hükümet danışmanlarının üçü artık Katolik olmak zorundaydı. Yine toplam sayısı üç olan yargıçlardan birinin de Katolik olması gerekmektedir. Toplumsal alanda ön görülmüş esnek düzenlemelerden daha ziyade Katoliklerin yararlanmaması sağlandı.⁵³ Macar Krallığı topraklarının birleştirilmesi ise romantik bir dilek olarak kaldı: Habsburg idaresinin birleşik bir Macaristan'ın güçlü milli hislerle kendisine karşı harekete geçebileceğini düşünmesinden ve Erdelli soyluların ayrıcalıkları için verdikleri politik mücadelelerden ötürü Erdel'in Macaristan'la birleştirilmesine gerek duyulmadı.⁵⁴

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı Avrupa politikasında *hostis naturalis* [doğal düşman] şeklinde ifade bulurken, bu ifadenin yarattığı ortak politik bilinç, ba-

50 ÖStA.-HHStA-Votr. Karton no: 7.

51 Zsolt Trócsányi, *A Habsburg Politika és Habsburg-Kormányzat Erdélyben 1690-1740*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1988, s. 49.

52 B. Lehel Molnár, "Az Erdélyi Unitárius Egyház Intézményrendszer", *Korunk*, XXIV/4, Április 2002, s. 34-36; Mihály Cserei, *Erdély Históriaja (1661-1711)*, (Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bankuti Imre.), Európa Könyvkiadó, Budapest 1983, s. 245-246.

53 Gyöngy Kovács Kiss, "A Habsburg-Uralom Erdélyi Kiteljesedésének Folyamata A Korabeli Magyar Emlékirodalom Láttatásában", *Erdélyi Tudományos Füzetek*, Szám: 228, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2000, s. 4-5.

54 Miklós Endes, *Erdély Három Nemzete és Régi Vallása Autonomiájának Története*, A Szerző Kiadása, Budapest 1935, s. 448-449.

şarısız II. Viyana Kuşatması'nı Bâb-ı Âli'nin Avrupa'da sağladığı egemenliği kırmak için bir fırsat olarak görmüştür. 1699 Karlofça Antlaşması ile kapanacak bu süreçte Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasında kalmış ve her iki idare için diğerine karşı kullanılmak üzere önem arz eden Erdel Hükümdarlığı'nın izleyeceği siyaset önem kazanmıştır.

Doğal olarak Erdelli idareciler gerek askeri açıdan avantajlı gerekse Erdel'in iç dinamiklerinin muhafazasını sağlayacak bir gücün tarafında yer almak istemişler, netice itibariyle Habsburg İmparatorluğu'nu bir dayanak olarak görmüşlerdir. Beç ve Erdel yönetimi nazarındaki diplomatik ve askeri gelişmeler sonucunda Erdel Hükümdarlığı ve Habsburg İmparatorluğu arasında Dunod ve Haller sözleşmeleri, Balazsfalva Antlaşması ve neticede Leopold Vesikası kabul edilmiştir. Macar soylularının Mohaç'tan beri bekledikleri Macar Krallığı topraklarının yeniden birleştirilmesi düşüncesi bu silsileye razı olmalarını beraberinde getirmiştir. Ne var ki, söz konusu birleşme gerçekleşmeyecek, Erdel bir imparatorluk eyaleti olarak Viyana'ya bağlanacaktır.

Coğrafyadan çekilen Bâb-ı Âli ise son bir hamle olarak Erdel'de Apafi idaresine karşı İmre Thököly'nin iktidara gelmesini sağlamış, verdiği vesikalarla yeni idareyi güçlendirmeye çalışmıştır. Thököly iktidarı Erdel'deki üç milletin desteğini kazanmayı başarsa da çasar kuvvetlerinin saldırısına dayanamayarak yıkılmıştır. Bundan sonra ne Osmanlı İmparatorluğu ne de Thököly Erdel'de söz sahibi olamamıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, Nr. 105 (1106 H. / 1694 M.).

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nr. 4311 (1101H./1690M.).

Österreichische Staatarchiv, Türkenkrieg, TK, Hofkriegsrat Registratur, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla.

Österreichische Staatsarchiv- Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vorträge an den Kaiser, Karton no:7.

Türkische und Ungarische Chronick 1663, Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg, KT. MV. 417.

Basılmış Kaynaklar

AHMED REFİK [ALTINAY], *Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre (1683-1705)*, *Orta Macar Kralı Tököli İmre'nin Türkiye'de Geçen Hayatına Dair Hazinesi Evrak Vesikalarını Havidir*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1932.

"Baló Mátyás Itinerarium", *Buda Visszafoglalásának Emlékezete 1686*, (szerkesztette: Szakály Ferenc), Európa Könyvkiadó, Budapest 1986, s. 449-457.

Geri

Akademik
Bakış

45

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

BETHLEN Miklós, *Sudores et cruces Nicolai comitis Bethlen / Bethlen Miklós Levelei*, (szerkesztette: Tolnai Gábor - Jankovics József, fordította: Kulcsár Péter), Akadémiai Kiadó, Budapest 1987.

CSEREI Mihály, *Erdély Históriaja (1661-1711)*, (Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bankuti Imre.), Európa Könyvkiadó, Budapest 1983.

"Czegei Vass György és Vass László Naplói 1659-1739", *Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók A XVI-XVIII. Századokból*, K.3, (közli: Nagy Gyula), Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatal, Budapest 1896.

FEKETE Lajos, "A Rákóczi-Aspremont-Levéltár Török Iratai", *Levéltári Közlemények*, Szám: 13 (1-4), 1935, s. 123-157.

FEKETE Lajos, *A Hódoltság Török Forrásai Nyomában*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1993.

KEREKES Dóra, *Pierre De Girardin Francia Követ Feljegyzései Az Oszmán Birodalomról / Mémoires Sur L'empire Ottoman Par Pierre De Girardin Ambassadeur Français À Constantinople (1685-1689)*, Institut Hongrois - Bibliothèque Nationale Széchényi, Paris - Budapest - Szeged 2007.

LOTHARINGIAI KÁROLY, *Lotharingiai Károly Hadinaplója Buda Visszafoglalásáról 1686*, (szerkesztette: Kun József - Kocsis Bernát - Hausner Gábor, fordította: Mollay Károly - Baraczka István - Perjés Géza), Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1986.

MEHMED RÂŞİD EFENDİ, *Târîh-i Râşid*, C.2, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1282/1865.

NAGY Lajos, "1686-1687 Évi Hadjárat (A Dél-Magyarországi Hadjárat 1686 Őszén - Az 1687. Évi Nagyharsányi Hadjárat - A Nagyharsányi Csata)", *Budától - Belgrádig Válogatott Dokumentumrészletek Az 1686-1688. Évi Törökellenes Hadjáratok Történetéhez*, (szerkesztette: Szita László), Pécs 1987, s. 13-52.

Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja, (közli: Kazinczy Gábor), Emich Gusztáv Könyvnyomdája, Pest 1852.

Gör

OSMANZÂDE AHMED TAİB EFENDİ, *Hadîkatü l-Vüzerâ*, Cerîde-i Havâdis Matbaası, İstanbul 1271/1855.

SİLAHDÂR FINDIKLI MEHMET AĞA, *Silahdâr Târîhi*, C.2, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928.

SZILÁGYI Sándor, "Oklevelek Teleki Mihály és A Bujdosók Diplomáciai Alkudozásainak Történetéhez, (1675-1685), (A Gróf Teleki-család Márosvásárhelyi Levéltárából)", *Magyar Történelmi Tár*, Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest 1890, s. 511-538.

THALLÓCZY Lajos, "Caraffa Levelezése Dietrichstein Herceggel: A Hg. Nikolsburgi Levéltárából", *Magyar Történelmi Tár*, Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest 1895, s. 593-618.

TOLLIUS Jakob, *Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae: ex Auctoris Schedis Postumis Recensitae, Suppletæ, Digestæ; Annotationibus, Observationibus et Figuris adornatæ*, Cura et Studio Henrici Christiani Henninii, Typis: Francisci Halmae, Veneunt in Officina Joannis Oosterwyk, Amstelaedami 1700.

Tetkik Eserler

ALBERT András, "Gróf Bethlen Miklós Erdélyi Politikus és A Diploma Leopoldinum Hitlevél", *Az Állam és Jog*, (szerkesztette: Smuk Péter), Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Győr 2010, s. 19-31.

ALBERT András, "Bethlen Miklós Kancellár Erdély Önállóságáért Tett Politikai Lépései Az 1687-1704 Között Keletkezett Röpiratai Tükrében", *Tanulmányok A 70 Éves Bihari Mihály Tiszteletére*, (szerkesztette: Szoboszlai - Kiss Katalin - Deli Gergely), Universitas-Győr, Győr 2013, s. 23-38.

BIRÓ József, *A Bonczhidai Bánffy-Kastély*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Cluj 1935.

ÇAPRAZ Hüseyin Şevket Çağatay, "Karlofça Antlaşması'na Doğru Macaristan'ın Siyasi ve Sosyal Vaziyeti İzinde İki Osmanlı Vesikası", *Türkbilim*, Sayı: 30, Güz 2015, s. 151-166.

DUMAN Mahmut, "Köprülü Mehmed Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ELEK Jakab, "Utolsó Apafi", *Magyar Történelmi Tár*, (szerkesztette: Toldy Ferencz), Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest 1875, s. 3-332.

ENDES Miklós, *Erdély Három Nemzete és Régi Vallása Autonómiájának Története*, A Szerző Kiadása, Budapest 1935.

FAZEKAS János, "A Habsburg-elyomás Erdélyben. 1690-1847, A Néptömegek Harca A Társadalmi és Nemzeti Felszabadulásért (1690-1847)", *Korunk*, III/5, Május 1978, s. 205-214.

FEKETE Lajos, *Bevezetés A Hódoltság Török Diplomatikájába*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1926.

GÖKBİLGİN M. Tayyib, "Köprülüler", *İslâm Ansiklopedisi*, C.6, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s. 892-908.

GYÁRFÁS Elemér, *Bethlen Miklós (1642-1716)*, Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, Dicsősémtárton 1924.

HAJDÚ Zoltán, "Erdély Történetileg Változó Államföldrajzi Problematikája: Közigazgatási Régió, Részállam, Önálló Állam, Államrész?", *Kulturális Térségek Szerepe A Regionális Fejlesztésben: Válogatás A 2000. Április 13-15-i Tusnádfürdői Konferencián Elhangzott Előadásokból*, (szerkesztette: Kincses Emese Papp - Kassay János - Kánya József), Székelyföld 2000 Munkacsoport, Csíkszerda 2001, s. 209-222.

Gör

Akademik
Bakış

47

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

INGRAO Charles W., *The Habsburg Monarchy (1618-1815)*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.

JANCSÓ Benedek, *Erdély Története*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet R.T., Cluj - Kolozsvár 1931.

KÁRMÁN Gábor, *Erdélyi Külpolitika A Vesztfáliai Béke Után*, L'Harmattan, Budapest 2011.

KOVÁCS Kiss Gyöngy, "A Habsburg-Uralom Erdélyi Kiteljesedésének Folyamata A Korabeli Magyar Emlékirodalom Láttatásában", *Erdélyi Tudományos Füzetek*, Szám: 228, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2000, s. 1-126.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1994.

MARCZALI Henrik, *Erdély Története*, Káldor Könyvkiadóvállalat, Budapest 1935.

MOLNÁR B. Lehel, "Az Erdélyi Unitárius Egyház Intézményrendszere", *Korunk*, XXIV/4, Április 2002, s. 31-38.

PANYI Adrienn, "I. és II. Apafi Mihály Erdélyi Fejedelmek Legitimitásáról", *Tanulmányok Erdély Fejedelemség-Kori Történetéből*, (szerkesztette: Ballabás Dániel - Borbély Zoltán), Liceum Kiadó, Eger 2012, s. 53-71.

POKOLY József, *Az Erdélyi Református Egyház Története*, K.3, Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa, Budapest 1904.

POLGÁR Balázs, "Csataterkutatás A Harsány-Hegynél, Az 1687. Évi Harsány-Hegyi Csata", *Haditörténelmi Közlemények*, CXXVII/1, 2014, s. 103-132.

REDHOUSE James W., *A Turkish and English Lexicon*, A. H. Boyajian, Constantinople 1890.

SEBESTYÉN Mihály, *Erdélyi Fejedelmek*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely 1994.

SZÁDECZKY Lajos, *Thököly Erdélyi Fejedelemsége*, Athenaeum Részvény-Társulat Könyvnyomdája, Budapest 1898.

SZENTKLÁRAY Jenő, *Dunai Hajóhadak Története*, Magyar Tudományos Akadémia Bizottsága, Budapest 1885.

SZILÁGYI Sándor, *Erdélyország Története, Különös Tekintettel Mívelődésére*, K.2, Heckenast Gusztáv, Pest 1866.

TRÓCSÁNYI Zsolt, *A Habsburg Politika és Habsburg-Kormányzat Erdélyben 1690-1740*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakki, *Osmanlı Tarihi*, C.3, K.1: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar, TTK Basımevi, 6. Baskı, Ankara 2003.

VARGA J. János, *A Fogyó Félhold Árnyékában, A Török Kiüzése Magyarországról*, Gondolat, Budapest 1986.

Gaz

Summary

The 2nd failed siege of Vienna brought with it the start of a new process for the Ottoman and Habsburg empires in Europe. Indeed, this event ensuing after the turning points as Geographical Discoveries, the Treaty of Westphalia and the English Civil War made political and economic rise irreversible against the Ottoman Empire representing Eastern civilization of European history.

In this regard, in the process leading to the Karlowitz Treaty Transylvanian ruler played the key role. First and foremost, it was aimed for Transylvania empery under the Ottoman vassal to participate in the Holy Roman Empire which had a geographical location between Ottoman and Habsburg Empire and a permanent army. In this way, the relations between Transylvania and the Habsburg Empire began to strengthen. Consequently before 2nd siege of Vienne negotiations began with Transylvania's initiative about autonomous structure of Transylvania under the administration of Habsburg Empire.

As a result of this Vienna government deploy Dunod Antidius to negotiate with Transylvanian administration. According to proposed treaty Transylvania will recognize domination Leopold I and fight against the Ottoman Empire besides Vienna. It will cover the costs of the Caesar army. In addition Transylvania will make foreign policy only under the control of Vienna. Because of Conditions were refused by Transylvanian nobles, a new agreement text was written known as Tractatus Viennensis sive Hallerianus. According to this Upper Hungary territory and Hungarian lands seized during the holy alliance war were given back to Transylvania. This proposal was accepted by Transylvanian parliament. However by confiscate of Buda in 2 September 1686 Transylvania lost its political importance from Habsburg's point of view and it was considered as a country which was needed to conquer by Vienna. Yet there wasn't any important political change in the foreign policy of Transylvania, as its important fortresses were under the Ottoman control.

At that time Charles V, Duke of Lorraine was appointed head of the Caesar's army to conquer whole Transylvania. The new commander defeated Ottoman army in the Battle of II. Mohács or Nagyharsányi in 12 August 1687. By this reason Sublime Porte lost its control over the Turkish army. As a result of these military developments Transylvania government announced that it broke off relations with Ottoman Empire and it had to accept the Habsburg supremacy. The new political station continued until the death of prince of Transylvania Michael I Apafi in 15 April 1690. Ottoman Empire utilized this situation and appointed Imre Thököly to throne of Transylvania by ahdname. Also Transylvanian nobles and people accept the new government.

Thanks to two documents that were given to the new Transylvanian Government by Ottoman Empire, we can see what was the expectation from Thököly and also the Sublime Porte's effort to stay in region. Those documents, which were found in Nuruosmaniye Manuscript Library [Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi] basically were written to guarantying pure loyalty of Transylvania. In return Sublime Porte assumed responsibility of autonomous political status of Transylvania and its right of free prince choice.

Gör

Akademik
Bakış

49

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Nevertheless, Thököly's rule could not withstand onslaughts of Habsburg and the prince had to escape from Transylvania. By this way Habsburg administration provides status again its own favor and between the two governments an agreement was signed which called Diploma Leopoldinum. Although at first the agreement protected the self-governing of Transylvania, very soon politic pressure increased on Transylvania. Transylvania government hoped that old Hungarian lands will be unified, thus Hungary's fragmentation will come to the conclusion. However this didn't come true and Transylvania only was seen as a land which was under the Habsburg rule. Losing Transylvania showed that Turkish administration won't be permanent in Western geography. The conditions of Karlowitz Treaty straightened these predictions.

Ekler:

Belgelerin Transkripsiyonu

Çalışmada esas kaynak vazifesi gören ve tetkiki yapılan vesikalarda II. Viyana Kuşatması'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun Erdel'de verdiği diplomatik mücadele ve bu çerçevede İmre Thököly'ye desteği görülmekte, ayrıca Erdel toplumunun önderleri ile olan teması takip edilebilmektedir. Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nr. 4311 (1101H./1690M.).

Metin I

(1) Tökeli İmre'ye⁵⁵ nâme-i hümâyûndur // (2) iftahârü'l-umerâi'l-'izâmî'l-'İseviyye muhtârü'l-küberâi'l-fihâm fî'l-milleti'l-Mesihîyye muslih-i cemâhîri't-tâ'ifeti'n-Nasrâniyyeü'l-karmi'l- // (3) bâsil ve't-temiyetü's-sâyil⁵⁶ bi'l-fi'l Orta Macar Kralı olan Tökeli İmre hutimet 'avâkibehû bi'l-hayr ve'r-reşâd tevkî-i // (4) refî-i hümâyûn vâsil olıcak ma'lûm ola ki muzâfât-ı memâlik-i mahrûsemizden⁵⁷ mülk-i mevrûsumuz olan Erdel // (5) vilâyeti bundan akdem helâk olan Erdel hâkimi Apaki⁵⁸ Mihâl'e tefvîz ü sipârîş ve nâme-i sa'âdet-hitâmımızla // (6) kemâ yenbağî tenbîh-i hümâyûnumuz⁵⁹ olmuşidi emr-i hirâsetde taksîr ve kılet-i ihtimâm ve 'adam-ı tedbîrinden nâşî mülk-i mevrûsumuz // (7) olan Erdel memleketini Nemçe eşkiyâsına pâ-mâl ve bey ve beyzâde vesâir ocak beyleri ve re'âya ve berâyasını // (8) soltât mel'ûnlarının envâ-i fesâd u ta'addi ü şekâvetlerine mutevezza'ü'l-bâl ve müteferrikü'l-ahvâl iyleyüb bi-'avni'llâhi // (9) ta'âla tanzîm-i umûrlarıyla ihtimâm-ı ehemmi mesâlih-i devlet ve etemm-i mühimmât-ı nâmûs-ı saltanatımdan olub siz neseb cihetinden // (10) sâbıkâ⁶⁰ Erdel hâkimi iken bu dûdmân-ı devlet-âşiyân ve bu hânedân-ı rasînü'l-erkânın uğurunda sadâkat // (11) u istikâmet ile fâiz olduğu hidemât-ı müstahsenesi miyân-ı halkda ma'rûf u meşhûr olan Betamin⁶⁰ Gâbor'a // (12) müntemi olub sıdk-ı niyyet ve safâ-yı taviyyet ve re'y-ı tedbîr ve fikr-i isâbet pezîrinize her vecihle i'timâd-ı hümâyûn // (13) ve i'tikâd-ı sa'âdet-makrûnumuz olub hüsn-i tedbîr ü tedârik ile inşâ'llâhu ta'âla rızâ-yı hümâyûnuma muvâfık küllî hidmet // (14) ve mülk-i mevrûsumuz olan Erdel memleketinin hıfz u hirâsetinde dikkat ve umerâ ve ocak beyleri ve beyzâde // (15) vesâir a'yan ve ahâlsinin tanzîm-i ahvâllerine himmet ve cümlesiyle hüsn-i mu'âşeret ve ülfet me'mûl-i hümâyûnum olmağın // (16) sebkât iden sadâkat üzre hidmetiniz mukâbelesinde Erdel hükûmeti dahi size ve sizden sonra memleket ahâlsî Âstâne-i // (17) sa'âdetimize sadâkat üzre hidmet ümîd olanlardan her kim⁶¹ murâd iderler ise ana virilmek üzre tefvîz u taklîd // (18) olunmağın bu bâbda itmînân-ı hatrınız için yemîn ideriz ki yerleri ve gökleri yok iken var iyleyen cenâb-ı Rabb-i // (19) 'izzetin⁶² 'azamet u vahdâniyyeti hakkıçün mâdem ki siz vesâir tevâbi' ve 'askeriniz ve zîr-i destinizde olanlar 'Atebe-i 'aliyyemize // (20) itâ'at u inkiyâd üzre olub ve bi'l-cümle Macar beyleri ve beyzâdeleriyle dostumuza dost ve düşmanımıza düşman olası⁶³ // (21) ecdâd-ı // (22) ecdâd-ı 'izâmımız zemân-ı

55 Ad soyadı düzenine göre ismin orijinal hali İmre Thököly'dir. Osmanlı diplomasisi Macarçada soyadın önce söylenmesi kuralına sadık kalmıştır.

56 A.R.: "ye" harfi yerine "hemze". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 15.

57 A.R.: "mahrûsemizden" yerine "vesiamızda". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 15.

58 A.R.: "Apafi". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 15.

59 A.R.: "hümâyûnum". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 15.

60 A.R.: "Bethlen". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 15. Macarca: Bethlen

61 A.R.: "kime". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

62 A.R.: "Rabbülizzetin". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

63 A.R.: "olasın".

Gazi

Akademik
Bakış

51

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

sa'âdet-iktirânlarında ne vecihle himâyet ü siyânet olunur⁶⁴ ise yine ol vecihle mer'î ve muhterem // (23) olup bir müddet 'isyân iylediniz idi deyü 'itâb olunmayub Erdel ahâlîsinden bir ferde cevri u ta'addi u dahl u ta'arruz // (24) itdirilmeye dahl idenler işidildik de siyâset ile haklarından geline ve Betan Gâbor⁶⁵ zemânında olan virgülerinden ziyâde // (25) bir şey taleb olunmaya mâdem ki teba'iyet u itâ'at üzere olalar mallarına ve ırzlarına ta'arruz olunmak üzere fermân-ı 'âlişânımız // (26) sâdır⁶⁶ olmuştur gerekdir ki 'ahd-nâme-i hümâyûnumuz vusûlünde inşâ'llâhu ta'âla Erdel hükûmetine mutasarrıf olup el'ân 'Atebe-i 'aliyye-i // (27) şevket-'unvânımıza ide geldiğiniz sadâkat u ihlâs u istikâmet ü ihtisâsınız muktezâsı üzere min-ba'd dahi câdde-i teba'iyet // (28) u itâ'atde sâbit-kadem ve tarîk-i inkiyâd ve istikâmetde râsih-dem olup vech-i meşrûh üzere şeref-sudûr bulan // (29) 'ahd u emânı muhakkak ve 'ahd-nâme-i hümâyûnumuzun mefhûm-i⁶⁷ münîfin musaddak bilüb zabt u rabt-ı memleket ve himâyet ü siyânet-i ra'iyet // (30) bâbında sıdk-ı 'azîmet ile sarf-ı himmet ve kemâ-kân dostumuza dost düşmanımıza düşman olup hayz-ı ittifâk u ittihâd // (31) ile bi-'inâyeti'llâhi ta'âla envâ'-i fütûhât-ı cemîle ve yüz aklıkları zuhûriyle ve Nemçe mahazîlini memleket-i Erdel'den tard u ib'âd ber⁶⁸-eser-i // (32) nuhûsetlerin ol memâlikden izâle ile rızâ-yı yümn-iktizâ-yı⁶⁹ mülûkânemi ihrâza⁷⁰ ihtimâm iylesiz⁷¹ mâdem ki sadâkat // (33) u istikâmet üzere olub⁷² tarafınızdan ve Erdel beyleri ve beyzâde ve ocak beyleri vesâir ahâlîsinden sulh // (34) ve 'ahde munâkız bir hal sudûr⁷³ itmeye bu cânibden dahi ana mugâyir bir iş olmak ihtimâli yokdur hâtırınız hoş // (35) tutub 'Atebe-i 'aliyyemize sadâkat u ihlâsdan ve lâzımü'l-'arz olan ahvâli i'lâmdan hâli olmayasız⁷⁴ fî gurre-i⁷⁵ N sene 1101.

Metin II

(1) Erdel hükûmetine tâbi' Macar memleketinin ocak beyleri ve beyzâde ve a'yan vesâirlerine hüküm ki⁷⁶ // (2) memâlik-i mahrûsem muzâfâtından olan Erdel vilâyetinin zabt u rabt ve himâyet ü siyâneti bundan akdem helâk olan // (3) Erdel hâkimi Apaki⁷⁷ Mihâl'e tefvîz ü sipâriş ve nâme-i şevket-

64 A.R.: "olundılar". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

65 Gábor Bethlen.

66 A.R.: "sâdır" ifadesi bulunmamaktadır. Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

67 A.R.: "mazmun". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

68 A.R.: "ber" yerine "ve". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

69 A.R.: "iktizâ" ifadesi bulunmamaktadır. Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

70 A.R.: "icraya". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

71 A.R.: "eyleyesin". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

72 A.R.: "olub" ifadesi bulunmamaktadır. Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

73 A.R.: "zuhur". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

74 A.R.: "olmıyasın". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

75 A.R.: "evaili". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

76 A.R.: Sadece "Beğzade âyân ve sairelerine hüküm ki". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 16.

77 A.R.: "Apafi". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

makrûnumuzla⁷⁸ gereği gibi tenbîh-i hümayûnumuz olmuş idi emr-i hirâsetde // (4) kusûr-ı himmetinden nâşî mülk-i mevrûsum olan Erdel memleketinin⁷⁹ Nemçe eşkiyâsına pâ-mâl-ı sûtûr-ı istîsâl ve zıll-ı // (5) zalîl-i himâyetde hoş-hâl ve müreffehül'bâl olan ocak beyleri ve beyzâde ve a'yan ve bi'l-cümle re'âya ve berâyasının // (6) soltât melâ'îninin envâ'-i fesâd u ta'addi ü şekâvetleriyle perâkende ve perîşân olmalarına bâ'is olub bi-'avnihi ta'âla // (7) tanzîm-i ahvâllerine takayyüd ve ihtimâm himmet-i vala-nehmet-i hüsvânem⁸⁰ lâzım u mutahattim olmağın sâbikâ⁸¹ neseb cihetinden Erdel // (8) hâkimi iken Âstân-ı sa'âdet-nişân ve bu Hânedân-ı şâmihül'bünyânın uğurunda sadâkat u istikâmet ve envâ'-i hidemât-ı // (9) cemile ile elsine-i enâmda mezkûr olan Betan⁸² Gâbor müntehi olub Orta Kral Macarı⁸³ olan iftihârül'umerâi'l- // (10) 'izâmi'l-'İseviyye muhtârül'küberâi'l-fihâm fî'l-milleti'l-Mesihîyye müdebbir-i umûr-ı cemâhîri't-tâ'ifeti'n-Nasrâniyyeül'karmi'l-bâsil // (11) ve'l-leysül'sâyil Tökeli İmre hutimet 'avâkibehü bi'l-hayr ve'r-reşâd ve sıdk⁸⁴-ı niyyet ve sefâyı taviiyet ile südde-i // (12) seniyye-i sa'âdet-medârımın hayr-ı h'âhlarından olub re'y u tedbîr ve fikr-i isâbet-pezîr ile inşâ'İllâhu ta'âla // (13) rızâ-yı şerîfimize muvâfık küllî hizmet ve mülk-i mevrûsum⁸⁵ olan Erdel memleketinin zabt u rabt ve himâyet ü siyânet-i⁸⁶ // (14) dikkat ve umerâ ve ocak beyleri ve beyzâde vesâir a'yan ve ahâlîsinin tanzîm-i ahvâlllerine himmet ve cümlesiyle // (15) hillül'fet⁸⁷ me'mûl-i hümayûnum olub⁸⁸ sadâkat üzre sebkât iden hizmeti mukâbelesinde Erdel hükûmeti kral // (16) müşârünileyhe tefvîz ü sipârîş olunub mâdem ki kendüsi vesâir tevâbi' ve 'askeri ve kendüsünün zir-i // (17) destinde olanlar 'Atebe-i 'aliyyemize itâ'at u inkiyâd üzre olub bi'l-cümle Macar beyleri ve beyzâdeleriyle dostumuza // (18) dost ve düşmanımıza düşman olalar ecdâd-ı 'izâmım zemân-ı sa'âdet-iktirânlarında teveccühle ri'âyet olundılar ise // (19) yine ol vecihle mer'î ve muhterem tutulub bir müddet 'isyân iylediniz idi deyü kimesneye 'itâb olunmayub Erdel ahâlîsinden // (20) bir ferde cevri u ta'addi u dahl u ta'arruz ittirilmeye dahl idenler işidildik de siyâset ile haklarından geline ve Betan⁸⁹ // (21) Gâbor zemânında olan virgülerinden ziyâde bir şey taleb olunmaya ve mâdem ki itâ'at u inkiyâd üzre olalar // (22) sâir Macar ili⁹⁰ gibi mâllarına ve 'ırzlarına ta'arruz olunmamak üzre

78 A.R.: "namei hümayunu şevket makrunumuzla". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

79 A.R.: "memleketini". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

80 A.R.: "hüsvâneme". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

81 A.R.: "sabikan". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

82 A.R.: "Betlen". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

83 A.R.: "Orta Macar Kralı". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

84 A.R.: "sıdk-" ifadesi bulunmamaktadır. Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

85 A.R.: "mevrusumuz". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

86 A.R.: "siyanetinde". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

87 A.R.: "hüsnü ülfet". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

88 A.R.: "olmağla". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

89 A.R.: "Betlen". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

90 A.R.: "macarınız". İlaveten ili kelimesi metinde bulunmamaktadır. Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

'ahd-nâme-i hümayûnuma⁹¹ ihsân ve yanına 'asker-i mevfûre // (23) ta'yîn olunub inşâa'llâhu ta'âla Nemçe mahazîlini memleket-i Erdel'den tard u ib'âd ve eser-i nuhûsetlerin ol memâlikden izâle // (24) itmek üzre ol tarafa irsâl olunmağın imdi gerekdir ki siz dahi kral müşârünileyhi üzernize hâkim bilüb // (25) def'-i mazarrat-ı a'dâ-yı devlet ve zabt u rabt-ı memleket ve himâyet ü siyânet-i ra'iyyet bâbında vesâir umûr u husûslarına⁹² // (26) her biriniz sadâkat u istikâmet üzre mu'âvenet u muzâheret ve dâima ittifâk u ittihâd ve gönül birliğı ile hareket // (27) idüb mâ-beyninizde rızâ-yı yumn-i iktizâ-yı⁹³ ehl-i fesâd olan şakîleri memleketden ihrâc idüb eltâf u a'tâf-ı mülûkâneme // (28) mazhar olmağa ihtimâm iyleyesiz⁹⁴ şöyle bilesiz⁹⁵ 'alâmet-i şerife i'timâd kılasız⁹⁶ fî evâil-i N⁹⁷ sene 1101⁹⁸ // (29) bi-sûret-i // (30) hükûmet-i merkûmeye tâbi' Sekel milletinin ocak beyleri // (31) ve beyzâde ve a'yan vesâirlerine yazılmışdır // (29) bi-sûret-i // (30) hükûmet-i merkûmeye tâbi' Sâz milletinin ocak beyleri // (31) ve beyzâde ve a'yan vesâirlerine yazılmışdır // (32) fi't-târîhi'l-mezbûr

Gazi

Akademik
Bakış

54

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

-
- 91 A.R.: "hümayun". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.
92 A.R.: "husularında". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.
93 Devamen A.R.: "padişahaneme mugayir vaz'â cesaret ve muvafakat idüb". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.
94 A.R.: "eyleyesin". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.
95 A.R.: "bilesin". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.
96 A.R.: "kılâsın". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.
97 A.R.: "r". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.
98 Vesikanın devamı A.R.: "Bî sureti Hükûmeti mezbureye tâbi Saz milletinin Ocakbeğleri ve Beğzade ve âyân ve sairlerine yazılmışdır". Ahmed Refik [Altınay], *a.g.e.*, s. 17.

Edirne'deki Fransız Konsolosu Marcel Cuinet'in Balkan Savaşı Günlüğü*

The Balkan War Diary of French Consul Marcel Cuinet In Edirne

Togay Seçkin BİRBUĐAK**

Öz

1912 yılı sonbaharında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın arasında başlayan I. Balkan Savaşı, 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile sona ermiştir. Bu savaş Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyeti açısından ele alındığında oldukça hayati bir yere sahiptir. Savaşın ardından Osmanlı Devleti'nde önemli toprak kayıplarının yanı sıra büyük bir psikolojik yıkım da yaşanmıştır. Her ne kadar Londra Antlaşması'nın imzalanmasından kısa süre sonra başlayacak olan II. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti harbe doğrudan iştirak etmemesine rağmen Doğu Trakya bölgesini tekrar ele geçirmişse de Balkan Savaşları tarihi; kendi iç siyasi çekişmeleri ile uğraşan Osmanlı ordusunun, söz konusu dört Balkan devleti karşısında neredeyse hiçbir başarı elde edemediği, Selanik, Üsküp, Manastır, Yanya, İşkodra gibi önemli şehirlerin yanı sıra Doğu Trakya ve en önemlisi de eski Osmanlı payitahtlarından olan Edirne'yi kaybettiği bir savaş olarak kaydedilmiştir.

Edirne, I. Balkan Savaşı sırasında Bulgar kuşatması altında kalmış ve Mehmed Sükrü Paşa komutasında 26 Mart 1913 tarihine kadar eldeki imkânlar çerçevesinde en üst düzeyde savunulmuştur. Savaş zamanı Edirne'de sadece Osmanlı vatandaşları değil yabancı diplomatik temsilciler de kuşatma altında hayatlarını idame ettirmişlerdir. Bunlardan biri olan Fransa'nın Edirne konsolosu Marcel Cuinet, I. Balkan Savaşı'nın ilk günlerinden ara mütareke dönemi başlangıcı olan 3 Aralık 1912'ye kadar yaşadıklarını, izlenimlerini günü gününe kaydetmiştir. Cuinet'in günlüğü 1913 yılında, Edirne Bulgar işgali altına girdikten bir müddet sonra, ülkesinde Le Matin Gazetesi'nde yayımlanmış ve Fransa'daki baskısından kısa bir süre sonra Osmanlı basınında da yer bulmuştur. Söz konusu çalışmada Balkan Savaşı günlerinde zor günler geçiren Edirne'de halkın, askerlerin ve yabancı diplomatların hayatına, yapılan askeri mücadelelere ve bir halkın direnişine dair Fransız diplomatın izlenimleri aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, Marcel Cuinet, Günlük/Hatırat, Osmanlı Devleti, Le Matin Gazetesi.

Abstract

In 1912, the Balkan War I broke out between the Ottoman Empire and Bulgaria, Greece, Serbia, and Montenegro. It came to an end with London Treaty on the 30th of May in 1913. Considering this war in terms of the Ottoman dominance in Balkans, it can be said that it was a vital one. Following the war, a psychological havoc was experienced besides the important losses of land. Even though the Ottoman Empire did not directly participate in the Balkan War II, which broke out soon afterwards, and took back the Eastern Thrace, Balkan Wars made their names in the history as the wars in which

* Makalenin Geliş Tarihi: 30.11.2015, Kabul Tarihi: 21.06.2016

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi, E-posta: tsbirbudak@gazi.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış

55

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

the Ottoman army, which was dealing with its domestic conflicts, failed to achieve anything against the aforementioned four states and important cities such as Thessaloniki, Skopje, Bitola, Ioannina, Shkoder as well as Edirne, which was previously one of the Ottoman capital cities, were lost

Edirne was besieged by the Bulgarian army during Balkan War I and it was protected at the highest level as far as possible at the command of Mehmed Şükrü Pasha until the 26th of March in 1913. During the war, not only Ottoman people but also foreign diplomatic representatives maintained their lives under the siege in Edirne. One of them was French consul Marcel Cuinet. He made daily records of the incidents he had been through from the first days of the Balkan War I until the beginning of the interim armistice. Cuinet's diary was published in French *Le Matin* in 1913 shortly after Edirne was occupied by Bulgaria. The Ottoman press also obtained the diary following its French edition. This diary witnesses military interventions in the lives of people, soldiers, and foreign diplomats in Edirne as well as the impressions of a French diplomat about the resistance of people.

Keywords: Balkan Wars, Marcel Cuinet, Diary/Memoirs, Ottoman State, *Le Matin*

Giriş

Balkan Savaşları ve Edirne Müdafaası Üzerine

Osmanlı Devleti, 1914 yılında başlayan ve devletin yıkılışı ile neticelenecek olan I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, kendisinden bağımsızlığını kazanan dört Balkan devleti ile savaşmak zorunda kalmıştır. 1830-1908 yılları arasındaki dönemde Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını kazanan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ devletleri ile 8 Ekim 1912 günü başlayan savaş Balkanlarda önemli sınır değişiklikleri ile neticelenmiştir.

1912 yılı baharında söz konusu dört devlet arasında yapılan ittifak antlaşmalarının ardından 8 Ekim 1912 günü Karadağ'ın ve 10 gün içerisinde Balkan ittifakına üye diğer üç devletin Osmanlı Devleti'ne savaş ilanında bulunmasıyla I. Balkan Savaşı başlamıştır.¹ Osmanlı Devleti'nin İtalyanlarla süren Trablusgarp meselesi ile uğraştığı günlerde çıkan bu savaş üzerine ordu, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmış ve mücadelesine başlamıştır. Ekim ayının son haftasında gerçekleştirilen muharebelerde Batı Ordusu Sırp ve Yunan kuvvetlerine karşı pek bir varlık gösterememiş, Selanik de dâhil olmak üzere Makedonya ve Arnavutluk bölgesinde önemli toprak kayıpları yaşanmıştır.² Batı Ordusu ile hemen hemen aynı günlerde Bulgarlara karşı mücadele veren Doğu Ordusu ise Doğu Trakya'da gerçekleştirilen muharebelerde başarısız olarak Çatalca önlerine kadar geri çekilmek zorunda kalmış ve böylece Edirne'nin Bulgar kuşatması altına giriş süreci de başlamıştır.³

1 Necdet Hayta – Togay Seçkin Birbudak, *Balkan Savaşları'nda Edirne*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 5-20.

2 Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 24.

3 Richard C. Hall, *Balkan Savaşları*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 35-46.

I. Balkan Savaşı'nda üç kent düşman kuvvetlerinin kuşatması altında kalmıştır. Bunlar Yunan askerlerinin kuşatması altında kalan Yanya, Karadağ birliklerinin kuşattığı İşkodra ve Bulgarların kuşatması altına giren Edirne kentleridir. Mehmed Şükrü Paşa kumandasında ve dört ana cephe düzeninde Bulgar birliklerine karşı mücadele verilen Edirne'de yaklaşık 53.000 asker görev yapmıştır.⁴ 18 Ekim 1912 günü Edirne'ye yaklaşan Bulgar İkinci Ordusu⁵ ile mücadeleler kısa süre sonra başlamış ve 3 Aralık 1912 günü imzalanan mütarekeye kadar neredeyse aralıksız olarak devam etmiştir. Edirne önlerinde Osmanlı askerleri ile Bulgarlar arasında gerçekleşen muharebelerde genelde Bulgarların yoğun topçu saldırılarında bulduklarını, buna mukabil Osmanlı birliklerinin de zaman zaman kuşatmayı yarmak için huruç (çıkış) harekâtı gerçekleştirdiklerini ifade etmek gerekir. Bu mücadeleler 3 Aralık 1912 günü imzalanan mütarekeye kadar devam etmiştir ki, Fransız konsolosun kayıtları da savaşın başından bu tarihe kadar olan süreyi kapsamaktadır. Söz konusu tarihte Osmanlı Devleti ile Yunanistan dışındaki Balkan ittifakı üyeleri arasında bir ateşkes sağlanmış ve bu sayede Edirne önlerindeki savaş şimdilik son bulmuştur.⁶

Savaşın taraflar ve uluslararası büyük devletlerin temsilcileri 16 Aralık 1912 tarihinden 6 Ocak 1913 tarihine kadar Londra'da müzakerelerde bulunmuşlar, ancak özellikle Balkan ittifakı üyelerinin Osmanlı Devleti'nden kabulü imkânsız sayılabilecek taleplerde bulunması ve ısrarcı bir politika izlemeleri iki taraf arasında herhangi bir barış antlaşmasının imzalanmasına engel olmuştur.⁷ Londra'dan bir antlaşma ile dönülememesi Edirne ve kuşatma altındaki diğer kentler için yeniden savaşa başlanması sonucunu doğurmuştur. Mütareke döneminde yardım alamayan ve 1913 yılı Şubat ayından itibaren kısıtlı imkânlarla mücadelesine devam etmek zorunda kalan Mehmed Şükrü Paşa ve Osmanlı askerleri, Sırbistan destekli yoğun Bulgar saldırılarına karşı 26 Mart 1913 gününe kadar direnmiştir. 26 Mart günü sabahı Edirne'deki Osmanlı tabyaları Bulgar askerlerinin denetimine geçmeye başlamış ve gün içinde kent düşmüştür.⁸ Aynı gün Bulgar İkinci Ordu komutanı General Ivanov, 27 Mart günü ise Bulgaristan Kralı Ferdinand Edirne'ye gelmiş ve şehir bu tarihten itibaren Bulgar denetimi altına girerken esir düşen Müslüman halk ve askerler için de zor günler başlamıştır.⁹

4 Ali Remzi Yiğitgüden, *1912-1913 Balkan Harbinde Edirne Kale Muharebeleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 57.

5 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi*, C.: II, K.: III (Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 86; Raif Necdet Kestelli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Batışı (Ufûl), Edirne Savunması*, Arma Yayınları, İstanbul 2001, s. 17.

6 Söz konusu mücadeleler ve ateşkes süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hayta – Birbudak, *a.g.e.*, s. 40-62.

7 Necdet Hayta, *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912 – 11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

8 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi*, C.: II, K.: III, s. 309-315, 329-332.

9 Ahmet Yiğit, "Edirne Muhasarası (1912-1913)", *Edirne Müdâfî Mehmed Şükrü Paşa*, Zaman Kitap,

Görüş

Akademik
Bakış

57

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

26 Mart 1913'te Bulgarların işgaline maruz kalan Edirne kenti 30 Mayıs'ta imzalanan Londra Antlaşması ile resmen Bulgaristan'ın hâkimiyetine bırakılmıştır. Söz konusu antlaşmayla Midye-Enez hattının batısındaki top- raklar Balkan ittifakı arasında paylaşılmış, Doğu Trakya Bulgarların eline geç- miştir.¹⁰ Ancak Bulgarların Doğu Trakya'daki hâkimiyeti oldukça kısa süreli olmuştur. 2 Temmuz 1913'te Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın Bulgaristan'a savaş ilanı ile başlayan II. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Devleti Müslüman halka yapılan zulüm ve başkent İstanbul'un güvenliği gibi gerekçelerle Midye-Enez sınırının batısına doğru bir ileri harekâta kalkışmış ve Meriç Nehri'ne kadar ilerleme kararı alınmıştır.¹¹ Bu harekât kapsamında 21 Temmuz'da Lüleburgaz ve Vize, 22 Temmuz'da Kırklareli ve 23 Temmuz'da da Edirne yeniden Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına alınmıştır.¹² Böylece Edirne kenti başta olmak üzere Doğu Trakya'nın Bulgar işgali altındaki dönemi tamamen son bulmuştur. Nitekim 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan ile im- zalanan İstanbul Antlaşması'nda da bölgenin Osmanlı sınırları içerisinde yer aldığı resmen kabul edilmiştir.¹³

Marcel Cuinet'in Günlüğü Hakkında

Balkan Savaşları esnasında Edirne şehrinde Fransa Devleti adına konsolosluk görevini yürüten Marcel Cuinet, savaş zamanında şahit olduğu olaylar ve kendi çevresinde yaşanan gelişmeleri bir günlük olarak kaleme almıştır. Söz konusu günlüğün I. Balkan Savaşı'nın başından sonuna kadar tutulmadığı savaşın sade- ce ilk evresi olarak adlandırabileceğimiz Ekim – Aralık 1912 tarihleri arasına ait olduğu anlaşılmaktadır. Cuinet'in kaleme almış olduğu bu notlar I. Balkan Savaşı'nın ikinci evresinde, Edirne'nin Bulgar işgali altına girmesinden kısa bir süre sonra Fransız Gazetesi Le Matin'de neşredilmiştir.

Le Matin'de tefrika halinde yayımlanan bu günlük, Osmanlı basını tara- fından da ilgiyle takip edilmiş ve birkaç gazetede birden tercüme edilerek yine tefrika halinde yayımlanmıştır. Bu sayede Fransız konsolosun tarihe düşmüş olduğu notlar Osmanlı kamuoyu tarafından öğrenilebilmiştir. Fransız Le Matin Gazetesi ilk olarak 12 Nisan 1913 tarihli nüshasında Marcel Cuinet'in günlü- ğünü yayımlamaya başlamış ve 28 Nisan 1913 tarihli nüshasına kadar 8 gün bu günlüğe birinci ve/veya ikinci sayfasında yer vermiştir.¹⁴ Cuinet'in günlüğü

İstanbul 2008, s. 164; Hüseyin Cemal, *Yeni Harb Başımıza Tekrar Gelenler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 220-221; Tosyavizade Doktor Rifat Osman, *Edirne Rehinüması*, Türkiye Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne 1994, s. 81.

10 Hayta, *a.g.e.*, s. 76.

11 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, tarihsiz, s. 342.

12 Hayta – Birbudak, *a.g.e.*, s. 119.

13 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakül- tesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 457-466.

14 *Le Matin*, No: 10637, 12 Nisan 1913, s. 1; No: 10638; 13 Nisan 1913, s. 1-2; No: 10639, 14 Nisan 1913, s. 1; No: 10640, 15 Nisan 1913, s. 1-2; No: 10644, 19 Nisan 1913, s. 1; No: 10645, 20

Osmanlı basınında da ilgi görmüştür. Le Matin Gazetesi'nin eline geçmesine müteakiben Tanin ve İkdâm gazeteleri Fransız konsolosun günlüğünü tefrika olarak yayımlamaya başlamışlardır.¹⁵

Konsolos Cuinet, I. Balkan Harbi'nin başlangıcından mütarekeye kadar olan dönemi gün gün not etmiş ve başından geçenleri, görüp duyduklarını bu günlüğe kaydetmiştir. Daha net tarihlerle ifade etmek gerekirse 27 Ekim 1912'den 3 Aralık 1912'ye kadar geçen 38 günlük sürede Edirne'de yaşayıp gördükleri Cuinet tarafından kaleme alınmıştır. Konsolosun günlüğünün son kısmında, ki bu bölüm Le Matin Gazetesi'nin son iki nüshasında yayımlanan kısma tekabül etmektedir, mütareke dönemine ait resmi beyan ve evrakların metinleri ile 6 Mart 1913 tarihinde kaleme aldığını ifade ettiği karışık notlar bulunmaktadır. Bu kısımda Edirne'deki Osmanlı ordusu, bombardıman, ölü ve yaralılar, sıhhiye memurları, şehrin erzak durumu, halkın vaziyeti, Edirne'deki yabancılar, firariler gibi başlıklarda kısa bilgilere yer verilmektedir. Bu bölüme bir bütünlük arz etmemesi ve ayrıntıya haiz olmaması nedeniyle çalışmamızda yer verilmemiştir.

Marcel Cuinet'in hatıratı genel olarak ele alınacak olursa savaşın ilk günlerinden başlayarak mütareke evresine kadar geçen dönem için önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Öyle ki, kendisinin düvel-i muazzama üyesi devletlerden birinin Edirne konsolosu olarak görev yapması, görevi icabı diğer diplomatlar ve Osmanlı devlet adamları ile yakın ilişkiler içerisinde bulunması, Cuinet'in günlüğünü önemli bir hale getirmektedir. Günlükte Cuinet'in İngiliz konsolos Samson ve Edirne Valisi Halil Bey ile sıklıkla görüştüğü anlaşılmaktadır. Özellikle Edirne'deki muharebelerin genel gidişatına dair Cuinet'in en önemli bilgi kaynağının dönemin Edirne Valisi Halil Bey olduğunu söylemek mümkündür. Fransız konsolos ile Edirne Valisi Halil Bey 38 günlük süre içerisinde, metinden anlaşıldığı kadarıyla, on seferden fazla bir araya gelmişlerdir. Ancak bu görüşmelerin bir kısmının kentte bulunan diğer diplomatlarla birlikte gerçekleştirilmiş toplu ziyaretler olduğunu da ifade etmek gerekir.

Günlüğe ve konsolosun Osmanlı devlet adamları ile olan ilişkilerine dair vurgulanması gereken bir diğer konu ise Cuinet'in Edirne Mevki-i Müstahkem Kumandanı Mehmed Şükrü Paşa ile neredeyse hiçbir temasının olmamasıdır. Fransız diplomat Osmanlı idarecilerinden askeri değil mülki kökenlilerle sıkı bir ilişki içerisinde kalmıştır. Günlükte Mehmed Şükrü Paşa ile ilgili bilgiler dolaylı olarak yer almaktadır.

Yine Fransız konsolosun günlüğüne dair belirtilmesi gereken bir nokta da şehirdeki ecnebi hastaneler olsa gerektir. M. Cuinet'in günlüğünde sıklıkla Avusturyalı yahut Fransız rahipler idaresindeki hastanelerden bahsedilmekte-

Nisan 1913, s. 1-2; No: 10646, 21 Nisan 1913, s. 1-2; No: 10647, 22 Nisan 1913, s. 1; No: 10648, 23 Nisan 1913, s. 1-2; No: 10653, 28 Nisan 1913, s. 1-2.

15 Tanin ve İkdâm gazetelerinin ilgili sayıları kaynakçada sunulmuştur.

dir. Bu sağlık kurumlarını sıklıkla ziyaret eden Cuinet burada tedavi altına alınan Osmanlı askerlerine dair izlenimlerine eserinde yer vermiştir.

Günlükte sadece diplomatik ve askeri bilgiler nakledilmemektedir. Edirne'deki yabancı devlet misyonlarının savaşın ilerleyen günlerinde zor duruma düşmeye başladıklarını ve ailelerine dair korkular yaşadıklarını, şehirde tükenmeye başlayan temel tüketim maddelerinin de bir başka zorluk olarak karşılırlarına çıktığını gözlemlemek mümkündür. Nitekim 1912 yılının Kasım ayı içerisinde aileleri nedeniyle gerginlikleri artan konsoloslar İstanbul'a gönderdikleri telgraflarda can güvenliği konusunu gündeme getirmeye başlamışlardır. Çünkü savaşın ilk günlerinde Bulgarlar, düzenli olarak kentin Müslüman nüfus bulunan mahallelerine saldırılarda bulunmuş, ancak daha sonra Bulgar saldırı stratejisinin değişmesi ile birlikte gayrimüslimlerin ve diplomatik temsilciliklerin bulunduğu bölgeler de hedef haline getirilmiştir.

Bulgarların saldırı planlarında meydana gelen bu değişim Edirne'de bulunan gayrimüslimler üzerinde etkisini kısa sürede göstermiştir. Fransız konsolos Cuinet saldırıların hedefi haline gelmeye başladıktan sonra ilk olarak konsolosluk evraklarının güvenli bir yere nakline, kısa bir süre sonra da ailesi ile daha güvenli bir yerde ikamete karar vermek zorunda kalmıştır. Benzer durum diğer diplomatik temsilciler için de geçerlidir. Diğer büyükelçilik yetkilileri de hem resmi evraklarını hem de ailelerini güvenlik altında tutmak için çaba göstermek zorunda kalmışlardır.

Edirne'deki Bulgar saldırılarının yoğunluğunun artması ve gayrimüslim mahallelerinin de hedef haline gelmesi üzerine Edirne'deki yabancı devlet adamlarının tutumunun hızlı bir şekilde değiştiğini söylemek mümkündür. Cuinet'in günlüğü bize bu hususta yol göstermektedir. Günlüğe göre savaşın başından bu yana İstanbul ile şifreli haberleşmenin yasak, açık haberleşmenin ise kısıtlı olduğu bilinmektedir. Ancak Bulgar saldırılarının yön değiştirmesinden sonra canları tehlikeye düşen yabancı devlet temsilcileri kendi aralarında toplantılar düzenleyerek Edirne Valisi Halil Bey vasıtasıyla İstanbul'a güvenlikleriyle alakalı telgraflar göndermeye başlamışlardır.

Aşağıda tam metnini bulacağınız bu günlük için Osmanlı gazetelerinden Tanin'de yayımlanan nüsha temel alınmış ve metin bu gazetede neşriyat ekseninde ortaya konmaya çalışılmıştır. Ancak diğer gazetelerdeki nüshalarla da karşılaştırılmış, çevirinin tamamı olmasa da yer yer Fransızca ana nüshaya da müracaat edilmiştir. Günlüğün okunmasını kolaylaştırmak adına transkripsiyon işleminde işaretlemeler üzerinde fazla durulmamış, gazetede yer alan metinde hiçbir sadeleştirme de gidilmemiştir.

Edirne'deki Fransız Konsolosu Marcel Cuinet'in Balkan Savaşları Günlüğü

27 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1912: Telgrafhaneden aldığım bir tebliğnamede İstanbul'dan vürud eden talimata binaen ba'dema şifre ile muhaberenin mem-

Gazi

nu' olduğu bildiriliyor. Meslektaşlarım olan konsoloslara da aynı suretle tebliğat vaki' oldu. Telgrafhane aynı zamanda dün sefir hazretlerine keşide ettiğim şifreli telgrafın Beyoğlu Telgraf Merkezi tarafından tevkif edilmiş olduğunu da bildirdi.

Yirmi kişiden mürekkebe bir takım müstesna olmak üzere şimendifer idaresinin bütün memur ve müstahdemini dün akşam saat on birde Karaağaç mevkiinden mufarakat etti; memurini ve müstahdemini-mumailiyhimi hamil olan katarın Kuleliburgaz'da tevakkufa mecbur olduğu söyleniyor ve şimendifer hattının Kuleliburgaz'da ileride kat' edildiği zan ve tahmin olunuyor.

Mamafih bu akşam yine İstanbul'a iki katar tahrik edildi, son trenler olan bu katarlar kabil-i nakl mecruhtarla dolmuştu. Bunların bila-mania İstanbul'a vasıl olabilecekleri ümit ediliyor.

29 Teşrin-i Evvel 1912: Sabahleyin saat yedi buçukta Maraş cihetinden mitralyöz gürültüleriyle beraber şiddetli bir top sesi işitildi. Ateş ancak gurub zamanında hitam buldu. Bu defa hücum eden Türkler idi. Bulgarları Maraş'tan tard etmek istiyorlardı. Akşamüstü Türkler ve Bulgarlar sabahki vaziyetlerine tekrar avdet ettiler. Bu muharebede mecruh olan ve Karaağaç'ta rahipler idaresindeki hastahanedeki taht-ı tedaviye alınan bir Türk zabiti "*Bu hücum 23 Teşrin-i Evvel muharebesinden pek çok zaman geçtikten sonra yapıldığı için akim kaldı. Bulgarlar Maraş'taki vaziyetlerini takviye için mürur eden bu altı günlük müddetten istifade ettiler.*" dedi. Akşam geç vakit İngiltere ve Avusturya konsoloslarıyla beraber Vali Bey'in nezdine gittik. Müşarünileyh bugünkü muharebenin neticesinden memnun olduğunu söyledi ve aldığı malumata nazaran Bulgarların telefati-azimeye uğradıkları ve hatt-ı harbe on dördü müteceviz tabur koyduklarını ilave etti. Türklerin mecruhtarları 500 kişi imiş.

Saat 4'te Kıyık Mahallesi'nde Selimiye Cami-i Şerifi'nden on dakika mesafede kain rahibeler idaresindeki hastahaneyi ziyaret ettim. Oraya henüz hiçbir mecruh nakledilmemiş fakat yaralıların kabul ve tedavisi için her şey hazır.

30 Teşrin-i Evvel 1912: Gece sükun ile geçti. Sabahleyin saat yedi ile sekiz arasında yine Maraş cihetinden on beş kadar top sesi işitildi. Saat onda Karaağaç'ta müesseselerini vasi' bir askeri hastahanesi haline ifrağ etmiş olan rahipler nezdine gittim. Bu gece oraya Maraş meydan muharebesinden 130 mecruh getirilmiş. Hastahane müdürü Doktor Kemal Cenab Bey bana koğuşlardan bir kaçını gezdirdi. Mecruhlara tebrik ve teşviki mutazammın birkaç söz söyledim. Oradaki 130 mecruhtan yalnız 20'si vahim surette mecruh idi.

Babaeski'nin dün Bulgarlar tarafından işgal edilmiş olduğu rivayet olunuyor. Dimetoka'da dahi muharebe edilmiş.

Bu gece Edirne'de Büyük Cadde'de Osmanlı Bulgarlarından iki firari Divan-ı Harb'in hükmüne tevfikan idam edildiler. Bunların göğsüne yapıştırı-

Görüş

Akademik
Bakış

61

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

lan bir yaftada heriflerin düşmana casusluk ederek vatanlarına hıyanet ettikleri muharrer idi. Cesetler sabah saat ona kadar teşhir edildi.

31 Teşrin-i Evvel 1912: Gece sükun ile geçti. Dün gibi bugün de sabahleyin saat yediye doğru Maraş cihetinde üç dört top sesi işitildi.

Saat onda diğer konsoloslarla beraber en kıdemli meslektaşımız olan Binbaşı Samson'un nezdinde müzakere ediyorduk. O esnada bir Bulgar balonu bulunduğumuz İngiltere Konsoloshanesi üzerine gelerek takriben 600 ile 800 metre mesafede birkaç dakika tayeran etti. Balon havaya bir çok beyaz kağıt parçaları attıktan sonra der-akab şark cihetine doğru süratle seyrine devam etti. Güneşin şuaatı altında parlayan kağıt parçalarını vehleten şarapnel parçası zannettik. Halbuki bunların beyanname olduğunu ve bir az sonra şehrin dört köşesinden toplattırıldığını anladık. Kaleler Bulgar balonu üzerine şiddetli bir top ateşi açtıkları gibi birkaç el silah da atıldıysa da tesiri olmadı.

Bulgarlar şehir dahiline attıkları bu beyannamelerde Edirne şehrinin tamamıyla ve sıkı bir surette muhasara altına alındığını, Bulgarlar ordularının her tarafta muzaffer olduğunu, Edirne'ye 1.000 top tevcih edildiğini ve eğer beyhude yere kan dökülmesi arzu edilmiyorsa şehrin artık teslim olması lazım geleceğini ve saireyi beyan ediyorlardı.

Saat altıda kendisiyle görüştüğüm Vali Bey bana bu beyannameden bahsederek bunun "*ahımakçasına ve acemicesine*" tertip edilmiş bir şey olduğunu söyledi ve bana bu beyannamenin bir nüsha-i sahihasını ita etti. Askeri kumandanlığı der-akab neşrettiği bir tebliğname de Bulgar beyannamelerindeki ifadat-ı kazibeye karşı halkı ikaz ediyordu.

Vali Bey bana muhaberat-ı telgrafiyenin inkıtâ'ı haberini teyit etti. Teller Bulgar hutut-ı askeriyesi tarafından değil komitacılar marifetiyle kat' edilmiş. İşte dünyanın diğer bütün aksamından tayy edildik ve yalnız kaldık!

Şimendifer hattı Lüleburgaz'la Edirne arasında tahrip edilmiş.

Vali Bey Osmanlı ve Bulgar kuva-yı külliyesi arasındaki büyük muharebenin geçen Pazartesi günü Kırkkilise ve Pınarhisar cihetinde başladığını ilave etti. Vali bu babda bana başka izahat vermedi.

1 Teşrin-i Sani (Kasım) 1912: Umumun intizarı hilafına olarak bu gece de sükun ile geçti ve bütün gün top sesi işitilmedi.

Bulgarların İstanbul'a giden şimendifer hattı üzerinde Edirne'den sonra ilk istasyon olan Çorlu'ya muvasalat ettiklerini haber aldık. Yine hariçten hiçbir haber yok.¹⁶

Edirne Başkumandanının telsiz telgraf vasıtasıyla Çatalca ve İstanbul'a muhabere edebileceğini bugün tahkike fırsat-yab olduk ve bu müşahede bize

pek tabii bir teselli bahşetti. Mamafih Edirne Başkumandanının malik olduğu kabil-i nakl aletler takriben 200 kilometre mesafeye kadar muhabere icrasına müsait olup münhasıran memurin-i askeriyenin muhaberatına tahsis edilmiştir.

29 Teşrin-i Evvel'de Maraş Muharebesi'ne iştirak eden Hüsameddin Paşa kumandasındaki Onuncu Nizamiye Fırkası dün ve evvelki gün peyderpey Edirne'ye iade edilerek yerine İbrahim Edhem Paşa kumandasındaki On Birinci Fırka gönderildi. Yirmi Sekizinci Nizamiye Alayı'nın bu son muharebede pek ziyade hasar gördüğü ve 200'den fazla telefata verdiği anlaşılıyor. Türkler muharebe-i mezkurede saff-ı harbe altı batarya sahra topu, üç batarya ağır sahara topu ve altı batarya obüs topu koymuşlardır. Türkiye hizmetinde bulunan Alman zabitlerinden mülazım Wagner bu muharebede hafif surette mecruh olmuşlardır. Bulgarların bu muharebede 15.000 Türk askerine karşı ancak 8.000 asker çıkardıkları anlaşılıyor.

Bu gece Edirne'ye binden ziyade Müslüman muhaciri dahil oldu. Edirne'nin dokuz kilometre cenubunda kain Ahirköy Karyesi'ne mensup olan bu muhacirler Bulgar keşşafalarının tehdidine maruz kalmışlardır.

2 Teşrin-i Sani 1912: Vakt-i zuhrdan saat bire kadar hafif bir top gürültüsü işitildi. Saat beşte tekrar top sesi geldi ise de yalnız birkaç dakika devam etti. Rivayete nazaran Edirne'nin cenub-ı şarkisinde dokuz kilometre mesafede bu sabah Türk ve Bulgar süvarileri arasında müsademe vuku bulmuş. Dimetoka'nın kısmen yandığı da söyleniyor.

Vakt-i zuhra doğru mevki kumandanı resmi bir beyanname neşriyle Mahmud Muhtar Paşa'nın Pınarhisar'da ihraz-ı muzafferiyet ettiğini ve ileriye doğru yürümeye başladığını ilan etti.

Saat altıda Vali Bey'i gördüm. Müşarünileyh ordu-yı Osmaniye'nin hareketi hakkında ihtiyar-ı sükut etti ve buna mukabil Osmanlı Bulgar ve Rumlarının Dimetoka, Sofulu, Çorlu gibi mevakide irtikab ettikleri her türlü hıyanet ve kabahatler hakkında uzun uzadıya tafsilat verdi. Vali dedi ki: *"Bu ha-inler zikrettiğim mahallere düşmanların duhulü ihzar ve teshil ettiler, bir takım muteberan-ı İslamiyeyi katliam ettikleri gibi kadınların ve kızların ırzlarına geçtiler, telgraf hututunu kestiler ve şimendifer raylarını çıkardılar. Velhasıl Edirne Vilayeti'nde ne varsa hepsi yağma ve ihrak ettiler. İşte binlerce Müslüman muhacirinin iki gündün beri Edirne'ye gelip iltica etmelerinin sebebi budur."*

Bu haberleri epeyce tahkik ettirmesini ve İslamlarda heyecan husulüyle Edirne Hıristiyanlarına karşı mukabele-i bil-misl yapılmasına meydan kalmamak üzere bu haberlerin mümkün olduğu kadar intişarını men'ne çalışmasını tavsiye ettim. Halil Bey bu gibi bir hareketin önünü almak üzere tedabir-i lazımenin kaffesini ittihaz etmiş olduğunu bildirdi.

3 Teşrin-i Sani 1912: Bütün gün hiçbir top sesi işitilmedi. Civardaki Müslüman köylüleri katile katile Edirne'ye gelmekte devam ediyorlar. Şehrin bü-

Görüş

Akademik
Bakış

63

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

yük sokakları arabalarla ve mevaşi ile sıraya dolmuştur. Havza – Çorlu havali-sinden gelen bu muhacirlerin miktarı rivayete nazaran 18.000'e baliğ olmuştur.

Saat ikide Karaağaç'ta rahipler nezdinde taht-ı tedaviye alınan mecruh-ları ziyaretle kendilerine şekerleme, çikolata ve sigara tevzi ettirdim. Bu zavallı insanlar benim bu nişane-i meveddetimden fevkalade mütehassis göründüler. Doktor Kemal Cenab Bey onların namına bana beyan-ı teşekkür etti.

4 Teşrin-i Sani 1912: Bütün gün istihkamlarda sükun ihlal olunmadı; öyle görünüyor ki Türkler ve Bulgarlar Maraş'ta mevkilerini tahkim etmektedirler.

Bütün muhasara esnasında ianeleri lazım gelen 18.000 muhacirin Edirne için teşkil edebileceği tehlikeyi der-meyan ile kendisinin nazar-ı dikka-tini celbettim. Vali Bey beni tatmin ve muhacirlerin bugünden itibaren Keşan ve Uzunköprü'ye sevkleri için tedabir-i mukteziyeyi ittihaz etmiş olduğunu be-yan etti. Müşarünileyhin tahminlerine nazaran muhasamatın bidayetinden beri mecruh düşen Türk askerlerinin miktarı 1.500 kişiye baliğ olmuştur. Vali Bey cerihaların umumiyetle hafif olduğunu ve bunlardan yalnız üçünün mevt-i intac ettiğini söyledi.

5 Teşrin-i Sani 1912: Dün gece ve bugün sükun ile geçti. Şayan-ı tez-kar bir şey yoktur; yalnız mizanü'l-harare sabahleyin erkenden tahte's-sıfır dört dereceye tenezzül etti. Mahrufat gittikçe kesb-i nedret ediyor. Artık mangal kömürü bulunmuyor, maden kömürü de nadir. Memurin-i askeriye belediye mahzenlerindeki petrolerin kaffesi üzerine vaz'-ı yed etmiş olduğundan petrol de pek ziyade müşkilat ile bulunabiliyor. Birkaç bakkal bunun tenekesini gizlice yetmiş seksen kuruşa satıyorlar.

Bir haftadan beri Edirne sokakları geceleyin artık tenvir olunamıyor. Gurub-ı şemsten sonra sokağa çıkmak isteyenler yanlarına bir fener alıyorlar.

Bu dakikada Edirne'de mevcut askerin yekün-i umumisi takriben 60.000 kişi olmak üzere tahmin olunuyor.

6 Teşrin-i Sani 1912: Sabah saat yediye doğru Maraş cihetinde oldukça şiddetli bir top sesi işitildi ise de bir saatten fazla devam etmedi. Top ateşi saat dörtte tekrar başlayarak yediye kadar sürdü.

Türkler vakt-i zuhra doğru malik oldukları yegane balonu ilk defa olarak Karagöz istihkamı üstünde havaya uçurdular. Balon saat ikiye kadar havada kaldı¹⁷.

7 Teşrin-i Sani 1912: Sabahleyin saat yedide başlayan gayet şiddetli top ateşi bütün gün devam etti ve ancak akşam saat sekizde kesildi. Hücum edenler Bulgarlar idi.

Bunlar Edirne'nin şimal-i garbîsindeki Maraş'a karib bir yerde kain ve askerlik nokta-i nazarından ehemmiyet-i aliyyeyi haiz Kartaltepe'ye şiddet-

le saldırmışlar ve fakat bu cihette hücumları akim kaldığından biraz sonra Maraş'ın diğer cihetinde vaki Karagöz Tabya'yı hedef ittihaz etmişlerdir. Saat dörtte top ateşi o kadar kesb-i dehşet etmiştir ki şimaldeki istihkamlara yakın olan Yıldırım Mahallesi'nde bir çok pencereler kırılmıştır. İngiltere konsolos-u Binbaşı Samson ve Mösyö De Hertzfeld ile beraber saat altıda Vali Bey'in nezdine gittim. Müşarünileyh o gün vuku bulan muharebelerin netayicini bize tebliğe kadar kudret-yab olamadı, yahut bildirmek istemedi, yalnız düşmanın Kartaltepe'den püskürtüldüğünü ifade ve makam-ı Sadaret'ten aldığı bir telgrafnameye atfen Yunanîlerin Manastır havalisinde mağlup olduğunu ve düşmanın Manastır'ın on saat cenubunda püskürtüldüğünü ilave etti. Halil Bey Pınarhisar'ın Lüleburgaz arasında büyük bir muharebe vuku bularak tarafeynin dört gün mütemadiyen çarpıştığını, Bulgarların külliyetli telefata verdiklerini de başkaca bize bildirdi.

Vali Edirne etrafındaki Bulgar kuvvetlerini 30.000 olmak üzere tahmin ediyor. Halbuki Rusya konsolosu vekili muhasırların 125.000 olduğunu iddia etmektedir.

Türkler bugün nev-i şahsına münhasır bir Bulgar askeri esir ettiler. Bu adam kendisinin sosyalist fedailerinden olduğunu ve silah altına alınınca hem cinsine ateş etmekten imtina ettiğini ifade etmiş ve filhakika kendisinin tüfeğini asla istimal etmediği ve fişekliklerinin lebaleb dolu olduğu anlaşılmıştır. Erkan-ı Harbiye Riyaseti bu esir hakkında hüsn-i muamele edilmesini emretmiştir.

8 Teşrin-i Sani 1912: Gece sükun ile geçti. Sabahleyin saat yedide şiddetli bir tüfek ateşi başladı. İbrahim Edhem Paşa kumandasındaki Türk kıtaatı yine hareket-ı tecavüzüye ibtidar etmişler ve Bulgarları Maraş ve Papaztepe maverasındaki Koyunlu mevkiinden çıkarmak istemişlerdir. Düşman şiddetle mukavemet göstermiş ve Maraş'ın biraz daha şimal-i garbîsinde kain olan ve bataryalarıyla kendisinin (yani Bulgarların) hareketini ziyadesiyle ihlal eden Kazantepe'ye karşı mütekabil bir hücum icra etmişlerdir.

Öğleden akşama kadar devam eden harp dünkü mübarezedenden daha ateşli olmuştur. İkamet ettiğim konsoloshanenin taraçasından Maraş ve Karagöz tepelerine doğru hakiki bir obüs ve şarapnel yağmurunun yağdığı görülmekte ve bu korkunç bir manzara teşkil etmekte idi. Karaağaç'taki Alman Mektebi'nin üstünden bir heyet dürbünü ile muharebeyi kısmen takip edebilmiş olan meslektaşım Binbaşı Samson, asker olmakla beraber Bulgar obüs ve şarapnellere netayicini tetkik ederken ziyade mütehayir kaldığını ve Türk askerlerinin bu gibi ahvalde zaruri olan bilim tedabir-i ihtiyatıyeyi ittihaz etmeksizin ateşe karşı kemal-i cesaretle koştuklarını ve şeci'ane harp ettiklerini anlattı. Bu hunrizane harp günü hitam bulduğu zaman Türkler ve Bulgarlar eski mevkilerine idameden başka bir netice elde edemediler. Mamafih Türkler Bulgarların

Gazi

Akademik
Bakış

65

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Koyunlu ile Kartaltepe arasında cenuba gitmelerine bir yol açmalarına mani olmaya kesb-i muvaffakiyet ettiler. Bugün Ortodoksların “*Saint Dimitri*” denilen büyük yortuları var. Birkaç günden beri şehirde deveran eden rivayetlere nazaran Bulgarlar Edirne’ye bu tarihte yani Saint Dimitri Yortusu’na müsadif günde dahil olmayı kurmuşlar imiş!

9 Teşrin-i Sani 1912: Top bu sabah Karagöz cihetinde saat sekize doğru görüldü ise de bu gürültü hafif idi ve iki saatten ziyade devam etmedi. Saat onda Türkler havaya balon uçurdular, balon saat bire kadar etrafı teftiş ve tafahhus etti.

Meriç ve Tunca nehirleri bu gece şayan-ı dikkat bir surette boşalmışlar ve sular Karaağaç şosesine kadar ilerlemiştir.

Edirne kumandanı bu sabah neşredilen bir beyannamede dün Maraş etrafında vukua gelen muharebeden bahisle Bulgarların güzel bir süngü hücumu ile siperlerinden tard edildiklerini ve Koyunlu’nun öte tarafına püskürtüldüklerini beyan etmektedir. Akşam geç vakit kendisini gördüğüm Vali dünkü muharebattan pek memnun görüldü. Müşarünileyh bana süngü hücumundan bahsetti ve Türklerin külliyyetli miktarda Mannlicher tüfeği ve mühimmat elde ettiklerini haber vermekle beraber Türklerin zayıat-ı külliyyeye uğradıklarını itiraf etti. Geç vakit Büyük Cadde’de bir çok mecruh kafilelerine rast geldim. Bunlar Maraş’tan geliyorlardı.

10 Teşrin-i Sani 1912: Gece sükun ile geçti. Sabahleyin saat on bir buçukta şehrin şarkında kain Kıyık mevkiinden top sesi işitildi. Top gürültüleri az çok uzun fasılalarla akşama kadar devam etti. Top ateşi icra eden Türk bataryaları Yıldız ve Kirazlı istihkamları olup şimal-i şarkîde Musabeyli cihetinde kain Bulgar mevaziini topa tutmaktadır. Saat ikide Karaağaç’ta rahipler idaresindeki hastahaneye gittim. Doktor Kemal Cenab Bey’i istihlaf eden İbrahim Mekki Bey taht-ı tedavideki 118 mecruhtan pek azının vahim surette yaralandığını ve şifayab olan hastalardan 50 kadarını yarın kıtalarına iade edebileceğini söyledi. Rahipler idaresindeki hastahaneye dün 40 kadar mecruh gelmiştir.

Maraş cihetinde vukua gelen muharebat-ı ahirede telef olan Bulgar askerinin çantalarında ufalanmış arpa, kepek ve bir şişe ispirto bulunmuştur.

Türklerin kuva-yı maneviyesi birkaç günden beri bir parça kesb-i metanet etmiş gibi görünmektedir.¹⁸

11 Teşrin-i Sani 1912: Bütün gün sükun içinde geçti. Akşam saat beşe doğru Türklerin 3.000 Bulgar’ı esir ettiklerine dair bir şayia çıktı. Bunların Meriç Nehri’nin ansızın taşması üzerine bir yere kaçamayarak esir edildikleri söyleniyor idi. Bu haber şehirde büyük bir tesir yaptı. Havanın muhalefetine rağmen Büyük Cadde esirleri temaşa için gelen ahali ile dolmuştu. Maa-t-teessüf bu

Görüş

haberinin asıl ve esası olmadığı anlaşıldı ve polisler ahaliye hanelerine avdet etmeleri için ihtaratta bulundular.

12 Teşrin-i Sani 1912: Sabahın saat yedisinde top ateşi kemal-i şiddetle tekrar başladı ve küçük fasılalarla akşamın beşine kadar devam etti. Bulgarlar Kartaltepe'nin cenubunda siperler inşasıyla arkasına çekilmişlerdi; Türkler oraya hücum ile saat birde Bulgarları oradan çıkardılar ve Tatarköy'e kadar ricate mecbur ettiler. Bu muharebede Türkler toplarına gayet iyi bir vaziyet vermişler ve Bulgarları yan ateşine maruz bırakmışlardır. Saat üçe doğru Bulgarlar daha şimal-i şarkî cihetine, Kazantepe'ye doğru çekilmişler ve bu son günlerde hafr ettikleri metrisleri işgal ile Kazantepe'yi saat beşe kadar topa tutmuşlardır. Sırların bu hücumu iştirak ettikleri söyleniyor.

Saat beşte vilayet tercümanı nezdime gelerek Vali Bey'in Fransa sefiri tarafından kendisine hitaben yazılan ve sadaret vasıtasıyla gönderilen bir telgrafnameyi ahz ettiğini ve bu telgrafnamede Fransız konsolosuyla ailesinin afiyetlerine dair malumat istenildiğini haber verdi ve Vali Bey'in derhal cevap gönderdiğini ilaveten ifade etti. Bu telgrafnamenin hepimizi fevkalade memnun ettiğini söylemeye hacet yoktur.

13 Teşrin-i Sani 1912: Sabahleyin saat beş buçukta Kazantepe cihetinde şehrin şimal ve şimal-i garbî cephesinde şiddetli top gürültüsü işitildi, aynı zamanda tüfek ve mitralyöz sesi işitiliyordu. Bu muharebe ancak üç çeyrek saat devam etti. Ondandır sonra akşama kadar top sesi işitilmedi. Öyle görünüyordu ki Bulgarlar ve Sırlar şafaktan evvel Türkleri ansızın basmak teşebbüsünde bulunmuşlar, fakat zayıf vererek püskürtülmüşlerdir.

Saat altıda Valiyi gördüm. Müşarünileyh sefirin telgrafından bahisle muhasaranın bidayetinden beri şehrin müdafaasına müteallik olmayarak gelen ilk telgrafın bu telgraf olduğunu beyan ve beni tebrik etti. Vali Edirne'de artık ancak 25 günlük tuz kaldığını söyledi. Filhakika halkın her sabah tuz almak için Duyun-ı Umumiye Dairesi'nin etrafında toplandığı görülüyordu. Duyun-ı Umumiye İdaresi herkese yalnız bir avucu tamamıyla dolduracak kadar tuz veriyordu. Vali Bey tuz mevcudu az olmakla beraber belediyenin depolarda elli bin teneke beyaz peyniri olduğunu inde'l-icab peynirlerdeki tuzlu suyun alınıp ekme imalinde kullanılabileceğini söyledi. Petrol de gittikçe büsbütün kesb-i nedret ediyor, fakat teşekkür olunur ki ispirmeçet mumu külliyetli miktarda mevcuttur. Bakkallarda artık şeker bulunmuyor, kahveyi artık sade içiyoruz.

15 Teşrin-i Sani 1912: Sabahleyin saat onda Maraş cihetinde müthiş bir top muharebesi vuku bularak bir saat devam etti. Sırlar kesif bir sisten bilistifade Papaztepe ve Kartaltepe'deki Türk mevaziiini çevirme hareketiyle teshir etmeye teşebbüs etmişlerse de püskürtülmüşlerdir.

Türkler öğleden sonra şark cihetinde, Kumdere Vadisi'nin diğer tarafında Edirne'nin yedi buçuk kilometre ba'd mesafesinde kain Musabeyli cihetine

Gazisi

Akademik
Bakış

67

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

doğru top ateşi açmışlardır. Bulgarlar mahal-i mezkurda büyük muhasara topları ta'biye etmek istiyorlardı.

Osmanlı Bankası müdürü kumandanlığa 20.000 ve makam-ı Vilayet'e 17.000 Osmanlı Lirası itası için telsiz telgrafla emir almıştır. Bu emir tam vakt u zamanda gelmiştir. Filhakika müteahhitler matlubat-ı sabıklarının hiç olmazsa bir kısmı kendilerine tesviye edil(me)diği takdirde artık teslimatta bulunamayacaklarını bildirmişlerdi.

16 Teşrin-i Sani 1912: Sabahleyin saat altıda Maraş cihetinde top muharebesi vuku buldu. İstanbul yolu ile Yıldız arasındaki bütün Türk bataryaları öğleden sonra saat üçte Musabeyli'de Bulgar mevaziine doğru ateş açtılar. Bin kişiden mürekkep iki Türk fırkası da harbe iştirak etmiştir. Muharebe kemal-i şiddetle guruba kadar sürmüştür. Bulgarlar her şeye rağmen mevkillerini muhafazaya muvaffak olmuşlardır.

Saat on birde Kıyık'taki Fransız Hastahanesi'ni ziyaret ettim. Dünkü muharebe esnasında mecruh düşenlerden kırkı oraya nakledilmişti. Mecruhlar arasında aslen Cezayirli bir binbaşuya rast geldim. Fransız Hastahanesi'nden çıktıktan sonra Doktor Bahaeddin Şakir Bey'in büyük bir fedakarlıkla idare etmekte olduğu Hilal-i Ahmer Merkez Hastahanesi'ne gittim. Bahaeddin Şakir Bey on beşi zabıt olmak üzere 250'den ziyade mecruhun taht-ı tedavide olduğu hastahanesinin bütün koşuşlarını bana gezdirdi.

Kıyık istihkamını dürbünle tetkik etmekte iken taht-ı tevkife alınan Fransız mahmillerinden bir Yahudinin sebilini tahliye ettirdim.

17 Teşrin-i Sani 1912: Bütün gün top sesi işitilmedi. Mevki-i Müstahkem Kumandanı sabahleyin bir beyanname neşriyle o gün Kumdere cihetinde büyük toplarla endaht tecrübeleri yapılacağını halka ilan etti. Şehirde zan ve tahmin olduğuna göre Türkler Musabeyli'de düşman mevakiini topa tutmak için malik oldukları 21 santimlik yegane bataryayı istimal etmek istiyorlar. Mamafih eğer mevki-i tatbiki konya şehrin bütün camcılarının pek çok para kazandıracak olan bu tasavvurdan feragat edildiği anlaşılıyor; filhakika o gün derin bir sükun içinde geçti¹⁹.

18 Teşrin-i Sani 1912: Bütün gün hemen hemen hiç top sesi işitilmedi. Akşam saat yedi buçukta Papaztepe cihetinde mitralyöz patırtılarıyla müterafık ve oldukça şiddetli top sesleri işitildiyse de üç çeyrek saatten ziyade devam etmedi.

Saat üçten sonra Vali Bey'in nezdine gittik. Bu son günlerde Musabeyli cihetinde vukua gelen muharebatın netayicinden fevkalade memnun görünen Vali, düşmanın zayıat-ı külliyeye uğradığını ve biri miralay olmak üzere birçok Bulgar zabıtlarının telef olduğunu söyledi.

20 Teşrin-i Sani 1912: Kurban Bayramı'nın bugün ilk günüdür. Zemin ve zamanın icabatına binaen Hükümet Konağı'nda resmî kabul icra edilmeyeceği ve fakat Vali Bey'in konsolosları saat on birde nim resmî surette kabul edeceği bize bildirildi. Tayin edilen saatte hepimiz, bütün konsoloslar, konağa gittik. Vali Bey şehrin vaziyet-i dahiliye ve hariciyesinden memnun göründü.

Saat üçe doğru Maraş ve Boşnakköy cihetinde top ateşi gayet şedid bir surette tekrar başladı ve akşam saat altıya kadar devam etti.

Şehirde tütün kesb-i nedret etmeye başlıyor. Satıcılarda birinci ve ikinci nev' tütün ve sigaradan başka nev' tütün bulunmuyor. Reji İdaresi yaprak halinde oldukça külliyetli tütüne malik bulunuyorsa da bunları kıydırmak için kaçakçıların lutf ve muavenetine müracaat mecburiyetinde kalacaktır. Filhakika burada tütünlerin kıyılması için elzem alet ve edevat yalnız kaçakçılarda var!

21 Teşrin-i Sani 1912: Bombardıman bugün başladı.

Saat iki buçukta İngiliz konsolosu Binbaşı Samson ile beraber Hilal-i Ahmer'e tabi İngiliz Hastahanesi'ni ziyaret ettim ve üçü zabıt olmak üzere 37 mecruhun tedavi edildiği koşulları gözden geçirdim. Binbaşı Samson: *"Hastahanedен çıktuktan sonra Kıyık sırtlarına gidip gayet vasi' ve güzel olan manzarayı temaşa edelim."* dedi. Yarım saatlik bir yürüyüşten sonra saat dörtte oraya varış olduk. Arkadaşım oraların ahval-i topografyasını bana izaha başlayarak Musabeyli önündeki muharebat-ı ahirede büyük bir rol oynayan Kavras Türk bataryasını parmağıyla gösterdiği esnada üç metre fevkimizden gürültülerle bir obüs geçti ve Kıyık Mahallesi'nin en ilerideki haneleri karibinde bizden 300 metre mesafeye düştü. Hal ve mevkii muayeneye henüz vakit bulmadan Musabeyli istikametinden gelen diğer dört obüs Sultan Selim Cami-i Şerifi cihetinde istimal etti. Vaziyetimiz gayetü'l-gaye tehlikeli olduğundan şehre doğru alelacele avdete başladık. Esna-yı rahda obüsler geçtikte yüzükoyun yere yatıyorduk. Yarım saatlik tehlikeli bir meşyden ve bu esnada daima Bulgar bataryalarının saha-yı endahı dahilinde kaldıktan sonra Kıyık tepelerinin eteğine eriştik ve şehre Saray Caddesi'nden dahil olduk. Esna-yı rahda otuz kadar obüsün Kışla ve Saray Mahallesi'ne düştüğünü gördük. Şehre avdetimizde ahalinin havf ve dehşete giriftar olarak muhtelif istikametlere doğru kaçıştığını müşahade ettik. Bir itfaiye takımı tulumbalarıyla beraber Hükümet Konağı'na birkaç metre mesafede ilk yangın haberi üzerine imdada müheyya bir vaziyet almış bekliyordu.

Arkadaşım Binbaşı Samson'la ben tam saat dörtten altıya kadar devam eden bu ilk bombardımanın, sırf Müslümanlarla meskun Sultan Selim Mahallesi'yle kışlalara ve Hükümet Konağı'na tevcih edilmiş olduğunu tahkik ettik.

Evvelce Bulgarlar tarafından hiçbir ihbar vaki olmadığından ve Bulgarların Musabeyli ve Sazlıdere'deki mevkilerinden uzaklaştırıldığı iki gündən beri her yerde işâa edildiğinden bu bombardıman bizi pek ziyade müte-

Görüş

Akademik
Bakış

69

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

hayir etti. Aynı zamanda bombardımanın ilk gününün büyük Bulgar yortusu olan Saint Michel yevm-i mahsusuna tesadüf ettiği nazara-ı dikkatten kaçmadı.

22 Teşrin-i Sani 1912: Sabahleyin beşten itibaren mitralyöz ve top gü-rültüleri işitilmeye başladı ve gerek Kartaltepe ve gerek Maraş'ta aynı zamanda muharebeye kemal-i şiddetle tekrar ibtidar olduğu anlaşıldı. Muharebe akşam saat altıya kadar sürdü.

Bombardımana saat dokuzda tekrar başlanarak vakt-i zuhrda nihayet verildi. Obüslerin kısm-ı azimi Kıyık denilen ve Selimiye Cami-i Şerifi ile Rusya Konsoloshanesini ve biraz ötede Fransız Hastahanesi'ni ihtiva eden Müslüman mahallesine isabet etti. El-haletü-hazihi bombardıman edilen mıntıkada kain rahipler idaresindeki hastahaneye azimet için saat on buçukta arabaya rakib oldum. Esna-yı rahda Selimiye civarından geçerken yirmi metre ileride bir obüs düştü ve İstanbul'a iltica edenlerin terk ettikleri Müslüman hanelerinden birini tahrip etti. Hastahaneye dahil olduğum esnada başımın hemen hemen üstünde bir şarapnel istimal etti fakat epeyce yüksekte patladığından hiçbir zarar iras etmedi.

Hastahaneyi idare eden rahiplerin reisi ile refikaları kemal-i sükun ile hastahanedeki kırk mecruhu tedavi ediyorlardı. Reise-i mumaileyha dün öğleden sonra buldukları mahalleye bir çok obüs düşmüş ise de külli hasar iras etmediğini söyledi²⁰.

Saat ikide İngiliz ve Avusturya konsoloslarıyla beraber valinin nezdine gittim. Halil Bey Bulgarların bu son günlerde hükümferma olan sisten bilistifade Sazlıdere'de on iki ve on beş santimetrelık dört büyük muhasara topunun ta'biyesini ikmal ettiklerini ve bombardımanın bu toplarla icra olduğunu izah etti ve ilaveten dedi ki: "*Gayet iyi bir tarzda ihfa edilmiş olan bu Bulgar bataryasının topçuları Sazlıdere'den Selimiye minarelerinin tepelerinden başka bir şey göremiyorlar; Kıyık cihetine bu kadar külliyetli miktarda obüs ve şarapnel atılması bundan ileri geliyor.*"

Bulgarlar tarafından bugün Maraş'a vaki olan hücumun kemal-i muvafakiyetle püskürtüldüğünü ve fakat Kartaltepe üzerindeki hücumun netayicine henüz muttali olmadığını da müşarünileyh ifade etti. Meslektaşlarım arasında en kıdemlisi olan İngiliz konsolosu Binbaşı Samson'un teklifi üzerine her konsoloshaneye gece gündüz beklemek üzere jandarmalardan iki muhafız tayin olunması için Vali Bey'e müracaatta bulduk. Harik zuhurunda bu jandarmaların muaveneti pek ziyade kıymetdar olacaktır.

Karaağaç'ta Fransız Konsoloshanesi Kañçıları Mösyö Badetti ile valide-sinin sakin olduğu haneye bu sabah bir obüs düşmüş ise de hasarat-ı maddiyeden başka bir kazayı müeddi olmamışlardır. Mösyö Badetti ve validesi işin içinden yalnız korku ile çıkmışlardır. Hükümet Konağı karşısında kain Avusturya

Konsoloshanesi'ne pek karib bir yerde bugün diğeri bir obüs daha istimal etmiş ve ahşap bir haneyi yarıp geçmiş ise de hariki muceb olmamıştır.

23 Teşrin-i Sani 1912: Vakt-i zuhrda bombardımana tekrar başlandı. Bu defa bombardıman diğerilerinden daha şedid idi. Bununla beraber bu defa Fransa, İngiltere ve Yunanistan konsoloshaneleriyle rahipler müessesesini ihtiva eden Yeni Mahalle'ye diğeri yerlerden daha ziyade obüs düşüyordu. Fransa Konsoloshanesi'ne 150 metre mesafede kain olup Fransız yol şirketi tarafından idarehane ittihaz edilen binanın pek yakınına bir obüs düştüğü gibi konsoloshanenin 15 metre ilerisinde metruk bir hamam ebniyesi üzerinde de diğeri bir obüs istimal etti. Fransız konsoloshanesi ahşap bir bina olduğu gibi ahşap mesakinden mürekkeb bir mahallede vaki bulunduğundan mevcut evrakın her türlü muhataraya karşı hıfzı esbabına tevessül ettim ve evrak-ı mezkureyi muhkem sandıklara koydurarak rahipler idaresindeki mektebin mahzenlerine naklettirdim.

Rehabin-i mumaileyhimin tabi oldukları nizam-ı mezhebiye kendi buldukları mahale kadınların duhulüne müsait olmadığından ailemi Avusturya konsolosunun teklif-i meveddet-karanesinden bil-istifade Avusturyalı rahiplerin müessesesine gönderdim. O esnada bombardıman bütün şiddetiyle berdevam etti.

Avusturyalı rahiplerin idaresindeki bina taş ve beton ile yakın zamanda inşa edilmiş olduğundan mümkün olduğu kadar humbaraların istimali tehlikesine karşı taht-ı teminde idi. Avusturya konsolosu konsolato tercüman ve kançılı ile beraber o gün sabahleyin rahiplerin nezdine nakletmişler ve evrakı da beraber getirmişlerdi. Sabık Fransız konsoloslarından el-yevm Reji İdaresi'nde müstahdem Möşyö Cirilli ve zevcesi de orada birleştiler.

İki jandarma Fransız konsoloshanesine gelerek kavas Hüseyin Ağa'ya refakat etmeye başladılar.

24 Teşrin-i Sani 1912: Bombardıman az çok şiddetle devam etmektedir. Saat dörde doğru bombardıman kesb-i şiddet etti. Bulgarlar Kıyık Mahallesi'ni bırakıp İstanbul yolu ve Ayşe Kadın cihetlerini topa tutmaya başladılar. Mezkur mıntika Avusturyalı rahiplerin müessesesiyle hastahane haline ifrağ edilmiş iki büyük Müslüman mektebini, levazım-ı askeriye depolarını ve askeri fırınlarını ve Reji İdaresi'ni muhtevindir. Saat beşe doğru müthiş bir gürültü, Avusturyalı rahiplerin müessesesinde eskiden yeri bulunan zevat ile mültecileri havf ve dehşet içinde bıraktı. Bulduğumuz binaya bir humbara düştü ve bu humbara çatılardan tefevvüz ile zemin katının fevkindeki birinci katta saplandı kaldı.

Teşekkür olunur ki on beş santimetrelik olan mezkur humbaranın geçtiği bina aksamı o sırada tamamıyla halli idi. Oldukça mühim hasarat-ı maddiyeden başka bir zarar olmadı; humbara yalnız duman çıkararak harik ika' etmediğinden civardaki itfaiye takımı bittabi imdada lüzum görmemişlerdir.

Gazi

Akademik
Bakış

71

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Akşam saat sekize kadar bulunduğumuz yer civarına obüs yağmuru yağmakta devam etmiştir. O geceyi de Avusturyalı rahiplerin müessesesinde Avusturya konsolosunun odasına bitişik odada imrar ettim.

Vilayet tercümanı nisfû'l-leylden yarım saat sonra bulunduğumuz yere gelerek beni uyandırdı ve Vali Bey ile General Mehmed Şükrü Paşa namına bir iltimasta bulundu. Müşiriyet Dairesi dünden beri Bulgar bataryaları tarafından dövülmekte olduğundan Erkan-ı Harbiye Heyeti'nin evrak ile beraber derhal Fransız rahipleri idaresindeki müesseseye nakline muvafakatim rica edilmekte idi.

Müessese-i mezkurenin bir kısmının hastahane haline ifrağı zımında Merkez Hastahanesi müdürüne terki için müessese müdürü ile bir gün evvel itilaf etmiştik. Sonra Fransız tabiiyetinde bulunan ve üstünde Fransız bayrağı temevvüç eden bu müesseseyi askeri ve mülki memurlara hasr ve tahsis etmek bi-tarafılık kavaidini muhill olacaktı. Bu iki sebepten dolayı taleb-i vakıayı is'af edemeyeceğimi beyan ve bundan mütevellid teessüfatımı Vali Bey'e iblağ etmesini tercümandan rica ettim. Sabahleyin saat dörtte bulunduğumuz yere birkaç metre mesafede kain iki küçük ahşap hane obüs isabetiyle tutuştu ise de itfaiye takımı yetişerek hariki derhal söndürdüler.

Öğleden sonra Pamukdere ve Ahırköy cihetinde top sesleri işitildi²¹.

25 Teşrin-i Sani 1912: Bombardımana bu akşam saat dörtte şiddetle tekrar başlandı. Vali Bey'i saat onda ziyaret ettim. Müşarünileyh dün Hükümet Konağı'ndan infikak ile rahipler idaresindeki mektebi ihtiva eden mahalde kain hanelerden birinde yerleşmişti. Şükrü Paşa da erkan-ı harbiye heyetleriyle beraber aynı mahalleye naklettiği gibi defterdar efendi de yine oraya iltica etmişlerdir. Dün akşam tercüman tarafından vaki olan müracaat üzerine verdiğim cevabı Vali Bey'e tekrar ettim. Halil Bey beni haklı gördüğünü ve cevabımı kumandan Şükrü Paşa'ya da kabul ettirdiğini söyledi. Fransız Konsoloshanesi'ne pek karib bir yerde kain Rum Kulübü karşısındaki hâlf hanelerden biri bu gece obüs isabetiyle tamamen harap olmuştur.

Vali tarafından tebliğ edilen polis raporuna nazaran bombardımanın ibtidasından 24 Teşrin-i Sani tarihine kadar şarapnel ve obüs isabetiyle sekiz kişi telef ve otuz bir kişi az çok mecruh olmuştur. Hasarat-ı maddiyeye gelince: yüz kadar hane harap olmuş veya cüz'i külli hasara uğramıştır.

26 Teşrin-i Sani 1912: Öğleden akşama kadar obüs ve şarapnel yağmur devam etti. Maa-aile ikamet ettiğim Avusturyalı rahipler müessesesinin 150 metre mesafesinde kain Reji İdaresi'ne iki mermi isabet ederek iki jandarmanın ziyasına muceb olmuştur. İngiltere konsolosu evrakı Fransız rahipler idaresindeki müesseseye naklettikten sonra bizim bulunduğumuz yere iltica ettiği gibi taleb-i vaki'm üzerine iki Fransız'ın da oraya nakletmelerine Avusturya konsolosu tarafından muvafakat olundu.

İngiltere konsolosu İngilizlerin Fransa Konsoloshanesi karibinde küşad ettikleri muvakkat koğuştta taht-ı tedavide bulunan kırk mecruhu da el-yevm top ateşinden masun olan Hilal-i Ahmer Karaağaç Merkez Hastahanesi'ne naklettirmiştir. Dünden beri istihkamların ateş ettiği hemen hemen işitilmemiş ve bu sükunun esbabı anlaşılammıştır. Fransız Konsoloshanesi'nin elli metre mesafesinde kain bir mahale üç obüs düşmüştür.

27 Teşrin-i Sani 1912: Sabahın saat on birine kadar sükun asla haleldar olmadı. Diğer üç konsolosla beraber meslektaşlarımızın en kıdemlisi olan Binbaşı Samson nezdinde akd-i ictimayla mensup olduğumuz sefaretlere telsiz telgraf vasıtasıyla atideki telgrafnameyi göndermeye karar verdik:

“Bulgarlar'ın Edirne'yi dört gündün beri kasten bombardıman etmekte oldukları memurin-i mahalliye canibinden Sadrazam Paşa hazretlerine arz ve tebliğ edilmiş olduğundan konsoloslar heyeti bu ifadenin sıhhat-i kat'ıye ve kamilesini temin etmeyi bir vazife adeder. Maa-haza bugüne kadar tabiye-i ecnebiye sağ ve salim kalmıştır.”

Valinin nezdine azimetle bu telgrafnameyi kendisine takdim ettik. Müşarünileyh bu teşebbüsümüzden fevkalade memnun görünerek telgrafın bu akşam keşide edileceğini temin etti.

Öğleden sonra Çörekköy-Maraş cihetinde bir muharebe vuku buldu.

Müslüman mahallelerinden birinin ortasında Bulgar Konsoloshanesi'ne geç vakit bir humbara isabet etmiş ve konsoloshanenin tavan arasına nakledilen arması(nı) parça parça etmiştir!

28 Teşrin-i Sani 1912²²: Gece sükun ile geçti. Bombardımana ancak saat on birde başlandı. Saat onda araba ile Karaağaç'a giderek rahipler idaresindeki hastahaneyi ziyaret ettim. Orada hala 130 mecruh tedavi olunmaktadır. Dört beş gündün beri oldukça top ateşinden masun kalan Karaağaç'ta büyük bir izdiham gördüm; Edirne ahalisinden birçoğu oraya iltica etmişti.

Akşam saat sekize doğru Demirtaş, Sinekli, Arda Tabya cihetinde müthiş top sesleri ve sürekli yayılm ateşi işitildi, muharebe saat on bire kadar devam etti. Sabah alafranga iki buçukta bulunduğumuz yerin etrafındaki Ayşe Kadın Mahallesi'ne yağın obüslerin sesi ile uyandı ve saat dörde kadar gözümüze uyku girmede.

Askeri kumandanı neşrettiği bir beyanname de şehirde mühimmatın pek mebzul olduğunu ve son nefer kalıncaya kadar müdafaa edileceğini bildirmiştir.

Hahambaşı Efendi ile ailesi üç dört mesken değiştirdikten sonra nihayet bizim bulunduğumuz yere, yani Avusturyalı rahipler idaresindeki müesseseye iltica ettiler. Bulgar Katoliği, Osmanlı tabiiyetinde Musevi, Avusturyalı, Alman,

22 Tanin Gazetesi'nde yayımlanan metinde “28 Teşrin-i Evvel” başlığı yer almamaktadır. Ancak Le Matin Gazetesi'nde yayımlanan nüshada bulunan bu tarih metne tarafımızca eklenmiştir. (T.S.B.)

İngiliz ve Fransız olmak üzere yüz kadar zevat el-yevm mezkur müessesenin zemin katında ve mahzenlerinde yatıp kalkıyorlar.²³

29 Teşrin-i Sani 1912: Bombardıman saat ondan bire kadar şiddetle devam etmiştir. Avusturyalı rahipler idaresindeki müessesenin bahçesine bir obüs düştü ise de istimal etmedi.

Dün akşam vukua gelen muharebenin Türkler için iyi bir netice hasıl etmediği söylenmektedir. Bulgarlar bu akşam saat dörde doğru Kartaltepe ve Demirtaş'tan Arda Tabya ve Demirtaş-Sinekli'de kain Türk tabyalarına ateş etmeye başladılar. Karaağaç kışlaları artık top ateşine maruz kaldıklarından Türkler oralardan çekilmişler ve Karaağaç önünde siperler kazmaya ibtidar etmişlerdir. Bu cihette Türklerin vaziyeti iyi değil gibi görünüyor.

Bombardıman geç vakit tekrar başladı ve Büyük Caddede Rumeli Otelı karibinde iki hane obüs isabetiyle muhterik oldu. Yunan Konsoloshanesi it-tihaz edilen kargir binaya da obüs düştü, üç günden beri Rus konsolos vekili oraya iltica etmişti.

Hanenin bir kısmı harab olmuş ise de o esnada binanın diğer cihetinde bulunan Rus konsolosu ile iki refik-i mesaisi zarar görmemişler ve hepsi Fransız rahipler idaresindeki müesseseye iltica etmişlerdir. Akşam geç vakit Demirtaş cihetinde top sesi işitildi.

30 Teşrin-i Sani 1912: Bugün de bütün meslektaşarımla beraber İngiliz konsolos Binbaşı Samson'un nezdinde akd-i ictima ile İngiliz konsolosunun teklifi üzerine İstanbul'daki sefaretlere şu ikinci telgrafi çekmeye karar verdik:

"Şehrin bombardımanı endişeye muceb bir mahiyet iktisab etmekte ve birçok telefat ve yangınları muceb olmaktadır. Teba'-yı ecnebiyenin vaziyeti gayet muhataralıdır. Rusya konsolosunun iltica etmiş olduğu Yunan Konsoloshanesi üzerine bir obüs isabet etmiştir." Bombardımanın bidayetinden beri üçüncü defa olarak nakl-i mekan eden Vali Halil Bey'e saat on birde mülaki olduk ve telgrafi kendisine tevdi ettik. Müşarünileyh telgrafi o gün çektireceğini vaat etti. Valinin gösterdiği fütür ve inkisar nazar-ı dikkatimizden kaçmadı.

Bombardıman saat ikide tekrar başladı. Fransa Konsoloshanesi tercüman muavinlerinden Mösyö Doulas'a ait ve bizim bulunduğumuz müesseseye karib bir mevkide kain hane bahçesine bir obüs isabet etmiştir.

Öğleden evvel bir Bulgar balonu şehrin üzerinde tayeran etmişse de pek yükseklerde kalarak aşağıya inmemiştir.

1 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1912: Evrakı yanına alarak Fransızlar idaresindeki müesseseye iltica eden Rusya konsolosunu öğleden evvel ziyaret ettim. Mumaileyh Yunanlı Konsoloshanesi üzerinde temevvüc eden Rusya bayrağının dün bir Bulgar şarapneli tarafından delinmiş olduğunu söyledi.

23 Tanin, No: 1582, 20 Cemâziyelevvel 1331 (13 Nisan 1329 / 26 Nisan 1913), s. 3.

Bombardımanın bidayetinden beri ilk defa olarak bugün şehre hiçbir şarapnel veya obüs isabet etmedi. Yalnız akşam saat on bire doğru Bulgarlar bize bombardımanı unutturmamak için on kadar obüs gönderdiler.

Memurin-i askeriye mevcut ekmekleri toplattığından başıbozuk ahali ekmek tedarikinde gittikçe daha ziyade müşkülata müsadif olmakta ve fırınların etrafını muhasara etmektedir.

Osmanlı Bankası müdürü Edirne Askeri Kumandanı'na 10.000 lira itası için telsiz telgrafla emir almıştır.

2 Kanun-ı Evvel 1912: Bütün gün şehre hiçbir humbara atılmadı. Dün ve bugün hükümferma olan sükun bir takım şayiaların zuhurunu muceb olmuş ve bu haberler gittikçe teeyyüd etmeye başlamıştır. Mütarekeden, devletlerin müdahalesinden ve müzakerat-ı sulhiyenin başladığından bahs olunuyor. Hilal-i Ahmer sertabibi Bahaeddin Şakir Bey saat üçte Avusturyalı rahipler idaresindeki müesseseye gelerek bizi ziyaret etti ve me'yusane bir tavır ile fi'l-hal bir mütarekenin Türk ve Bulgar murahhasları tarafından müzakere edilmek üzere olduğunu söyledi. Akşam kendisine mülaki olduğum Edirne İstihkam Kumandanı İsmail Paşa mütareke için müzakereye başladığını teyit etti.

3 Kanun-ı Evvel 1912: Gece sükun ile geçti. Gündüz akşam saat sekize kadar ne top sesi, ne de bombardıman gürültüsü işitilmedi. Saat onda İngiltere ve Avusturya konsololarıyla beraber Vali Bey'i ziyaret ettim. Müşarünileyh bu gece Rumi 18 Teşrin-i Sani²⁴ tarihi ile makam-ı Sadaret'ten aldığı şifreli telgrafın bir suretini bize tebliğ etti. Bu telgrafnamede İşkodra ve Yanya'nın mukavemetinden ve Şark Ordusu'nun vaziyetinden bahsedildikten sonra mütarekenin bugün (Rumi 18 Teşrin-i Sani) imzalanması muhtemel olduğu bildiriliyordu.

Filhakika dün ba'dez-zuhr biri miralay ve diğeri Meclis-i Mebusan azasından olan iki Bulgar murahhası ile Erkan-ı Harbiye Miralayı Celal, Yüzbaşı Remzi ve Kazım Beyler Mustafapaşa Yolu'nun üzerinde Papazçeşme mevkiinde birbirlerine mülaki olmuşlar ve müzakereye başlamışlardır. Bulgarlar kapalı bir zarf derununa mevzu-ı mevaddın bizzat Şükrü Paşa'ya tebliğini talep etmişler, Türkler ise ruhsat-ı kamileye haiz olduklarını ileriye sürerek kumandana gönderilmek istenilen zarfı açarak muhteviyatına muttali olmuşlardır. Türkçe yazılmış olan mezkur metnin hülasası şundan ibarettir:

"Tali' Osmanlı ordusuna müsait olmadı. Bulgarlar İstanbul kapılarına dayandı. Beyhude yere kan dökülmesine meydan kalmamak üzere Edirne şehrinin müsait ve muceb-i şeref şeraitle teslimini talep ederiz."

Celal Bey derhal söze başlayarak refikasıyla beraber şehrin teslimi için değil mütareke akdi maksadıyla geldiğini teslimin asla mevzu-ı bahs olamayacağına der-meyan etmiş, Şükrü Paşa'ya gönderilmek istenilen zarfı Bulgar murahhaslarına iade ile mülakata nihayet vermiştir.

İki günden beri sükunun devam ve mütareke ve musalaha şayialarının musırran ortada deveran etmesi Edirne halkına ümit ve emniyet vermek üzere (iken) akşam saat sekize doğru ansızın müthiş bir top gürültüsü geldi ve biraz sonra mitralyöz sesleri ve kurşun vızıltıları da işitildi. Ufuk, Karaağaç ve Maraş'a doğru ateşler içinde kaldı. Muharebe yavaş yavaş şimale ve Kıyık semtine kadar şark cihetine ittisa edip şehir bir ateş ve gürültü çemberi ile ihata edildi.

Muhasaranın bidayetinden beri Edirne bu kadar müthiş ve sebki bir hücumu uğramamıştı. Muharebe bila-fasıla sabah saat üçe kadar devam etti. Obüs ve şarapneller de işe karışarak üç saat kadar şehrin her tarafına yağmur gibi yağdı ve oldukça mühim iki yangına sebebiyet verdi.

Bu hariklerden biri bizim bulunduğumuz mahalde Reji İdaresi'ne pek karıbir yerde baş gösterdi. Valinin ifadesine bakılırsa Musabeyli-Sazlıdere'deki Bulgar bataryaları o akşam yetmişden fazla obüs endaht etmişleridir.

Öyle farz ve tahmin ediyoruz ki Bulgarlar mütarekenin akdinden evvel asıl şehre daha yakın bazı mevaki-i müstahkemeyi ele geçirmek istemişlerdir. Mamafih Bulgarlar maksatlarına nail olamamışlardır²⁵.

KAYNAKLAR

A. Gazeteler

Le Matin Gazetesi

- *Le Matin*, No: 10637, 12 Nisan 1913, s. 1;
- *Le Matin*, No: 10638; 13 Nisan 1913, s. 1-2;
- *Le Matin*, No: 10639, 14 Nisan 1913, s. 1;
- *Le Matin*, No: 10640, 15 Nisan 1913, s. 1-2;
- *Le Matin*, No: 10644, 19 Nisan 1913, s. 1;
- *Le Matin*, No: 10645, 20 Nisan 1913, s. 1-2;
- *Le Matin*, No: 10646, 21 Nisan 1913, s. 1-2;
- *Le Matin*, No: 10647, 22 Nisan 1913, s. 1;
- *Le Matin*, No: 10648, 23 Nisan 1913, s. 1-2;
- *Le Matin*, No: 10653, 28 Nisan 1913, s. 1-2.

Tanin Gazetesi

- *Tanin*, No: 1573, 11 Cemâziyelevvel 1331 (4 Nisan 1329 / 17 Nisan 1913), s. 3;
- *Tanin*, No: 1574, 12 Cemâziyelevvel 1331 (5 Nisan 1329 / 18 Nisan 1913), s. 4;
- *Tanin*, No: 1575, 13 Cemâziyelevvel 1331 (6 Nisan 1329 / 18 Nisan 1913), s. 3;
- *Tanin*, No: 1576, 14 Cemâziyelevvel 1331 (7 Nisan 1329 / 20 Nisan 1913), s. 3;
- *Tanin*, No: 1580, 18 Cemâziyelevvel 1331 (11 Nisan 1329 / 24 Nisan 1913), s. 3;

- *Tanin*, No: 1581, 19 Cemâziyelevvel 1331 (12 Nisan 1329 / 25 Nisan 1913), s. 4;
- *Tanin*, No: 1582, 20 Cemâziyelevvel 1331 (13 Nisan 1329 / 26 Nisan 1913), s. 3;
- *Tanin*, No: 1585, 23 Cemâziyelevvel 1331 (16 Nisan 1329 / 29 Nisan 1913), s. 3.

İkdâm Gazetesi

- *İkdâm*, No: 5809, 18 Cemâziyelevvel 1331 (11 Nisan 1329 / 24 Nisan 1913), s. 3;
- *İkdâm*, No: 5811, 20 Cemâziyelevvel 1331 (13 Nisan 1329 / 26 Nisan 1913), s. 3;
- *İkdâm*, No: 5814, 23 Cemâziyelevvel 1331 (16 Nisan 1329 / 29 Nisan 1913), s. 3;
- *İkdâm*, No: 5818, 27 Cemâziyelevvel 1331 (20 Nisan 1329 / 3 Mayıs 1913), s. 3.

B. Telif Eserler

ERİM, Nihat; *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

HALL, Richard C.; *Balkan Savaşları 1912-1913: I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çev.: M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

HAYTA, Necdet – BİRBUDAK, Togay Seçkin; *Balkan Savaşları'nda Edirne*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

HAYTA, Necdet; *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912 – 11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

Hüseyin Cemal, *Yeni Harb Başımıza Tekrar Gelenler*, Yay. Haz. Aziz Korkmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, tarihsiz.

KESTELLİ, Raif Necdet; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Batışı (Ufûl)*, *Edirne Savunması*, Yay. Haz. Veliye Özdemir, Arma Yayınları, İstanbul 2001.

KÜÇÜK, Cevdet; "Balkan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul 2005.

Tosyavizade Doktor Rifat Osman; *Edirne Refnüması (Edirne Şehir Klavuzu)*, Yay. Haz. Ratip Kazancıgil, Türkiye Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne 1994.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, C.: II, K.: III (Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

YİĞİT, Ahmet; "Edirne Muhasarası (1912-1913)", *Edirne Müdâfii Mehmed Şükrü Paşa*, Haz. M. Sabri Koz, Zaman Kitap, İstanbul 2008, ss. 74-181.

YİĞİTGÜDEN, Ali Remzi; *1912-1913 Balkan Harbinde Edirne Kale Muharebeleri*, Yay. Haz. Zekeriya Türkmen vd., Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Görüş

Akademik
Bakış

77

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Bayburt'ta Şeyh Eşref İsyanı

Uprising of Sheikh Ashraf in Bayburt

Alaattin UCA - Aytunç ÜLKER

Öz

Milli Mücadele döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı Türkiye'de pek çok iç isyan çıkmıştır. Bu isyanlar içerisinde Şeyh Eşref İsyanı ya da diğer adıyla Hart İsyanı olarak bilinen ayaklanma, diğerlerinden oldukça farklı bir özelliğe sahiptir, çünkü isyanın çıktığı tarihte Türkiye Büyük Millet Meclisi henüz açılmamıştır. Ancak o günlerde Heyet-i Temsiliye, Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu'da duruma hâkim olma çabası içerisindeydi.

Böyle bir ortamda Bayburt'un Hart bucağında Şeyh Eşref'in bazı kaynaklara göre yedi devlet kralını huzuruna toplayarak dünyayı ıslah etmek, bazılarına göre ise Şiiliği yaymak amacıyla ayaklandığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla isyanın çıkışıyla ilgili farklı sebepler gösterildiği ve bu sebeplerin bir anlamda tahtile ihtiyacı duyduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda sebep ve sonuçları çok tartışılan ve kime karşı niçin çıkarıldığı pek belli olmayan bu ayaklanma incelenecektir. Bu çalışmamızda Mustafa Kemal'in konuyla ilgili görüşleri, T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi belgeleri, dönemin önemli basın yayın organlarından Albayrak gazetesinin açıklamaları, olaya şahit olan kişilerin anıları ve konuyla ilgili yazılmış diğer eserlerden, olaydan bir yıl sonra konuyu gündemine alan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Zabıt Ceridelerinden faydalanılacaktır. Olayın Bayburt ve çevresine etkileri, günümüz Bayburt insanının olaya bakışı ve diğer iç isyanlardan farkı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Hart (Aydıntepe), Şeyh Eşref, İç İsyanlar, Milli Mücadele.

Abstract

During the years Turkish National Struggle there had been many domestic revolts against the Grand National Assembly of Turkey. Among these, Şeyh Eşref revolt or with its different name Hart revolt had different characteristics compared to the other revolts because when the time that the revolt took place the Grand National Assembly of Turkey was not opened yet. However, in these days Heyet-i Temsiliye was trying to be in charge of the situation going on in Anatolia.

In such an environment, in Hart district of Bayburt, Şeyh Eşref based on different sources declared that he would bring the king of seven states into his presence. Some other sources say he tried to spread Shi'i Islam by doing so. Therefore, it is understood that different reasons has been affirmed so far.

* Makalenin Geliş Tarihi: 13.05.2015, Kabul Tarihi: 21.06.2016 Bu bildiri 28-30 Mayıs 2014 tarihlerinde Bayburt Üniversitesi'nde düzenlenen Tarihi ve Kültürü ile XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu'nda sunulmuştur. Yeniden düzenlenerek yayınlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: alaattinuca@hotmail.com. - Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: aytunculker@hotmail.com.

görsel

Akademik
Bakış

79

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

In the article, this revolt with its uncertainty considering its reasons, results and targets will be analyzed. In this research, Mustafa Kemal's opinions of the topic, documents from the Prime Ministry of Ottoman Archives and Republican Archives, Albayrak newspaper which is one of the important press organs of the time, memories of the people who witnessed the event and the other works about the event, Zabıt Cerideleri of the Grand National Assembly of Turkey that put the event on the agenda about a year later will be used as the source material. The effects of the event on the Bayburt and its environment, perceptions of the event of today's Bayburt people and the revolts difference from the other domestic revolts will also be analyzed.

Keywords: Bayburt, Hart (Aydıntepe), Şeyh Eşref, Domestic Revolts, National Struggle.

Giriş

Bayburt hadisesinin ortaya çıkışı ilginç bir döneme rastlamıştır. Bu sırada henüz Erzurum ve Sivas Kongreleri yeni yapılmış; Heyet-i Temsiliye ülkenin içinde bulunduğu duruma hâkim olmaya çalışmaktadır. Öte yandan İstanbul Hükümeti ise acz içerisinde bulunmaktadır. Yani bir tarafta milli güçlerin henüz tam anlamıyla teşkilatlanmamış olması, diğer tarafta merkezi otoritenin önemini kaybetmesi böyle bir isyan için ortamı uygun hale getirmiştir.¹

Bayburt hadisesinin müsebbibi Şeyh Eşref, Hart nahiyesi (bugünkü Aydıntepe ilçesi) halkından olup medrese tahsili görmüş bir kişidir. Daha sonra Harput'ta ikamet eden Erzurumlu Osman Bedrettin Efendi'nin dergâhında hizmet ederek ona intisap etmiştir. Kendisi sözde keramet göstererek Hart halkından bazılarını etrafına toplayıp kısa sürede çevresinde etkili olmaya başlamıştır. Hart'ın dışında Sürmene civarında da önemli miktarda taraftar bulan Şeyh Eşref'in 400 silahlı adamı olduğu bilinmektedir.²

Şeyh Eşref, Harput'tan döndükten sonra 1908 yılından beri yaptığı telkinlerle kendisinin kutsal bir varlık olduğu, dolayısıyla vücuduna kurşun işlemeceği söylentilerini çıkararak bu hayallerin bölgede bir inanç haline gelmesine sebep olur. 1908 yılından itibaren peygamberlik iddiasıyla Allah tarafından kendisinin şeriatın ilanına memur edildiğini duyurarak İslam âlemini kendisine bağlama sevdasına düşer. Bu yoldaki çabalarını arttıran şeyh, başta padişah olmak üzere bütün memur, subay, asker ve ulemaya küfür isnat ederek hepsinin kâfir olduğunu ilan eder.³

Şeyh Eşref'in zararlı hareketleri ve etrafa yaptığı kötü tesir I. Dünya Savaşı öncesine dayanır.⁴ Nitekim Erzurum Valiliği, savaştan hemen önce kendisini tutuklatır. Fakat Erzurum düşman işgaline uğrayınca şeyh serbest kalır, Hart'a dönerek faaliyetlerine devam eder. Şeyhin faaliyetlerinden rahatsız olan çevre halkının 'Şeyh Eşref, Şiilik telkinatı yapıyor' şeklindeki şikâyeti üzerine

1 Hasan Şen, Şeyh Eşref Ayaklanması ve Gümüşhane, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara, 1991, s. 113.

2 Şen, a.g.b., s. 113; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 2. Cilt, İstanbul 1991, s. 161.

3 Şen, a.g.b., s. 114.

4 Tansel, a.g.e., s. 162.

şeyh, 16 Ağustos 1919 tarihinde ifadesinin alınması için Bayburt'a çağrılır. O, bu çağrıya itibar etmediği gibi Hart'taki müritlerini silahlandırarak isyana kalkışır. Bu sırada Hart'ta bulunan ve sayıca yetersiz olan jandarma birliklerini de tehdit eder. Bu durum üzerine harekete geçen Hart nahiyesi müdürü 20 Ekim 1919'da vilayete müracaat ederek şeyhin faaliyetlerine dikkat çeker.⁵ 26 Ekim 1919 günü Şeyh Eşref, hükümetin dinsiz olduğunu ve dünyayı ıslah edeceğini söyler. O gün, Bayburt kaymakamı, şeyhi, müftü aracılığıyla ilçeye çağırır ancak Şeyh Eşref çağrıyı kabul etmez. 26 Ekim 1919'dan beri ayaklanma halinde olan Şeyh Eşref, 6 Aralık 1919 günü Gümüşhane'de sorguya çekilir ve subaylara yalnızca bucak müdürüyle arasının açık olduğunu, ne emrederlerse yapacağını söyler.⁶

Bu arada 3 Aralık 1919 tarihli bir telgrafla Erzurum Valiliği, Erzurum'da örfi idareyi gerektirecek bir durum olmadığını, Şeyh Eşref hadisesinin divan-ı harb-i örfide görülmesinin uygun olacağını ve Bayburt'ta örfi idare ilan edilmesi gerektiğini Dâhiliye Nezaretine bildirir.⁷

Bazı yazarlara göre Bayburt'un Hart nahiyesinde çıkan bu ayaklanma şeriat düzeni kurmak amacıyla çıkarılmıştır.⁸ Bazılarına göre de ayaklanma irticai bir faaliyettir. Maksatlı yobazlığın bir örneğidir. Şeyh Eşref kendisini şeriat sahibi ve beklenen mehdi diye tanıtmış sahte peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Dolayısıyla bu olay bir gericilik hareketidir. Şeyh Eşref'in yeni bir mezhep ya da tarikat kurduğu ve kurduğu bu düzenin Said-i Nursi'nin Nurculuk hareketine benzediği iddia edilmektedir.⁹

Erzurum Kongresi'nin toplandığı günlerde ülkede milli birlik ve beraberlik yolunda önemli adımların atıldığı bir zamanda Ermeni ve Rumların gerçekleştirdiği bozguncu hareketlerle birlikte Şeyh Eşref'in davranışları, irticai tutumunu ve isyancı gidişini sürdürmek istemesi, milli birliğin kurulmasını ciddi şekilde engelleyen bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰

Bundan sonra 8 Aralık 1919 günü başında Binbaşı Nuri Bey'in bulunduğu 50 kişilik bir müfreze Hart'a gönderilir.¹¹ Olayla ilgili olarak bir taraftan inzibati tedbirler alınırken bir yandan da olayı sıcak bir çatışmaya dönüştürmemek, nasihat ve görüşmeler yoluyla çözmek üzere din adamlarından kurulu bir heyet harekete geçirilir. Hart'a gelen heyet hemen şeyhle görüşmek ister

5 Şen, *a.g.b.*, s. 114.

6 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 192, 265; Kenan Esengin, *Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı*, Ankara 1969, s. 33, 34.

7 BOA, DH. ŞFR. 653.42.1; BOA, DH. ŞFR. 653.42.2.

8 Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1994, s. 207.

9 Esengin, *a.g.e.*, s. 28, 29.

10 Esengin, *a.g.e.*, s. 33.

11 Şen, *a.g.b.*, s. 114; Esengin, *a.g.e.*, s. 34.

Görüş

Akademik
Bakış

81

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

ancak şeyhin bilinmeyen bir yere gitmiş olması sebebiyle görüşme yapılamaz. Görüşmenin gerçekleşmemesi üzerine heyetle beraber bölgede bulunan askeri birlik de geri dönmek ister. Köy halkı askerin yorgun olduğu gerekçesiyle yemek yedikten sonra gitmelerini rica eder. Askerlerin köy evlerine yemek için dağıldığı bir sırada şeyh müritleriyle köye dönerek askerleri baskına uğratarak silahlarını ellerinden alır ve kendilerini esir eder. Bu arada Bayburt'tan yardım istemekte olan Alay Komutanı Nuri Bey şehit edilir.¹²

Bu birliğin şeyh ve adamlarınca esir alınması üzerine Bayburt'tan 60 kişilik ikinci bir birlik gelmiş, Hart'ın güneyindeki Karz-i Süfla (Aşağı Kırzi) köyünde mevzilenmiştir. Miralay Hasan Lütfü Bey komutasındaki bu birlik de 9 Aralık 1919 gecesi şeyhin müritleri tarafından yapılan bir baskınla esir alınmıştır. Çatışma esnasında bir kısım asker de şehit olmuştur. Şeyhin gücü bu başarısından sonra büsbütün artmıştır.¹³

Miralay Hasan Lütfü Bey harekete geçmeden önce Şeyh Eşref'e sözü nü geçirebilecek hatırlı bir kişi aranmış ancak bulunamamış ve bu durum da Erzurum Valiliği tarafından 11 Aralık 1919 tarihli telgrafla Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁴

Siyasi durumun hassas olduğu böyle bir zamanda yetkililerin kararsızlığından cesaret alan şeyh, kısa sürede vardığı noktayı büyük bir başarı olarak değerlendirmiştir. Nitekim bu olaylardan sonra peygamberlik ve mehdilik iddiasında bulunmuştur. Şeriatı ön plana çıkaran ve dinin koruyucusu gibi görünen şeyh; padişaha, halifeye ve hükümete açıkça isyana kalkışmıştır. Bütün kâinatla harp edeceğine dair beyanlarda bulunmuş, çevre köyler ile Karadeniz sahillerine nüfuz etmekten de çekinmemiştir. Müritlerini Hart çevresinde toplayarak Bayburt üzerine, oradan da Erzincan'a yürümeye hazırlanmış, bundan sonraki hedef olarak da Erzurum'u seçmiştir.¹⁵ Şeyhin bölgedeki bu faaliyet ve düşünceleri üzerine 11 Aralık 1919 tarihli bir telgrafla Erzurum Valiliği, Şeyh Eşref ve çevresindekilerin yeni bir mezhep icat ettiklerini ve haklarında yapılan incelemenin sonucunu bir telgrafla Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir.¹⁶

13 Aralık 1919 günü şeyhin tedip edilmesi için daha etkili bir askeri müdahale planlanırken diğer taraftan vilayet kadısının da içinde bulunduğu ikinci bir nasihat heyeti gönderilerek şeyhten esir aldığı askerleri serbest bırakması

12 Şen, *a.g.b.*, s. 114; Sarhan, *a.g.e.*, s. 268.

13 Şen, *a.g.b.*, s. 115; Esengin, *a.g.e.*, s. 35; Sarhan, *a.g.e.*, s. 270.

14 BOA, DH. ŞFR. 653.134.1; BOA, DH. ŞFR. 653.134.2; BOA, DH. ŞFR. 653.134.3. (Örnek arşiv belgesi için bkz. Ek 1 ve Ek 2)

15 Şen, *a.g.b.*, s. 115.

16 BOA, DH. ŞFR. 654.1.1; BOA, DH. ŞFR. 654.1.2; BOA, DH. ŞFR. 654.1.3; BOA, DH. ŞFR. 654.1.4; BOA, DH. ŞFR. 654.1.5; BOA, DH. ŞFR. 654.1.6; BOA, DH. ŞFR. 654.1.7; BOA, DH. ŞFR. 654.1.8; BOA, DH. ŞFR. 654.1.9; BOA, DH. ŞFR. 654.1.10; BOA, DH. ŞFR. 654.1.11; BOA, DH. ŞFR. 654.1.12; BOA, DH. ŞFR. 654.1.13; BOA, DH. ŞFR. 654.1.14; BOA, DH. ŞFR. 654.1.15; BOA, DH. ŞFR. 654.1.16; BOA, DH. ŞFR. 654.1.17.

istenmiştir. Hükümete itaat etmesi halinde kendisine bir şey yapılmayacağı hususunda teminat verilerek ikna edilmeye çalışılan şeyh, yapılan bütün teklifleri "Hepiniz kâfirsiniz. Kimseyi tanımam ve boyun eğmem. Savaşıcağım." ifadeleriyle reddederek arabulucuları elleri boş bir şekilde geri göndermiştir.¹⁷

Bu arada Kafkas Ordusu Kumandanı Miralay Rüstü Bey komutasındaki mürettep Kuva-yı Milliye birliğinin Bayburt'a vardığı Erzurum Valiliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne 13.12.1919 tarihli telgrafla bildirilmiştir.¹⁸ Bütün bu telgraflar bölgedeki her gelişmenin anında Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğini göstermektedir.

14.12.1919 tarihinde Fevzi Paşa bölgede Şeyh Eşref hadisesinden başka asayiş sorunu bulunmadığını, bu sorunun da çözülüp, neticesinin bildirileceğini yine Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği başka bir telgrafla beyan etmiştir.¹⁹

Fevzi Paşa başkanlığında oluşturulan komisyon, Şeyh Eşref hadisesiyle ilgili tahkikat ve değerlendirme yaparak hazırladığı raporu 17 Aralık 1919 tarihli telgrafla Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir. Söz konusu raporda gelişmeler şöyle anlatılmaktadır:

Erzurum'dan takdim edilen telgrafnamede arz edildiği üzere dünkü Pazartesi günü Bayburt'a gelerek Şeyh Eşref hadisesini derinliğine araştırmak için bu gün kasabada kaldık. Tahkikat icrası için vilayetten gelen merkez kadısı ile merkez müdde-i umumisi, Bayburt'taki fırka kumandanı ve diğer iki zattan mürekkep bir komisyon burada tahkikat icrasına başlamış. Ve hadisenin meydana gelişi hakkında birçok muhtelif rivayet mevcut olmasından naşi bizzat Şeyh Eşref'le görüşerek meseleye mahallince vukûfiyet peyda etmek heyeti-mizce de tensip edilerek Merkez Kadısı Hurşit Efendi bu sabah Hart nahiyesi merkezine gitmiş ve şimdiye kadar oraya gidenlerin şeyh tarafından rehine tarzında alıkonulduğu görülmekte ve nihayet akşam ezanına kadar avdet etmediği takdirde de kendisinin de şeyh tarafından alıkonulduğunun bilinmesi ve ona göre tedbir düşünülmesi icap edeceği aramızda anlaşılmış olup söz konusu kadı efendinin dönüş zamanı olan gece yarısına kadar gelmemiş olduğundan bunun da diğerleri gibi şeyh ve daha doğrusu müridânı tarafından tevkif edildiği tahakkuk etmiş olur.²⁰

Çok çeşitli rivayetler meyanında asıl ve doğruya en yakın olanı, söz konusu şeyhin tam akıllı biri olmayıp meczup ve ihtiyaten mecnunâne bazı harekâta teşebbüs ettiği ve müftü tarafından uyarılması için yapılan davete

17 Şen, *a.g.b.*, s. 115; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 276.

18 BOA, DH. ŞFR. 654.22.1.

19 BOA, DH. ŞFR. 654.16.1; BOA, DH. ŞFR. 654.16.2; BOA, DH. ŞFR. 654.16.3; BOA, DH. ŞFR. 654.16.4; BOA, DH. ŞFR. 654.16.5; BOA, DH. ŞFR. 654.16.6.

20 Süleyman Atmaca, *Hart İsyanı / Şeyh Eşref Olayının İç Yüzü*, <http://lazarifoglu.blogcu.com/hart-isyani-seyh-esref-olayinin-ic-yuzu-suleyman-atmaca/11929434> (Erişim Tarihi: 18.04.2014).

icabet etmemesi üzerine tekrar celbinin lüzumu jandarmaya tebliğ edildiği sıralarda Hart nahiyesinde işinin ehli olmayan jandarmalardan birinin düğün esnasında şeyhin tekkesi önünde davul zurna çalması ve bazılarının da ulema kıyafeti giymiş halde işrette bulunmalarına şeyh ile müritlerinin canı sıkılarak nehyi ani'l-münker kabilinden bazı dostane ifadelerde bulunmaları, oradaki jandarmalarla kumandanları Salih Efendi'nin öfkelenmesine sebep olup şeyh ve müritleri hakkında bazı kötü muameleye kalkışmış olmaları, müritleri gazaba getirerek tecavüzata sebep olmuştur.²¹

Jandarma kumandanının kaza merkezinden yardım çağırması üzerine bir askeri müfreze sevk edilerek bu suretle basiretsiz hareket edilmesi de keyfiyeti büsbütün karıştırmış ve müdahaleye giden asker efradının silahlarının alınması ve kendilerinin orada kalması gafleti sebepleri layıkıyla açıklığa kavuşmamıştır. En kuvvetli ihtimale göre askerce gerekli tedbirlerin alınmamış olması silahlarının teslim alınması sonucunu doğurmuştur. Silah teatisi esnasında maalesef iki uç asker maktul düşmüştür.²²

Kanaatimize göre vakanın ilk başlangıç safhası tamamen şeyhin lehinde olup kaza ve nahiyehükümetinin ve zabıt ile cihet-i askeriyenin bu konudaki harekâtları basiretten uzak, asker sevki ile ani katl hadisesinin teşkil eylediği son safhası zahiren şeyhin aleyhinde görülmekte ise de şeyh ile ona tabi olanların hayatlarını tehlikede görerek nefsi müdafaaya kıyam etmiş olmaları ve bilahare giden eşhası rehine kabilinden alıkoyarak tevkif etmeleri hadiseden dolayı tabii olarak meydana gelen korku ve dehşetten mütevellit ve canlarını kurtarmaya matuf bir ihtiyati tedbir nev'inden olması daha çok dikkate değerdir. Çünkü işin içinde cinnetten kaynaklanan telkinat veya şiddet hali gibi geçerli sebeplerin mevcut olması söz konusu şeyh ile avanesinin bir siyasi karar ilan etmek fikriyle hareket etmedikleri zannını gerektirmektedir.²³

Bu hadise üzerine şeyhin müridanının daha da arttığı ve hatta eşkıyalıktan başka bir şey düşünmeyen Sürmene kazası ahalisinin birçoklarının iltihaka mütemayil oldukları söyleniyor. Gaspı kâr ve sanat ittihaz eden birçok eşirranın bu halden istifade etmeye çalışmaları tabii bulunursa da sık sık bu kasaba havalisinde eşkıyalık icra eden Sürmene eşkıyası tarafından oluşturulan münferit olayların vakti zamanıyla engellenmemiş olması bunun asli sebebi olduğu açıktır. Ve şimdi şeyhin hadisesi ile eşkıyanın geçmiş ve şimdiki vukuatı tefrik edilerek usulüne göre zorlayıcı tedbirler alındığı takdirde esbabın kısmen istikrarın teminini mucip olacağı aşikârdır. Gerçi askeri kuvvetlerin müdahalesi

21 Atmaca, *a.g.m.*, <http://lazarifoglu.blogcu.com/hart-isyani-seyh-esref-olayinin-ic-yuzu-suleyman-atmaca/11929434> (Erişim Tarihi: 18.04.2014).

22 Atmaca, *a.g.m.*, <http://lazarifoglu.blogcu.com/hart-isyani-seyh-esref-olayinin-ic-yuzu-suleyman-atmaca/11929434> (Erişim Tarihi: 18.04.2014).

23 Atmaca, *a.g.m.*, <http://lazarifoglu.blogcu.com/hart-isyani-seyh-esref-olayinin-ic-yuzu-suleyman-atmaca/11929434> (Erişim Tarihi: 18.04.2014).

halinde hükümetin gücünü korumayı temininde yarım tedbirlerle hareket eylediği takdirde eşkıyanın yüz bularak, hükümet kuvvetini hiçe sayması mahzurunun def'i noktasında bu hadisenin silah kuvvetiyle halli, şeyh ile avanesinin terhiniyle, bir surette tedibi lüzumuna kani olanlar var ise de kanaat-i acizane-mize göre hal ve vaziyet buralarını bu suretle düşünmek ve tatbik etmek asla müsait olmayıp Şeyh Eşref'in zaten mecnun derecesinde meczuplardan ve her halde bu gibi haliyle rüfekasını idare edemeyecek derecede acezeden bulunduğu umumen bilinmekte olup meselenin silah kuvvetiyle halline kalkışılması halinde dahi birçok suçluların can korkusu dolayısıyla şeyhin avanesine iltihak edeceği tabii ve bu şekilde sevkiyat icrası halinde zararsız hale getirilmelerinden şüphe edilmese de ahali arasında bu gibi toptan öldürme hal-i hazırda dâhil ve harice karşı icra edeceği tesiratın önemli şiddeti; bu babda afv ve sulh yolunun yegâne çare olduğu mülahazatını ortaya çıkarmakta; binaenaleyh burada müteşekkil heyet-i mahsusa tarafından icra edilecek tahkikatın tek taraflı olup şeyh ile müridan avanesinin olayın mahiyeti hakkında verecekleri izahat alınmadıkça kanaat tek taraflı olacak, kesin hakikat mahiyetinde olamayacağına ve mahallinde en son tahkik memuru Kadı Hurşit Efendi'nin rehine olarak alıkonulduğundan dolayı vakanın sonlanmasını temin için iki şıktan birisinin yapılmasının derhal seçilmesi lazım olup âcizane kanaatimizce ikinci şık olan af yolunun tercihi maslahata muvafık görülmektedir.²⁴

Şeyhin rehine olarak alıkoyduğu askerlerle silahların teslimine, kendisiyle rüfekasına kuvvetli teminat verilmesi şartına bağlamakta olduğu ve bir rivayete göre bu teminatın ecneblerce tasdik olması lüzumunu ileri sürdüğü anlaşılmakta olup şeyhin anlatılmakta olan haline nazaran bunun arkasında bir takım suçluların bazı şeytanca teşviklere tevessül cüretinde buldukları ihtimalini meydana koymakta olmasına göre münasip görülecek tedbirlerin acilen alınması tebliğini mecbur etmekte ise de arz edilen hale göre gereğinin tayin ve takdiri değerli ve isabetli görüşlerinize bağlı olduğu maruzdur.²⁵ Böylece bütün gelişmelerin İstanbul'a Dâhiliye Nezareti'ne anında bildirildiği bir kez daha görülmektedir.

18 Aralık 1919 Perşembe günü ise Dâhiliye Nezareti, Fevzi Paşa'nın Bayburt'tan gönderdiği rapora dayanarak Şeyh Eşref olayının mahalli yöneticilerin basiretli olmayan tutumları yüzünden büyüdüğünü, Şeyh Eşref'in can korkusuyla kaçtığını bildirmiş ve sert askeri tedbirler yerine olayı yatıştırmak için af çıkarılmasını önermiştir.²⁶

24 Atmaca, *a.g.m.*, <http://lazarifoglu.blogcu.com/hart-isyani-seyh-esref-olayinin-ic-yuzu-suleyman-atmaca/11929434> (Erişim Tarihi: 18.04.2014).

25 BOA, DH. ŞFR. 654.67.1; BOA, DH. ŞFR. 654.67.2; BOA, DH. ŞFR. 654.67.3; BOA, DH. ŞFR. 654.67.4; BOA, DH. ŞFR. 654.67.5; BOA, DH. ŞFR. 654.67.6; BOA, DH. ŞFR. 654.67.7; BOA, DH. ŞFR. 654.67.8; BOA, DH. ŞFR. 654.67.9; BOA, DH. ŞFR. 654.67.10; BOA, DH. ŞFR. 654.67.11; BOA, DH. ŞFR. 654.67.12; BOA, DH. ŞFR. 654.67.13; BOA, DH. ŞFR. 654.67.14; BOA, DH. ŞFR. 654.67.15.

26 Sarhan, *a.g.e.*, s. 283.

Gazi

Akademik
Bakış

85

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Dâhiliye Nezareti'nin bu önerisine rağmen başka çıkar yolun olmadığı anlaşılınca asi şeyhin silah zoruyla tedip edilmesine karar verilmiştir. Bunun için bir askeri birlik Gümüşhane'ye getirilmiş ve bir piyade taburu da Of bölgesindeki müritlerin Hart'a yardıma gelmesini engellemek üzere Soğanlı Dağı geçitlerinde tedbir almıştır. Askeri birlikler 24 Aralık 1919 günü Hart köyünü kuşatıp harekâta başlamıştır. Yarbay Deli Halit Bey'in 600 kadar piyade, 110 kadar süvari, 4 toplu bir obüs bataryasından oluşan kuvvetleri Bayburt'ta Şeyh Eşref'in karargâhını sarmıştır. Diğer noktalarda da gerekli tedbirler alınmıştır.²⁷

Şeyh Eşref'in Sürmeneli Ömer Fevzi ile de bağlantısı bulunmaktadır. Ömer Fevzi Erzurum Kongresi'nden Trabzon'a dönerken Bayburt ve Hart bölgesinden geçmiş, daha sonra Trabzon'da çıkardığı gazete ile Kuva-yı Milliyeciler aleyhinde birtakım faaliyetlerde bulunarak İstanbul Hükümetiyle de sıkı bir işbirliğine girmiştir. Şeyh Eşref'in daha çok Sürmene ve civarında mürit edinmesi Ömer Fevzi'nin Şeyh Eşref ile olan irtibatı hususunda fikir vermektedir.²⁸

Şeyh Eşref'in ayaklanmasıyla alakalı bir diğer gelişme de İngiliz Yarbayı Rawlinson'un yanında maden mühendisi diye tanıttığı bir İngiliz'in o tarihlerde bölgede faaliyette bulunmasıdır. İngiliz yarbayının bölgedeki faaliyetleriyle İngiliz casuslarının faaliyetleri dikkate alındığında İngilizlerin olayla ilgisi olduğu da düşünülebilir. Yine bu konuyla ilgili olarak Erzurum Valiliği, Rawlinson'un görmemesi için Şeyh Eşref'e karşı silahlı hareketin bir gün geciktirildiğini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Bu durum da olayın İngilizlerle ilgili boyutunu ve en azından bölgedeki mahalli yöneticilerin İngilizlerin olayı duymasından endişe ettiklerini göstermektedir.²⁹ Erzurum Valiliği, Dâhiliye Nezareti'ne Şeyh Eşref'in öğütleri dinlemeyerek tam bir isyan durumuna girdiğini, Rawlinson Bayburt'tayken onun görmemesi için askeri harekâtın ertendiğini ve bugün (24 Aralık 1919) Rawlinson Bayburt'tan ayrıldığı için şeyhe karşı silahlı harekete geçilmesi emri verildiğini bildirmiştir.³⁰

Hart bucağını 24 Aralık 1919 günü sarmış olan ordu birlikleri ile asiler arasında 25 Aralık 1919 günü şeyhin müritleri tarafından silahlı karşılıklı verilmesi üzerine çatışma çıkmış, atılan ilk top mermisi kendisine mermi işlemeyeceğini ileri süren şeyhin bulunduğu yere isabet etmiş, iki oğlu, kızları ve yakın müritleriyle beraber ölümüne sebep olmuştur. Bu gelişme diğer taraftarlarının teslimini ve olayın daha az zayıyla kapanmasını sağlamıştır. Gece yarısına kadar süren çarpışmalar sonunda asiler teslim olmuştur. 26 Ekim'de başladığı kabul edilen ayaklanma bastırılmıştır.³¹ Bu çarpışmalar sonucunda daha önce esir edilen subay ve erler ile isyancıların eline geçmiş olan silah ve teçhizat

27 Sarıhan, *a.g.e.*, s. 291; Esengin, *a.g.e.*, s. 36.

28 Şen, *a.g.b.*, s. 116.

29 Şen, *a.g.b.*, s. 117.

30 Sarıhan, *a.g.e.*, s. 291.

31 Şen, *a.g.b.*, s. 115; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 292; Esengin, *a.g.e.*, s. 36.

geri alınmıştır. Halkın moralini yükseltmesine sebep olan bu planlı ve şiddetli bastırma hareketi doğuda önemli etkiler yapmıştır.³²

Bölge halkının açık ve kesin tavrı yanı sıra 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın yerinde ve tutarlı müdahalesiyle Türk milletine 3 subay ve 18 er olmak üzere toplam 21 şehit ile birçok yaralıya mal olan bu ayaklanmanın lideri Şeyh Eşref'in ortadan kaldırılmasıyla bölgede sükûnet sağlanmıştır.³³ Şeyh Eşref'in ölü olarak ele geçirildiği Trabzon Valiliği tarafından bir telgrafla İstanbul'a Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.³⁴ Ayrıca Şeyh Eşref ve etrafındaki bazı kişilerin ölü bazılarının ise diri olarak ele geçirildiği Erzurum Valiliği tarafından da Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.³⁵

15. Kolordu Komutanlığı 10 Ocak 1920 tarihinde Şeyh Eşref olayı üzerine Harbiye Nezareti'ne gönderdiği son raporda müritlerden Sürmeneli Ali ile arkadaşları Polat'ın Sürmene'de teslim olduklarını, teslim olmaya hazırlanan diğer müritlerin de silahları alındıktan ve hükümete sadık kalacakları konusunda yemin ettirildikten sonra serbest bırakılacaklarını, çarpışmalar sırasında silahlarıyla yakalanan 65 müridin sorguya çekilmek üzere Hart bucağından Erzurum'a yola çıkarıldıklarını, Şeyh Eşref olayının böylece sona erdiğini ifade etmiştir.³⁶

Atatürk'e Göre Hart Olayı

Atatürk bu olaya Nutuk'ta yer vermiştir. Atatürk'e göre bu hadise İstanbul Hükümeti ile mücadele edilirken ülkenin doğusunda bir yalancı peygamberin ortaya çıkardığı önemli ve kanlı bir olaydır. Bayburt'a 4 saat mesafede Hart karyesinde ikamet etmekte olan Eşref namında bir şeyh Şiilik telkinatında bulunmuştur. Bundan etkilenen Bayburt müftü ve uleması şeyhi çağırarak sorguya çekmek için teşkil ettikleri bir heyeti Hart'a göndermişler ve mahalli hükümet namına şeyhi davet etmişlerdir. Şeyh bu davete icabet etmemiştir. Bunun üzerine mahalli hükümet 50 kişilik bir müfreze göndermiş bundan büsbütün rahatsız olan şeyh müritleriyle birlikte müfrezenin silah ve mühimmatını almış, er ve subaylarını esir ve bazılarını da şehit etmiştir. Bunun üzerine çevreden bir kısım askeri birlikler Bayburt'a sevk olunmakla beraber meselenin kan dökülmeden sulh yoluyla halli tercih edilmiştir. Şeyh nezdine ulema ve ümeradan oluşan birkaç heyet gönderilmiş, hükümete itaati için nasihatlerde bulunmuştur. 16 gün bu şekilde zayı edilmiştir. En son giden Erzurum kadısı heyetinin de ricası Şeyh Eşref üzerinde etkili olamamıştır. Bilhassa şeyh gelen heyete hitaben "Hepiniz kâfirsiniz. Kimseyi tanımam, itaat etmem. Harp edeceğim. Allah bana şeriat ilanına memursun dedi." şeklinde bir ultiatom vermekle

32 Esengin, *a.g.e.*, s. 36, 37.

33 Şen, *a.g.b.*, s. 117.

34 BOA, DH. ŞFR. 655.73.1; BOA, DH. ŞFR. 655.73.2.

35 BOA, DH. ŞFR. 655.47.1; BOA, DH. ŞFR. 655.47.2; BOA, DH. ŞFR. 655.47.3; BOA, DH. ŞFR. 655.47.4; BOA, DH. ŞFR. 655.47.5; BOA, DH. ŞFR. 655.47.6.

36 Sarıhan, *a.g.e.*, s. 318; Esengin, *a.g.e.*, s. 37.

Görüş

Akademik
Bakış

87

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

ve köylere sahib-i şeriat, mehdi-i muntazır³⁷ imzalarıyla bir takım beyannameler göndermek suretiyle halkı kandırıp ve kendisine katılmalarını sağlayarak isyan etmiştir. Bunun üzerine bizzat Bayburt'a gelip 9. Fırka'nın kumandasını alan Kaymakam (Yarbay) Halit Bey 25 Aralık 1919 günü yeterli kuvvetle Hart'a hareket etmiştir. Şeyh topladığı asilerle müdafaaya karar verdiğinden topçu ve piyade kuvvetleriyle çarpışmaya ihtiyaç hâsıl olmuştur. Bu esnada şeyhin müritlerinden bazıları da Hart'a yardım etmek üzere çevre köylerde toplanmışlardır. Nihayet Kaymakam Halit Bey'in doğrudan doğruya Bayburt'tan gönderdiği 1 Ocak 1920 tarihli telgrafında dediği gibi Hart meselesi yalancı peygamberin ve oğullarının ve kendisine tabii olanların bazılarının öldürülmesi ve Hart'ın teslimiyle sonuçlanmıştır.

Atatürk, Halit Bey'e olayla ilgili olarak 21 Ocak 1920 tarihinde şu telgrafi yazmıştır:

Hart hadisesinde elde edilen muvaffakiyet-i biraderilerini tebrik ve mebusların Ankara'ya gelmesi hakkında sarf buyrulan mesaiye teşekkür ederim.

Mustafa Kemal³⁸

Albayrak Gazetesine Göre Hart Olayı

Albayrak gazetesi Bayburt hadisesi olarak nitelendirdiği olayı Şeyh Eşref Efendi-Cehlin Eserleri, Fevkaladelik Tasavvurları- Mehdi ve Sahib-i Şerif- Şeriat İlanı- İsyân- Tedip-Cehlin, İdraksizliğin Sonu gibi kelimelerle tasvir etmiştir.³⁹

Albayrak gazetesine göre Bayburt kazasına bağlı Hart nahiyesinde ikamet etmekte olan Eşref Efendi namındaki bir şeyh bazı durumlar nedeniyle hükümete karşı isyankâr bir vaziyet almıştır. Bir süreden beri bu durum kamuoyunu meşgul etmektedir ve türlü türlü rivayetlere yol açmaktadır. Daha önce de İstanbul Hükümeti tarafından şeyhe karşı bazı tedbirlere müracaat edilmiş ve harp esnasında yine böyle bir iddia ile Eşref Efendi merkez vilayete celp edilmiş ve divan-ı harbe verilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında şeyhin isyankâr tavrı bilindiğinden, gazetede konuyla ilgili izahat vermekten kaçınılmıştır. Ancak bu defa mesele bertaraf edilmiş olduğundan gazete aldığı hususi ve sağlam bilgileri vermek durumunda kalmıştır.⁴⁰

Gazeteye göre doğu bölgeleri zaman zaman böyle yalancı ve ihtiraslı iddiaların gezip dolaştıkları yer olarak birçok esef verici olaylara sahne olmuştur. Hart şeyhini de bu bağlamda kabul ederek bir dudak bükmeyle geçmek icap ederse de bu dönemde özellikle devletin böyle bir imtihan devrinde bir

37 Mehdi-i muntazır: Şiilerin itikadına göre kıyemeti bekleyen mehdi anlamına gelmektedir.

38 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 230, 231.

39 *Albayrak*, 28 Kanun-ı Evvel 335, Sayı 56, s. 1.

40 *Albayrak*, 28 Kanun-ı Evvel 335, Sayı 56, s. 1.

takım manevi iddialarla huzur ve asayiş ihlale kalkışmak esef ve hayretle görülecek bir haldir.⁴¹

Şeyh Eşref'in yaptığı işleri bu şekilde yorumlayan gazeteye göre halkı hakir görmek ve şeriati farklı bir yola sevk ettiğinden dolayı müftülük tarafından Bayburt'a çağırılmasına evvelce lüzum gösterilmiş olan ve Bayburt'a 16 km mesafedeki Hart köyünde sakin bulunan Şeyh Eşref namındaki şahsın hal ve hareketleriyle hükümet icraatlarına engel teşkil ve kendisine hükümet tarafından gönderilen tebligatı ret ve hükümet memurlarını dinsizlikle itham ve tebligatı icraya memur jandarmaları tahkir ve müritleriyle silahlı olarak mukavemet ve netice olarak hükümete isyan ettiği kaza kaymakamlığından mevki kumandanlığına 6-12-35'te (6 Aralık 1919) bildirilmesi üzerine hem şeyhe gerekli nasihatte bulunmak hem de askerlerin silahlarını gasp edenlere karşı hükümetin gücünün mevcut olduğunu göstermek üzere Hart köyüne bir subay kumandasında askeri müfreze gönderilmiştir. Bu müfreze verilen talimat gereğince şeyhin silahlı müritlerinin ateşine karşılık vermeyerek sükûnetle ve hürmetle şeyhe bizzat ve vasıtasız olarak hükümet emrine uymasını bildirdiği halde şeyh itaatsizlikle beraber silahlı olarak mukavemet göstermiştir. Buna rağmen Müslümanlar arasında kan dökülmesine meydan vermemek ve hürmete layık zannedilen bu şeyhe gerekli nasihatte bulunarak meseleyi halletmek üzere Bayburt'ta bulunan alay kumandan vekili ve kaymakam vekili Hart köyüne gitmiştir. Bu heyet 7-12-35 (7 Aralık 1919) günü Hart köyüne gitmişse de şeyh heyetin nezdine gitmemiş ve heyetin silahlı olmasına rağmen şeyh topladığı birkaç yüz müridiyle oradaki asker üzerine hücum ve şeyhe karşı iyi niyette bulunan subay ve askerlere karşı esir muamelesi yapmış ve alay kumandan vekilini de şehit etmiş ve artık müritleriyle beraber hükümet aleyhine kıyam ve isyanda bulunmuştur.⁴²

Bununla beraber boş yere İslam kanı dökülmek ve mesele sulh yoluyla halledilmek üzere ulema ve ümeradan mürekkep birkaç heyet müteaddit defalar şeyhin nezdine gönderilmiş ve bu suretle 6 gün şeyhin itaatine çalışılmış ise de direnmeye devam etmiş ve bilhassa Erzurum Kadısı Hurşit Efendi heyetinin 2 gün durmaksızın devam eden rica ve istirhamına karşı Bütün ulema ve hepiniz kâfirsiniz Allah bana emretti askerler de beni asferdir⁴³ ve kâfirdirler. Padişahı da tanımam o da kâfirdir itaat etmem harp edeceğim Allah bana emretti. Şeriati ilana memursun dedi ve beni cebretti. gibi ifadeleriyle mehdilik iddiasında bulunmuş ve bir taraftan da köylülere sahib-i şerif ve mehdi-i mun-

41 *Albayrak*, 28 Kanun-ı Evvel 335, Sayı 56, s. 1.

42 *Albayrak*, 28 Kanun-ı Evvel 335, Sayı 56, s. 1.

43 Beni: oğullar; asfer: uçuk, soluk, kızıl, boş anlamlarına gelmektedir. (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, 12. Baskı, Ankara 1995, s. 43, 84.), Beni asfar Yahudi, Rum, Romalı ayrıca Müslüman olmayan gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. (<http://gaybihaberleri.blogspot.com.tr/2013/02/muhyiddin-i-arabi.html> (Erişim Tarihi: 18.04.2014).

Gazi

Akademik
Bakış

89

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

tazır gibi imzalarıyla beyannameler göndererek halkı kandırmış ve hükümete isyana ve kendisine katılmaya teşvik etmiş olduğundan askeri kuvvetler sevki ve şiddetli tedbirler alınmasıyla ortadan kaldırılmasına mecburiyet hâsıl olmuştur.⁴⁴

25-12-35 (25 Aralık 1919) sabahı şeyhe tekrar itaat teklif edilmiş ise de şeyh yine bir adam kalıncaya kadar muharebe edeceğim elinizden geleni yapınız diyerek cevap vermiş ve köyün etrafındaki duvarlara ve sair mahallere yaptırdığı mazgalların girişine yerleştirdiği müritlerini ateşe başlattırıştır. Kendisini ortadan kaldırmaya memur müfreze tarafından köyün dışına iki top mermisi atılıp ve topla köyün tahrip edilebileceği bildirilmiş ve itaati teklif edilmiştir. Şeyh yine karşı koymaya devam ettiğinden müfreze ciddi bir harekâta mecbur olmuştur. Köye atılan hemen ilk mermi şeyhin hanesine isabet ve kendisiyle beraber 2 kız ve 2 erkek evladını ve 5 müridini öldürmüş ve bu suretle şeyhin şahsi menfaati uğrunda meydana çıkardığı sorunu bertaraf etmiştir. Şeyhin ölmesi üzerine oradaki müritler pişmanlık duymuşlar hükümetin af ve merhametine sığınmışlar, köydeki subaylar ve askerleri sağ salim teslim etmişler, bütün silah ve teçhizatı da geri vermişlerdir.⁴⁵

Kâzım Karabekir'e Göre Hart Olayı

Kâzım Karabekir Sivas'tan döndükten sonra 9 Aralık 1919 tarihli bir raporu masasında bulmuştur. Bu raporda Hart'ta 50 kişilik müfrezenin silahlarının alındığından bahsedilmektedir.⁴⁶

Kâzım Karabekir'e göre 6 Ağustos 1919'da Bayburt kaymakamı, Kuva-yı Milliye aleyhinde dedikodu yapıyor diye şikâyet edilen Şeyh Eşref ile görüşmüş, kendisine nasihatle tekrar etmeyeceği sözünü almıştır. Ancak şeyhin faaliyetlerinin devam etmesi üzerine Hart nahiye müdürü ve Bayburt kadısı, Şeyh Eşref Şiilik telkinatı yapıyor yolunda şikâyetlerde bulununca, kaymakam durumu Erzurum valisine bildirmiştir. Ayrıca 20 Ekim 1919'da Hart eski müdürü tekrar vilayete giderek şeyhi bizzat şikâyet etmiştir. 26 Ekim'de Erzurum Valiliği, Kaymakam Vekili Jandarma Yüzbaşı Şükrü Efendi'den tahkikat sormuştur. 6 Aralık'ta kaymakam vekili şu cevabı vermiştir: Kaza müftüsü başkanlığından hocalardan oluşan bir heyet tahkikata başlamıştır. Fakat müftü müzekkresiyle celp edilmek istendiği halde Şeyh Eşref gelmemiştir. Hükümet dinsizdir. Subaylar şeriata riayetsiz kâfirlerdir demiştir. 8 Aralık'ta mahalli hükümet, hükümetin gücünü göstermek için Bayburt'taki kıtadan 50 kişilik müfrezeyi Hart'a göndermiştir. 9 Aralık'ta hileyle evlere yemek için dağıtılan müfrezenin silahları alınmıştır. Bu garip vaziyet hakkında kolordu sonradan haberdar olmuştur.⁴⁷

44 *Albayrak*, 28 Kanun-ı Evvel 335, Sayı 56, s. 1, 2.

45 *Albayrak*, 28 Kanun-ı Evvel 335, Sayı 56, s. 2.

46 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 1. Cilt, İstanbul, Ocak 2008, s. 437.

47 Karabekir, *a.g.e.*, s. 437.

Geri

Akademik
Bakış

90

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Kâzım Karabekir bu gelişmeler üzerine Bayburt askerlik şubesi başkanından telefonla malumat almıştır. 9-10 Aralık gecesi Karz-i Süfla'ya emniyet için gönderilen 60 asker, 4 makineli tüfekten ibaret müfreze Şeyh Eşref müritleriyle basmış ve tekbirlerle hücum ettiğinden asker şaşırarak ve müfreze tamamen esir olmuştur. Şeyh Eşref, Bayburt üzerine gelmeyerek Hart'a dönmüştür. Ahali heyecan içinde kalmıştır. Bayburt kasabası ve Trabzon şosesi tehlike altına girmiştir. Şeyh Eşref mehdi olduğunu söylemiş, esir ettiği askerleri terhis etmiş, subaylara da tövbe ve istiğfar ettirmiştir.⁴⁸

Kâzım Karabekir'e göre bu vaka İstanbul ufkundan gelmiştir ve vahim bir irtica hadisesidir. Kâzım Karabekir bu olayı önlemek için şiddetli ve kati tedbirler almıştır. Erzurum'daki 9. Fırkadan 1, Gümüşhane'den 1, Narman'dan 2 tabur, Erzincan'dan 2 bölük süvari, Erzurum'dan 10,5'lik 2 obüs bataryası, 3. Fırkadan 1 taburla 2 topu Bayburt mıntıkasına göndermiştir. Bu kuvvetlerin başında Miralay Rüşti Bey ile Kaymakam Halit Bey'in Bayburt'a gitmesini istemiştir. Kuvvetlerin Bayburt'ta toplanması en az 10 gün alacağından şeyhi oyalamak için Erzurum Kadısı Hurşit Efendi'yi de bazı dini nasihatlerle vakit kazanmasını tembih ederek Hart'a göndermiştir.⁴⁹

Kâzım Karabekir'e göre Şeyh Eşref hükümete isyan etmiştir. Şeriat neşredeceğini, 7 devlet krallarını Hart'ta toplayarak padişahı da huzuruna getirip bütün dünyayı ıslah edeceğini ilan etmiştir. Heyetteki askerlik şubesi başkanına tokat vurmuş, Erzurum kadısına sakalı bir tutamdan az diye kâfirsın demiş, kendisinin mehdi olduğunu, kurşun işlemediğini söylemiştir. Şeyhin keramet gösterdiğine, sakalının renginin bir anda değiştiğine halk arasında inanıldığı gibi kendi iddiası ve müritlerinin de kabulü suretiyle Hz. Muhammed'in ruhunun Şeyh Eşref'te tecelli ettiğine inanılmıştır. Etrafında Ebubekir, Ömer, Osman, Ali ve sair sahabe-i kiramın Hz. Ayşe ve Fatma'nın bulunduğu yani yakın müritlerine bu isimleri verdiği görülmektedir.⁵⁰

Kâzım Karabekir'e göre bu adam zirzopun biridir, fakat kendisinden aşağı kalmayanlar da çoktur. Ona göre asıl mesele bu kişileri oynatan elin nerede olduğunu bilmek, oyunun müteakip safhalarının neler olduğunu görmektir. Kazım Karabekir'e göre bu olayda son perde Kuva-yı Milliye teşkilatı ve bilhassa kendi şahıslarıdır. Erzurum Kongresi'nde üye olmasına rağmen Kuva-yı Milliye ve ordunun müthiş aleyhtarı olan ve Trabzon'da gazetesiyle hezeyanlar savuran ve İstanbul ile sıkı irtibatı olan firari Ömer Fevzi, Erzurum Kongresi'nden dönüşte Bayburt ve Hart mıntıkasından Sürmene'ye geçmiştir. Yine garip bir tesadüf olmak üzere Rawlinson yanında maden mühendisi dediği bir İngiliz ile Gümüşhane civarında meşgul olmaktadır.⁵¹

48 Karabekir, *a.g.e.*, s. 437.

49 Karabekir, *a.g.e.*, s. 438.

50 Karabekir, *a.g.e.*, s. 446.

51 Karabekir, *a.g.e.*, s. 446.

Garip

Akademik
Bakış

91

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Kâzım Karabekir'in düşüncesine göre Fevzi Paşa heyetinin Şeyh Eşref'in isyanını ve Ömer Fevzi'nin vaziyetini bildikleri halde Trabzon'da Ömer Fevzi'yi koruyacak tarzda tahkikat yapmaları ve İlhami Bey'in beyanatı ve kolordu aleyhinde bulunması da ayrı bir problemdir.⁵²

Kâzım Karabekir, şeyhin sahil bölgesindeki müritlerinin halini de merak etmektedir. Ayrıca Şeyh Eşref'in şeyhinin Elazığ'da bulunduğuna bunun vasıtasıyla şeyhe nasihati teklif eden safların da varlığına dikkat çekmektedir.⁵³

Kâzım Karabekir, meselenin büsbütün farklı alanlara sıçrama tehlikesini görerek bu adamları yerinde gözetim altında tutmaya ve Hart vakasını her tarafa duyurmamaya çalışmıştır. Sürmene sahillerinden silahlı müritler akın akın Hart'a doğru yola çıkmışlardır. Şeyhin Bayburt'a saldırmaması kuvvetlerinin toplanmasını beklemesinden dolayıdır. Deli saçması gibi bir şey olan bu hadisenin siyasi hedefleri ve onlara varmak için tedbirli idaresi mevcuttur.⁵⁴

Kâzım Karabekir toplanan kuvvetlerin Kaymakam Halit Bey kumandasında Bayburt'a varmasından sonra Hart'a kat'î bir darbe vurmak, bu zamana kadar da şeyhi oyalamak ve halkı dinlemek ve irşat için Miralay Rüştü Bey'i de heyet-i tahkikiye reisi olarak bu havalide faaliyetlerle görevlendirmiş kendisi de Erzurum'da bir hadise yokmuş gibi teftişlerle meşgul olmuştur.⁵⁵

Kâzım Karabekir'e göre 24 Aralık 1919'da Bayburt'ta harekâta hazırlanan 28. ve 29. Alaylar ile 10,5'lük obüs bataryası Halit Bey'in kumandasında harekâta başlamıştır. Sahilden geleceklerle Hart'taki asilerin birleşmesine mani olmak için Of üzerinden de 3. Fırkadan bir tabur sevk edilmiştir. 24-25 Aralık gecesi köy sarılmış ve şeyhe teslim olması için haber gönderilmiş ise de şeyh bir kişi kalıncaya kadar savaşaacağını bildirdiğinden 25 Aralık 1919 günü köy kenarına 2 obüs yerleştirilmiş asiler teslim tekliflerini reddettikleri için hakiki müsademe başlamıştır. Garip bir tesadüf olarak ilk atışta top ateş almamıştır. Şeyhin kurşun işlemez, top atsalar da ateş almaz diye propagandaları yüzünden bu durum etrafındakiler üzerinde önemli tesir yapmıştır. Fakat derhal ikinci topun ateşlenmesi efsunu kırmıştır. Civar köylerdeki müritler toplanmış ve köye birkaç yüz metre yanaşmışlardır. Köyden de şiddetle karşı konulmuş çarpışma gece yarısına kadar sürmüştür. Gece 12'de esir subaylardan Hamit ve Haşim Efendiler 2 müritle şu haberi getirmişlerdir: Şeyh ile 2 kızı ve 2 oğlu, baş müritlerden 5 kişi top ateşinden telef olmuşlardır. Diğer müritler hükümetin af ve merhametine sığınıyorlar. Esir subaylar tamamen sıhhattedirler. Subaylar ve evvelce alınan silah, teçhizat ve hayvanları müritler getirmişler ve teslim olmuşlardır. Of'tan gelen tabur komutanı yaralanmış 10 askerle Of'a gitmiştir. Tabur hayli zayıf vermiştir. Bu Hart vakasında, 3 subay, 43 er yaralanmış ve 18 er şehit olmuştur.⁵⁶

52 Karabekir, *a.g.e.*, s. 446.

53 Karabekir, *a.g.e.*, s. 446.

54 Karabekir, *a.g.e.*, s. 446, 447.

55 Karabekir, *a.g.e.*, s. 447.

56 Karabekir, *a.g.e.*, s. 451.

Kâzım Karabekir tarafından hazırlanan bir rapora göre Bayburt'a 4 saat mesafede ve nahiyeye merkezi olan Hart köyünde ikamet etmekte olan Şeyh Eşref sıradan bir medrese talebesiyken tabur imamlığından emekli ve Harput'ta oturmakta olan Osman Bedrettin Efendi adında bir şeyhin dergâhında hizmet ederek biat almış ve dönüşünde çevresinin safdil ve cahillerini Hart nahiyesi halkının mühim bir kısmıyla Sürmene'den İsmail Çebi ailesinden ve Başoğulları'ndan birkaçını Gümüşhane'nin Yağmurdere tarafındaki birkaç köy halkını mürit haline getirerek 400 kadar silahlı kişiye sahip olarak icraata başlamıştır.⁵⁷

Şeyh çevresindeki cahil halktan ve bilhassa müritlerinden gördüğü hürmet ve fevkalade bağlılık üzerine 1908 senesinden itibaren peygamberlik iddiasıyla Cenab-ı Hak tarafından şeriâtın yüceltilmesine memur olduğunu iddia ederek âlem-i İslâm'ı kendisine bağlamak sevdasına düşmüştür. Şeyh son zamanlarda fikirlerini daha ileri götürerek padişaha, bütün subaylara, asker ve memurlara, ulemaya küfür isnat ederek hepsinin kâfir olduğunu söylemiştir. Kendisi bir mezhep icat etmiştir. Buna göre şeyhin müritleri kendi tarikâtından olmayanlara selam vermezler, kadınları tarikattan olan erkeklerden kaçmazlar, yabancıların kestiği etten yemezler, tarikattan olmayanların cenazesine gitmezler ve kendi cenazelerine dahi kimseyi kabul etmezler hatta bir müridin pederi tarikattan değil ise cenazesine gitmez, Cuma namazını kılmazlar, camiye gitmezler, müritler kendi tarikâtlarından olmayanların tamamen kâfir olduğunu iddia ederler, şeyhin ulûhiyetine kanidirler. Şeyh, İlyas namındaki bir müridine hem kendisi secde etmiş hem de müritlerini ettirmiştir.⁵⁸

Karabekir'e göre I. Dünya Savaşı'ndan önce şeyhin bu muzır fikirlerinden etrafa yaptığı tesiri dikkate alan hükümet o zaman kendisini Erzurum'a celp ile taht-ı nezarete bulundurmuş, fakat Erzurum'un düşman işgaline düşüşüyle birlikte onu serbest bırakmış, buraların tekrar geri alınmasından sonra şeyh yine Hart'ta bu zararlı fikirlerini icraya başlamışken 16 Ağustos 1919'da Bayburt hükümetince vilayete müracaatla vilayet de şeyhin bu zararlı fikirlerini meşihat makamına bildirmiştir. Bu makam da tahkikat için makam-ı fetvaya emir vermişse de tahkikat yapılmamıştır. Şeyh icraatına serbestçe devam etmiştir. En sonunda 6 Aralık 1919'da Bayburt hükümetince Bayburt'a gelmesi için tebligat yapılmış, şeyh tebligata uymamış ve bilinen hadise gerçekleşmiştir.⁵⁹

Ayrıca Kâzım Karabekir'e göre Şeyh Eşref, 31 Mart hadisesi gibi bir vak'a ortaya çıkarmak üzere esir ettiği askerlere telkinat yapmış ve 26 Aralık 1919'da Cuma günü camide adına hutbe okutmaya karar vermiş ve ileri gelen mürit-

57 Kazım Karabekir'in raporunda belirtmiş olduğu İsmail Çebioğlu Aziz'in Bayburt'un Hart nahiyesinde mehdilik iddiasıyla karışıklık ve devlet aleyhinde kıyama girişmesinden dolayı Trabzon merkezde alıkonacağı Trabzon Valiliği tarafından 20.12.1335 tarihli telgrafla Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. BOA, DH. ŞFR. 654.86.1; BOA, DH. ŞFR. 654.86.2; BOA, DH. ŞFR. 654.86.3; BOA, DH. ŞFR. 654.86.4; BOA, DH. ŞFR. 654.86.5; BOA, DH. ŞFR. 654.86.6.

58 Karabekir, *a.g.e.*, s. 452, 453.

59 Karabekir, *a.g.e.*, s. 452.

Görüş

Akademik
Bakış

93

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

lerinden bazılarını ashab-ı kiramın isimleriyle yâd ederek Ebubekir ve Ömer adındaki müritlerini yanında bulundurmıştır.⁶⁰

Gümüşhane Mebusu Kadirbeyoğlu Zeki Bey'e Göre Hart Olayı

İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Gümüşhane milletvekili⁶¹ olarak görev yapmış olan Kadirbeyoğlu Zeki Bey'e göre Trabzon Alay ve Mevki-i Müstahkem Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşı Ali Rıza Bey kendisine şifreli telgraf göndererek, İngiliz torpidosuyla bir gün evvel Trabzon'a gelen ve ertesi sabah Trabzon'dan Erzurum'a hareket edecek olan kaymakam yani yarbay rütbesine haiz Rawlinson ve maiyetindeki subay ve sivil heyetle 4 otomobilin hareket edeceğini bildirmiştir. Ali Rıza Bey her ne pahasına olursa olsun Hart hadisesinin bastırılmasına kadar İngiliz heyetinin Gümüşhane'de tevkif edilmesini ve tevkiflerinin de kendilerine hissettirilmemesini Kadirbeyoğlu Zeki Bey'den istemiştir. İngiliz heyetinin askeri harekâtı görmesinden endişe edilmiş ve İngilizler Anadolu'da kongrelere karşı halk silahlı olarak isyan etti demesinler diye böyle bir tedbir alınmıştır. Beş gün süreyle tedbir alınmış ve Zeki Bey bu sürede heyeti oyalamıştır.⁶²

Zeki Bey'e göre Bayburt kazasının Hart nahiye merkezi olan köyde öteden beri kimseye zarar vermeden kendi halinde Şeyh Eşref isminde bir adam senelerden beri yaşamaktadır. Civar köyler ve özellikle sahilin Of ve Sürmene halkı bunu bir mürşit telakki etmiştir. Kendisine intisap edenler günbegün fazlalaşmış ve bu adam çevresinde büyük saygı görmüştür.⁶³

Olayın sebebi ise şudur: Köyün kenarında ardıç ve söğüt ağaçlarıyla şeyhin müritleri tarafından çayırılık bir alanda mihrabımsı bir mahal yapılarak yazın bu açık mahal bir namazgâh olarak kullanılmıştır. Bir gece yatışıya doğru nahiye jandarma çavuşu eline geçirdiği bir iki kadınla ve diğer arkadaşlarıyla bu namazgâha gelerek içki sofrası kurup içmeye ve aynı zamanda kadınları oynatıp âlem yapmaya başlamışlardır. Bu sırada tarlasından evine geç saatlerde gitmekte olan bir köylü çıkagelmiştir. Bu köylü ibadetgâh olarak düşündükleri bir yerin bu suretle meyhaneye ve fuhuş mahalline çevrildiğini görünce çavuşa müracaat ederek başka bir yerde eğlenmelerini istemiştir. Çavuş buna sinirlenerek emrindeki adamların köylüye saldırmalarını istemiştir. Köylü ise kendini korumak için elindeki orakla askerlerden birini kolundan yaralamış ancak askerler kasaturalarla köylüyü ölüm halinde yere sermişlerdir. Kargaşa sırasında civardaki evlerden yetişen birkaç şahıs da aynı akibete uğramıştır. Daha sonra 400-500 haneyi aşkın olan köy halkı ayaklanmış, mesele Şeyh Eşref'e aksetmiştir. Halkın namazgâha akın etmesini gören jandarmalar bu sefer de tüfeklere

60 Karabekir, *a.g.e.*, s. 453.

61 *TBMM Albümü 1920-2010*, I. Cilt, 1920-1950, 2. Baskı, Haziran 2010, s. 97.

62 Ömer Faruk Lermioğlu, *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*, Sebil Yayınevi, İstanbul 2007, s. 88, 89.

63 Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 89.

sarılarak yapılan taş mihrabı siper alıp köylüye ateş açmışlar ve bu yüzden 5-6 kişi yaralanmıştır. Bu faciayı gören Şeyh Eşref ahaliyi geri çekerek köyde silahlı olan 20 adamı ayırıp her taraftan askerlerin etrafını sardıktan sonra teslim olmaları için müritlerinden birini bunlara göndermiştir. Askerler de ateş edip müridi öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Şeyh Eşref halka dönerek “Bunların kanı helaldir öldürün” demiştir. Silahlı olan adamlar da askerlere silahla karşılık verince iki jandarma ölmüş, ikisi de yaralanmıştır. Bunun üzerine askerler teslim olmuşlardır. Gerek yaralı ve gerekse sağlam jandarmaların ifadesinden bu olayın yegâne sebebi çavuş olduğu anlaşıldığından köy içerisinde çavuş da halk tarafından parçalanmıştır. Bu suretle iş büyümüş çığırından çıkmıştır.⁶⁴

Nahiye müdürü hemen merkezi terk ederek 2,5 saat mesafede bulunan Bayburt merkeze gidip kaymakama durumu izah etmiştir. Hazırlanan bir jandarma müfrezesi nahiye merkezine gönderilmiş ve köylüler başlarına geleceği bildiklerinden bu müfrezeyi gayet sakin bir şekilde karşılayarak aralarına girip birden bire her nefere 3-4 kişi saldırarak subayları da dâhil olduğu halde bunları tevkif etmişler ve silahlarını almışlardır. Arkada kalan bir nefer bu hali görünce köyden kaçarak durumu kaza merkezine bildirmiştir. Kaymakam bu durumu acilen Erzurum vilayetine bildirerek tedbirlerin alınmasını istemiş ve aynı zamanda Bayburt müftüsüyle eşraftan 2 kişiyi heyet-i nasiha adıyla göndermiştir. Bu heyet Hart'a gidip Şeyh Eşref ile görüşmüştür. Galeyana gelen şeyh “Din ve namus ayaklar altına alındı artık bu mezalime tahammülümüz kalmadı. Ben büyük temizlik yapmaya karar verdim. Siz de benim misafirim olarak burada kalacaksınız.” diyerek civar köylere adamlar çıkararak bütün müritlerini silahlı olarak cihat için davet etmiştir. Kaymakam ise nasihat heyetinin daha önce giden müfrezeye gibi tevkif edildiğini ve çevre köylerden Hart'a çok sayıda insanın toplandığını Erzurum vilayetine bildirmiştir. Erzurum valisi, Erzurum müftüsüyle Fırka Kumandanı Vekili Rüştü Bey'i bir heyetle Bayburt'a sevk etmiştir. Aynı zamanda Sürmene'de bulunan Nizamiye Taburunun yakınlığı dolayısıyla Hart nahiyesine hareketi emredilmiştir. Bu tabur az mevcuduyla hareket ve dağdaki handa geceliyorken her tarafta duyulan bu olay cahil ve mutaassıp olan halkı ayaklandırmıştır. Of ve Sürmene tarafından çatışmaya iştirak etmek için gelen 500-600 silahlı kişi dağdaki handa gafil bir surette yatan askere baskın vererek birçok kayba sebebiyet verdikleri gibi Hart'ta da büyük bir kuvvet toplanmıştır. İş artık barış yoluyla halledilemeyecek hale geldiğinden yani kuvvete başvurma mecburiyeti olduğundan Erzurum'dan kamyonlarla bölgeye intikal ettirilen alay ve topçu birlikleri nahiyenin üç tarafını abluka altına alarak hemen teslim olmasını Şeyh Eşref'e bildirmiştir. Buna karşılık Şeyh Eşref de müritlerini tertip edip bayrak çekerek ateşe başlamış ve topçunun şiddetli baraj ateşi karşısında bir şarapnel parçasıyla ölmüştür. Şeyh Eşref'in ölmesi müritlerinin gayretini kesmiş ve şeyhten beklenen keramet zuhur etmediğinden müritlerin her biri

dağ yolunu kullanarak bir tarafa kaçmaya başlamıştır. Bir jandarma çavuşunun rezaletiyle daha henüz harpten çıkmış bir milletin yüzlerce evladı bu faciaya kurban gitmiştir. Bu hareket dolayısıyla İngiliz heyetini bir plan dâhilinde Gümüşhane’de tutmaya mecburiyet hâsıl olmuştur.⁶⁵

Kâzım Karabekir Paşa Kadırbeyoğlu Zeki Bey’e gönderdiği telgrafla Hart hadisesindeki tavrından dolayı teşekkür etmiştir. Telgraf şöyledir:

Gümüşhane Mebusu Zeki,

Hart Hadisesi münasebetiyle İngiliz heyetinin nezdinde üç gün alıkonması bu kere dahi İstanbul’dan mürettep Fevzi Paşa riyasetindeki nasih heyete karşı aldığınız tedbir-i vatanperveraneden sizi tebrik ve gözlerinizden öperim.

K. K. Kazım Karabekir⁶⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerine Göre Hart Olayı

Bayburt’ta ortaya çıkan Şeyh Eşref meselesinden dolayı mahkûm olan 13 şahsın cezalarının kalan kısmının affına dair kanun layihası ve adliye ve dâhiliye encümenleri mazbataları ve Sürmene kazasının Vizan karyesinden Yakupoğlu Ali ve arkadaşlarının aflarına dair dilekçeleriyle dâhiliye encümeninin mazbataları 20 Ekim 1337/1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin gündemine getirilmiş ve bu mesele mecliste tartışılmıştır.⁶⁷

Suçluların affıyla ilgili olarak Bakanlar Kurulu’nun 26.4.1337/1921 tarihli toplantısında kabul edilen kanun layihası ve suçluların isim listesi Adalet Bakanlığı’nın 7.3.1337/1921 tarihli umuru cezaiye müdüriyeti 1813/444 sayılı tezkeresi ve Erzurum Valiliği’nin 29.1.1337/1921 tarih ve 9895/72 sayılı tahrirat sureti Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kuruluna sunulmuş ve konuyla ilgili görüşme açılmıştır.⁶⁸

Erzurum Valiliği’nin Adalet Bakanlığı’na o günkü adıyla Adliye Vekâletine gönderdiği yazıda isimleri yazılı olan 13 kişinin adil ve kanuni bir şekilde tutuklanmadıklarını ve masumiyetlerinden bahsettikleri belirtilerek bunların erbab-ı diyanetten oldukları ve hapisanedeki hayatlarının da namuskârane olduğu bildirilmiştir. Kişilerin Bayezid’e nakledilerek orada divan-ı harb-i örfide yargılanmasının kanuna muhalif olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Şeyh Eşref’in öldüğü, avanesinden birkaç kişinin idama mahkûm edildiği ve asıl suçluların birçoğunun affedildiği bildirilmiştir. Olayın mevzi bir olay olduğuna dikkat çekilerek adı geçen kişilerin de affedilmesi istenmiştir.⁶⁹

65 Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 91, 92.

66 Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 93.

67 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 192.

68 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 192.

69 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 192, 193.

Erzurum Valiliği'nin bu yazısına istinaden Adalet Bakanlığı da 7 Mart 1337/1921 tarihli bir yazıyı icra vekilleri heyet-i riyasetine göndererek yine adı geçen şahısların hapis hanelerindeki hallerinin iyiliğine işaret ederek valilikten gelen yazı doğrultusunda aflarının uygun olacağını talep etmiştir.⁷⁰

İlgililerin affına dair kanun şu şekilde hazırlanmıştır:

Madde 1: Geçen sene Bayburt'un Hart karyesinde tahaddüs eden Şeyh Eşref meselesinden dolayı onar seneye mahkûm olup el-yevm Erzurum hapisanesinde mahpus bulunan esamisi merbut cetvelde muharrer 13 şahsın hukuk-ı şahsiye baki kalmak üzere müddet-i bakiye-yi mahkûmiyetleri affedilmiştir.

Madde 2: İşbu kanunun icrasına adliye vekili memurdur.

26 Nisan 1337

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Milli Müdafaa Vekili Fevzi
Adliye Vekâleti Vekili Mehmet
Hariciye Vekili Bekir Sami
Nafia Vekili Namına Mahmut Celal
Maarif Vekili Hamdullah Suphi
Şeriyeye Vekili Fehmi
Dâhiliye Vekili Mehmet Ata
Maliye Vekili Ferit
İktisat Vekili Mahmut Celal
Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Doktor Refik
Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Vekâleti Vekili Fevzi
Söz konusu kanunda adı geçen ve affı istenen isimler ise şunlardır:
Bayburtlu Eba Müslimoğlu Şükrü
Sürmene'nin Gurgur Karyesinden Ahmetoğlu Eyüp
Sürmene'nin Kahora Karyesinden Hasanoğlu Rıza
Bayburt'un Ostık Karyesinden Mehmetoğlu Safer
Bayburt'un Sendeni Karyesinden Dursunoğlu Hafız Rıdvan
Asuri Karyesinden İbrahimoğlu Recep
Bayburt'un Tuzcuzade Mahallesinden Yusufoğlu Mehmet
Bayburt'un Han nahiyesinden Hasanoğlu Hacı Osman
Of Kazasının Fedahor Karyesinden Mehmetoğlu Yakup
Gümüşhane'nin Örenler Karyesinden Hacıoğlu Yusuf
Gümüşhane'nin Örenler Karyesinden Hacıoğlu Hüseyin
Bayburt'un Ostık Karyesinden Alioğlu Şükrü
Han Nahiyesinden İdrisoğlu Ali Çavuş⁷¹

70 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 193.

71 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 192, 193; BCA, 30.18.1.1.3.18.7. (Orijinal metin Ek 3'tedir.)

Sonuçta dâhiliye encümeninin ve adliye encümeninin olumlu görüş belirtmesiyle ilgili kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülerek kabul edilmiştir. Bu görüşmelerde konuyla ilgili söz alan milletvekillerinin olay hakkındaki düşünceleri farklıdır.

Mesela Kars Milletvekili Cavit Bey'e göre Hart hadisesi kumandanın işi vaktiyle idare edememesi yüzünden ortaya çıkmıştır. İsyanlılar etraf köylerden toplanmışlar, Bayburt ve civarında askeri esir etmişler, subayları tevkif etmişler, askeri dövmüşler, tüfeklerini almışlardır. İş sulh yoluyla halletmek için teşebbüs eden kumandanlara ret cevabı vermişler, "Sizin nesliniz bozuktur, dininiz yoktur" demişlerdir. Hatta Fırka Kumandanı Rüştü Paşa'nın yazdığı mektuba karşı "Sen İslam neslinden değilsin" diye cevap vermişlerdir. Neticede işi sulh yoluyla halletmek imkânı kalmadığından asilerin elinde esir bulunan askerle subayları kurtaralım diye daha büyük miktarda kuvvet sevk etmek mecburiyeti hâsıl olmuştur. O kuvvet de meseleyi hükümetin teklif ettiği kanun dairesinde halletmek istemiş, asiler yine kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine asker köyü uzaktan sarmış, havadan birkaç top mermisi atmıştır. Asiler yine sulhu kabul etmemiş, bilfiil ateşle askere karşı mukabele etmişlerdir. Askerin attığı mermiler Şeyh Eşref denilen mehdinin bulunduğu yere isabet etmiştir. Kendisi ölmüş, yakınında bulunan akrabasından kızı, çocuğu varmış, onlar da ölmüştür. Neticede o adam öldükten sonra avanesinden bazıları biz hata ettik demişler, kimi kaçmış, kimi dağlarda dolaşmıştır. Nihayet bunlardan 100 ya da 80 kadarı Bayezid'e gönderilmiştir. Divan-ı harp hiçbir etkide kalmaksızın kararını vermiştir. Bunların içinden kaçanlar olmuştur. Kaçanlar gider gitmez köylerinde yine aynı şekilde hükümete karşı sorun çıkarmışlardır. Hükümet bunların önünü almak ve yakalamak için birtakım müfrezeler sevk etmiştir. Bütün Anadolu içerisinde Müslüman olan yalnız bir Hart ile Hart'ın başında bulunan 4 köy müdür ki diğerlerini kâfir ilan ederek cihada kalkmışlardır? Bu adamlar çıktıktan sonra yarın başka bir şekilde cereyana kapılabilirler. O havalide yeni bir isyana kalkışabilirler. Bu mesele iyi tetkik edilmelidir. Merhamet ve hamiyet ile beraat ya da tahliye kararı verirsek ihtimal ki yanlış hüküm vermiş oluruz.⁷²

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konu görüşülürken Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey de görüş belirtmiştir. Ona göre Şeyh Eşref ilmi ve fazlı ile temayüz etmiş bir insandır. Bu zat hükümetin bazı icraatlarından müteessirdir. Köyde bir gün nahiy müdürünün veya akrabasının düğünü olmuştur. Caminin kilimlerini çıkarmışlar, üzerinde kadın oynatmak, içki içmek gibi hakarete bulunmuşlardır. Bu hal şeyhin taassubuna dokunmuştur. Şeyh bunu önlemeye çalışmıştır ancak mesele büyümüştür. Şeyh Eşref mehdiyim diyecek kadar budala bir insan değildir. Etrafındaki insanlar da ona Allah veya Peygamber vasfı yakıştıracak kadar aptal değildirler. Hükümet kendi icraatındaki isabetsizliği bastırmak için olaya bu şekli vermiştir. Şeyh, hükümetin icraatlarını beğen-

72 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 194, 195.

memiş askerlerin böyle topla tüfekte köyüne gelmesinden müteessir olmuştur. Bilahare içlerinden biri kurşun atmış ve Nuri Bey maalesef şehit olmuştur. Şeyh kendisini öldüreceklerinden endişe ederek çağrılarını kabul etmemiştir. Gümüşhane'den üç tabur gönderilmiş ve bu üç tabur esir edilmiştir. Üç taburu bir avuç insan esir almıştır. Gümüşhane'den bir tabur ve bir miralay daha gelmiş ve onları da esir etmişlerdir. Subayları, askerleri beslemişler, kimseye bir tokat vurmamışlardır. Sonradan askerleri de bırakmışlardır. Nizamiye askeri üzerlerine gidince şeyh taarruz etmiştir. Bir adam, başında 50-60 müridi var. Buna harekât-ı askeriye yapıldığı halde orada maalesef askerden epeyce bir miktar ölmüştür. 1-2 subay, 70-80 kadar asker şehit edilmiştir. İşin başlangıcı bir idaresizliktir. Sonra şeyh efendi müritleriyle harp ederken 2 top atılıyor, birisi şeyhe isabet ediyor, mesele bitiyor, Allah ötekilere acıyor.⁷³

Adliyeciler iyi bilir ki cürüm mahallidir, çünkü yanında 50-60 kişi vardı. Ama buradan 30-80 kişi Bayezid'e gönderilmişti. Bayburt'ta cürüm vuku buluyor, bu adamlar bilahare Bayezid'e divan-ı harbe gönderiliyor. Orada tahkikat yapılıyor. İdam hükümlerini kim tasdik etmiştir? Bunu tarih soracaktır. Bu insanlardan bir kısmı bila-tasdik idam edilmiştir. Bu zavallılar 50-60 kişi iken 19 kişiye inmiştir. Kimisi ölmüş kimisi de Erzurum'da mahkûm olarak yatıyorlar. Niçin mahkûm olduklarını bilmiyorlar. Bunun için, şeyhe duyulan hürmeti etkisiz kılmak amacıyla hükümetin idaresinden şikâyetçymişler diyerek onun mehdilik ve peygamberlik iddiasında bulunduğu söylenmiştir. Orada bir subay demiş ki "Onların arasına birisi geliyor. Benim kalbimi dinliyor. Diyor ki senin kalbin ben Ebubekir'im diyor." Bu gibi şekiller verilmiş. Çocukça şekiller. Neyse bunun aslı esası yoktur. Bu insanların mahkûmiyetinin devam etmesi uygun değildir. Bunları mahkûm etmeye hiç hakkınız yoktur.⁷⁴

Kırşehir Mebusu Müfit Bey de konu ile ilgili görüş bildiren mebuslardan biri olmuştur. Ona göre hükümet tarafından bu adamlar hakkında yapılan muamele, verilen hüküm, hapishanede geçirdikleri hayat ve kendilerinin şimdiki kadar gösterdikleri doğruluk nokta-i nazarından haklarında af reva görülmektedir. Burada zulüm olmuştur, olmamıştır demeye lüzum yoktur. Bu adamlar hakkında hükümetin vermiş olduğu karar da adil ve hakka uygundur. Heyet-i celile de daima adil ve haktan ayrılmaz. Dolayısıyla aflatın kabul etmek gerekir.⁷⁵

Bu görüşlerin belirtilmesinden sonra kanun layihası oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁷⁶

Yine aynı şekilde Şeyh Eşref isyanına katılmış olan Sürmene kazasının Vizna karyesinden Yakupoğlu Ali ve arkadaşlarının affına dair dilekçe ve

73 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 195.

74 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 196.

75 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 196.

76 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 196, 197.

dâhiliye encümenleri mazbataları da aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunun gündemine getirilmiştir.⁷⁷

Diğer olayda olduğu gibi bu olayda da dâhiliye encümeni mazbatasını meclis genel kurulunda görüşülmüş ve adı geçen kişilerin affedilmesi sağlanmıştır. Bu görüşmeler esnasında da yine bazı milletvekilleri Şeyh Eşref hadisesiyle ilgili olarak görüş belirtmişlerdir.

Bu konu ile ilgili olarak düşüncelerini söyleyen Erzurum Milletvekili Durak Bey'e göre Bayburt'ta Hart nahiyesinde vuku bulan bu hadise o havalandırma bir iltir. Oralarda şimdiye kadar isyan edilmemiştir. Oranın halkı daima hükümete mutidirler. Şimdiye kadar bu insanlar hükümetin emri hilafına bir şey yapmamışlardır. Şimdiye kadar orada ne kimse isyan etmiş ne de kimse hükümete karşı gelmemiş ve ne de bundan sonra olma ihtimali mevcuttur. Adı geçenleri affederek bu meseleyi kapatmak gerekir.⁷⁸

Bu görüşmeler esnasında Mustafa Kemal söz alarak şunları söylemiştir: "Hal-i firarda buldukları zamanlarda bir cürüm ika' etmedikleri ne ile ma-lumdur? Bir kere bu cihet Adliye Vekâletince tahkik edilmelidir."⁷⁹ Atatürk bu açıklamalarıyla söz konusu kişilerin affına karşı olduğunu ima etmiştir. Konuyla ilgili detaylı bir açıklama yapmadığı görülmektedir.

Görüşmeler tamamlandıktan sonra Erzurum mebusları Hüseyin Avni ve Durak beylerin teklifleri doğrultusunda Şeyh Eşref meselesinde alakadar olanların affına dair şöyle bir kanun çıkmıştır:

Madde 1: Geçen sene Bayburt'un Hart karyesinde tahaddüs eden Şeyh Eşref meselesinde alakadar olanların cümlesi hukuku şahsiye baki kalmak üzere affedilmişlerdir.⁸⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Şeyh Eşref hadisesine katılan kişilerin affedilmesi Atatürk gibi Kâzım Karabekir Paşa'yı da üzümüştür. Kâzım Karabekir Paşa konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Hart hadisesinden dolayı hükümlüler idare-yi örfiye mıntıkası olan Bayburt divan-ı harbine verildi. Bunlardan birkaçı fail-i asli olarak idama mahkûm edildiler. Muhtelif cezalarla hükmolunan birçok tutuklu Ankara Meclis-i Millisi tarafından affolundular. 18 Mehmetçüğimizin şehit olması 3 subay ve 43 neferden ekserisinin kolsuz ayaksız kalmasıyla bu affın vak'anın tehlikeli mahiyetinin izahıyla itirazın kaile alınmadığı şark kıtaatına bu af pek fena tesir yapmıştır."⁸¹

77 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 197.

78 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 198.

79 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 198.

80 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1, s. 199.

81 Karabekir, a.g.e., s. 451.

Geri

Sonuç

Bayburt hadisesi Milli Mücadele dönemindeki diğer ayaklanmalarla benzerlik göstermekle beraber onlardan ayrıldığı bazı noktalar da vardır. Bu ayaklanma doğrudan Milli Mücadele'ye karşı başlamamış ama onu baltalamaya yönelik bir harekât olarak gelişmiştir. Çünkü şeyhin tutum ve davranışlarının I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemlerde başlaması, halife olan padişahı hedef alması bunu göstermektedir. Söz konusu faaliyetler mevcut otoriteye karşı bir başkaldırıdan ziyade Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında çeşitli bölgelerde oluşan iktidar boşluğundan doğmuş bir hareket olarak da değerlendirilebilir. Söz konusu olayın dini bir kılıf içerisinde takdim edilmesi de Şeyh Eşref'in şahsi hırslarının ve kararsızlığının göstergesidir. Şeyhin İslam âlemini kendisine bağlayacağı, yedi düvel başkanını Hart'a huzuruna toplayacağını, dünyayı ıslah edeceğini belirtmesi hadisenin hedeflerini ve o amaca ulaşmak için neler yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. Her ne kadar elindeki imkânlar göre varmak istediği hedef arasındaki uçurum, Şeyh Eşref'in hayalperest birisi olduğunu akla getirmekteseyse de onun cahil halk kitlelerine yönelttiği propaganda ve yaptığı işler sıradan birisi olmadığını da göstermektedir.⁸²

Erzurum ve çevresinde İngilizlerin de kıskırtmasıyla Milli Mücadele aleyhinde bazı isyanlar meydana gelmiştir. Kâzım Karabekir'in Sivas'a gitmesini fırsat bilen Şeyh Eşref ve adamları aleyhte faaliyet göstermeye başlamışlardır. Kâzım Karabekir Sivas'tan döner dönmez bu isyanı bastırılmış ve Milli Mücadele aleyhindeki bu faaliyetleri engellemiştir.⁸³

26 Ekim 1919'da başlayıp 24 Aralık 1919'da silahla bastırılan Şeyh Eşref ayaklanması bölge halkından itibar görmemiştir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bu durum bölge halkının o dönemde de çoğunlukla okuryazar olması ve sahip olduğu yüksek kültür seviyesiyle alakalıdır.⁸⁴ Şeyhin etrafına toplayabildiği 400-500 kişilik grup bölgenin tamamı dikkate alındığında fazla önem arz etmez. Zira şeyhin etrafında toplananların büyük bir kısmının bölgede eşkıyalık faaliyetinde bulunan kişiler olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu ayaklanmayı bölge halkının tamamına mal etmek mümkün değildir.

Hıristiyan din adamları, Ermeni ve Rum papazları, kendi milli emelleri için politika yaparlarken, Pontus ideali için Rum ve Yunan asıllı papazlar birlikte çalışırken, Şeyh Eşref'in din kisvesi altında kendisini şeyh, mehdi hatta peygamber gibi gösterip milli birlik ve beraberliğe ters düşen bir girişimde bulunması ilginç bir gelişmedir.

82 Şen, *a.g.b.*, s. 116.

83 Leyla Kaplan, "Kazım Karabekir Paşa (1882-1948)", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı*, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara 1994, s. 96.

84 Şen, *a.g.b.*, s. 117.

Günümüzde bazı yazarlar Şeyh Eşref'i suçsuz görmekte ve devletin olaydan dolayı özür dilemesi gerektiğini iddia etmektedirler. Hatta bu düşüncede olanlar bugün Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve o dönemde bölgede oluşturulan tahkik heyetinin raporunu yanlış yorumlayarak rapora rağmen askeri harekâta başvurulduğunu dile getirmektedirler. Oysa yukarıda yer verilen 17.12.1919 tarihli ve Darü'l-Ahkâm Azasından Mustafa Tevfik, Mahkeme-i Temyiz Azasından Aziz İlhami ve Ferik Fevzi tarafından imzalanan raporda şeyhin kendisiyle görüşmeye giden Merkez Kadısı Hurşit Efendi'yi rehin aldığı ve tutukladığı belirtilmektedir. Şeyhin tam akıllı biri olmadığı, meczup ve mecnunane hareketlerde bulunduğu ifade edilmektedir. Bölgedeki idarecilerin yardım çağırması basiretsizlik olarak nitelendirilmektedir. Olaya müdahale eden askerlerin basiretsizliğine dikkat çekilmektedir. Şeyh ve adamlarının nefsi müdafaada buldukları yazılmaktadır. Şeyh ve adamlarının siyasi bir amacının olmadığı vurgulanırken şeyhe verilecek teminatın ecnebiler tarafından onaylamasını istediği söylenerek çelişkiye düşülmektedir. Şeyh ve adamlarıyla anlaşmaya varılması askeri müdahaleden kaçınılması önerilmektedir. Dolayısıyla bu rapor kendi içinde çelişkilerle dolu olup devlete karşı isyan etmiş kişi ve etrafındaki grup hakkında net ifadelerden yoksundur. Her iki tarafı da idare etmeye yönelik bir anlayışla yazılmıştır.

Olayın sebebi hakkında farklı görüşler vardır. Mesela isyanın çıkış sebebi bazılarına göre jandarmanın köy içinde bulunan namazgâhta alkol alıp kadınlarla eğlenmesidir. Bazılarına göre ise caminin kilimleri üzerinde aynı hareketin gerçekleşmiş olmasıdır. Bir başka görüşe göre de olayın sebebi jandarmanın köyde şeyhin tekkesi önünde davul çaldırması ve ulema kıyafetiyle içki içilmesidir. Ancak şeyhin 1908'den itibaren bölgede problem çıkarmakta olduğu da görülmektedir.

Bazılarına göre de şeyhin Şiilik propagandası yapması, yeni bir mezhep icat etmesi, kendini peygamber ve mehdi olarak görmesi, devlet otoritesini sarsıcı hal ve hareketlerde bulunması olayın sebebidir.

Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir başta olmak üzere devlet erkânı olaya bu gözle bakarken muhalefette olanlar ise jandarmanın işlediği suçları ön plana çıkarmaktadır.

Bir diğer görüşe göre de bu olay uzun yıllar Bayburt'un il olmasını engellemiştir. İl olduktan sonra da gelişimini etkilemiştir. Bayburt halkı arasında da olaya farklı bakanlar bulunmaktadır. Bir kısım insanlar Şeyh Eşref'i ve yaptıklarını haklı bulurken bir kısım insanlar ise ülkenin zor durumda bulunduğu karanlık günlerde Şeyh Eşref ve etrafındakilerin devlete karşı takındıkları tavı ve verdikleri zararı kabul etmemektedir.

Günümüzde Bayburt nüfusu azalan iller arasındadır. Kanaatimizce bunun sebebi Hart hadisesi değildir. Bölgenin coğrafyası, sosyoekonomik yapısı,

Görüş

iklimi, bitki örtüsü gibi çok farklı sebepler bu sonucu gündeme getirmektedir. Kaldı ki Bayburt bu alanda yalnız değildir. 2013 yılı Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre onu Edirne, Kırklareli, Kütahya, Zonguldak, Kırıkkale, Çorum, Yozgat, Amasya, Tokat, Ordu, Kilis, Tunceli, Erzurum, Muş, Bitlis, Ardahan, Kars, Ağrı ve Hakkâri gibi iller de takip etmektedir.⁸⁵

KAYNAKLAR

1- Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

BCA, 30.18.1.1.3.18.7.

BOA, DH. ŞFR. 653.42.1., 2.

_____ 653.134.1., 2., 3.

_____ 654.1.1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17.

_____ 654.16.1., 2., 3., 4., 5., 6.

_____ 654.22.1

_____ 654.67.1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15.

_____ 654.86.1., 2., 3., 4., 5., 6.

_____ 655.47.1., 2., 3., 4., 5., 6.

_____ 655.73.1., 2.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.10.1337, İ: 97, C: 1.

2- Gazeteler

Albayrak, 28 Kanun-ı Evvel 335, Sayı 56.

3- Telif Eserler, Makaleler ve Bildiriler

ATATÜRK Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

AYBARS Ergun, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1994.

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi Yayınları, 12. Baskı, Ankara 1995.

ESENGİN Kenan, *Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı*, Ankara 1969.

KAPLAN Leyla, "Kazım Karabekir Paşa (1882-1948)", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı*, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara 1994, s. 87-101.

KARABEKİR Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 1. Cilt, İstanbul Ocak 2008.

LERMİOĞLU Ömer Faruk, *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*, Sebil Yayınevi, İstanbul 2007.

85 *Yıllara Göre İl Nüfusları 2007-2013*, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 05.02.2014).

SARIHAN Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

ŞEN Hasan, "Şeyh Eşref Ayaklanması ve Gümüşhane", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara 1991, s. 113-117.

TANSEL Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 2. Cilt, İstanbul, 1991.

T.B.M.M. Albümü 1920-2010, I. Cilt, 1920-1950, 2. Baskı, Haziran 2010.

4- Elektronik Kaynaklar

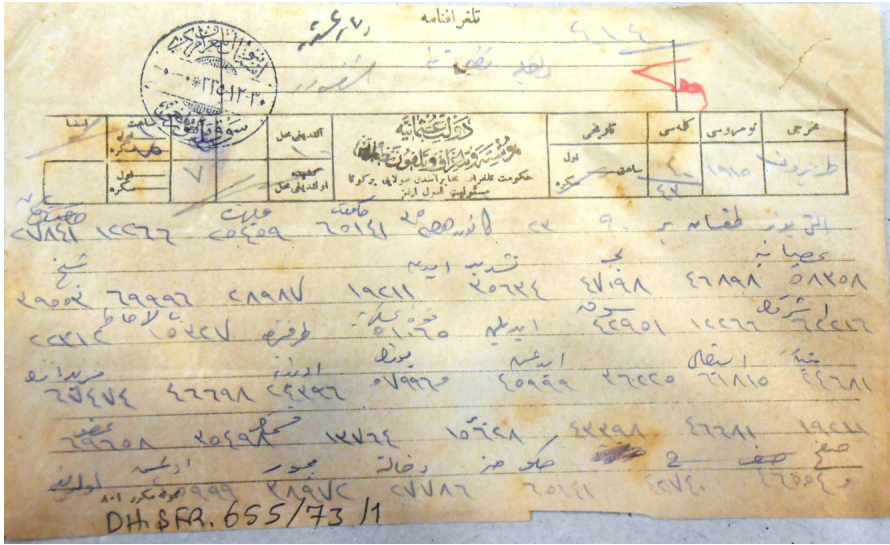
ATMACA Süleyman, "Hart İsyanı / Şeyh Eşref Olayının İç Yüzü", <http://lazarifoglu.blogcu.com/hart-isyani-seyh-esref-olayinin-ic-yuzu-suleymanatmaca/11929434> (Erişim Tarihi: 18.04.2014).

Yıllara Göre İl Nüfusları 2007-2013, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 05.02.2014.)

<http://gaybihaberleri.blogspot.com.tr/2013/02/muhyiddin-i-arabi.html> (Erişim Tarihi: 18.04.2014).

Ekler

Ek 1:

Şifreli telgraf örneği⁸⁶

Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908)

The Macedonian Question in Ottoman-Russian Relations (1885-1908)

Sevilya ASLANOVA SAYLAK

Öz

Tarih boyunca Balkan yarımadasındaki stratejik konumu nedeni ile dikkatleri üzerine çeken Makedonya bölgesi hem Büyük Güçlerin hemde Balkan devletlerinin ilgi odağı olmuştur. Osmanlı egemenliğinin Balkanlarda giderek zayıflamaya yüz tuttuğu bir dönemde Büyük Güçler bölgede çeşitli arayışlar içine girmişlerdir. Çarlık yönetimi, Doğu Sorunu'nun bir parçası olarak addettiği Makedonya Sorunu'nda bölgede statükoyu koruma temel düşüncesi ile hareket etmiş ve Osmanlı Devleti üzerinde her hangi bir Büyük Gücün öne çıkmasını engellemek için yoğun çaba sarfetmiştir. Makedonya vilayetlerinde yaşanan asayişsizlik karşısında Avusturya-Macaristan ile işbirliği halinde hareket eden Çarlık yönetimi, Osmanlı yönetimine endişelerini bildirmiş ve gerekli tedbirleri alıp bölgede islahat sürecini başlatmasını talep etmiştir. Diğer yandan Rusya'nın bölgedeki temsilcileri Balkan devletleri ve komite liderlerine yaptıkları çağrılarında Makedonya'da durumu daha fazla karıştırmamaları hususunda uyarılarda bulunmuştur. Görüldüğü üzere, Balkan Slavlarının geleneksel hamisi olan Rusya bu dönemde daha ziyade kendi çıkarlarını göz önünde bulundurmaya özen göstermiştir. Rusya, islahatların uygulanması konusunda çok ısrarcı bir tutum sergilemiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin hükümlerine hakikaten hâle getirmemeye çalışmıştır. Bu dönemde Rusya Büyük Güç olma statüsünü güçlükle koruyabilmiş ve Osmanlı Devleti ile ilgili politikalarında sürekli bir müttefik arayışı içinde olmuştur. Rusya'nın Uzakdoğu'daki sorunları ve kendi sınırları içerisindeki devrimci hareketleri korkusu Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde böyle bir strateji belirlemede etkili olmuştur. Bu çalışmada Türkçe ve Rusça kaynaklardan yola çıkılarak Çarlık Rusyası'nın Makedonya Sorunu kapsamında uyguladığı siyaset incelenmiştir. 19 yüzyılın sonundan itibaren Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilgili siyasetinde meydana gelen köklü dönüşümlerin sebepleri anlatılmıştır. Araştırma sonunda Makedonya Sorunu konusunda hem Rusça hem de Türkçe kaynaklar kullanılarak konunun çok yönlü değerlendirilebileceği ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Makedonya Sorunu, Osmanlı Devleti, Rusya, İ.A.Zinovyev, islahat.

Abstract

Throughout the history, due to its strategic location in the Balkan Peninsula, Macedonia region became the center of attention of both the Great Powers and the Balkan states. Since the nineteenth century, the Great Powers embarked on a quest to take over the Balkans as the time Ottoman rule in the Balkans was weakening. Tsarist Russia viewed the Macedonian problem as a part of the Eastern Question and positioned itself to protect the status-quo in the region so that no other major power succeeds the

* Makalenin Geliş Tarihi: 07.03.2016, Kabul Tarihi: 01.11.2016

** Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Doktora Programı,
E-posta: sevilyaaslan@hotmail.com

Görüş

Akademik
Bakış

107

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Ottoman Empire in the region. While cooperating with Austria-Hungary for unrests in the Macedonian provinces, the Tsardom passed its concerns to the Ottoman Empire and demanded the Ottomans to take initiative reforms. In addition, the Russia's representatives in the region warned the Balkan states and committee leaders not to make the situation worse. As expected, as the traditional guardian of the Balkan Slavs, Russia took any precaution to keep its own interest in the region. Although politically pressured the Ottomans to implement the reforms, Russia worked diligently not to interfere the sovereignty of the Ottoman Empire. In the late nineteenth and the early twentieth century, Russia barely kept its status as a Great Power and was always in search of an alliance on the policies regarding the Ottoman Empire. Russia's problems in the Far East and fear of the reformist movements within its borders influenced Russia to form this kind of strategy on relations with the Ottoman Empire. This paper analyzes the Tsarist Russia's policies on the Macedonian Problem in light of Turkish and Russian sources and elaborates on the causes of radical changes in the Russian policy toward the Ottoman Empire. In the end, this paper presents that Macedonian Problem can be analyzed from multi-perspectives by using Russian and Turkish sources.

Keywords: *Macedonian Question, Ottoman Empire, Russia, İ.A.Zinovyev, reform.*

Giriş

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı egemenliğindeki Balkan halklarının bağımsızlık mücadelesi hız kazanmıştı. Bu çerçevede Panslavizm'in çok önemli bir etken olduğunu belirtmek gerekir. Panslavizm akımı 1870–1912 döneminde Rusya'nın Balkan politikasının belirlenmesinde etkili bir unsur haline gelmişti.

1870'lerin başında Osmanlı Devleti'nin tümünü pençesine alan kötü yönetim ve ekonomik sorunlar Balkanlar'daki huzursuzluğun daha da büyümesine neden olmuştu.¹ Bilindiği üzere, 1875 yılında Doğu Sorunu yeniden alevlenmişti. Avrupa devletlerinin müdahalelerine rağmen, Osmanlı Devleti Hristiyanlarla meskün vilayetlerinde reform sürecine hız vermemişti. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da çıkan ayaklanmalar Osmanlı yönetimi tarafından bastırılınca, Rusya'daki gizli Slav komiteleri, Osmanlı Devleti'ne karşı kararlı bir biçimde harekete geçilmesi için hükümet üzerinde baskı yapmaya başlamışlardı.² Böylece, Osmanlı Devleti'nin Avrupa vilayetlerindeki Güney Slav halklarının gittikçe hız kazanan bağımsızlık mücadelesi son dönem Osmanlı – Rus ilişkilerine de damgasını vurmuştu. Bu dönemde Rusya'nın Balkan politikası üç ana eksen etrafında dönüyordu: Rusya'nın Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri, diğer Büyük Güçlerle ve özellikle de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile olan münasebetleri ve Balkan devletleri ile olan ilişkileri. Rusya'nın Balkan politikasında meydana gelen değişiklikler büyük ölçüde uluslararası konjunktörde yaşanan gelişmelerle yakından ilgili idi.³ 1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti, İstanbul kapısına dayanan Rus kuvvetle-

1 Mattehew S. Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.195.

2 M.N. Zuyev, *İstoriya Rossii*, Vısşee Obrazovaniye, Moskva 2005, ss. 256–257.

3 İ.S Rıbaçonok, "Politika Rossii na Balkanah na rubeje 19-20 vv. Tseli, Zadaçi, Metodi", *Trudi Instituta Rossiyskoy İstori RAN*, XX/9, Ocak 2010, s. 393-394.

riyle Ayastefanos Antlaşması'nı⁴ imzalamak zorunda kalmıştı.⁵ Ayastefanos Antlaşması'nın Avrupa barışına tehdit getiren unsurları Berlin Kongresi'nde ayrıntılı bir biçimde gözden geçirilmiş ve Berlin Antlaşması ile önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Rusya'nın hâmilîği altında yaratılan Büyük Bulgaristan Kuzey Balkanlarla sınırlandırılmış ve bölgenin üçte ikisi tekrardan Sultan'ın askeri ve siyasi hegemonyası altına girmişti.⁶ Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin elinde kalan son Balkan toprakları üzerinde kıyasıya bir mücadele yaşanmıştı. Makedonya denilen topraklarda Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan gibi küçük Balkan devletleri hak iddia etmişlerdi.⁷ 1885 yılında Doğu Rumeli'nin Bulgar Prensiği ile birleştiği ilan edilmişti. Bundan sonra Makedonya'daki Bulgar tarafının sloganı, "Avtonomna Makedonija" (özerk Makedonya) olmuştu. Berlin Antlaşması'nın kararlarına rağmen Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesi, Balkanlarda büyük bir uluslararası krize sebep olmuştu. Batılı güçler bu "fait accompli"yi (oldu bitti) az çok kınamakla, Rusya Bulgar Birliği'ni tanımayı özellikle sertçe reddetmişti. Bu dönemde Rusya, Bulgar birliğini tanımaya hazır değildi. Çünkü, bununla aslında Avusturya dostu ve Batı taraftarı olarak bilinen Prens Alexander Battenberg'in hanedan çıkarlarına yardım edilmiş oluyordu.⁸

Osmanlı Devleti'nin Avrupa vilayetlerinde (Makedonya ve Edirne) 19. yüzyılın sonlarında, bir Bulgar bağımsızlık mücadelesine katılmak üzere Slav nüfusu harekete geçirmek için gizli devrim komiteleri kurulmuştu. Fakat, Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu ileri süren Yunan ve Sırp milliyetçileri Bulgarların bu çabalarına hemen karşı çıkmışlardı. Burada Avrupa barışını tehdit eden bir kriz ortaya çıkmıştı. "Makedonya Sorunu" böylece Doğu Sorunu'nun bir parçasını oluşturmuştu.⁹

Merkez bürosu Sofya'da olan ayrılıkçı Bulgar hareketine ek olarak 1893'te merkez bürosu Selanik'te olan IMRO (Makedonya Devrimci İç Örgütü) kurulmuştu. IMRO temel hedefinin bir "Balkan Federasyonu" içerisinde özerklik sağlamak olduğunu resmen açıklamış ve kendini Bulgar Hükümetine adanmış reddetmişti.¹⁰

4 Rus yönetimi için Ayastefanos Antlaşması'nın 2 amacı bulunmaktaydı. ilki, savaştaki askeri kazançlarının bir antlaşma ile onaylanması, ikincisi ise Osmanlı yönetiminin Balkanlar'daki yeni statüko için Rusya'nın önerilerini kabul etmesi idi. Bunların gerçekleşmesi için Rusya, ilk baştan itibaren Avrupa devletlerinin desteğini almak istemekteydi. Diğer Avrupa devletleri ise, genel bir kongre toplanması ve Ayastefanos Antlaşması'nın tüm maddelerinin gözden geçirilip, yeniden düzenlenmesi için baskı yapmaktaydılar. Bkz., Gül Tokay, "Ayastefanos'tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu (Mart-Temmuz 1878)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.193.

5 Zuyev, *a.g.e.*, s. 257

6 *A.g.m.*, s. 200.

7 Hale Şıvgın, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", *Gazi Akademik Bakış*, VI /11, Kış 2012, s. 2.

8 Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 122.

9 Adanır, *a.g.e.*, s. 1.

10 Tokay, *a.g.e.*, s.37.

Balkanlar üzerinde önemli hesapları olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya'nın Berlin Antlaşması sonrasında en önemli hedefleri ise mevcut statükoyu korumaktı.¹¹ Rusya'nın Balkan politikasının temel amacı, Balkan Slavlarının ulus-devlet olmalarını sağlamak ve bölgede üstünlüğü ele geçirmektir. Rusya'daki Panslavist çevreler ve kamuoyu Balkan Slavlarını maddi ve manevi açıdan desteklemek amacıyla geniş bir propaganda hareketi başlatmışlardır.¹² Rus subayları ordudan istifa etmeye başlamış ve gönüllü olarak Sırp ordularına katılmıştır. Rusya'daki Panslavist çevreler Slavların bağımsızlığı için mücadele etmenin tam zamanı geldiğine inanmıştır.¹³ St.Petersburg'daki Makedon Bilim – Edebiyat Dostluk Derneği (1902-1917) ise Makedonların en önemli milli kültür enstitüsü olmuştur.¹⁴

Rusya'nın Balkan Politikasının Dönüşümü

Büyük Güçlerin çıkarları Makedonya Sorunu'nda belirgin bir ağırlık oluşturuyordu. Tunalı Hilmi, dünyayı fethetme politikası güden ve özellikle Balkanlar'ı da kendi egemenliği altına almak isteyen Rusya'yı ilk sırada belirtiyordu. Rusya'nın bu politikası Makedonya Sorunu'nun ana kaynaklarından birisiydi.¹⁵ Fakat, 20. yüzyıla gelindiğinde Rusya'nın Balkanlarda izlediği politika statükonun devamı ilkesine dayanmaktaydı. Çünkü Rusya, Makedonya Krizi'nin Doğu Sorunu'nu alevlendirmesinden endişe ediyordu.¹⁶ Diğer yandan, Rus diplomasisi Osmanlı egemenliğindeki Hristiyan tebaanın haklarının koruyucusu iddiasını da ihmal etmiyor ve Hristiyanların sorunlarını çözmek amacı ile Osmanlı Devleti ile görüşmelerini sürdürüyordu. Çarlık yönetimi 1899 – 1905 yılları arasında bir yandan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile imzalanan 1897 tarihli anlaşma çerçevesinde bu devletle ilişkilerinin sağlamlaştırılmasına çalışıyor, diğer yandan ise Balkan devletlerinin iç işlerine karışmama prensibine uyuyordu.¹⁷ Yine de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile karşılaştırıldığında zayıf durumda olan ve dışlanmış bir konumda bulunan Rusya statükoyu değiştirmek için ileriye dönük bir politika geliştirmeyi göze alamamış; ancak bunun yerine, Sırpların, Karadağlıların ve Bulgarların aracılığı ile Boğazlarla ilgili çıkarlarına yardımcı olacak biçimde, Balkanlarda üstünlük kurma sevdasında olan Slavları davalarında desteklemişti.¹⁸ Rus devlet adamlarına göre Balkan

- 11 Bilgin Çelik, "Avusturya'nın Arnavutluk Politikası: Viyana'da Bir Arnavutluk Komitesi: DİA", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 1/3, Mayıs 2006, s.62.
- 12 L.S.Vasilyev, *İstoriya Vostoka*, Vıssyaya Şkola, Moskva 1994, s.5.
- 13 Zuyev, *a.g.e.*, s. 258.
- 14 Blaje Ristovski, "Dimitriy Çupovski (1878-1940) vo Makedonsvskoto Naučko-Literaturno Druparstro vo Petrograd.Prilozi Kov Proučuvaniyeto vo Makedonsko Ruskite Vrski i Razritokot na Makedonskata Naçionaluç Cuisja", *Kultura*, 1/II, Üsküp 1978, s. 122.
- 15 Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s.79
- 16 L.Komarovskiy, "Derjavı i Blijniy Vostok", *Russkaya Misl*, XX/4, Nisan 1906, s.7.
- 17 Rıbaçonok, *a.g.m.*, s. 395.
- 18 Komarovskiy, *a.g.e.*, s. 8.

devletlerinin ulusal rekabetleri, aralarındaki iç çatışmalar, az gelişmişlikleri ve nüfus azlığı nedeniyle Osmanlı Devleti ile yapacakları bir savaşta başarısızlıklarına yol açabilirdi.¹⁹

Rus diplomasisinin bu dönemde izlediği Balkan siyaseti geçmişte olduğundan büyük farklılık arz ediyordu. Çarlık yönetimi, Bab-ı Ali'ye etkisini, Bulgaristan ve Sırbistan'ın barışçı tutumlarının ödüllendirilmesi, böylece savaşın engellenmesi için kullandı. Bu politikanın Rusya'daki en önemli temsilcisi, ilk planda ülkesinin, Uzakdoğu'daki büyük ve hırslı projelerinin rahatsız edilmeden ilerletilmesini düşünen Maliye Bakanı Witte idi. Bu politikanın başarısı, Balkan meseleleri hakkında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile anlaşmanın sağlanmasına bağlıydı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya, Balkan Yarımadası'ndaki durumun mümkün olduğunca devam ettirilmesi konusunda anlaşmışlardı. Yani Makedonya Sorunu 1897 yılı sona ererken, gelişiminin yeni bir evresine girmişti. Karadağ, Sırp, Yunan, Romen ve Bulgar bağımsızlıklarının savaşarak elde edilmesinde belirleyici yardımı olan Rusya, şimdi resmen Makedonya hareketine karşı olumsuz bir tavır takınıyordu. Rus-Avusturya Antlaşması, Makedonya için özerk bir idare isteyen devrimcilerde, yüzlerine bir şamar yemiş gibi bir etki yapmış olmalıydı.²⁰

Sultan 2. Abdülhamid döneminde Rusya'ya yakınlaşma denemeleri gündeme gelmiş ve bu hususta büyük kararlılık gösterilmiştir. Fakat, buna rağmen Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emellerinden asla vazgeçmediği ve Boğazlar'ı ele geçirmek için fırsat kollayarak, baskın hazırlıklarında bulunduğu da tarihi bir gerçektir.²¹ *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin *Rusya Siyasetinin Yeni Cephesi* başlıklı makalesinde bu konuda şöyle bir ifade yer almıştı: "*Rusya'nın tarihi bir siyaseti vardır ki, bu Panslavizmdir. Türk memleketlerini istila, İslamiyet'e her vesileyle zorba, bu mesleğin belli başlı düsturlarını teşkil ederdi.*"²² Rusya'nın Osmanlı politikasının ana hedefleri 1897'de İstanbul elçisi Zinovyev'e verilen talimatta da belirtilmişti: "*Asıl amacımız Osmanlı Devleti ile ilgili politikalarımızda barışçıl bir yol izlenmesi ve Osmanlı Sultanı'nın hükümranlık haklarının desteklenmesidir. Bu çerçevede, diğer Büyük güçlerle de anlaşma sağlanması önem taşır. Herhangi bir üçüncü gücün bölgede üstünlüğü ele geçirmesine ve Boğazlar üzerinde hakimiyet kurmasına engel olmalıyız.*" Bu nedenle, Rus diplomasisi daha dikkatli bir dış politika izlemeyi uygun görmüştü. 1894-1898 yılları arasında Çarlık yönetimi Doğu Sorunu'nu dondurmak suretiyle Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemeye çalışacaktı.²³ Mart 1900 yılında Rus Dışişleri Bakanı yardımcısı Lamzdorf, Balkan politikası ile ilgili bir değerlendirmesinde Rusya'nın barışçıl bir siyaset izleyeceğinin altını çizmiş ve böyle bir siyase-

19 Ribaçonok, *a.g.m.*, s. 396.

20 Adanır, *a.g.e.*, ss.134-136.

21 Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Ülke Yayınları, İstanbul 1998, s. 18.

22 *Tasvir-i Efkâr*, 19 Kanun-ı Sani 1326.

23 Ribaçonok, *a.g.e.*, s. 394.

Görüş

Akademik
Bakış

111

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

tin Balkan devletlerinin gelişmesi açısından da önem taşıdığını belirtmişti.²⁴ Atina'ya elçi olarak atanan R.R.Rozen'e verilen 5 Ağustos 1901 tarihli talimatta ise şöyle deniliyordu: “*Rusya'nın Balkan politikasının genel seyri Sultanın hükümlerlik haklarının korunması esasına dayanmalıdır. Böylece, tehlikeyi bir süreliğine engelleyebiliriz ve Osmanlı Devleti'nin bizim için uygun olmayan bir zamanda paylaşılmasını önleyebiliriz*”.²⁵ Makedonya Sorunu'nun çözüme kavuşturulması konusunda Rus diplomasisi Osmanlı Devleti üzerinde kolektif bir baskı unsuru oluşturmak suretiyle Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerle birlikte Makedonya'nın Hristiyanlarla meskun bölgelerinde idari reform yapılması için Sultana başvuracaktı. Bu metodun başarısı Girit Sorunu'nun çözümünde de sınanmış ve bu sorunun Balkanlara sıçraması engellenmişti.²⁶

Osmanlı Devleti'nin Konuya Bakışı

Osmanlı hükümeti ise dış güçlerin müdahalesini önlemek amacıyla bir takım önlemler almıştı. Manastır ve Kosova'da ıslahatın uygulanmasını teftiş etmek üzere görevlendirilen Ferik Saadettin Paşa'nın hazırladığı layiha Meclisi Vükela'da tartışılarak kabul edilmişti. Ferik Saadettin Paşa ıslahat çalışmalarına musalaha-i dem komisyonu kurarak başladı. 21 Nisan 1898 tarihinde bölgenin idari, mülki, adli ve eğitim sisteminin düzenlenmesine ilişkin bir beyanname yayınlandı. Fakat, ıslahat çalışmaları konusundaki değerlendirmeler olumlu sayılmazdı. ıslahat programının başarısızlığında bölgenin yapısından kaynaklanan sorunların yanında komşu devletlerin oynadıkları olumsuz rolün etkisi vardı. Batılı devletlerin Balkanlar üzerinde kıyasıya sürdürdükleri nüfuz mücadelesine ek olarak Balkan devletleri bölgede etkinliklerini artırmak için fırsat kolluyorlardı.²⁷

Bu dönemde Rusya'nın Mitroviçe'de konsolosluk açma girişimleri gündeme gelmiştir. Rus diplomatlar Mitroviçe'nin konumundan kaynaklanan rekabet ve çatışma potansiyelini öne sürerek bölgede konsolosluk açmak için harekete geçmiştir. Reformlarla ilgili her türlü gelişmenin şimdiki Kosova ve Makedonya topraklarındaki bölgelerde Arnavut halkta şiddetli tepki yarattığı bilinmektedir. Bu çerçevede Rusların daha 1902 yılı başından itibaren Mitroviçe'de konsolosluk açma girişimlerinden Osmanlı idarecilerini endişe ile takip ettikleri görülmektedir.²⁸ Hariciye Nazırı Tevfik Paşa Rusya Sefiri Zinoviyev ile birkaç defa görüşerek konsolosluk açma tasavvurunun doğuracağı

24 Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi (AVPRİ), F. 151. Politarhiv. Op. 482. 1900. D.1562. L.16-17.

25 AVPRİ. F. 151. 1901. D.2322. L.12-15.

26 Ribaçonok, *a.g.e.*, s. 396.

27 Ramazan Balcı, “Kosova ıslahatı (1896-1905):Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı İslahiyye Layihası'nın Kosova'da Uygulanması”, *Türkiyat Mecmuası*, XXII/2, Güz 2012, s. 29.

28 Hasip Saygılı, “Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de ilk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XX/20, Bahar 2014, s.164.

sakıncaları izah eder. Ancak, Tevfik Paşa'nın bu tasavvurdan feragat edilmesi ricasına karşılık Rusya büyükelçisinin bu konuda itiraza mahal olmadığı konusunda Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 11'inci maddesini²⁹ gerekçe göstermiştir. Bir çıkış yolu arayan Bâb-ı Âlî, devlet ricalinin görüşünü talep eder. Dâhiliye nazırı 29 Haziran 1902 tarihli cevabında, tayin edecekleri konsolosun suikastla öldürüleceğine Rusya sefirinin iknaya çalışılması dışında uygulanabilir bir hareket tarzı tavsiye edememiştir.³⁰

2.Abdülhamid uzun süredir bazı güçlerin Makedonya için radikal reform talebinde bulunacaklarını tahmin edebiliyordu. Bu nedenle temmuz 1902'de, henüz Cuma-ı Bala isyanı çıkmadan önce, Avrupa vilayetlerinde idarenin düzeltilmesi için gerekli tedbirleri bildirecek bir komisyonun oluşturulmasını emretti. Fakat, Padişahın talimatıyla alındığı için bazı Büyük güçler bu tedbirleri esasen değersiz görmekteydi. Hatta özerk bir Makedon devletinin kurulmasının zamanının geldiği düşünülüyordu. Rusya'nın Viyana'daki büyükelçisi Kont Kapnist, hükümetini bu düşünceye inandırmaya çalışmıştı.³¹ Osmanlı Devleti ıslahat kararlarını uygulamaya çalışırken batılı devletler Rumeli vilayetlerinde hiçbir tahrikten geri kalmamışlardı. Diğer yandan da Makedonya vilayetlerinde Avrupalı Büyük güçlerin müdahalesini amaçlayan silahlı mücadele dönemine girilmişti. Yüksek Makedonya Komitesi isyan hazırlığında idi. 23 eylülde 1902'de Cuma-i Bala isyanı başlamıştı. Rus büyükelçi isyanın çabuk ve insancıl bir şekilde bastırılması karşısında takdirlerini padişaha sunmuştu. Bu durum Makedonya'daki devrimci güçleri büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Çünkü Makedonya'daki çatışmaları yürüten General Konçev Rusya ve Bulgaristan kuvvetlerinin onlara yardım edeceğine dair taşra ahalisine söz vermesine rağmen çatışmalara pek az köylü katılmışı.³² Rusya sefiri Zinovyev bu konuda şöyle demistir: *"İsyanın sebebi Hristiyan halkının yaşadığı zor yaşam koşulları değildir. Makedonya'da faaliyet gösteren devrimci komiteler bölge halkı üzerinde tahrik edici propaganda faaliyetlerini sürdürerek isyanlar ve kargaşaya yol açmaktadırlar. Komitacılarının asıl amacı bölgede isyanlar çıkararak Büyük güçlerin doğrudan müdahalesini sağlamaktır. Neticede, komitacılar amaçlarına ulaşmışlardır."*³³

Makedonya'da Reform Sürecinin Başlaması ve Rusya'nın Girişimleri

Ekim 1902'de Sultan 2. Abdülhamid Rus sefiri Zinovyev ile görüşmüştü. Bu görüşmede Zinovyev Makedonya vilayetlerinde reform sürecinin başlatılması

29 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 11'inci maddesinde "Rusya Devleti tarafından lazım görülecek amme mevaki konsoloslar ve konsolos vekillerinin tayinine Devlet-i Âliyemiz canibinden ruhsat verilüb" ifadesi mevcuttur. Bkz. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, TürkTarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 126.

30 Saygılı, *a.g.m.*, s.164, 167.

31 31 Adanır, *a.g.e.*, ss. 165-166.

32 Adanır, *a.g.e.*, ss. 165-166.

33 Pravitelstvennoe Soobşeniye po Makedonskomu Voprosu, *Pravitelstvenny Vestnik*, 12 şubat 1903, s.2.

Görüş

Akademik
Bakış

113

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

ve yerel jandarma kurumlarında Hristiyanların da yer alması gerektiğini belirtmişti.³⁴ Buna karşılık 2. Abdülhamid Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmemesi gerektiğini bildirmişti.³⁵ Bunun üzerine Viyana'daki Rus Büyükelçisi Kont Kapnist ve Sofya'daki diplomatik temsilci Bachmetev Dışişleri Bakanı Kont Lamsdorf'u harekete geçirmişlerdi. Böylece Zinovjev Kasım ayında Çar 2.Nikola'ya rapor vermek için Yalta'ya gönderilmişti. Geri dönüşünden sonra 2.Abdülhamid ile yaptığı görüşmesinde Makedonya'daki Hristiyanların jandarmaya alınmasını, iltizam sisteminin kaldırılmasını ve Bulgarları rahatsız eden Kosova ve Manastır valilerinin görevden alınmasını tavsiye etmişti.³⁶ Rus Savaş Bakanlığı'nın Çar 2.Nikola'ya Kasım 1902'de gönderdiği raporda şöyle bir ifade yer almıştı: *"Bir yandan Cuma-i Bala isyanı başarısız gibi görülsede, diğer yandan Avrupa diplomasisinin dikkatini çekerek aslında amacına ulaşmış sayılır. Zira, Makedonya vilayetlerinde Berlin Anlaşması'nın 23. maddesinin yürürlüğe girmesi uzun zamandan beri bekleniyordu."*³⁷ Bu dönemde Rus Savaş Bakanlığı'na ulaşan bilgiler arasında Makedonya vilayetlerindeki çetelerin 1903 yılında gerçekleştirmesini planladıkları bir isyanın da hazırlığında oldukları bildirilmişti. Rusya ise Bulgaristan hükümetinin olası isyana müdahale edeceğinden endişe etmişti.³⁸ Bunun üzerine Rus Savaş Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı olası bir isyana hazırlıklı olmak amacıyla koordineli çalışma ve istihbarat değişimi yapmak konusunda anlaşmışlardı.³⁹ Rusya bölgedeki konsoloslukları aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne başvurup gerekli reformları vakit kaybetmeden hayata geçirilmesi konusunda ikaz etmişti. 1902 yılında Zinovjev Makedonya Sorunu'nun çözüme kavuşturulması amacıyla devrimci komitelerin faaliyetlerine son verilmesi gerektiğinin de altını çizmişti.⁴⁰ Zinovjev'e verilen talimatta ise: *"Balkan devletlerinin arasındaki husumet ve anlaşmazlıklar onların gelişmesi önünde en büyük engeldir. Dış güçlerin tahriklerine aldırılmadan harekret etmeleri gerekmektedir. Siz (Zinovjev) Balkan halkları arasında arabuluculuk görevini üstlenip, onların gerçek dostlarının Çarlık Rusyası olduğunu hatırlatmalısınız ve Balkan devletlerinin birbirlerinin haklarını ihlal etmemeleri gerektiği konusunda ikaz etmelisiniz. Ancak haklı oldukları durumlarda Osmanlı hükümetine karşı onları savunabileceğimizi de bildirin."*⁴¹ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya'nın

34 Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi (RGVIA), F. 400. Op. 4. D. 229. L. 8ob.

35 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Dahiliye Kısmı (Y.PRK.DH.). D:11, G:71.

36 Adanır, a.g.e., s.165.

37 Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi (RGVIA), F. 400. Op. 4. D. 229. L. 8ob.

38 Labauri, Balkanskiy Krizis 1902-1903 s. 106

39 RGVIA F. 2000. Op. 1. D. 862. L. 68. Bunun için Makedonya vilayetlerinde görevli olan Rus konsolosları ile irtibata geçip konsoloslukların gönderdiği bilgilere Savaş Bakanlığı'nın da erişebilmesini talep ettiler. Rus Savaş Bakanı Kuropatkin Dışişleri bakanı Lamsdorfa gönderdiği 1 aralık 1902 tarihli mektubunda Makedonya'daki durumun giderek tehlikeli bir hal almış olmasından endişe duyduğunu belirtmiş ve Savaş Bakanlığı'nın bölgedeki gelişmeler hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgilendirilmesi gerektiğinin de altını çizmişti.

40 BOA, Y.A.HUS, D:12, G:2.

41 İhsan Çomak, "Turtsiya i Rossiya na rubeje XIX-XX vv. i Diplomaticheskiye Deyatelnost Posla Rossiya Konstantinopole I.A.Zinovyeva", IV RAN, Moskva 2003, s.95. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

reformların gerçekleşmemesi durumunda “Dış Güçlerin” müdahale edeceği tehdidinde bulununca, 2.Abdülhamid Alman büyükelçisinin tavsiyesiyle “Rumeli Hakkındaki Tâlimat” adıyla bir reform paketini yürürlüğe koymuştur. 8 Aralık 1902 tarihinde faaliyete geçen Selânik Merkezli bu kuruluşun başına da Hüseyin Hilmi Paşa getirilmişti. Bu reformlara göre bölgedeki nüfus oranı dikkate alınarak Hristiyanlardan da jandarma alınacak ve ayrıca mahkemelerde Hristiyan memurlar görevlendirilecektir.⁴²

Aralık 1902’de Rus Dışişleri Bakanı Lamsdorf bir Balkan gezisine çıkmış ve Viyana’yı ziyaret etmişti. Lamsdorf’un Belgrad ve Sofya’ya gerçekleştirdiği seyahatinin amacı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya arasındaki itilaf mucibince Balkanlarda statükonun korunmasını sağlamaktı.⁴³ Lamsdorf, hükümetinin statükoyu koruma politikasına uyararak, yaptığı bu ziyaretleri esnasında devrimci komite liderlerini faaliyetlerine son vermeleri gerektiği konusunda ikaz etmişti. Lamsdorf’un çabaları sonucunda ise Sırp ve Bulgar hükümetleri barışın ve düzenin korunması için çalışacaklarını ve devrimci komitelerin faaliyetlerine son vereceklerini bildirmişlerdi.⁴⁴ Fakat, Aralık 1902’de Rumeli Müfettişliği’ne atanan Hüseyin Hilmi Paşa’nın verdiği bilgiye göre Makedonya’da 110 Bulgar, 80 Rum, 30 Sırp, 5 kadar Valak çetesi bulunmaktaydı.⁴⁵

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Sırbistan’da gittikçe artan nüfuzuna karşı Bulgaristan hükümeti Rusya ile anlaşmaktan başka çıkar yol bulamamıştı. 1902 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Romanya tehlikesine karşı Rusya ve Bulgaristan aralarında bir antlaşma imzalamışlardı. Fakat, ileride de görüleceği üzere bu teşebbüs bir netice vermemişti.⁴⁶ Bulgar hükümeti bu arada Rusya’nın statükoyu koruma politikasına uyuyordu; Rusların Makedonya sorununu şimdilik karıştırmama yönergesine uygun bir şekilde Sofya’daki komiteleri dağıtmaya başlamıştı.⁴⁷ Görüldüğü üzere Rusya, öteden beri Hristiyanların hamiliğini üstlenmiş olmasına rağmen devrimci komitelerinin liderlerini tanımayı reddediyordu. Çünkü, Rusya onların yerli Hristiyan halkının haklarını korumak için mücadele ettiklerine inanmıyordu. Diğer yandan Rus hükümeti isyanda evleri tahrip edilen halka her türlü desteği sağlamaya devam ediyor ve Osmanlı hükümetinin bölgede reform sürecine hız vermesi için baskı yapıyordu.⁴⁸ Rus tarihçi Sokova’ya göre ise: “Diğer batılı

42 Saygılı, a.g.m., s.168.

43 BOA, Y.A.HUS, D: 439, G: 53.

44 BOA, Y.A.HUS, D: 12, G: 2.

45 Hale Şıvgın, “Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya”, *The Balkans: Languages, History and Cultures*, Bulgaristan Veliko Turnova Üniversitesi, 12-15 Nisan 2007.

46 Kn.Sergey Gagarin, “Balkanskiye Soglaşeniya i Soyuzı”, *Russkaya Misl*, V /6, Ocak 1915, s.132.

47 Adanır, a.g.e., s.177.

48 M.L.Yambayev, “Makedoniya i Rossiya, (1897-1902 g)”, İS RAN, Moskva 2004, s.12. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Görüş

Akademik
Bakış

115

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

devletler Makedonya Sorunu'nda ancak kendi çıkarları doğrultusunda hareket ediyor ve çıkarlarının zedeleneceğini hissettikleri anda devreye girip Sultan'dan reform yapmasını talep ediyorlardı.⁴⁹Selanik, Kosova ve Manastır'da hayata geçirilecek ıslahatlara dair Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sefirleri tarafından verilen notanın ilk maddesine göre, Müfettiş-i Umumi, Bab-ı Ali tarafından seçilmiş Müslüman asıllı bir Osmanlı olacaktır ve üç yıllık görev dönemi bitmeden bu görevden ayrılmayacaktır. Merkezi hükümete başvurmadan gerektiğinde kullanılabileceği hazır birliklere sahip olacaktır. Tasarının ikinci kısmı Müslüman valilerin konumu ile ilgiliydi. Bu valiler de Bab-ı Ali tarafından atanacaktı ve Müfettiş-i Umumi'nin emirlerine kesinlikle uyacaklardı. Tasarının üçüncü kısmı da jandarmanın, polis ve korucuların yeniden düzenlenmesi ile ilgiliydi. Bu düzenlemeyle yabancı bir uzman da ilgilenecekti. Jandarma, eşit sayıda Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşturulacaktı. Hükümet, jandarmanın yeniden örgütlenmesi için yabancı subaylar görevlendirecekti. Hristiyan olan mahallerde köy bekçileri de Hristiyan olacaktır. Polis komisyon ve memurlarının Türkçe okuyup yazmaları şart olacaktır. Dördüncü maddeye göre, siyasi suçlar nedeniyle cezalandırılan kişiler affedilecekti. En son madde ise mali konuları kapsıyordu. Her vilayet her yıl gelir ve harcamalarını kapsayan bütçesini göstermek durumundaydı. Söz konusu vilayet bütçesi Osmanlı Bankası tarafından kontrol edilerek toplanan vergiler yerel yönetimin sivil ve askeri ihtiyaçları için harcanacaktı. Aşar vergisi de ödenecek ve her bölgenin sakinleri aşar vergisinden sorumlu olacaktır. Aşarın iltizamı sistemi kaldırılacaktı.⁵⁰ Avusturya-Macaristan ve Rusya hükümetleri bu ıslahat programının uygulanmaması halinde bir Avrupa konferansının toplanması için harekete geçeceklerini Bab-ı Ali'ye bildirmişlerdi.⁵¹ Osmanlı hükümeti ise Rusya sefirinin Rumeli eyaleti meselesiyle ilgili olarak Bab-ı Ali'ye verdiği beyanatın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek anlamına geldiğini belirtmişti.⁵² Diğer yandan Avusturyalılar ve Ruslar, diğer bir Avrupa devletinin reformlara müdahale etmesini istemiyorlar ve Balkanları kendi etki alanları içinde tutmayı arzu ediyorlardı. Bab-ı Ali'nin Petersburg sefaretine gönderdiği bir tebligatta Rumeli ıslahatı konusunda Rusya'nın diğer devletlerle birlikte hareket etmemesi gerektiği belirtilmiş ve Rusya'nın Rumeli'nin bir nevi otonomisini sağlamaya veya bölgedeki karışıklıklardan istifade ederek istila cihetine gitmeyeceğine de inandıklarından bahsedilmişti.⁵³ Rus sefiri Padişahla yaptığı görüşmesinde Bulgaristan'ın genişlemesinin Rusya ve Avusturya-Macaristan'nın menfaatlerine ters düştüğü, bu iki ülkenin Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki haklarının korunmasından yana

49 Z.İ.Sokova, "Reformı Vtorogo Perioda Tanzimata v Osmanskoy İmperii", *Vestnik Tumenskogo Gosudarstvennogo Uniuersiteta*, X/I, Eylül 2009, s.76.

50 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Maruzat Defteri (Y.MRZ-d.), D:10983, G: 24.

51 BOA, Y.A.HUS, D:442, G:41.

52 BOA, Y.PRK.DH, D:11, G:71.

53 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.), D: 71, G:21.

olduklarını ve bölgede ıslahata hız verilmesi gerektiğini belirtmişti.⁵⁴ Bab-ı Ali, tasarıyı prensipte kabul etmiş olsa da, Osmanlı Hükümeti önerinin düzenlenişini takip eden aylarda, Kosova'nın kuzeybatısında meydana gelen Arnavut ayaklanmalarıyla meşguldü. Reformlar yüzünden yüzüstü bırakıldıklarını düşünen Arnavutlar Avrupa'nın ilgisini, eylemlerini arttırarak çekmeye çalıştılar. Rusya ve Avusturya-Macaristan'nın bu reform anlaşmalarının sonuçlarından aynı şekilde rahatsız olan Bulgar çeteleri, karışıklığı iyice arttıracak biçimde eylemlerine hız vermişlerdi.⁵⁵ Neticede, tüm çabalara rağmen 1902 yılında Makedonya Sorunu'nun çözüme kavuşturulması amacıyla yapılan tartışmalar bir sonuç vermemişti. Bu nedenle Rusya ve Avusturya-Macaristan hükümet temsilcileri alınan ıslahat kararlarının asayişini sağlayamadığı gerekçesiyle Makedonya hakkında yeni bir teşebbüse geçeceklerini bildirmişlerdi.⁵⁶

Bu dönemde Rusya ve Avusturya-Macaristan hükümetleri bölgede statükonun devamını sağlamak için Bulgar devrimci hareketine karşı olumsuz bir tutum takınmışlardı.⁵⁷ Rusya resmi gazetesinin 1902 tarihli nüshasında çıkan tebliğin bir kısmında şöyle bir ifade yer almıştı: *"Eğer Balkan devletleri kendilerine makul ve uslu olmaları hakkında verilen samimane nasihatleri dinlemeyip ihtilaller ve şiddetli vasıtalarla Balkanlar durumunda bir değişiklik yapmaya karar vermişlerse Rusya bu yolda evlatlarının bir damla kanını feda etmemeye ve en ufak bir para fedakârlığında bulunmaya kuvvetle azmetmiştir."*⁵⁸ Bu konu ile ilgili diğer bir arşiv belgesinde, özellikle Rusya'nın Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin baskı politikasına ve Bulgar fesat komitelerinin tahriklerine son verilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını önerdiği bildirilmiştir.⁵⁹ Bulgaristan hükümetinin ise Osmanlı Devleti ile olası bir savaş durumunda Rusya'nın destek olup olmayacağı konusunda tereddütleri vardı. Ocak 1903'te Rusya'nın Sofya'daki askeri ataşesi N.İ.Protopopov Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafında: *"Bulgaristan hükümeti Osmanlı Devleti ile savaşı imkansız buluyor. Çünkü, bu durumda Rusya'nın nasıl bir politika izleyeceğini tam olarak tahmin edemiyor"* demişti.⁶⁰

16 Ocak 1903 tarihinde Ruslar Mitroviçe'de bir konsolosluk açmışlardır. Arnavutlar Mitroviçe'de konsolosluk açılmasını ve Hristiyan jandarma alınmasını öngören uygulamalara şiddetle karşı çıkmışlardı. Bu yüzden Yeni Pazar-İpek-Priştine-Yakova-Mitroviçe ve Vuçitırın'da 30 Mart 1903 günü binlerce Arnavut ayaklanmıştı. 18. Nizamiye Taburu başarılı bir şekilde bu ayaklanmayı bastırmıştır. 31 Mart 1903 günü bir Arnavut Neferi İbrahim Mitroviçe'deki Rus Konsolosu Grigori Şerbina'yı vurmuş ve konsolos aldığı yaraların tesiriyle

54 BOA, Y.PRK. BŞK, D: 71, G:64.

55 Tokay, *a.g.e.* ss. 45-46.

56 BOA, Y.A.HUS, D:440, G:92.

57 BOA, Y.A.HUS, D:10, G:9.

58 BOA, Y.A.HUS, D:12, G: 2.

59 BOA, Y.A.HUS, D:445, G:38.

60 RGVIA, F. 2000. Op. 1. D. 862. L. 113.ob. 114.

gazi

Akademik
Bakış

117

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

10 nisan 1903'te hayatını kaybetmişti. Rus donanması İnadya'ya gelmiş, fakat 2.Abdülhamid Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki bu sorunu diplomasi yoluyla çözüme kavuşturmuştu. *Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Balkan Sorunu* başlıklı bir arşiv belgesinde ise: "*Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş çıkacağı konusundaki iddiaların asılsız olduğu ve her iki devletin de barış taraftarı olduğu*" belirtilmişti.⁶¹ Bab-ı Ali, konsolosu vuran İbrahim adlı neferi idama mahkûm etmiş, ancak Rus Çarı 2. Nikola, toplumun tepkisini önlemek amacıyla, Sultan 2. Abdülhamid'e ricada bulunarak suçlunun idam edilmeyip cezasının hapse çevrilmesini istemişti. Neticede ise idam cezasından vazgeçilmişti.⁶² Konsolos G.Şerbina'nın yerine hemen ertesi gün Üsküp konsolosu Maşkov atanmıştır.⁶³ Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Zinovyev'in Manastır'da görev yapan konsolos Rostkovski'ye gönderdiği 5 şubat 1903 tarihli telgrafta: "*Makedonya vilayetlerindeki devrimci komitelerin faaliyetleri tehlikeli bir boyuta ulaşmıştır. Bu nedenle, bölgedeki Rus temsilcilerinin gerekli tedbirleri alıp komitacıları bu konuda ikaz etmeleri gerekmektedir. Çünkü, komitelerin yasadışı faaliyetleri Çar 2. Nikola tarafından tasvip görmüyor ve şiddetle kınıyor. Makedonya'daki devrimci çeteler Rusya'nın desteğini beklemesinler. Osmanlı hükümetinin komiteleri yakalaması durumunda Rusya'nın desteğine güvenmesinler, çünkü yakalanmaları durumunda kendi hallerine bırakılacaklardır.*" denilmişti. Görüldüğü üzere, Rusya'nın Makedonya politikası devrimci komitelerinin tepkisine yol açmıştı. Manastır konsolosu A.Rostkovskiy bu konuda şöyle bir ifade de bulunmuştur: "*Makedonya Slavlarını korumak için elimden geleni yapacağım, fakat Rusya'nın çıkarları daha mühimdir. Devrimci komiteler Rusya ve Avusturya-Macaristan'nın reform önerilerinden tatmin olmamışlardı, çünkü onların asıl amacı Hristiyan halkının durumunun iyileştirilmesi olmayıp, özerklik elde edip yüksek mertebelere ulaşmaktı. Bunun için Hristiyan halkı silahlanıp mücadeleye katılmaları için zorluyorlar, dediklerini yapmadıkları takdirde ise ölümle tehdit ediyorlardı.*"⁶⁴ Hariciye Nazırı Lamsdorf Çar 2. Nikola'ya gönderdiği 24 şubat 1903 tarihli raporunda: "*Avusturya-Macaristan ile anlaşma sağlanırken diğer Büyük Devletlerin de desteğini almış bulunuyoruz. Aksi halde, bölgedeki çıkarlarımız tehlikeye girebilir. Çünkü Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir anlaşmazlık vuku bulduğunda Büyük Devletler bunu fırsat bilip harekete geçebilirler. Sultanın reformları onaylaması ile amacımıza ulaştık, dolayısı ile Avusturya-Macaistan'nın onayına ihtiyacımız kalmadı*" demiştir.⁶⁵

Rus konsolos V.F.Maşkov Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 14 mart 1903 tarihli telgrafında ise: "*Devrimci komiteler müslüman halkın tepkisine yol açacak faaliyetlerde bulunuyor ve bu nedenle Müslümanların Hristiyan ahalinin üzerine yürütmesine*

61 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y.PRK. MK.), D:18, G:49.

62 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.), D:241, G:16.

63 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), D: 2036, G:152668.

64 M.L.Yambayev, "Mne serdečno jal Makedonskih slavyan, no ...", *Materialı Mejdunarodnoy Konferentsii, Profesör S.A.Nikitin i yego istoričeskaya škola, Moskva 2004*, s.299.

65 AVPRİ. F. 340. Op. 834. A.A.Savinski'nin özel kalemî. D.20. L.13. ob.

sebepliyorlar. Bununla Büyük Devletlerin harekete geçeceğini ve Hristiyan halkın haklarını korumak üzere müdahalede bulunacaklarını ümit ediyorlar.” demiştir.⁶⁶ Komitacılar demiryollarını tahrip edip köprüleri yıkmışlardı. Perlem’de Osmanlı devlet görevlileri, kaymakam, jandarma komutanı ve vergi memurları komitacılar tarafından öldürülmüştür.⁶⁷ Makedonya vilayetlerindeki Hristiyan halk ise reformların bir Osmanlı paşasının yönetiminde başarı ile gerçekleşeceğine ihtimal vermemişti.⁶⁸ 25 Mayıs 1903’te Rus Hariciye Nezareti’ne gönderilen gizli bir telgrafta Sarafov ve diğer 9 Makedon devrimcinin 7 Mayıs tarihinde bir bildiri yayınladıklarını ve Avrupa ile Bulgaristan hükümetleri Berlin Antlaşması’nın 23 maddesinin yürürlüğe girmesini sağlayamadıkları takdirde Makedonya ile Edirne vilayetlerindeki Bulgar ahaliyi kışkırtıp isyana teşvik edeceklerini, hükümet binalarını, telgraf ve demiryolu istasyonlarını ve mühimmat depolarını havaya uçuracaklarını, İstanbul’da bulunan tophaneleri de yıkacaklarını bildirmişlerdi. Ayrıca, Avrupa müdahalesi gerçekleşmez ise Osmanlı ve Avrupa topraklarında veba salgını yayacaklarını belirtmişlerdi. Rus Çarı 2.Nikola bu bildiri okuduktan sonra şöyle bir ifade de bulunmuştur: “Böyle insanlar köpekler gibi öldürülmelidir.”⁶⁹ Rusya’nın muhafazakâr Makedonya politikası, Sofya’daki Rus yanlısı Danev hükümetinin, milliyetçi eleştiriler karşısında kendisini savunmasını gitgide zorlaştırmaktaydı. St.Petersburg’da 1903 Martı sonunda Makedonya’daki Rus konsolosluklarının 25 Şubat-9 Mart arasındaki raporlarının özetleri yayımlanmıştı. Bu özetlerden, Rus temsilcilerin Bulgar davasının dostları olmadıkları kesinlikle ortaya çıkmaktaydı.⁷⁰ 26 Temmuz 1903 tarihinde Rusya’nın Manastır Konsolosu A.Rostkovskiy Arnavut asıllı bir jandarma tarafından öldürülmüştü. Bu olay karşısında Çar 2.Nikola katilin en ağır şekilde cezalandırılmasını talep etmiş, Rusya’nın Karadeniz filosu İnadya limanına gönderilmişti. 2.Abdülhamid’in emri ile konsolosun katili ve yardımcısı idam edilmişti.⁷¹ Novosti Dnya gazetesinin 14 (01) Ağustos 1903 tarihli nüshasında: “Rus konsolosunun öldürülmesi Sultan 2.Abdülhamid’i derinden üzmüştür. Sultan Rus Çarı 2.Nikola’ya gönderdiği telgrafında çok üzgün olduğunu ve katillerin en ağır şekilde

A.N.Skvoznikov, Makedoniya v kon. XIX - nač. XX vv- Yabloko Razdora na Balkanah, Samarskaya Gumanitarnaya Akademiya, Samara 2010, s. 63.

67 Novosti Dnya 21 (8) ağustos 1903.

68 Russkoye Slovo, 12 Kasım 1903.

69 V.İ.Kosik, “Gordiyev Uzel Balkan”, R.P.Grişina, der., *Makedoniya Problemi İstori i Kulturi*, İS.RAN, Moskva 1999. s. 60.

70 Manastır’daki Rus konsolosu A.Rostkovskiy, örneğin Makedon liderleri idarede iyi maaşlı daha yüksek rakamlara ulaşmak gibi kişisel saiklerle üç Makedon vilayeti için özerklik istemekle suçluyordu. Onları her şeyin Rus himayesi altında gerçekleştirildiğini halka inandırmaya çalışmakla da itham etmekteydi. Konsolosa göre, ayrıca Padişahın çıkarttığı af haberinin yayılmasını önlemeye de çalışmışlardı. Makedonya’daki Bulgar davasını gözden düşürmeye uygun böyle raporların yayımlanması Bulgaristan’da düşmanca davranış olarak algılandı ve sonuç olarak kamuoyunun büyük tepkisine neden oldu. Rus yanlısı hükümetin günleri artık sayılıydı. Adanır, a.g.e. s.178.

71 Yambayev, a.g.m., s.304.

cezalandırılacaklarını bildirmiştir” denilmişti.⁷² Novoye Vremya'nın 19 Ağustos 1903 tarihli yazısında ise: “Konsolosun katledilmesi Rus halkına yapılmış bir hakaret olarak algılanmalı ve Osmanlı Devleti'nden çok ciddi taleplerde bulunmalıyız”⁷³ denilmişti. İngiliz ve Fransız hükümetleri Selanik'te büyük güçlerin filolarının gövde gösterisi yapmalarını önermişlerdi. Fakat, Rusya bu öneriyi redetmişti. Lamsdorf Fransız elçisi ile yaptığı görüşmesinde ikaz edilmesi gereken devletin Osmanlı değil Bulgaristan olduğunu hatırlatmıştı. Ayrıca Bulgaristan'ın Balkanlarda statükoyü ihlal etme girişimlerinin Rusya tarafından destek görmeyeceğini, Bulgarista'nın Osmanlı Devleti ile olası bir savaşı durumunda ise Rusya'dan destek alamayacağını da bildirmiştir.⁷⁴ Osmanlı Devleti, 1903 ilkbaharında Makedonya'da çözümsüz gibi görünen problemlerle karşı karşıya olduğunun farkındaydı. Viyana reform programı çerçevesinde kabul ettiği yükümlülükleri, diğer sorunların yanında bu programın kendi içinde çelişkili olması yüzünden yerine getirmek kolay değildi.⁷⁵ Rusya'nın Sırbistan'daki temsilcisi Çarikov Hariciye Nezareti'ne gönderdiği Mayıs 1903 tarihli gizli telgrafında: “Makedonya vilayetlerinde faaliyet gösteren devrimci komitelerin isyan hazırlığında olduğu” bildirilmişti.⁷⁶ Lamsdorf'a göre bu durumda Rus diplomasisinin asıl görevi Balkanlarda statükoyu korumak, isyancıları yatıştırmak ve Rusya'yı olası bir savaşa çekmek isteyen Avrupalı güçlerin ve isyanlar vasıtasıyla Rusya'nın desteğini alarak Rusya'yı savaşa sürüklemeyi amaçlayan Makedonya'daki devrimci komitelerin önüne geçmektir.⁷⁷ Novosti Dnya gazetesinin 18 (05) Eylül 1903 tarihli yazısında: “Makedon komitesi Rusya ve Fransa elçilerine tehdit içerikli mektuplar göndermiş, Makedonya vilayetlerindeki Hristiyan halkının yararına reform sürecine hız verilmediği takdirde Rus ve Fransız konsolosluklarına bombalı saldırıda bulunacakları tehdidini savurmuşlardı” şeklinde bir ifade yer almıştı.⁷⁸ Rus Hariciye Nazırı Lamsdorf, İstanbul'daki Büyükelçi Zinoviyev'e gönderdiği 20 Eylül/ 3 Ekim 1903 tarihli telgrafında: “Bir yandan devrimci komitelerin yarattığı kargaşalık, diğer yandan da Türk yönetiminin üstlendiği sorumlulukları yerine getirememesinden dolayı, üç vilayetin Hristiyanlarla meskûn bölgelerinde reform yapılması süreci engelleniyor. Reform programını uygulamak konusunda kararlı olduğumuzu ve bunun için denetim mekanizmaları kuracağımızı bildirin. Bölgede devrimci komitelerinin faaliyetlerinin önüne geçmek için Türk yönetiminin baskı politikası uygulamasını haklı bulduk. Fakat, bu baskı politikası sonucunda sivil halkın da zarar görmesine göz yumamayız. Bu nedenle Avusturya-Macaristan ve Rusya hükümetlerinin, bölgede sivil halkın çektiği sıkıntılara son vermek, köylerine dönüşlerini sağlamak, yanmış kilise ve okullarını yeniden inşa etmek için çalışacaklarını bildirin. Avusturya-Macaristan ve

72 Novosti Dnya 14 ağustos 1903.

73 Novoye Vremya 19 ağustos 1903.

74 M. Pavloviç, “Vneşnyaya Politika Rossii ot Portsmutskogo Mira do Naşih Dney”, L.Martov, der., *Obşestvennoye Dvijeniye v Rossii v naç. XX v.*, C. IV, SPb. 1911, ss. 263-264.

75 Adanır, a.g.e. s.178.

76 Kosik, a.g.m., s.60.

77 Skvoznikov, a.g.e., ss.66-67.

78 Novosti Dnya 18 Eylül 1903.

Rusya hükümetleri, bölgede barışın sağlanması için verdikleri mücadelenin olumlu sonuçlara varacağını ve önerilerinin dikkate alınacağını ümit ediyorlar'' demişti.⁷⁹

Makedonya'daki iç örgüt çevrelerinde, başarısız Cuma-i Bala isyanından sonra da isyan hareketine devam etme zorunluluğu hissedilmişti.⁸⁰ St.Petersburg ve Viyana hükümetleri arasındaki bu reform anlaşmalarının sonuçlarından rahatsız olan Bulgar çeteleri, karışıklığı iyice arttıracak biçimde eylemlerine hız vermişlerdi. Bulgar yetkililer ise Avusturya-Rus reform projesinin yeterli olmadığını ileri sürmüşlerdi. Daha liberal bir politika izlemeden bozuk düzende bir gelişme beklemek imkânsızdı. Tasarının başından beri bu şartlar altında başarısızlığa mahkûm olacağı açıkça belliydi.⁸¹ Makedonya Devrimci Örgütü, daha önce Osmanlı Devleti'nde başarısı sınanmış bir plana uygun olarak eyleme geçmeye karar vermişti. Bunun için kötü hazırlanmış ve Osmanlı yöneticilerinden çok, Müslüman halkı hedefleyen bir ayaklanma planlanmıştı.⁸² Amaç, Osmanlıların ayaklanmayı sert bir biçimde bastırmalarını sağlayarak Batılı kamuoyunu etkilemek ve böylece büyük güçleri müdahaleye zorlamaktı.⁸³ Ayaklanma 2 Ağustos'ta St. Elijah gününde (Slavca İllinden) Manastır Vilayeti'nde patlak vermiş ve kısa zamanda Edirne'nin bazı köylerine ve Selanik Vilayeti'ne de sıçramıştı.⁸⁴ Avrupa diplomasisi, İllinden İsyanı'ndan Makedonya'daki reform politikasının yoğunlaştırılması gerektiği sonucunu çıkarmıştı. Bunun için Eylül 1903 sonunda "en ilgili güçlerin" devlet başkanları olan Çar 2.Nikola ve İmparator Franz Josef, Mürzsteg'de bir araya gelmişlerdi.⁸⁵ Bir arşiv belgesinden bu konu ile ilgili şöyle bir ifade yer almıştı: "*Vilayat-ı Selase'de (Kosova, Manastır, Selanik) sükûn ve asayiş temin edilemediğinden Rusya ve Avusturya hükümetleri yeni tedbirlere başvurmışlardı.*"⁸⁶ Bab-ı Ali ile ilişkileri oldukça iyi durumda olan ve hükümeti her tür devrimci hareketten rahatsız olan Rusya ayaklanmaya karşı düşmanca bir tavır takınıp, Bulgar hükümetine ayaklanmaya destek vermemesi uyarısında bulunmuştu. İstanbul'daki Rus elçisi Zinovyev, Rusya'nın isyancılara karşı tavrını sertleştirmesine katkıda bulunmuştu.⁸⁷ Osmanlı kuvvetlerinin ayaklanma sırasındaki baskı politikası başta İngiltere olmak üzere Avrupa kamuoyunun ilgisini çekmişti. Bir arşiv belgesinde Rusya'da çıkan Novosti gazetesinde yayınlanan bir makaleden yola çıkarak, Rusya'nın Balkanlar'daki politikası hakkında bilgi edinilmişti. Bu makalede: "*Vilayat-ı Selase'de Osmanlı Devleti'nin sert tedbirlere başvurduğu belirtildikten sonra, Bulgar çetele-*

79 *Sbornik Dogovorov Rossii s Drugimi Gosudarsvami, Reformı v Makedonii, 1903-1905, MİD. Diplomatıçeskaya Perepiska, SP.b 1906, s.330.*

80 Adanır, *a.g.e.*, s.172

81 Tokay, *a.g.e.*, s. 46

82 Adanır, *a.g.e.*, s.196

83 Yerasimos, *a.g.e.*, ss.99-100

84 Tokay, *a.g.e.*, s.46.

85 Adanır, *a.g.e.*, s.216.

86 BOA, Y.A.HUS, D: 460, G:7.

87 Anderson, *a.g.e.*, s. 282.

Görüş

Akademik
Bakış

121

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

rinin faaliyetlerini durdurulması gerektiği" vurgulanmıştı.⁸⁸ Ayaklanma bastırıldıktan hemen sonra Avusturya-Macaristan ve Rusya Hükümeti vilayetler üzerindeki kontrollerini arttıracak ve Osmanlı yönetiminin yetkilerini kısıtlayacak biçimde Viyana Tasarısı'nı yeniden düzenleyerek yeni reform önerileri üretmeye karar vermişlerdi.⁸⁹ Bulgar başbakanı 16 Eylül tarihli bir bildirmeyle yurtdışındaki temsilcilerine, Osmanlı hükümetinin Makedonya'daki Bulgar halkının yok edilmesi doğrultusunda çalıştığını bildirmişti. 1902 tarihli askeri antlaşma nedeniyle Bulgarların gerçek askeri amaç ve olanaklarını en iyi şekilde tahmin edecek konumdaki ülkenin temsilcisi olan Rus büyükelçisi Zinovyev, büyükelçi Marchall'a Bulgaristan'ın bu dönemdeki tavrını doğru yorumlarken şunları söylemişti: "Bulgarlar şimdi önceden denedikleri bir oyuna tekrar başlıyorlar. İsyanın sönmeye yüz tutmasından sonra, Osmanlılar tarafından tehdit edildikleri etkisini bırakıyorlar. Sultanı askeri hazırlıklarla korkutmaya çalışıyorlar... şu anda Bulgarlar Osmanlı Devleti ile savaşacak konumda değil." ⁹⁰ Bulgar bildirgesine Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın ağustos sonundaki yanıt notası, Zinovyev'in bu açıklamaları bağlamında hazırlandı: "Bulgaristan.... eğer bir savaş çıkarsa bunun yerel kalacağı, sonucunda statükonun korunacağı ve Avusturya-Rus reform planının gerçekleştirileceği hakkında bir kere daha bilgilendirildi. Ayrıca Bulgar Hükümeti'ne, Rusya ve Avusturya Hükümetlerinin görüşü olarak Osmanlı Devleti'nin sınıra asker yığmasının tartışmasız hakkı olduğu ve Osmanlı askeri hazırlıkları hakkındaki Bulgar ifadelerinin dikkate alınamayacağı sezdirildi"...⁹¹

2 Ekim 1903'te *Mürzsteg Kararları*⁹² İstanbul'daki Rusya ve Avusturya-Macaristan Büyükelçilerine gönderilmişti. *Mürzsteg* reform sürecinin başlatıl-

88 BOA, Y.A. HUS, D:1, G:4.

89 Tokay, *a.g.e.*, s. 47.

90 Adanır, *a.g.e.*, s. 210.

91 *A.g.e.*, s. 208.

92 Tasarı hakkında Yıldız Sadâret Hususî Maruzat Evrakında yer alan bir dosyadan da anlaşıldığı gibi 9 maddeden oluşan ıslahat programının esasları şöyle idi: 1. Genel müfettiş Hilmi Paşa'ya yardım etmek ve bölgede reformların uygulanması sürecini teftiş etmek üzere Rusya ve Avusturya devletleri tarafından 2 sene müddetle görev yapmak üzere birer sivil memur tayin edilecekti; 2. Vilayat-ı Selase'de jandarma teşkilatının düzenlenmesi görevi Devlet-ı Aliye hizmetinde bulunan ecnebi generallerden birine verilecektir ve gerekli olduğunda ona yardım etmek üzere yabancı subaylar görevlendirilecektir; 3 Vilayat-ı Selase'de asayişin sağlanmasını müteakip vilayetin sınırlarını etnik ve dini özellikler dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi ile ilgiliydi; 4. Hıristiyanların da atanacağı adli ve idari kurumlarda reformların yapılması kararlaştırılmıştır;5. İsyen esnasında işlenen politik ve diğer suçlar ile cinayetleri tetkik etmek üzere Vilayat-ı Selase'nin münasip mahallerinde Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşan komisyonlar teşkil edilecek ve bu komisyonlarda Rusya ve Avusturya konsolosları tarafından birer memur bulundurulacaktır; 6. Bulgaristan v.s yerlere göç eden Hıristiyanların köylerine dönüşleri sağlanacaktır. İsyen esnasında mal ve mülklerini kaybedenlere yardım edilecek;7.Haneleri tahrip edilmiş olan Hıristiyan köylüler bir sene müddetle vergiden muaf tutulacaklardır; 8.Osmanlı Devleti geçen şubat ayı zarfında ilan edilen ve bundan sonra da gerekli görülen reformları vakit kaybetmeden uygulamaya koymakla yükümlü olacaktır;9.Düzensiz yardımcı bölükler (başıbozuklar) ve ikinci sınıf redifler katiyen istihdam olunmayacaktır Tahrip edilen mektep ve haneleri tamir edilecektir. Bkz., BOA, Y.A.HUS, D:460, G:7.

ması Makedonya sorunun yeni bir döneme girdiğinin bir işaretiydi⁹³. Bir arşiv belgesinde, bu reform programının Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine ve Sultanın hükümlerine haklarına aykırı bir durum teşkil etmemesi gerektiğinin Avusturya-Macaristan ve Rusya sefirlerine bildirildiğinden söz edilmektedir.⁹⁴ Bab-ı Ali'ye göre yabancı askeri yetkililer sadece jandarmanın tensikatını denetlemek ile yetinmeyecekler, orduya da karışacaklardı. Bu da, İmparatorluğun otoritesinde bir ikilem oluşması anlamına geliyordu.⁹⁵Berlin sefiri Tefvik Paşa'nın bildirdiğine göre ise: "*Rus Çarı Alman İmparatoru ile yaptığı mülakatında Balkanlarda asayişin sağlanması ve statükonun korunması gerektiğine dikkat çekmişti. Büyük Güçlerin baskı politikası uygulamaları sonucunda Osmanlı Devleti kasım 1903'te bu teklifleri kabul etmek zorunda kalmıştı.*"⁹⁶

Fakat, *Mürzsteg Tasarısı* Makedonya Sorunu'nu çözmekten ziyade ertelemiştir.⁹⁷ Bu tasarının tatbik edilememesi ise Rumeli'de karışıklıklara sebep olmuştur.⁹⁸ Dönemin Rus süreli yayınlarına bakacak olursak, Rusya'nın *Mürzsteg Tasarısı* 'ndan memnun olmadığını açıkça gözlemleyebiliriz. *Russkaya Misl* dergisinin yazarı S.Kotlyarevskiy, bu konuda şöyle demiştir: "*Rusya'nın Mürzsteg Tasarısı'ndan vazgeçmesi gerekmektedir. Çünkü, bu tasarı Rusya'nın bölgede Avusturya-Macaristan ile işbirliği yapmasını zorunlu kılmaktadır. Avusturya-Macaristan üzerinde Slav baskısının artacağını tahmin etmek zor değil. Bu yüzden Avusturya ile olan ilişkimizde dikkatli davranmalıyız.*"⁹⁹ S.Kotlyarevskiy'e göre Makedonya'daki Osmanlı hâkimiyetini zedelemeyen bölgede reform yapılması düşüncesi *Mürzsteg Tasarısı*'nın başarısızlığa uğramasının en önemli sebeplerinden biri idi.¹⁰⁰ Diğer yandan *Mürzsteg Tasarısı* bölgede bir düzenleme sağlamak yerine çete faaliyetlerinin artmasına neden olmuştu. Özellikle *Mürzsteg Tasarısı*'nın 3. maddesi Makedonya'daki devrimci örgütler tarafından yanlış yorumlanmış ve Balkan ülkelerindeki basın, kamuoyunu etkileyebilmek için 3. maddenin önemini tekrar tekrar vurgulamıştı. Rusya ve Avusturya-Macaristan hükümetlerinin temsilcileri Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın Dış İşleri Bakanlarına yaptıkları açıklamalarda Makedonya'daki devrimci çetelerin eylemleri sona ermedikçe üçüncü maddenin yürürlüğe girmesi için Bab-ı Ali'ye başvurmayacaklarını kesin bir biçimde belirtmişlerse de, bu açıklamalar örgüt liderlerinin düşüncelerinde hiçbir değişiklik yapmamıştı.¹⁰¹

93 V.A.Burbiga, "Rossiyskaya Peçat o Reformah v Makedonskih Vilayetah Osmanskoy İmperii 1904-1909 gg.", *Bolgariya, Dagestan, Turtsiya*, No 2, Aralık 1996, s. 12.

94 BOA, Y.MRZ- d, 11 736, Resmi İrade No: 7654.

95 Tokay, *a.g.e.*, s.48.

96 BOA, Y.A.HUS, D:46, G:96.

97 "Velikiye Derjavı i Blijniy Vostok", *Russkaya Misl*, Mayıs 1905, SPb. s. 323.

98 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Siyasiye Evrakı (HR. SYS.), D:199, G:1.

99 S.Kotlyarevskiy, "Makedonya i Yevropa", *Russkaya Misl*, No 7, Aralık 1907, s.227.

100 Kotlyarevskiy, *a.g.m.*, s.227.

101 Tokay, *a.g.e.*, s.72

Gazi

Akademik
Bakış

123

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Bu tasarıdan ne Bulgarlar, ne komitelerin liderleri ve ne de Osmanlı yetkilileri memnun olmuştu. Tasarı bölgede işleri daha da karıştırmıştı. Özellikle Makedonya vilayetlerinin, bölgeye idari kolaylık sağlamak amacıyla, etnik ve dini açıdan yeniden düzenlenmesini öngören maddesi Balkan devletleri tarafından Makedonya'da ulusal bölgeler yaratmak olarak algılandığı için sorunlar daha da artmıştı. Bunun dışında Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaptırdığı nüfus sayımında halkın etnik kökenine bakılmadan genel olarak Müslüman, Hristiyan ve Musevi olarak kaydedilmek istenmesi de tepkileri artırmıştı.¹⁰² Balkan Yarımadasının Balkan halklarına ait olması gerektiği düşüncesinden yola çıkan Slav Devletlerinin hükümet temsilcileri, Avuturya-Macaristan'a karşı bir ittifak antlaşmasını 30 Martta imzalamışlardı. Bu gizli antlaşmanın 7. maddesine göre Prens Ferdinand ve Kral Petr, gelecekteki anlaşmazlıklarda Rus Çar'ının hakemliğini ve kararını kabul etmekle yükümlüydüler. 1 Mayıs 1904 tarihinde Niş'te yeni dostluklarının anlamını vurgulayan buluşmaları, Baron Marschall von Bieberstein'a göre: "*Rusya'nın nüfuzuna dayanan ve bir tür Rusya'nın Avusturya-Macaristan'a karşı sağladığı garantiyi gösteren*" bir buluşmaydı.¹⁰³

Rus dış politika hedeflerinin Uzak Doğu'ya kayması sonucunda, Rusya'nın Balkan politikasında bir durgunluk yaşanmıştı. Viyana Hükümeti ise bu fırsattan yararlanmaya çalışacaktı.¹⁰⁴ Diğer yandan bu dönemde Kosova Arnavutlarının reformların bölgelerinde yürürlüğe konmasını önlemek için ayaklanmaları da Avusturya politikasına yardımcı olmuştur. Nihayet bu, iki devletin Osmanlı hükümetine 29 şubat 1904'te bir nota vermesine yol açmıştı. Bu notada Kosova vilayetlerinin batı sancaklarının şimdilik reform bölgesi dışında kalması gerektiğiyle ilgili kararlarını açıklamışlardı.¹⁰⁵ 8 Aralık 1904 tarihli bir nota ile de Avusturya-Macaristan ve Rusya elçileri Bab-ı Ali'den, Makedonya'da çetelere karşı daha enerjik bir şekilde mücadele edilmesini talep etmişlerdi. Bab-ı Ali notayı büyük güçlerin bu anlamda önce Sofya, Atina ve Belgrad'a müdahale etmesi gerektiğini söyleyerek yanıtlamıştı.¹⁰⁶

Osmanlı jandarmasının tensikatı konusunda ise Rus temsilcilerinin Genelkurmay Başkanlığına gönderdikleri raporlar dönemin Osmanlı-Rus ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu raporlar günümüzde Rusya Devlet Savaş Tarihi arşivinde yer almaktadır. Osmanlı jandarmasının tensikatı sırasında Rus Hariciye Nezareti ile Savaş Bakanlığı işbirliği halinde hareket etmişlerdi. Osmanlı jandarmasının tensikatı ile ilgili proje Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti'ndeki askeri ajanı – V.Von Gizl tarafından düzenlenmişti. Buna göre, Osmanlı hükümeti ile 3 senelik anlaşma

102 Meltem B. Saatçı, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Makedonya Sorunu", Murat Hatipoğlu der., *Makedonya Sorunu Düünden Bugüne*, ASAM Yayınları, Ankara 2002, s.62.

103 Adanır, *a.g.e.*, ss.230-231.

104 Kotlyarevskiy, *a.g.m.*, s. 228

105 Adanır, *a.g.e.*, s. 226.

106 *A.g.e.*, s. 225.

yapmaları gereken 54 subay ve 140 erbaş rütbesinde olanlar geçici olarak görevlendirilecekti. İstanbul'da 1904 yılının ilkbaharında düzenlenen Uluslararası Savaş Komisyonu'nun İtalyan General De Giorgis başkanlığında gerçekleştirilen oturumlarında Osmanlı jandarmasının tensikatı konusu tartışılmış ve yabancı subayların sayısının 81'e çıkarılması gerektiği vurgulanmıştı. Buna cevaben Osmanlı yöneticileri yabancı subayların sayısının 25'i geçmemesi gerektiğini bildirmişlerdi.¹⁰⁷Avusturyalı ve İtalyan subaylar Kosovo ve Manastır vilayetlerinde, İngiliz, Fransız ve Rus temsilcileri ise Selanik vilayetinde¹⁰⁸ jandarma tensikatını gerçekleştirmek üzere görevlendirilmişlerdi. Belirtilen bölgelerde Bulgarlar ve Yunanlılar arasında yoğun çatışmalar yaşanmaktaydı. Osmanlı yöneticileri Yunanlılardan yana bir tavır sergilemişti. Öyle ki Patrikhane'ye Bulgar kiliselerini kapatma yetkisi verilmiş ve İstanbul Patriğinin otoritesini tanımayanlar tehdit edilmişti.¹⁰⁹ Makedonya vilayetlerinde görev yapacak olan subayların seçimi ile ilgili çalışmalar birçok sorunu da beraberinde getirmişti. Çarlık hükümetinin bu konuda getirdiği özel kriterler arasında en önemlisi subayların Türkçe ve Slav dillerini bilmeleri, bunun yanında Kafkasya ve Bosna-Hersek'te görev yapmış olmaları idi. Rus diplomatik misyonunun başında olan tümgeneral Şostak tüm bu kriterlere uyuyordu.¹¹⁰ Şostak'a Makedonya'da görev yapacak olan subayların listesini hazırlama görevi verilmişti. Fakat, subayların görev yaptığı bölgedeki komutanların bu konudaki olumsuz yanıtı ve Rus ordusunun seferberliğini ilan etmesi Şostak'ın planlarını olumsuz etkilemişti. Diğer taraftan Osmanlı hükümetinin yabancı subayların sayısının artırılması ile ilgili teklife olumsuz yanıt vermesi de Rus hükümetinin planlarının gerçekleştirilmesi önünde bir engel teşkil etmişti. Sonuç olarak, Şostak'ın hazırladığı listeden sadece birkaç kişi Selanik'e gönderilmişti. 1904 yılının baharında Osmanlı idaresi 25 yabancı subayı kabul edebileceği ile ilgili kararını açıklamıştı. Ocak 1904 de Şostak 58 nci piyade alayı eşliğinde İstanbul'a gelmişti. İstanbul komisyonunda Şostak 3 Rus subayının sayı olarak yetersiz olacağını belirtmişti. Şubat ayında Şostak'ın Makedonya vilayetlerine 205 nci İzmaylovskiy yedek alayının da gönderilmesi gerektiğini belirtmesi üzerine Rus Genelkurmay Başkanlığı subayların tümünün gönderilmesinin mümkün olmayacağı cevabını vermişti. Görüldüğü üzere, Makedonya vilayetlerine gönderilecek olan subaylar konusunda Rusya bir dizi sorunla karşı karşıya kalmıştı.¹¹¹ Osmanlı hükümeti yabancı subayların göreve alınmasını kabul ettiysede uluslararası komisyon temsilcileri Osmanlı jandarmasının tümüyle yabancı su-

107 RGVIA, F.400.Op.3.D.2564. L. 232.

108 Rus jandarma tensikat bölgesi Makedonya vilayetlerinin güney-batısında Tikveş, Ustrumca, Gevgili, Doyran,Vodina, Yenice Vardar, Kukes, Langaza ve Selanik idi.

109 Y.V. Kazanova, "Russkaya voyenno-instruktorskaya missiya v Makedonii formirovaniye i načalo raboti", *Russkiy Sbornik*, C.VI, Ekim 2009, s. 91-92.

110 Kazanova a.g.e., s. 97

111 A.g.e., s. 99

Gazi

Akademik
Bakış

125

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

bayların denetimine bırakılmasının mümkün olamayacağı görüşündeydiler.¹¹² Diğer yandan Selanik vilayetinde görev yapmak üzere gönderilen subayların bir kısmı Mürzsteg Reform Programı'nda belirtilen şartlara uymuyordu. 1904 yılının aralık ayına gelindiğinde ise Rusya ve Avusturya-Macaristan hükümetleri yabancı astsubaylarının Osmanlı jandarmanında görev yapmak için gönderilmesi gerektiği konusundaki taleplerinden vazgeçmişlerdi. Rus Hariciye Nazırı Zinoviyev Osmanlı Devleti üzerinde yabancı subayların görevleri ile ilgili baskı uygulamasının bir sonuç vermeyeceğini ve baskının daha önemli reformların gerçekleştirileceği sırada kullanılması gerektiğini belirtmişti. Zinoviyev'in bu görüşü Mürzsteg reform programının 2 ve 3 maddelerine aykırıydı. Çünkü programda ancak Makedonya vilayetlerinde asayiş sağlandıktan sonra reform sürecine geçilebileceğinin altı çizilmişti. Bu sırada Şostak subay sayısının 12 ve astsubay sayısının 11 çıkarılması gerektiği ile ilgili talebini yenilemişti. Diğer Büyük güçlerin bu talebi desteklemesine rağmen Osmanlı hükümeti maddi sıkıntıları öne sürerek bu talebi redetmişti.¹¹³ Osmanlı hükümeti yabancı subayların maaşlarının ödenmesi konusunda Osmanlı Bankası ile anlaşma imzalamıştı. Fakat ödenen maaşların subayların ihtiyaçları için yeterli olmadığı anlaşılmış ve Savaş Bakanlığı ile Hariciye Nezareti ek ödeme yapmak zorunda kalmıştı. Nisan ve mayıs aylarında Şostak ile General De Giorgis Makedonya vilayetlerini ziyaret etmişlerdi. 19 Mayıs 1904 de Şostak ve beraberindeki Rus subaylar Selanik ve Vodina'ya gitmişti. Burada, bölge kaymakamı ve şehir ahali tarafından karşılanmışlardı. Şostak yaptığı gözlemler neticesinde bölgedeki subayların görevlerini layıkıyla yerine getirmedikleri sonucuna varmıştı. 116 kişilik rotanın 21 Hristiyanlardan oluşuyordu. Şostak'ın gözlemlerine göre Hristiyan temsilciler görevlerini yerine getirmek konusunda Müslümanlardan daha isteksiz ve tecrübesizdiler. Bu nedenle, jandarmanın tensikati sürecinde birçok sorun meydana gelmişti. Şostak'ın gözlemlerine göre Hristiyanların görevlendirilmesi yabancı subaylar tarafından da hoş karşılanmamıştı. Çünkü Hristiyanlar jandarmada görev almak konusunda isteksizdiler. Şostak'ın 1906 yılına ait bir raporunda şöyle yazmıştı: *"Hristiyanlar jandarmada görev almak istemiyor, aslında bu durum jandarma kurumunun lehinedir."* Diğer yandan Hristiyan jandarmalarının eğitimi için özel kurslar ve okullar açılmıştı. Rus temsilciler ise Hristiyan ahaliyi görev almaları için teşvik etmeye çalışmıştı. Ertesi gün, Şostak ve beraberindekiler Yenice Vardar kazasını dolaşmaya çıkmışlardı. Osmanlı jandarma temsilcileriyle yapılan görüşmeler neticesinde, Şostak bölgenin tüm 9 kazasında da Rus temsilcilerinin daima bulundurulması gerektiği sonucuna varmıştı. Bu hususta Avusturyalı meslektaşları De Giorgis'e yabancı

112 Reformu v Makedonii, *a.g.e.*, s. 226.

113 1904 yılının sonunda 14 ncü tüfek alayına, N.A.Agur beraberindeki 2 nci yedek süvari alayı ile, N.M. Bayraktarov beraberindeki 22 nci Astarkhan süvari alayı, 224 ncü Skopinsk Piyade alayından İ.Frolov, Sırdarya ilçe polis memuru Tsvetkov ve muhafız alayından L.P.Dusimetyer eşlik etmişlerdi. Böylece, 1905 yılına gelindiğinde Rus eğitimcilerinin sayısı 12 olmuştu. Fakat görev süreleri 3 yıldan 2 yıla indirilmişti. Kazanova, *a.g.m.*, s. 100.

temsilci sayısının arttırılması teklifinde bulunmuştu. Sonucunda, hem Rusya hem de Avusturya-Macaristan'ın 6 temsilci daha görevlendirmesi konusunda anlaşmaya varmışlardı. 1904 yılının sonbaharında Rus subaylarının Selanik vilayetinin 9 kazasında ne şekilde görevlendirileceği ile ilgili görüşmeler başlamıştı. Osmanlı yetkilileri sadece 5 Rus subayının görevlendirilebileceğini bildirmişti. Bu 5 subaydan sadece biri Türkçe biliyordu, diğerleri için tercümanlar görevlendirilmişti. Selanik vilayetinin yerli ahalisi yabancı subayları koruyucu olarak gördükleri için şikayetlerini dile getirmek için bölgede bulunan konsolosluklara başvurma yoluna gitmişlerdi. Sn.Petersburg'daki Yunanistan temsilcisi ise Rus Hariciye Nezareti'ne başvurarak Rus subaylarının Selanik'te ikamet eden Yunan halkını savunmadığından yakınmıştı. Diğer taraftan, Rus konsolosluklarına başvuran Bulgarlar Yunanlıların kendilerine zulmettiğinden yakınmaktaydı. Şikayetlerin artması üzerine subaylar asıl görevleri olan jandarmanın tensikati işini yapamaz hale gelmişlerdi. Bu nedenle, Şostak subaylara verdiği talimatında şikayetçi ahalinin Osmanlı yetkililerine yönlendirilmesi gerektiğini bildirmişti. Ancak şikayetçi ahalinin Osmanlı yetkililerinden red cevabı almaları durumunda bölgedeki Rus temsilcilerine başvurabileceklerini de eklemişti. 1904 yılının sonbaharında Apostol önderliğindeki Bulgar çeteleri Gevgili, Yenice Vardar, Usturumca ve Kavadar kazalarında yeniden harekete geçip kaymakamları tehdit edip yerli halkı Ekzarhlığa geçmeye zorlamıştı. Yunan ve Bulgar çetelerinin devrimci faaliyetleri bölgede reformların hayata geçirilmesi yolunda en önemli engellerden birisini oluşturmuştu.¹¹⁴

Bu dönemde uluslararası düzeyde meydana gelen iki önemli gelişme, büyük devletlerin Makedonya politikasında bir değişimin başlamasına öncül olmuştu. Bu gelişmelerden birincisi, Balkanlar'daki Rus etkinliğini azaltan ve reform tasarısında Avusturya-Macaristan'ı üstün duruma getiren Rus yenilgisiyle sonuçlanan 1904-1905 yılları arasındaki Rus-Japon Savaşıdır. İkinci gelişme ise, 1904 yılında gerçekleşen İngiliz-Fransız Antantıdır.¹¹⁵ Rus-Japon Savaşı'nın yıkıcı sonuçları ve ülkenin içinde bulunduğu kriz ortamı, Çarlık diplomasisinin, uluslar arası çatışmalardan uzak durmasını gerektirmişti. Fakat, Büyük güçler arasındaki rekabet bunu olanaksız kılmıştı.¹¹⁶ Bu savaşla, Balkan meselelerinde 1897'den beri geçerli olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya arasındaki işbirliğinin temeli yıkılmış oldu.

Savaşın çıkmasından hemen sonra Lamsdorf, Bulgaristan'ın Makedonya'da bir isyan çıkarmak için göstereceği her çabayı düşmanca bir eylem olarak göreceğini Sofya'ya iletmışti. Bunun üzerine Makedonya'daki Bulgar ticari ataşeleri ulusal hareketin liderlerine şimdilik Makedonya'da bir isyan eyleminin istenmediğini bildirmişlerdi. Grujev de Selanik'teki Rus Büyükelçisi Giers'e,

114 Kazanova, *a.g.m.*, s. 106

115 Tokay, *a.g.e.*, s.75.

116 Zuyev, *a.g.e.*, s. 303.

Gazi

Akademik
Bakış

127

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

örgütünün Rusya'ya saygı gösterip 1904 ilkbaharında büyük harekâta başlamayaacağı güvencesini bildirmişti.¹¹⁷ Bu dönemde Rus Hükümeti Makedonya'daki reformların Avrupa devletlerinin denetimindeki Mali Komisyon aracılığıyla hayata geçirilmesinden yana olmuştu. 1905 yılında İngiltere, Makedonya'daki mali işlerden sorumlu olacak uluslararası bir komisyon kurulmasını önermişti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ilişkilerinde sorunları olan Rusya ise Makedonya'daki Avrupa denetiminin hem Rusya hem de Makedonya açısından olumlu sonuçlara yol açabileceği kanısındaydı.¹¹⁸

1905 yılının sonunda Mali Komisyon'un kurulması, *Mürzsteg Tasarısı*'nda çok belirgin değişikliklere yol açmıştı. Uluslararası düzeyde, Rusya ve Avusturya'nın Makedonya reformlarındaki üstünlükleri azalmış ve Tasarı az çok tüm büyük devletlerin ortak bir faaliyet şeklini almıştır.¹¹⁹ 1905 yılının aralık ayında Büyük Güçlerin Midilli ve Limni Adasında yaptığı donanma gösterisinden sonra, 2. Abdülhamid en sonunda eyaletin mali durumunu denetlemek üzere uluslararası bir komisyon kurulmasına razı olmuştu, ancak bu komisyonun idari yetkisi olmayacaktı. Sonuçta, Makedonya kötü yönetilen ve olağanüstü güvensiz bir eyalet olmayı sürdürmüştü.¹²⁰ 1905'te Mali Komisyon'un kurulmasından sonra Adli Komisyon'un kurulması da Osmanlı istekleri doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Özellikle 1908'e kadar bu konuda Avusturya-Macaristan ile ortak hareket eden Rusya'nın tutumları Sultan II. Abdülhamid'in bölgedeki adli sorunları belirlemek için 21 Temmuz 1907'de bir teftiş heyetini kurarak bölgeye göndermesine neden olmuştur. Ancak 13 Eylül 1907'de İstanbul'daki yabancı devlet elçilerine Vilayat-ı Selâse'de yapılacak bir müdahaleyi kabul etmeyeceklerini bildirmelerine rağmen ve bununla beraber Almanya'dan umulan desteğin alınamaması sonucunda 5 Ekim 1907'de adli islahatı içeren bir nizamname yayınlanmak zorunda kalınmıştır. Avrupalı devletler arasındaki fikir ayrılıklarından yararlanan Jön Türklerin 1908 devrimiyle bu adli reformları hiçbir zaman yürürlüğe koymadığı ifade edilmektedir. Bununla beraber Avrupa müdahalesinin bir aracı olarak Umumi Müfettişlik döneminde bu alanda da gelişmeler yaşanmıştı.¹²¹

Rusya'nın yeni Hariciye Nazırı A.P. İzvolkskiy, Rusya'nın Orta Asya ve Uzak-doğu'da üstünlük uğruna Britanya ve Japonya ile çekişmeye son vermesinde ısrar etmiş, böylece yeniden bütün dikkatini Rusya için gerçek önemi bulunan Yakındoğu'ya verebilecekti.¹²² Bu dönemde de Rusya'nın Osmanlı politikasının temel amacı, Doğu Sorunu'nun onun çıkarları doğrultusunda çözü-

117 Adanır, *a.g.e.*, s. 230.

118 Kotlyarevskiy, *a.g.m.*, s. 228.

119 Tokay, *a.g.e.*, s. 77.

120 Anderson, *a.g.e.*, s. 283.

121 Meltem B. Saatçi, "Vilayat-ı Selase Müfettişlik Faaliyetlerinin Tercüman Gazetesine Yansımaları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* Haziran 2015 Yıl 8, Sayı XXII, s. 261.

122 Bodger, *a.g.m.*, s. 93.

me kavuşturulmasını sağlamak ve Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan'ın egemenliğinde yaşayan Slavları Rusya'nın etrafında birleştirmekti. Böylece Rusya'nın en önemli emperyal nitelikli amaçlarından birinin – Boğazları ele geçirmek ve Okyanuslarda üs edinmek– gerçekleştirilmesi yolunda en önemli adım atılmış olurdu. Bununla birlikte, İsvolskiy Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya özen gösterip Rusya'nın İstanbul üzerindeki etkisini arttırmayı düşünmüştü.¹²³Fakat, bu dönemde Rusya'nın dış politika alanında tam bağımsız bir güç olmadığı da bir gerçektir. Rusya, Bab-ı Ali ile olan ilişkilerinde de tek başına hareket edemeyecek kadar zayıf ve bağımlı idi. Bu nedenle Büyük Güçler arasında (özellikle rakipleri İngiltere ve Fransa) denge politikası izleyerek çatışmalardan uzak durmaya özen göstermişti. Hariciye Nazırı İsvolskiy'nin bu dönemde temel amacı, Balkanlarda Rusya'ya kaybettiği prestijini tekrar kazandırmak ve Balkan Slavlarına Osmanlı Devleti ile olan mücadelelerinde destek vermektir. Çünkü Rus dış politikasının meşruiyet kazanması onun ancak Balkanlara yönelmesi ile mümkün olabilirdi. Makedonya reformları konusunda ise İsvolskiy, Avusturya-Macaristan, Almanya, Rusya ve İngiltere'nin kolektif koruma siyasetini uygulamayı öngörmüştü. Fakat İsvolskiy'nin planı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya'nın şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştı.¹²⁴ Uluslararası alanda Makedonya reformlarının yarattığı gerginlik tırmanıyordu. Bunun temel nedeni Avusturya-Rus Antantının geçerliliğinin azalması ve İngiltere'nin Rusya üzerinde artan etkisi idi.¹²⁵ İngiliz-Alman rekabetinden dolayı Osmanlı Devleti'nin sorunları İngiltere açısından büyük bir önem taşıyordu. O döneme kadar Balkanlar'ı Rus nüfuzundan korumaya çalışan İngiliz Hükümeti, 1906 yılından sonra Makedonya'nın özerkliğini savunmaya başladı. Bu konuda, Rusya ile uyum içinde hareket etmek istemişti.¹²⁶

İsvolskiy'e göre Makedonya reformlarının başarıyla uygulanabilmesi ve bölgede statükonun korunması için adli ıslahatın yapılması gerekiyordu. Bu reform projesi, Ağustos 1907'de Rus ve Avusturya temsilcileri tarafından Bab-ı Ali'ye sunulmuştu, fakat Osmanlı hükümeti adli ıslahata gerek bulunmadığını bildirmiş ve bunun yerine Hristiyan halkın taleplerini karşılayamayacak bir proje sunmuştu. Böylece, Osmanlı Devleti üzerinde kolektif baskı uygulama ihtiyacı hâsıl olmuştu. Eylül ayının ortalarına doğru Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Zinoviyev, gönderdiği raporda, sadece İngiltere'nin bu konuda kararlılık gösterdiğinin altını çizmişti. Avusturya - Macaristan'nın tutumu ise görünürde Rusya'ninki ile aynı olsa da şüphe uyandırmaktaydı.¹²⁷ İngiltere'nin sunduğu önerilerin en çarpıcı sonucu, Makedonya ile ilgili konularda, Bab-ı Ali'nin ve Padişahın yetkisinin azaltılması olacaktı.¹²⁸

123 Ignatiyev, *a.g.e.*, s. 5.

124 *A.g.e.*, s. 2.

125 Tokay, *a.g.e.*, s. 85.

126 Hacısalihioğlu, *a.g.e.*, ss.172-173.

127 Ignatiyev, *a.g.e.*, s. 10

128 Tokay, *a.g.e.*, s. 89

Bir başka reform alanı ise askeri yapıyla ilgili olmuştur. Askeri delegelerin Ekim 1907'de yaptıkları yıllık toplantıda alınan kararlara göre kısaca, Makedonya'da ordunun yerini alacak yabancı kontrolü altında, bağımsız bir güç oluşturulmak istenmiştir. Fakat bu, özellikle Jön Türkler tarafından tepki ile karşılanmıştır. İngiltere, jandarma kuvvetlerine takviye yapılması ve ordudaki asker sayısının azaltılması konusundaki isteklerini tekrarlamıştır. Fakat özellikle Rusya ve Avusturya - Macaristan buna karşı çıkmıştır. Böylece Mürzsteg'e aykırı olan bu kararlar kabul görmemiştir.¹²⁹

Yakındoğu ve Balkanlar'daki mevcut durumun tartışılması amacıyla 3 şubat 1908'de Petersburg'da Başbakan Stolipin'in başkanlığı altında meclis toplanmıştı. Bu toplantıda Balkanlarda meydana gelen gelişmeler konusunda açıklamalarda bulunan İzvolskiy, Osmanlı Devleti'nin ıslahat işinde güçlük çıkardığını ve bunun ancak büyük devletlerin ortak askeri müdahalesi ile önlenebileceğini, bölgede Aerenthal'in takip ettiği politikanın hem Balkan devletleri hem Rusya'nın statükoyu koruma politikası için büyük bir darbe olduğunun altını çizmiş ve meydana gelebilecek çatışmaların Rusya tarafından bile önlenemeyeceğini belirterek konuşmasına şöyle devam etmişti: *"Eğer Rusya Balkanlar'daki duruma müdahale etmezse, asırlardan beri verdiği mücadele sonuçsuz kalır ve bölgede büyük bir güç olmaktan çıkar. Bu nedenle tek çıkar yol İngiltere ile anlaşmaktır."*¹³⁰ Bu konuda İngiltere Büyükelçisi ile yaptığı görüşmesinde iki devletin Osmanlı Devleti'ne karşı ortak askeri harekâta geçmek için konjonktürün uygun olduğunu belirtmişti. İzvolskiy'e göre bu durumda Rusya'nın tarihi misyonunun gerçekleştirilmesi yolunda da önemli adımlar atılmış olurdu. Fakat toplantıya katılanlar Rusya'nın her hangi bir savaşa hazır olmadığını ve ordunun hazır hale getirilmesinin çok zaman alabileceğinin altını çizmişlerdi. Bakanlar Kurulu Başkanı Stolipin ise bu konuda şöyle demişti: *"Şu an için Dışişleri Bakanı İzvolskiy'yi destekleyemeyiz, çünkü savaşa girdiğimiz takdirde uzun süredir mücadele ettiğimiz devrimci güçler tekrar harekete geçer. Devrimci güçlere karşı verdiğimiz bu mücadelede önemli başarılar elde ettiğimiz bir dönemde, uluslararası sorunların çözümünde inisiyatifi ele alamayız."* Sonuç olarak, Balkanlar'daki Avusturya-Alman yayılması-na karşı İzvolskiy diplomatik tedbirlerle yetinmek zorunda kalmıştı.¹³¹

1908 yılında İngiltere Makedonya reformları konusunda daha faal bir şekilde harekete geçmişti. 3 Mart 1908 tarihli genelgesinde Vilâyât-ı Selase'ye Müslüman ya da Hristiyan tek bir valinin atanmasını ve bu valinin ancak Büyük devletlerin izniyle süresinden önce görevinden alınması ve Osmanlı askerlerinin sayısının azaltılması gerektiğini belirtmişti. İngiltere Hükümeti'nin bu genelgesine karşılık Rusya 26 Mart 1908 tarihli cevabında Vilâyât-ı Selase'de ge-

129 Saatçi, a.g.m., s. 63.

130 N.İ.Bovikin, *Vneşnyaya Politika Rossii, (konets 19. načalo 20. veka do 1917)*, Gosudarstvennoye Pedagogičeskoye izdaniye, Moskva 1960, s. 73

131 A.g.e., s. 73.

nel vali yerine Müfettiş-i Umumi'nin görevinde kalmasını önermişti.¹³² 4 Nisan 1908'de İngiltere şu kayıtlarla Rus teklifini kabul etmişti: İstanbul'a sormadan bütçeyi tasdik edebilsin, yabancı generallerle birlikte asayişini temin edebilsin diye emrinde seyyar jandarma müfrezeleri bulunsun, memurları tayin ve azl etmek salâhiyetini haiz olsun ve bunlara doğrudan doğruya, İstanbul'dan geçmeden talimat verebilsin. Diğer büyük devletler de Rus programını kabul etmişlerdi.¹³³ Diğer yandan Dışişleri Bakanlığının 4 (17) Nisan 1908 tarihli toplantısında İzvolskiy, Rusya'nın Balkan politikası konusunda yaptığı açıklamasında: "Makedonya'da reform sürecinin devam etmesine ihtiyaç olduğu halde Rusya bu amaç uğruna savaş tehlikesini göze alamaz ve Balkanlarda statükonun devamı ilkesine dayanan bir politika izlenmelidir" demişti.¹³⁴ Diğer yandan, Makedonya demiryolları aracılığı ile Cermen etki alanının genişlemesi İngiltere'yi fazlasıyla rahatsız ettiği gibi, Rusya da genişleyen Avusturya-Macaristan nüfuz alanını kendi çıkarları için bir tehdit olarak görmüştü.¹³⁵ Makedonya'da politik durum sürekli artan bir şekilde kritikleşirken 9 Haziran 1908'de, diğer konularla birlikte Makedonya'nın geleceğini de tartışmak için 7.Edward ve 2.Nikola Reval'de bir araya gelmişlerdi.¹³⁶ Reval'de Makedonya reformları da tartışma konusu olmuştu. Toplantıda, özellikle Rusya Dışişleri bakanı İzvolskiy ve İngiltere Dışişlerinden eski Rusya büyükelçisi Charles Hardinge, iki ülkenin dış politikalarını tartışmışlardı. Her iki devlet adamı da, Makedonya için İngiliz-Rus reform önerilerini desteklemiş ve bir an önce uygulamaya konmasını istemişlerdi.¹³⁷ Makedonya Sorunu, müzakerelerin ana konusuydu. O ayın ortasında iki ülkenin hükümetleri bir reform programı hakkında uzlaşmışlardı. Bu programı önce diğer Büyük Güçler'le konuşacak ve daha sonra Osmanlı hükümetine "emredici nota" şeklinde bildirmek isteyeceklerdi. Bunun üzerine Jön Türkler arasında büyük bir telaş belirmişti. Jön Türkler, İngiltere ve Rusya'nın buluşmasında,

132 Rus programının esasları şöyledir: 1.Makedonya'nın yabancı jandarma komutanı maliye komisyonun toplantılarına istişari mahiyette iştirak etsin. Ona mülhak olan yabancı subaylar Osmanlı hizmetine girsinler, fakat tayin tarzlarında bir değişiklik olmasın yani her büyük devlet Osmanlı hizmetine girecek kendi subaylarını kendisi tayin etsin. 2. Jandarma subay ve erleri çoğaltılmakla beraber, ordunun azaltılmasına ve dolayısıyla Osmanlı ülkesinin tamamının tekeffülüne Rusya taraftar değildir. 3.Her köyde köy bekçileri tenkilatı yapılsın ta ki bunlar ufak çetelere mukavemet edebilsinler.4. Üç vilayette tek vali teklifini kabul ettirmek imkânsızdır, fakat şimdiki Müfettiş-i Umumi (Hilmi Paşa) %3 gümrük zammının sonuna kadar kalsın ve büyük devletlerin rızası olmadan az- lolunmasın.5.Maliye Komisyondaki azaların hepsi Rus ve Avusturya ajanlarının salâhiyetini haiz olsunlar ve Osmanlı Hizmetine girsinler ve adliye islahatını ve zabıtaı murakabe edebilsinler ve maliye komisyonu ordunun sivil idare ile teşrik-i mesaisini tetkik edebilsin. Bu teklifle yabancı maliye komisyonu orduya da hâkim kılınmak isteniliyor. Ve aynen İngiltere teklifinde olduğu gibi Makedonya muhtariyetine başka yollardan gidiliyor. Bkz. Yusuf H. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C:3, Kısım:1,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 235.

133 *A.g.e.*, s. 236.

134 Bovikin, *a.g.e.*, s. 75.

135 Çelik, *a.g.m.*, s. 71.

136 Adanır, *a.g.e.*, s. 266.

137 Tokay, *a.g.e.*, s.91.

Gazi

Akademik
Bakış

131

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Makedonya'nın kısa bir süre içinde kaybedilme tehlikesinden başka bir şey görmemişlerdi. Yurtiçi Merkez (Dâhili Merkez-i Umumi) bir isyan başlatılmasını enine boyuna düşünmüştü.¹³⁸Pratik sonuçları ne kadar az olursa olsun, yabancılara sürekli Makedonya'ya müdahale etmesi, 1908 yılında büyük bir kısmı orduda görevli, oldukça önemli sayıda vatanperver Türk'ü dehşete ve öfkeye boğmuştu.¹³⁹ Görüldüğü gibi, İngiltere ve Rusya'nın Makedonya konusundaki girişimleri meşrutiyetin ilanının nedenlerinden biri olmuştu. Bir arşiv belgesinde: "Reval'de İngiltere Kralı ile Rus Çarı arasında her hangi bir antlaşma imzalanmamış olsa da bu görüşmede alınan kararların en kısa zamanda tatbik edilmesi gerektiği konusunda mutabakata varılmış" denilmiştir.¹⁴⁰ Londra sefaretinden de bildirildiğine göre: "İngiltere Kralı ile Rus Çarı arasında yapılan mülakatta Rumeli hususunda anlaşmaya varılmış, bu mülakat Rus-İngiliz dostluğunu güçlendirecek ve Almanya'nın Avrupa'daki yayılmasını durduracaktır" denilmiştir.¹⁴¹ Makedonya reformları ile ilgili olarak tartışılan konuların başında, Müfettiş-i Umumi'nin yetkilerinin genişletilmesi, eşkıyaların faaliyetleri ile mücadele edilmesi için jandarmanın sayısının artırılması ve seyyar kuvvetlerin oluşturulması geliyordu.¹⁴² Bu taburları yönetecek komutan Tensikat Başkumandanı'nın fikri alınarak Hilmi Paşa tarafından seçilen ve Padişah tarafından resmen atanan bir Osmanlı subayı olacaktı. Bu taburda birimler arasında iletişimi sağlamak ve çeteleri takip etmek için yeterli sayıda asker bulunmalıydı. Ayrıca söz konusu kuvvet ile jandarma arasında Müfettiş-i Umumi, Tensikat Generali ve askeri delegelerin birlikte bir işbirliği tasarısı hazırlaması da gerekiyordu. Avrupalı yetkililer tüm operasyonlardan haberdar edilmeli ve Tensikat Generali'ne rapor sunmalı, ancak operasyonlarda uygulama yetki ve sorumluluğuna sahip olmamalıydılar. Bu önerileri yerine getirmek için yabancı yetkili sayısını arttırmak gerekiyordu. İzvolskiy, Müfettiş-i Umumi'nin yetkileri konusunda daha önceki İngiliz önerilerine Makedonya'daki sivil yetkilileri atama ve işine son verme dışında katılıyordu. İzvolskiy'e göre, İngiliz Hükümeti'nin bu konuya çok fazla zaman harcaması gereksizdi, çünkü Almanya ve Avusturya bunu Padişahın haklarının ihlali olarak görüyorlardı ve bu durum adli reform projesinde gecikmelere yol açacaktı. Yukarıda özetlenen kararlar, başlangıçtaki İngiliz önerilerine göre daha ılımlıydı. Jandarma konusunda yabancı subaylar denetmen olarak kalmış ve Avusturyalıların önerileri kabul edilmişti. Hilmi Paşa'nın yetkilileri artırılırken, valilerin ve diğer sivil görevlilerin atanması konusunda Rusların önerdiği sınırlamalar getirilmişti.¹⁴³ Bir arşiv belgesinde Petersburg sefaretinden alınan bilgilere yer verilmiş ve Reval görüşmesinde Vilâyât-ı Selase'de reform yapılması konusunda, Rusya'nın

138 Hacısalihioğlu, *a.g.e.*, s. 173.

139 Anderson, *a.g.e.*, s. 284.

140 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK. EŞA.), D: 52, G:59.

141 BOA, Y.PRK. EŞA, D:52, G:62.

142 BOA, Y.PRK. EŞA, D: 52, G:59.

143 Tokay, *a.g.e.*, ss. 91-92.

önerilerinin İngiliz önerilerine göre daha ılımlı olduğu ve Rusya'nın önerilerinin bölgede Osmanlı Padişahının hükümlerinin korunması esasına dayandığı belirtilmişti.¹⁴⁴ Rusya ve Avusturya-Macaristan sefirleri Vilayat-ı Selase'de asayişin sağlanması ve bölgede statükonun korunması için çalıştıklarını ve amaçlarının Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne zarar vermek olmayıp tersine Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁵ Bu konu ile ilgili olarak bir arşiv belgesinde yer alan bir dosyada ise şu ifade yer almış: "30 Kasım 1908 tarihinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü temin eden bir anlaşma imzalanmıştı".¹⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişmeleri değerlendiren *Russkaya Misl* adlı süreli yayının yazarı G. Galberştad,¹⁴⁷ Genç Türk İhtilali'ni büyük bir zafer olarak adlandırmıştı. Galberştad'a göre: "Genç Türkler Avrupa diplomasisi tarafından dikkate alınması gereken bir güçtü. Önceleri Avrupa sadece Abdülhamid'i tanıyordu, fakat şimdi Osmanlı Devleti'nde ordunun denetiminde güçlü partilerin bulunduğu gerçeğini göz ardı edemez. Bu reform sürecinde Genç Türkler büyük güçlüklerle karşılaşacaklardı, Makedonya Sorunu ile Arnavutluk Sorunu, Doğu Sorununu çıkmaza sokacaktı. Genç Türkler ise güç kullanarak iktidarda kalabiliyor ve askeri diktatörlük parlamentoda bile gücünü hissettirebiliyordu."¹⁴⁸ Genel seçimler sonucunda Türk, Arnavut, Rum, Bulgar-Makedon, Sırp, Ulah ve Yahudi mebuslar Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı'na girmişti. Ancak İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme siyasetine ağırlık vermesi Makedonya politikasının başarısız olmasındaki en büyük etkenlerden biridir. Genç Türk Hükümeti'nin Makedonya Sorunu'nun çözümünde başarısız olduğuna dikkat çeken *Ruskoye Bogatstvo* adlı süreli yayının yazarı S.Yujakov şu tespitlerde bulunmuştur: "Genç Türkler Makedonya Sorunu'nda, bölgede reform yapmak yerine Bulgarların düşmanlığını kazanmışlar ve isyan hareketlerini canlandırmışlardır".¹⁴⁹ Sonucunda, Meşrutiyetle gelen dostluk ve barış havası çok kısa sürmüştü. Hürriyetin ilanından henüz 3 ay geçmeden Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmişti. Aynı gün Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'i ilhak ettiğini bildirmişti. Girit ise Yunanistan'la birleşmişti. Bu eş zamanlı darbeler İttihat ve Terakki'nin prestiji-

144 BOA, Y.PRK. EŞA, D: 52, G:56.

145 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HR.), D:33, G:101.

146 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayunlar (Y.PRK. NMH.), D:10, G:107.

147 Galberştad bu konuda şunları söyler: "Abdülhamid rejimi Doğu despotizminin en iyi örneği idi. General Şefer'in de dediği gibi: "Abdülhamid'in tahta çıkışıyla birlikte Türkiye'nin ömrü tükenmişti. Meşrutiyet'in ilan edilmesine rağmen, Abdülhamid'in karanlık gölgesi hala devletin üzerindeydi. Abdülhamid herkesten şüpheleniyordu, orduyan, din adamlarından halktan, Hristiyanlardan, Türklerden, devlet adamlarından. Bir tek kendisine güveniyordu. Şirmer, paradoksal, fakat aynı zamanda insanı düşündüren kitabında, Türk İhtilali'nin karşı çıktığı rejimin gerçeğini yansıttığını belirtiyor: "İhtilal- Abdülhamid rejiminin çocuğudur, bütün irsi hastalıklarını taşır ve bunlardan kurtulması şarttır. Çünkü bunlar geçmişin kanlı izlerini taşımaktadırlar". Bkz., L.Galberştad, "Sobitiya v Turtsıı, Staryı i Noviy Rejim, Naşı Tseli", *Russkaya Misl*, C. 5, SPb.1909, s. 28.

148 Galberştad, a.g.m., s. 287

149 S.Yujakov, *Angliyskiye Vıborı i Angliyskiy Krizis*, *Russkoye Bogatstvo*, SPb.1910, s.78.

Görüş

Akademik
Bakış

133

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

ni büyük ölçüde sarsmıştı.¹⁵⁰Bu dönemde Rusya Hükümeti Makedonya'daki reform sürecini takip etmekten vazgeçtiğini bildirmiş ve yabancı subayların geri çağırılması talebinde bulunmuştu. Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın danışmanları geri çektilmişti. Osmanlı Devleti'nin alacağı önlemler Makedonya'daki sorunları çözemediği takdirde Rusya Büyük Güçlerle kolektif bir şekilde yeniden reform sürecine katılabileceğinin de altını çizmişti.¹⁵¹

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki münasebetlere baktığımızda bunun büyük bir bölümünde rekabetçi ilişkilerin egemen olduğunu görebiliriz. Balkanlar – stratejik konumu sebebi ile tarih boyunca Rusya'nın ilgi odağı olmuş ve 19.yüzyılda Balkanlarda hız kazanan bağımsızlık mücadelesi Osmanlı – Rus ilişkilerine büyük ölçüde yön vermiştir. Bu çalışmada 1885-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Makedonya vilayetlerinde gelişen olaylar ve bu olayların Osmanlı-Rus ilişkilerine olan etkisi ele alınmıştır.

Rusya'nın Balkan politikasının iki önemli aracı bulunuyordu: Panortodoksuluk ve Panславizm. Fakat, 20. yüzyıla gelindiğinde Çarlık yönetimi ideolojik sayıklardan ziyade devlet çıkarlarını göz önünde bulundurma-ya gayret etmiştir. Özellikle Berlin Anlaşması'nın imzalanmasının ardından Rusya, Osmanlı Devleti ve Balkanlarda izlediği politikalarında bağımsız bir güç olarak hareket edemeyeceğini anlayınca diğer Büyük Güçlerle ve özellikle de Balkanlarda önemli çıkarları bulunan Avusturya-Macaristan ile işbirliği yapmayı uygun görmüştü. Bunun neticesinde, 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başında Rusya'nın Balkan politikasında köklü dönüşümler yaşanmıştır. Makedonya Sorunu konusunda ise Rusya, Balkan Slavları ile ortak kültürel, dini ve etnik bağlara sahip olmasına rağmen Makedonya vilayetlerinde faaliyet gösteren devrimci çetelere destek vermemiş ve Osmanlı Devleti'nin Rusya için uygun olmayan bir zamanda paylaşılmasını engellemeye çalışmıştır. Rusya'nın mevcut statükoyu koruma siyaseti Çarlık yönetimin iç ve dış zayıflıklarından kaynaklanmıştır. Daha önceki dönemlerde Balkan Slavlarının bağımsızlıklarının kazanılmasında önemli yardımları olan Çarlık yönetimi bu dönemde geleneksel Balkan politikasından vazgeçip adeta Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün savunucusu olmuştur. Çünkü, bu dönem Rusya'nın Büyük Güç olma statüsünü güçlükle koruyabildiği bir dönemdir. Diğer yandan uluslararası konjonktörde meydana gelen gelişmeler Rusya'nın dış politikasının belirlenmesinde etkili olmuştur.

Rusya, Makedonya vilayetlerinde olayların tırmanmasında Osmanlı yönetiminden ziyade Bulgar, Sırp ve Yunan devrimci çetelerini sorumlu tutmuş ve her defasında onları desteklemeyeceğini vurgulamıştı. Diğer yandan, Bulgar

150 Hale Şıvgın, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", s.3.

151 A.M. Zayoncovskiy, *Soçineniya*, Nauka, Moskva 1997, ss. 153-154.

ve Sırp hükümetlerine yaptığı çağrılarında Balkanlarda barışın ve düzenin sağlanması için çaba göstermeleri gerektiğini belirtmişti. Bu dönemde Rusya, Osmanlı Devleti ile ilgili politikalarında daha belirleyici ve etkin bir rol almak istemesine rağmen sürekli müttefik arayışı içinde olmuş ve Osmanlı Devleti üzerinde her hangi bir üçüncü Büyük Gücün etkisini arttırmasını önlemek için bir takım tedbirler almıştır. Rusya'nın ve Avusturya-Macaristan'nın hamiliğinde talep edilen ıslahatlar ise Makedonya'daki ihtilal örgütlerinin beklentilerini karşılamaktan uzaktı. Osmanlı Devleti ise Balkanlarda kalan son toprakları üzerinde varlığını devam ettirmeye çalışmış ve ıslahatlar konusunda Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile işbirliğinden başka çıkar yol bulamamıştı. Osmanlı yönetimi açısından ıslahat süreci bölgedeki Osmanlı idaresini giderek zayıflatmış ve müdahaleler denetim şekli almıştı. Rusya açısından ise ıslahatlar bir süreliğine de olsa bölgede asayiş sağlayabilmiş ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğini koruyabilmişti. Neticede ise, yapılan ıslahatlarla istenilen sonuçlara varılamamıştı. 1908 Jön Türk Devrimi'nin ardından reform süreci bir bakıma son bulmuştu. İttihat ve Terakki'nin uyguladığı merkezileştirme siyaseti sonucu bölgedeki etnik ve dini unsurlar arasındaki rekabet ve çatışma ortamı daha da tehlikeli bir hal almıştı.

Rusya'nın Makedonya Sorunu kapsamında izlediği politika Balkanlar'daki Slav milliyetçilerini büyük ölçüde hayal kırıklığına uğratmıştı. Bu süreç boyunca Rus diplomasisi mevcut statükoyu koruma politikasını izlemiş. Böylece Rusya, çıkarlarına hizmet etmeyecek olan bir Balkan Savaşı'nı önlemeye çalışmış ve olası bir savaşı 1912 yılına kadar ertelemiştir denilebilir. Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İngiltere aralarında yaptıkları anlaşmalarla bölge üzerindeki hedeflerini karşılıklı dengelemeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti ise yabancı müdahalesine engel olmak ve asayiş sağlamak için yoğun bir çaba içerisinde olmuştur.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası Belgeleri

BEO, D:2036, G:152668.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı

Y.PRK. HR, D:33, G:101.

Hariciye Siyasiye Evrakı

HR. SYS, D:199, G:1.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y. MTV. D:241,G:16

Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı

YPRK. BŞK, D: 71, G:21.

Görüş

Akademik
Bakış

135

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

YPRK. BŞK, D: 71, G:64.

Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserlikler Tahriratı

Y.PRK. MK, D:18, G:49.

Yıldız Maruzat Defteri

Y.MRZ- d, 11 736, Resmi İrade No: 7654.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.A.HUS, D:12, G:2.

YA.HUS, D:12, G:2.

Y.A.HUS, D: 439, G: 53.

Y.A.HUS, D: 12, G: 2.

Y.A.HUS, D: 460, G:7.

YA. HUS, D:1, G:4.

Y.A.HUS, D:440, G:92.

Y.A.HUS, D:321, G:11.

Y.A.HUS, D:460, G:7.

Y.A.HUS, D:46, G:96.

Y.A.HUS, D:442, G:41.

Yıldız Perakende Dahiliye Kısmı

Y.PRK.DH, D:11, G:71.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik

Y.PRK. EŞA, D:52, G:62.

Y.PRK. EŞA, D: 52, G:59.

Y.PRK. EŞA, D: 52, G:56.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı

Y.PRK. HR., D:33, G:101.

Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayunlar

Y.PRK. NMH, D:10, G:107.

Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi (RGVIA)

RGVIA F. 2000. Op. 1. D. 862. L. 113.ob. 114.

RGVIA F. 400. Op. 4. D. 229. L. 8 ob.

RGVIA F. 2000. Op. 1. D. 862. L. 68 .

RGVIA F.400.Op.3.D.2564. L. 232.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF)

GARF. F. 568. V.N.Lamzdorf'un Arşivi. Op. 1. D. 160. L. 8.

Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi (AVPRI)

Gazi

Akademik
Bakış

136

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

AVPRĪ. F. 151. Politarhiv. Op. 482. 1900. D.1562. L.16-17.

AVPRĪ. F. 151. 1901. D.2322. L.12-15.

AVPRĪ. F. 340. Op. 834. A.A.Savinski'nin özel kalemi. D.20. L.13. ob.

Basılmış Kaynaklar, Tetkik Eserler, Makaleler ve Tezler

ADANIR Fikret, *Makedonya Sorunu, Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, (çev. İhsan Çağatay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

ANDERSON Mattehew S., *Doğu Sorunu (1774-1923)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

BALCI Ramazan, "Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı Islahıyye Layıhası'nın Kosova'da Uygulanması", *Türkiyat Mecmuası*, XXII/2, Güz 2012, s. 1-37.

BAYUR Yusuf H., *Türk İnkılâbı Tarihi*, C:3, Kısım:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

BOVIKİN N.İ., *Vneşnyaya Politika Rossii, (konets 19. načalo 20. veka do 1917)*, Gosudarstvennoye Pedagogičeskoye izdaniye, Moskva 1960.

BURBIGA V.A., "Rossiyskaya Peçat o Reformah v Makedonskih Vilayetah Osmanskoy İmperii 1904-1909 gg.", *Bolgariya, Dagestan, Turtsiya*, □ 2, Aralık 1996, s.98-112.

ÇELİK Bilgin, "Avusturya'nın Arnavutluk Politikası: Viyana'da Bir Arnavutluk Komitesi: DİA", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, I/3, Mayıs 2006, s.55-89.

ÇOMAK İhsan, "Turtsiya i Rossiya na rubeje XIX-XX vv. i Diplomatičeskaya Deyatelnost Posla Rossii v Konstantinopole I.A.Zinovyeva", İV RAN, Moskva 2003. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ERİM Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, TürkTarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

GAGAİN Sergey Kn., "Balkanskiye Soglaşeniya i Soyuzı", *Russkaya Misl*, V /6, Ocak 1915, s.132-144.

GALBERŞTAD L., "Sobitiya v Turtsıı, Starıy i Novıy Rejım, Naşı Tseli", *Russkaya Misl*, C. 5, SPb.1909, s. 28-46.

HACİSALİOĞLU Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

KAZANOVA Y.V., "Russkaya Voyenno-İnstruktorskaya Missiya v Makedonii Formirovaniye i Naçalo Raboti", *Russkiy Sbornik*, C.VI, Ekim 2009, s. 91-92.

KILIÇ Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Ülke Yayınları, İstanbul 1998.

KOMAROVSKİY L., "Derjavı i Blijniy Vostok", *Russkaya Misl*, XX/4, Nisan 1906, s.7-39.

KOTLYAREVSKİY S., "Makedonya i Yevropa", *Russkaya Misl*, □ 7, Aralık 1907, s.227-248.

KOSİK V.İ., "Gordiyev Uzel Balkan", R.P.Grişına, der., *Makedoniya Problemi İstorii i*

Görüş

Akademik
Bakış

137

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Kultura, İS.RAN, Moskva 1999. s. 53-86.

LABAURİ D.O., "Balkanskiy Krizis 1902-1903 g. v Otsenkah i Prognızhah Voennıh Nabludateley Rossii", *İmagines Mundi: Almanah İssledovaniy Vseobshey İstorii XXV-XXVv.*, XX/7, Kasım 2010, s.103-130.

PAVLOVİÇ M., "Vneşnyaya Politika Rossii ot Portsmutskogo Mira do Naşıh Dney", L.Martov, der., *Obşestvennoye Dvijeniye v Rossii v naç. XX v.*, C. IV, SPb. 1911, ss. 263-264.

Pravitelstvennoe Soobşeniye po Makedonskomu Voprosu, *Pravitelstvenniy Vestnik*, 12 şubat 1903.

RISTOVSKI Blaje, "Dimitriyç Çupovski (1878-1940) vo Makedonsvskoto Nauçko-Literaturno Druparstro vo Petrograd.Prilozi Kov Prouçuvaniyeto vo Makedonsko Ruskite Vrski i Razritokot na Makedonskata Naçionaluç Cuisja", *Kultura*, I/II, Üsküp 1978, s. 120-142.

RIBAÇYONOK İ.S., "Politika Rossii na Balkanah na rubeje 19-20 vv. Tseli, Zadaçi, Metodi", *Trudi İstituta Rossiyskoy İstorii RAN*, XX/9, Ocak 2010, s. 393-424.

SAATÇI Meltem B., "Vilayat-ı Selase Müfettişlik Faaliyetlerinin Tercüman Gazetesine Yansımaları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* Haziran 2015 Yıl 8, Sayı XXII, s.251-268.

SAYGILI Hasip, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de ilk Rus Konsolosu Grigiri Şerbina'nın Öldürülmesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XX/20, Bahar 2014, s.163-191.

Sbornik Dogovorov Rossii s Drugimi Gosudarsvami, Reformı v Makedonii, 1903-1905, MİD. Diplomatıçeskaya Perepıska, SP.b 1906.

SKVOZNIKOV A.N., *Makedoniya v kon. XIX — naç. XX vv- Yabloko Razdora na Balkanah*, Samarskaya Gumanitarnaya Akademiya, Samara 2010.

SOKOVA Z.İ., "Reformı Vtorogo Perioda Tanzimata v Osmanskoj İmperii", *Vestnik Tumenskogo Gosudarstvennogo Uniuersiteta*, X/I, Eylül 2009, s.72-78.

ŞIVGIN Hale, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, VI/11, Kış 2012, s.1-15.

ŞIVGIN Hale, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya", *The Balkans: Languages, History and Cultures*, Bulgaristan Veliko Turnova Üniversitesi, 12-15 Nisan 2007, https://www.google.com/?gws_rd=ssl#q=ŞIVGIN+Hale%2C+%22Osmanlı+Arşiv+Belgeleriyle+1902-1912+Yıllarında+Makedonya.

TOKAY Gül, "Ayastefanos'tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu (Mart-Temmuz 1878)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih KurumuYayınları, Ankara 1999, s.189-202.

VASİLYEV L.S., *İstoriya Vostoka*, Vısşaya Şkola, Moskva 1994.

"Velikiye Derjavı i Blijniy Vostok", *Russkaya Mısl*, Mayıs 1905, SPb. s. 320-349.

YAMBAYEV M.L., "Mne Serdeçno Jal Makedonskih Slavyan, No ...", *Materiali Mejdunarodnoy Konferentsii, Profesor S.A.Nikitin i Yego İstoriçeskaya Şkola, Moskva 2004*, s.297-307.

YAMBAYEV M.L., "Makedoniya i Rossiya, (1897-1902 g)", İS RAN, Moskva 2004, s.12. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YERASİMOS Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

YUJAKOV S., "Angliyskiye Vıborı i Angliyskiy Krizis", *Russkoye Bogatstvo*, SPb.1910, s.78-92.

ZAYONÇKOVSKİY A.M., *Soçineniya*, Nauka, Moskva 1997.

ZUYEV M.N., *İstoriya Rossii, Vısşee Obrazovaniye*, Moskva 2005.

Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki*

First Turkish Humor Magazine in Turkey: Terakki

Gökhan DEMİRKOL**

Öz

Türk mizahı genel olarak sözlü ve yazılı mizah dönemi olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Yazılı mizah döneminin başlangıcını 19. yüzyılın ikinci yarısında yayınlanmaya başlayan mizah dergileri oluşturur. Türk Basın Tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan mizah dergileri yaklaşık yüzelli yıllık bir geçmişe sahip olmalarına karşın akademik anlamda yeteri kadar incelenmemiştir.

Mizah dergilerinin tarihsel gelişimi noktasında farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte basın tarihine ilişkin kaynakların büyük bir bölümü yazılı mizah dönemini ve ilk Türkçe mizah dergisini Teodor Kasab tarafından çıkarılan Diyojen dergisi ile başlatmaktadır. Ancak 1870 yılında Filip Efendi ve Ali Raşid'in sahibi oldukları Terakki gazetesinin bir ek olarak yayınladığı ve gazete ile aynı ismi taşıyan Terakki dergisi Türkiye'nin ilk Türkçe mizah dergisi olma özelliğini taşımaktadır.

Bu çalışma, literatür tarafından ilk mizah dergisi olarak gösterilen Diyojen dergisi karşısında Terakki dergisinin hangi unsurlar çerçevesinde Türkiye'nin ilk Türkçe mizah dergisi olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Basın Tarihi, Mizah Dergileri, Mizah, Terakki, Diyojen

Abstract

Turkish Humor is generally analyzed under two main topics as the period of verbal humor and written humor. The beginning of the period of written humor goes to the humor magazines published in the second half of 19th Century. Although humor magazines have a significant place in the history of Turkish Media for about one hundred and fifty years, they have not been analyzed well enough academically. In addition to the variety of approaches in the historical development of Humor Magazines, Diyojen as a magazine, which was published by Teodor Kasab, has been shown as the first Turkish Humor Magazine and the beginning of the period of written humor by most of the resources related to the History of Media. However, Terakki as a magazine has been carrying the specialties of the first Turkish Humor Magazine of Turkey which has the same meaning with Terakki as a gazette that has been published as a newspaper supplement owned by Filip Efendi and Ali Raşid in 1870.

This study analyzes the facts that in what ways Terrakki is shown as the first Turkish Humor Magazine of Turkey as opposed to Diyojen which is shown as the first humor magazine by literature.

Keywords: History of Media, Humor, Humor Magazines, Terakki, Diyojen.

Giriş

Türk Basın Tarihi içerisinde mizah dergileri önemli bir yere sahiptir. Sözlü ve yazılı mizah dönemi olmak üzere iki ana başlık altında incelenmekte olan Türk mizahının yazılı mizah ayağını Türkçe mizah dergileri oluşturmaktadır. Türkçe

* Makalenin Geliş Tarihi: 01.03.2016, Kabul Tarihi: 21.10.2016

** Yard.Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema-TV Bölümü, E-posta: gokhand06@yahoo.com

Görüş

Akademik
Bakış

141

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

mizah dergilerinin yayın hayatına atılmaları ise 19. yüzyılın ikinci yarısına denk düşmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arz-ı endam eden Türkçe mizah dergileri basın tarihine ilişkin çalışmalarda çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Var olan kaynaklarda mizah dergileri genellikle tasnif dışı bırakılmış ya da sadece isimleri telaffuz edilerek geçiştirilmiştir.

Gündelik hayattan beslenen mizah dergileri, toplumun gündelik hayat pratiklerini tanımlama ve bu pratiklerin geçirdikleri değişimin tespit edilmesi noktasında araştırmacılara önemli bir kaynak olarak hizmet etme işlevine sahiptir. Bunun yanı sıra Türk Basın Tarihi'nin başlangıcından itibaren gazete ve dergilere haber verme işlevinin yanı sıra yüklenen "halkı eğitme aracı" olma misyonu çerçevesinde mizah dergilerinin incelenmesi toplumun zihniyet haritasının ortaya konulmasında da yeni yaklaşımlar ve olanaklar sunmaktadır. Bu noktadan hareketle mizah dergilerinin ve mizahın Türkiye'de gelişim aşamaları ve mizah dergiciliğini oluşturan unsurların tanımlanması/tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Türkiye'de mizah dergilerinin gelişim çizgisini üç dönemde ele almak mümkündür. 1870-1876 yılları arasını kapsayan; sözlü mizah unsurlarının şekillendirdiği ve "Osmanlı mizahı"¹ olarak adlandırılan birinci dönem. Otuz yıllık suskunluğun ardından yayın hayatına geri dönen dergilerin II. Meşrutiyet'in ilanı ile Batı tarzı karikatürü sözlü mizah unsurları ile harmanlayarak kullandıkları ikinci dönem. Cumhuriyet sonrası çizgi ağırlıklı mizahın sözlü mizah unsurları karşısında başat konumda yer aldığı üçüncü dönem.

Türkiye'de Türkçe mizah dergilerinin tarihçesi her ne kadar 1870 yılı ile başlamış olsa da mizah dergilerinin yayınlanması bu tarihin öncesine uzanır. Hovsep Varyantan Paşa tarafından 1852 yılında yayınlanan *Boşboğaz Bir Adem* dergisi Türkiye'de yayınlanan ilk mizah dergisidir. 1870 öncesinde yayınlanan *Boşboğaz Bir Adem* dergisi dışında 1856 yılında yayınlanan bir başka mizah dergisi ise *Meşu'dur*.²

Yayınlanan İlk Türkçe mizah dergisi noktasında ise gerek dergi olarak gerekse de yayın yılı olarak literatürde farklı isimler ve tarihler bulunmaktadır. Bu isimler içerisinde adı en fazla telaffuz edilen dergi Teodor Kasab tarafından yayınlanan *Diyojen* dergisidir. Buna karşın *Diyojen* dergisinden yaklaşık altı ay önce Filip Efendi ve Ali Raşid tarafından yayınlanan *Terakki* gazetesinin cuma günleri ek olarak verdiği *Terakki* dergisi ilk Türkçe mizah dergisi olma özelliğini taşımaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de yayınlanan ilk mizah dergisi olan *Terakki* dergisini konu edinmektedir. Çalışma iki temel eksen üzerine kurulmuştur. Bu eksen-

1 Ferit Öngören, "Selçuklu'dan Meşrutiyet'e", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 122, Şubat 2004, s.68.

2 Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul, 1986, s.17.

lerden ilki *Terakki* dergisini ilk Türkçe mizah dergisi yapan unsurların belirlenmesi diğeri ise bir mizah dergisi olarak *Terakki* dergisinin mizah anlayışının ana hatlarını belirlemektir. Bu iki eksen çerçevesinde öncelikle *Terakki* dergisi hakkında genel bilgi verilmiş ve derginin içeriği incelenerek mizah anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma, *Terakki* dergisinin *Diyoben*'in Türkçe nüshasının yayınlanmasından önce 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870)- 25 Şaban 1287 (20 Kasım 1870) tarihleri arasında yayınlanan 16 sayısı ile sınırlandırılmış fakat derginin tarihsel gelişiminin sağlıklı bir biçimde ortaya konulabilmesi ve mizah anlayışının dönemin mizah anlayışı içinde durduğu noktanın tespiti için *Terakki Eğlencesi*, *Letaif-i Âsar*, *Diyoben* dergileri ve *Terakki* gazetesi de çalışmaya dahil edilerek incelenmiştir. Terakki dergisi hakkında Türk Basın Tarihi'ne ilişkin kaynaklarda yer alan bilgi yetersizdir. Dolayısıyla bu çalışma var olan eksikliği gidermeyi de amaçlamaktadır.

İlk Türkçe Mizah Dergisi Tartışmaları Ve Terakki Mizah Dergisi

Basın tarihine ilişkin çalışmalarda, yayınlanan ilk Türkçe mizah dergisi³ konusunda dört yayının ismi zikredilmektedir: *Terakki*⁴, *Terakki Eğlencesi*⁵, *Letaif-i Âsar*⁶ ve *Diyoben*⁷. Bu dört yayın içerisinde literatür tarafından ilk Türkçe mizah dergisi

- 3 Çalışma kapsamında ismi geçen süreli yayınlardan dergi şeklinde bahsedilecektir.
- 4 *Terakki* gazetesinin eki olan *Terakki*'yi ilk mizah dergisi olarak gösteren kaynaklar şunlardır; Mustafa Apaydın, "Tanzimat'tan Sonra Mizah ve Hiciv", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s.323-338. Turgut Çeviker, "Türkiye'de Mizah Dergilerinin ve Karikatürün Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine", *Evrensel Kültür*, Sayı: 13, Ocak 1993, s.26-28. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul, 1986. Turgut Çeviker, "Ana Çizgileriyle Osmanlı Karikatürü", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 122, Şubat 2004, s. 72-77. Levent Cantek, "*Çöküş Sürecinde Osmanlı Mizahının Kritiği*" isimli makalesinde ilk mizah dergimiz olarak *Terakki* gazetesinin verdiği bir eki anlamata ise de isim vermemektedir. Bkz. Levent Cantek, "Çöküş Sürecinde Osmanlı Mizahının Kritiği", *Güldiken Dergisi*, Sayı:24, 2001, s. 14-22. Ancak Levent Cantek 2012 yılında Levent Gönenç ile birlikte kaleme aldığı "*Toplumsal Değişim ve Mizah Dergileri*" başlıklı makalede ilk mizah dergisi olarak *Diyoben*'i göstermektedir. Bkz. Levent Gönenç-Levent Cantek, "Toplumsal Değişim ve Mizah Dergileri", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, (Der. Faruk Alpaya-Bülent Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s.509-536. Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005.
- 5 *Terakki* gazetesinin eki olan *Terakki Eğlencesi*'ni ilk mizah dergisi olarak gösteren kaynaklar şunlardır; Bülent M. Varlık, "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah*.", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1092-1100. Enis Tahsin Til, "*Gazeteler, Gazeteciler*", *Akşam*, 13 Haziran 1950. Doğan Akunal, "*Mizah Dergiciliğimiz*", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 52, Mart 1985, s.72-73.
- 6 *Terakki* gazetesini eki olan *Letaif-i Âsar*'ı ilk mizah dergisi olarak gösteren kaynaklar şunlardır; Nuri M. İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.243. Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.49. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s.53.
- 7 *Diyoben*'i ilk mizah dergisi olarak gösteren kaynaklar şunlardır; Ferit Öngören, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998. Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1970. Atilla Özer, "Türk Mizah Dergileri ve Karikatür Sanatındaki Değişmeler" *Kurgu Dergisi*, Sayı: 9, 1991, s. 223-239. Hatice Öncül, "Basınıımızda Mizah ve Karikatürün Serüveni", *Nehir*, Şubat 1995, s.48-53. Hilmi Yücebaş, *Türk Mizahçıları*, Orhan Mete ve Ortağı Matbaası, İstanbul, 1958. Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010. Ferit

Görüş

Akademik
Bakış

143

Cilt 10
Sayı 19
Kiş 2016

olarak çoğunlukla Teodor Kasab tarafından 1870 yılında çıkarılan *Diyojen* dergisi kabul edilmektedir. *Diyojen*'in, ismi zikredilen diğer dergiler karşısında ilk mizah dergisi olarak kabul edilmesi hususunda iki temel etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden birincisi *Diyojen*'in ilk mizah dergisi olarak anılan *Terakki*, *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar* dergileri gibi bir gazeteye bağlı olmaması/müstakil bir dergi olması, ikinci etken ise içerik olarak *Terakki*, *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar*'ın bir mizah dergisi için yetersiz kabul edilmesidir:

“İlk Türk mizah yayını olarak ek halinde verilen *Terakki* görülse de bağımsız bir dergi olarak yayınlanan *Diyojen* ilk türk mizah dergisi olarak bilinmektedir. (1870)”⁸

(*Terakki*, *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar* için)“...hem gündelik gazetelerin paralı ilaveleri hem de fıkra ve nükteleri son derece soğuk ve seviyesiz yayın organlarıdır.”⁹

“(...) daha önceleri 1867’de *Terakki* gazetesi bir eğlence ilavesi vermekteydi. Ancak bu ilave mizah içeriğinden uzaktı.”¹⁰

(*Letaif-i Âsar*’ı kast ederek) (...)İptidaları içinde resim olmadığı gibi mündericatı da oldukça saçmadır.”¹¹

“Türkiye’de ilk mizah gazetesi 1868 senesinde çıkmıştır. Bu, başlı başına bir gazete değil, Fliip Efendi ile Ali Raşit beyin neşrettikleri (*Terakki*) gazetesinin haftalık mizah nüshası idi. İptida çok basit bir şekilde çıkarken sonra münderecatını islah etti, karikatür de koymağa başladı. Fakat bütün gayretine rağmen büyük mevki tutamadı.”¹²

Terakki, *Terakki Eğlencesi*, *Letaif-i Âsar*’ın *Diyojen* karşısında müstakil olma ve zayıf içerik üzerinden tasnif dışı bırakılmasına karşın kronolojik olarak bir tasnifleme yapılmamaktadır. İlk Türkçe mizah dergisi olarak gösterilen *Terakki*, *Terakki Eğlencesi*, *Letaif-i Âsar* ve *Diyojen*’in yayınlanma tarihleri şöyledir:

<i>Terakki</i> mizah dergisi	12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870)
<i>Diyojen</i>	29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870/12 Teşrinisani 1286 (Rumi))
<i>Terakki Eğlencesi</i>	23 Ramazan 1287 (17 Aralık 1870)
<i>Letaif-i Âsar</i>	10 Muharrem 1287 (1 Nisan 1871)

Öngören, “Türk Mizah ve Karikatürü”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5-6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1426-1447.

8 İbrahim Ersaraç, “135 yaşına doğru karikatür sanatımız”, *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 261, Ağustos 2004, s. 86.

9 Ziyad Ebüzziya, “Diyojen”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 479.

10 Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 81.

11 Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.49.

12 Enis Tahsin Til, “Gazeteler, Gazeteciler”, *Akşam*, 13 Haziran 1950.

Literatür tarafından ilk Türkçe mizah dergisi olarak gösterilen bu dört dergi kronolojik olarak incelendiğinde *Terakki*'nin *Diyojen*'den yaklaşık altı ay önce yayınlanmaya başladığı görülmektedir. 29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870 / 12 Teşrinisani 1286 (Rumi) tarihi *Diyojen*'in Türkçe nüshasının yayınlanmaya başladığı tarihtir. Bu tarihten önce derginin Rumca "*O Diogenis*" ve Fransızca "*Le Diogene*" isimleri ile yayınlandığı bilinmektedir.¹³ Türkçe nüshanın ilk sayısında yer alan mukaddimede de Rumca ve Fransızca olarak derginin birkaç aydan beri yayınlandığı belirtilmiş ancak bu nüshalar ile ilgili net bir tarih verilmemiştir:

"(...) *Diyojen* çend mahdanberu Fransızca ve Rumca olarak neşr olunmakta olup maksadı ise efkar-ı umumiyye ve makasıdı hükümet-i seniyyeye tercümanlık ve ah-lak ve terbiye ve vatanımıza ecnebi olan şeyler hakkında tariz ve istihza ile terzebanlık olduğundan haftada bir kere dahi Türkçe olarak tab' u neşrine bi'l-istizan müsaade-i seniyyeye şayan buyurulmuştur."¹⁴

Yayınlanma tarihleri göz önüne alındığında *Diyojen*'in Türkçe nüshasından yaklaşık altı ay önce yayın hayatına başlayan, *Terakki* gazetesinin eki olan ve gazete ile aynı ismi taşıyan *Terakki* ilk Türkçe mizah dergisi olma özelliğini taşımaktadır.

İlk Türkçe mizah dergisi olarak çoğunlukla *Diyojen*'in kabul görmesi *Terakki*'nin yeterli derecede incelenmemesine sebep olmuştur. Bu sebepten dolayı *Terakki* hakkındaki bilgiler *Terakki* gazetesinin eki olması ile sınırlıdır.

Terakki, 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870) tarihinde Filip Efendi ve Ali Raşid'in sahibi¹⁵ olduğu *Terakki* gazetesinin mizah eki olarak yayın hayatına başlamıştır. Eki olarak yayınlandığı *Terakki* gazetesini ile aynı ismi taşıyan derginin sadece bir kaynakta ismi "*Terakki Mizah*" şeklinde geçmektedir. Derginin mukaddimesinde yer alan "*İllâ ey zevât letaif-i merâm /Terakki mizaha verip bir nizâm / Eder arz hıdmet o yüzden bugün / Selâmun aleyküm aleyküm selâm*"¹⁶ dörtlüğünden hareketle Ziyad Ebüzziya derginin adını "*Terakki Mizah*" şeklinde belirtmiştir.¹⁷ Derginin yayınlanan sayıları incelendiğinde bütün sayıların serlevhasında dergi ismi "*Terakki*" şeklinde yazılmış, "mizah" veya "mizah dergisi" şeklinde bir ibareye yer verilmemiştir.

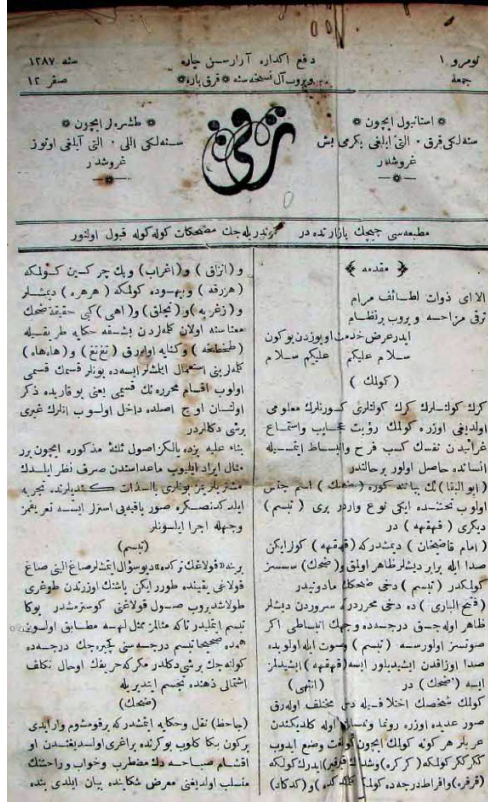
13 Turgut Kut, "Teodor Kasap" *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 474.

14 "Mukaddime", *Diyojen*, Sayı: 1, 12 Teşrinisani 1286 (24 Kasım 1870). Ayrıca bkz. Hamza Çakır, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi *Diyojen*'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, 2006, s. 161-172.

15 Kaynaklarda gazete sahibi olarak anılan Ali Raşid'in ismi yanlış çeviri sonucu "*Ali Reşat*" şeklinde geçmektedir.

16 *Terakki* (Mizah), Sayı: 1, 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870).

17 Ziyad Ebüzziya, "*Diyojen*", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 479.

Resim 1: Terakki, Sayı: 1, 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870)

Terakki'nin çıkışı *Terakki* gazetesinin 8 Safer 1287 (10 Mayıs 1870) tarihli 342. sayısında yer alan bir ilan ile okuyucuya duyurulur:

"(...) *ebnâ-yı vatânı mütalaaaya teşvik garazından ibaret olmak üzere bu haftadan itibaren cuma günleri tuhaf ve müfid mübahis ve garip ve ibretbahş ihbar ve havadisî havi bir nüsha tasmin olunmuştur.*"¹⁸

İlanda, yayınlanacak olan nüshanın mizaha dair bir ek olacağına ilişkin açık bir ibare bulunmama ile birlikte ilanda geçen "*tuhaf*" kelimesi yayınlanacak nüshanın mizahla ilgili olduğuna işaret etmektedir.¹⁹ Bununla birlikte yine *Terakki*'nin ilk sayısında serlevhanın üzerinde yer alan "*def' ekdara ararsan çare / verip al nüshasına kırk para*" mısrası ve serlevhanın altında yer alan "*gönderilecek mudhikat*"²⁰ *güle güle kabul olunur*" ifadeleri yayınlanan nüshanın mizah ile ilişkili

18 *Terakki*, Sayı: 342, 8 Safer 1287 (10 Mayıs 1870).

19 *Tuhaf: gülünç, eğlenceli bakınız.* Şemseddin Sami, *Kâmûs-ü Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul s.385.

20 *Mudhik: güldüren, güldürücü* bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ü Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul s.1321.

olduğunu göstermektedir. *Terakki*'nin ilk kez mizah eki olarak tanımlanması ise *Terakki* gazetesinin 12 Rabiülevvel 1287 (12 Haziran 1870) tarihli 370. sayısında yer alan "*Terakkinin mizaha mahsus olan dünkü cuma nüshası (...)*" ibaresi ile gerçekleşir. Ebüzziya Tevfik de *Salname-i Hadika*'da *Terakki* gazetesinin yayınlandığı dönemde iki ek çıkardığını ve bunlardan birisinin mizah eki olduğunu belirtir:

"(...) muhadderata mahsus olarak pazarları ve mizaha mahsus olarak cumaları ayrıca iki nüsha neşr ederdi."²¹

Terakki gazetesinin cuma günleri yayınladığı nüshanın mizaha dair bir ek olduğu dergiye gönderilen okuyucu mektuplarından da anlaşılmaktadır:

"Bu hafta aldığım *Terakkiler* ile beraber sırf letaften bahs etmek ve cuma günleri neşr edilmek üzere ihracına mübaşeret etmiş olduğunuz mizah gazetesinin (...)"²²

"Bu defa gelen *Terakki* paketi ile mizaha dair cumaları tab' bed' etmiş olduğunuz mud-hikat gazetesinin (...)"²³

Terakki gazetesinin mizah eki olarak yayınlanan *Terakki*'nin ilk sayısında satış bedeline ilişkin serlevhanın üzerinde yer alan mısradaki geçen "kırk para" kelimesinin dışında bir ifade yer almazken ikinci sayısında abonelik ücretleri İstanbul için seneliği 40, altı aylığı 25 kuruş, taşra için seneliği 50, altı aylığı 30 kuruş şeklinde belirtilmiştir.²⁴ Bununla birlikte *Terakki* gazetesinin 13 Safer 1287 (15 Mayıs 1870) tarihli 350. sayısında yer alan "*İhtar*" başlıklı yazıdan derginin *Terakki* gazetesi abonelerine bedava dağıtıldığı anlaşılmaktadır:

"Dünkü gündün itibaren cuma günlerine mahsus olmak üzere tab' u neşrine bed' olunan nüshamızın yalnız birinci numarası müşterilerimize meccanen takdim olunmuş ise de gerek mûmâ-ileyden gerek gazetemize müşteri olmayan zevattan daima almaya rağbet eden olur ise mahsus abone olması icap edeceği ihtar olunur"²⁵

Derginin ikinci sayısından itibaren gazeteye abone olmayanlara satış bedeli bir kuruş olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte derginin serlevhası da değişmiştir. Dergi isminin üstüne, masa başında ellerinde bir gazete tutan farklı boyutlardaki insanların yer aldığı bir resim yerleştirilmiştir. İnsanların elinde tuttuğu gazetenin üzerinde "*olmaz olmaz deme olmaz olmaz*" ibaresi yer almaktadır. Resmin altında çizer imzası olarak da "Manukyan" ismi bulunmaktadır.

Gazi

Akademik
Bakış

147

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

21 Ebüzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul 1290, s.79.

22 "Mektup", *Terakki* (Mizah), Sayı: 8, 1 Rabiülahir 1287 (1 Temmuz 1870).

23 *Terakki* (Mizah), Sayı: 2, 18 Safer 1287 (21 Mayıs 18470).

24 *Terakki* (Mizah), Sayı: 2, 18 Safer 1287 (21 Mayıs 1870).

25 "İhtar", *Terakki*, Sayı: 350, 13 Safer 1287 (15 Mayıs 1870).

Resim 2: Terakki Serlevhası, Sayı: 2, 19 Safer 1287 (21 Mayıs 1870)

Cuma günleri yayınlanan *Terakki* mizah dergisi 4 sayfaya 2 sütun olarak *Diyojen*'in Türkçe nüshasının yayınlandığı 29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870) tarihine kadar toplam 16 sayı yayınlanır. 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870)-22 Cemaziyelahir 1287 (20 Ağustos 1870) tarihleri arasında yayınlanan 13 sayıdan birinci sayı hariç 12 sayının da fiyatı ve serlevhası aynıdır. 10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870) tarihinden itibaren "1" sıra numarası ile yayınlanan nüshaların satış bedeli 20 paradır ve bu nüshaların serlevhası ise resimsizdir. Yayınlanan 16 sayının yayın tarihleri şöyledir:

Tablo 1: Terakki mizah dergisi yayın tarihleri

SAYI	TARİH (HİCRİ)	TARİH (MİLADİ)	GÜN
1	12 Safer 1287	14 Mayıs 1870	Cuma
2	19 Safer 1287	21 Mayıs 1870	Cuma
3	26 Safer 1287	28 Mayıs 1870	Cuma
4	4 Rebiülevvel 1287	4 Haziran 1870	Cuma
5	11 Rebiülevvel 1287	11 Haziran 1870	Cuma
6	17 Rebiülevvel 1287	17 Haziran 1870	Cuma
7	24 Rebiülevvel 1287	24 Haziran 1870	Cuma
8	1 Rebiülahir 1287	1 Temmuz 1870	Cuma
9	7 Rebiülahir 1287	7 Temmuz 1870	Cuma
10	16 Rebiülahir 1287	16 Temmuz 1870	Cuma

11	23 Rebiülahir 1287	23 Temmuz 1870	Cuma
12	2 Cemaziyelahir 1287	31 Temmuz 1870	Cumartesi
13	22 Cemaziyelahir 1287	20 Ağustos 1870	Cuma
1	10 Şaban 1287	5 Kasım 1870	Cuma
2	18 Şaban 1287	13 Kasım 1870	Cuma
3	25 Şaban 1287	20 Kasım 1870	Cuma

Terakki'nin yazar ve yönetim kadrosuna ilişkin bir künye veya isim listesi bulunmamaktadır. Sadece derginin dördüncü sayfasında "Ali Raşid" ismi yer alır. Bununla birlikte derginin bazı sayılarında yer alan yazıların altında "İmza" ibaresi bulunmaktadır. *Zevzek* (Sayı: 3, 26 Safer 1287 / 28 Mayıs 1870), *müşterisi olduğunuz bakkal* (Sayı: 8, 1 Rabiulahir 1287/ 1 Temmuz 1870) *Ak sakallı* (Sayı: 13, 22 Cemaziyelahir 1287 / 20 Ağustos 1870) şeklindeki bu imzalar çoğunlukla dergiye yazı gönderen okuyuculara aittir.

Terakki, Terakki Eğlencesi ve Letaif-i Âsar'ın Macerası

Terakki'nin yanı sıra yayınlanan ilk Türkçe mizah dergisi olarak gösterilen *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar*, literatürde birbirlerinden bağımsız dergiler şeklinde ele alınmaktadır. Farklı dergiler olarak tanımlanan *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar* aslında *Terakki*'nin devamı niteliğindeki dergilerdir. Bununla birlikte yayınlanma tarihlerine baktığımızda *Diyojen*'den sonra yayınlanmış dergiler olmaları sebebi ile ilk Türkçe mizah dergisi olma kıstasını sağlayamamaktadırlar.

Terakki, 22 Cemaziyelahir 1287 (20 Ağustos 1870) tarihli 13. sayısından sonra 10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870) tarihine kadar yayınına ara verir. Bu dönem içinde derginin yayınlanmama sebebi *Terakki* gazetesine verilen bir aylık kapatma cezasıdır:

" (...) 87senesi cemaziyelahiresinin 3 üncü salı günü bir ay müddetle tatil edilerek (...)"²⁶

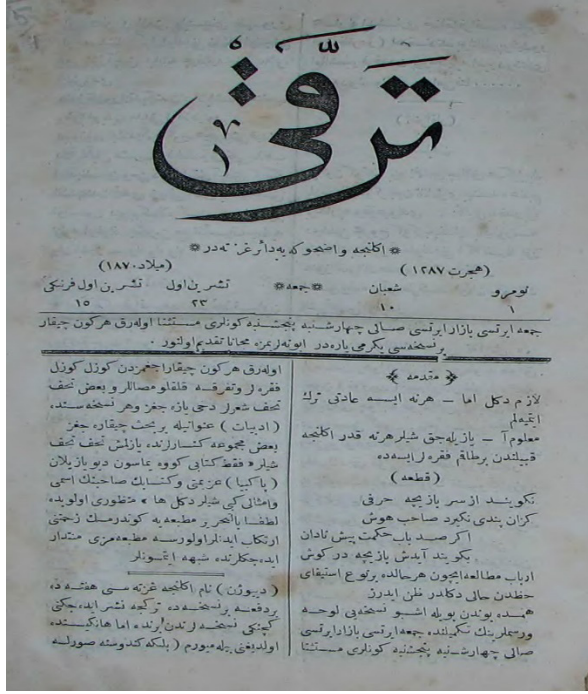
10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870) tarihinden itibaren cuma günleri tekrar yayınlanmaya başlayan *Terakki*'nin sıra numarası 1 numaradan başlamakla birlikte derginin serlevhası da değişir. Serlevhada yer alan resim kalkar yerine "*Terakki*" ifadesine yer verilir.

Görüş

Akademik
Bakış

149

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Resim 3: Terakki, Sayı: 1, 10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870)

"1" sıra numarası ile yeniden yayınlanmaya başlayan derginin isminin altında "*Eğlence ve uhdikeye dair gazetedir*" ifadesi yer almaktadır. Bu ifade ile *Terakki*, ilk kez kendisini bir mizah dergisi olarak tanımlar.²⁷ 10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870) tarihli nüshanın mukaddimesinden 1 sıra numaralı bu derginin 13. sayıda yayınına ara verilen *Terakki*'nin devamı olduğu anlaşılmaktadır:

"Lazım değil ama - her ne ise âdeti terk etmeyelim

Malum a – yazılacak şeyler her ne kadar eğlence kabilinden bir takım fıkralar ise de"²⁸

10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870) ile 2 Ramazan 1287 (26 Kasım 1870) tarihleri arasında sadece cuma günleri yayınlanan *Terakki*, 6 Ramazan 1287 (30 Kasım 1870) tarihli 5. sayıdan itibaren salı günleri de yayınlanmaya başlanmıştır. Her iki nüshanın satış bedeli de 20 kuruştur. Salı ve cuma günleri olmak üzere haftada iki defa yayınlanan *Terakki*'nin 23 Ramazan 1287 (17 Aralık 1870) tarihinde cuma günleri yayınlanan nüshasının ismi "*Terakki Eğlencesi*" şeklinde değiştirilir. Salı günleri yayınlanan nüshanın sıra numarası 10 numaradan de-

27 1870-1876 yılları arasında mizah dergileri kendilerini tanımlamak için genellikle "eğlence" kelimesini kullanmışlardır. "Mizah" kelimesinin dergileri tanımlamaya başlaması II. Meşrutiyet (1908) sonrasındır.

28 *Terakki* (Mizah), Sayı: 1, 10 Şaban 1287 (5 Kasım 1870).

vam ederken *Terakki Eğlencesi*, 1 sıra numarası ile yayınlanır. *Terakki Eğlencesi*'nin lejantında; "Cuma günleri büyük ve resimli ve salı günleri küçük ve resimsiz neşr olunur bir nüshası kırk paradır abonelere meccanen verilir" ifadesi yer almaktadır. Lejanttaki bu ifadede mevzu bahis olan "resimli" kelimesi ile dergi içeriğinden ziyade serlevhada yer alan resim kast edilmektedir. Bu resmin altında da *Terakki* mizah dergisinde olduğu gibi "Manukyan" imzası bulunmaktadır.²⁹

Resim 4: Terakki Eğlencesi Serlevhası, Sayı: 1, 23 Ramazan 1287 (17 Aralık 1870)

- 29 Derginin serlevhasındaki resim ve resmin çizeri Diyojen tarafından şöyle eleştirilir:
- "(...)Efendim bunlar matbaa halkı imiş. Hatta şu orta yerde duran sahib-i imtiyaz imiş.
-Zannetmem. Lehçesi andırıyor ama elbisesi hiç benzemiyor.
-Çünkü bu bizim bildiğimiz elbisesi değil. Viziteye gittiği vakit giydiği "sivil" urbası imiş. Lakin aceleye mi gelmiş nasıl olmuş bilmem fesini değiştirmeyi unutmuş.
-Hatta dikkat buyuruyor musunuz? Azıcık başını eğse takımı olduğu yakalığı burnuna girecek.
-Sahi öyle! Hiç dikkat etmedim di.
-Lakin her ne ise hakkâk pek usta şey imiş aşk olsun fotoğrafıyadan hiç farkı yok.
-Vakia öyle! Acaba kime yaptırmışlar?
-Yaptırdıkları adamdan hiç me'mul olmaz. Postahane yanında 20 paraya mühür kazan Buharalı imiş.
-Acayip! (...)" "Bir Zat Tarafından Gönderilen Varakadan Hülâsa Edilmiştir", *Diyojen*, Sayı: 6, 28 Kânunusani 1286 (9 Şubat 1871), s.3-4. Dönem içerisinde *Terakki* mizah dergisi ile *Diyojen* arasında bir gerilim mevcuttur. *Terakki* gazetesi sahipleri Filip Efendi ve Ali Raşid ile *Diyojen*'in sahibi Teodor Kasab arasındaki bu gerilim her iki derginin de sayfalarına yansımıştır. Hatta bu gerilim Teodor Kasab'ın çıkardığı diğer dergilere de sirayet etmiştir. 18 Teşrinievvel 1289 (30 Ekim 1873) tarihinde Teodor Kasab tarafından yayınlanmaya başlayan *Hayal* dergisinin ilk sayısında yer alan "(...) Ben kimden aşağı kalırım. İzzetli Filip Efendiden mi yoksa Ali Efendiden mi yoksa Antuvanlardan mı?" ibaresi Teodor Kasab ile Filip Efendi ve Ali Raşid arasındaki gerilimin devam ettiğini göstermektedir. *Diyojen* ve *Terakki* arasındaki gerilim derginin imtiyazı Mehmet Tevfik'e geçtikten sonra da devam etmiştir. Bkz. Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010, s.93.

Görüş

Akademik
Bakış

151

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Salı günleri *Terakki* ve cuma günleri *Terakki Eğlencesi* ismi ile haftada iki gün yayınlanan derginin cuma nüshasının 10, 11 ve 12. sayıları isimsiz yayınlanır. 10 Muharrem 1288 (1 Nisan 1871) tarihli 13. sayıda *Terakki Eğlencesi*'nin ismi *Letaif-i Âsar* olur. Salı günleri yayınlanan *Terakki* nüshasının ismi de 21 Muharrem 1288 (12 Nisan 1871) tarihli 22. sayıda *Letaif-i Âsar* olarak değişir. *Letaif-i Âsar* ismi ile yayın hayatını devam ettiren derginin salı günleri yayınlanan nüshası *Terakki*'nin, cuma günleri yayınlanan nüshası ise *Terakki Eğlencesi* dergisinin sıra numarasını takip eder.

Resim 5: Letaif-i Âsar Serlevhası, Sayı: 13, 10 Muharrem 1288 (1 Nisan 1871)

Terakki ve *Terakki Eğlencesi*'nin isminin *Letaif-i Âsar* olarak değiştirilmesindeki etken *Terakki* gazetesinin iltizamında yaşanan sıkıntıdır. *Terakki* gazetesinin 1287 yılı Recep ayında (Eylül-Ekim 1870) bir ay süre ile kapatılmasının ardından gazete sahiplerinden Filip Efendi gazeteden ayrılmış, gazete Ali Raşid tarafından çıkarılmaya başlanmıştır.³⁰ Ebüzziya Tevfik'in belirttiğine göre *Terakki* gazetesinin "taht iltizamı" Filip Efendi'ye aittir.³¹ Filip Efendi'nin gazeteden ayrılması sonrasında Ali Raşid'in iltizam konusunda sıkıntı yaşadığını söylemek mümkündür. Derginin yaşadığı iltizam sıkıntısının en önemli göstergesi ise *Terakki Eğlencesi*'nin 10, 11 ve 12. sayılarının³² isimsiz yayınlanmasıdır. Bu sayılarda serlevhadaki resim aynen dururken isim kısmı boş bırakılmıştır.

- 30 Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nda *Terakki* gazetesinin son sayısı 441 numaralı ve 7 Recep 1287 (3 Ekim 1870) tarihli nüshadır. Gazetenin koleksiyonda tekrar yayınlanan nüshasının tarihi 6 Zilhicce 1287 (27 Şubat 1871) dir. Serlevhasında "*Şimdilik yalnız pazartesi günleri neşr olunur (...)*" ifadesi yer alır ve imtiyaz sahibi olarak sadece Ali Raşid'in ismi bulunmaktadır. Bkz. *Terakki*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, No: 1318.
- 31 Ebüzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul, 1290, s.79. da, *Terakki* gazetesinin "iltizam sahibi" olarak sadece Filip Efendi'nin adını zikretmektedir. Ancak Münir Süleyman Çapanoğlu gazetesinin ilk sahibinin Ali Raşid olduğunu belirtmektedir: "*Terakki* nin ilk sahibi Ali Raşid isminde bir Türktür. Filip Efendi gazetede ortaktı." Bkz. Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962, s.61.
- 32 *Terakki Eğlencesi*, Sayı: 10, 27 Zilkade 1287 (18 Şubat 1871). Sayı: 11, 4 Zilhicce 1287 (25 Şubat 1871). Sayı: 12, 18 Zilhicce 1287 (11 Mart 1871).

Yaşanan iltizam sıkıntısı, Mehmet Tevfik'in kısa süreli yayınladığı *Asır* gazetesinin iltizamı alınarak aşılmıştır. Bu durum *Letaif-i Âsar*'ın mukaddimesinde de belirtilmiştir:

*"Mukaddemen ruhsat-ı resmîyesi alınıp bir müddet tab` u neşr olunan mu'ahharan bazı esbaba mebni tatil edilmiş olan (asır) gazetesinin imtiyazı ba'de-ma haftada iki defa çıkarılmak ve münderecatı bazı udhukeye havi bulunmak üzere mizah gazetesine tebdil ve nam-ı da (letaif-i âsar) tahvil olunmuş ve devam-ı intişarına medâr olan rağbet-i umumiyyeye temenni mazhariyetle beraber bugünden itibaren tab` u neşrine mübâşeret olunmuştur."*³³

Asır gazetesinin iltizamının alınmasından sonra derginin yönetim kadrosu da değişir. *Terakki* ve *Terakki Eğlencesi*'ni yayınlayan Ali Raşid, *Letaif-i Âsar*'ın ikinci sayısında dergiden ayrılır. *Letaif-i Âsar*, 17 Muharrem 1288 (8 Nisan 1871) tarihli 14 numaralı nüshasından itibaren "sahib-i imtiyaz vekili Rıza" imzası ile yayınlanmaya başlar. Derginin imtiyaz vekili imzasıyla yayınlanmasının sebebi ise imtiyaz sahibi olan Mehmet Tevfik'in memuriyeti sebebiyle Bosna'da bulunuyor olmasıdır.³⁴ Mehmet Tevfik, İstanbul'a dönmesinin ardından *Letaif-i Âsar*'ı 14 Rebiülahir 1289 (21 Haziran 1872) tarihli 48. sayısından itibaren kendi imzasıyla yayınlar.

Derginin son sayısı 28 Cemaziyelevvel 1289 (3 Ağustos 1872) tarihlidir. Üç farklı isim ve sıra numarası ile yayınlanan dergi 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870)- 28 Cemaziyelevvel 1289 (3 Ağustos 1872) tarihleri arasında *Terakki*, *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar* isimleri altında toplam 172 nüsha yayınlanmıştır.³⁵

Terakki'nin Mizahı

Terakki'nin bir gazetenin eki olarak yayınlanmasının yanı sıra Türkçe ilk mizah dergisi olarak kabul edilmemesindeki ikinci etken dergi içeriğinin bir mizah dergisi için yetersiz bulunmasıdır. Literatür tarafından dergiye getirilen bu eleştiri o dönemde birinci sayının yayınlanmasının ardından okuyucular tarafından da dile getirilmiş, dergi yönetimi bu eleştirileri dikkate alarak içeriğin düzeltileceğini duyurmuştur:

*"(...) kimi nakl olunan hikayelerin soğukluğundan kimi münderecatın ehemmiyetsizliğinden bahis eyleyip (...) yavaş yavaş ikmal-i noksana çalışılmasını münasip gördük (...)"*³⁶

33 *Letaif-i Âsar*, 10 Muharrem 1288 (1 Nisan 1871), Sayı:1. Ebüzziya Tevfik, Mehmet Tevfik imzasıyla çıkan *Asır* gazetesinin üç dört ay yayımlandıktan sonra kendi kendine kapandığını belirtmektedir. Bkz. Ebüzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul, 1290, s. 83.

34 Ömer Faruk Akün, "Çaylak Tevfik" *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 8. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 240.

35 Derginin toplam yayın sayısının tespit edilmesinde Milli Kütüphane Koleksiyonu ve Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nda yer alan nüshalar kullanılmıştır.

36 *Terakki* (Mizah), Sayı: 2, 19 Safer 1287 (21 Mayıs 1870).

Gazi

Akademik
Bakış

153

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Okuyucuların uyarılarını dikkate alan dergi yönetimi, içerik konusunda ikinci sayıdan itibaren belirli bir standart yakalamıştır. Birinci sayıdan sonra yayınlanan 15 sayı incelendiğinde dergi içeriğini üç kategoride toplamak mümkündür:

- 1- Hikayeler
- 2- Tefrikalar
- 3- Gazetelerden iktibas edilen yazılar

Derginin yayın içeriğinin önemli bir kısmını hikayeler oluşturmaktadır. Ancak hikayelerin büyük bir çoğunluğu imzasız olmasından dolayı kaynaklarını tespit etmek oldukça zordur. Bu metinler için iki olası kaynak bulunmaktadır; derginin yazar(lar)ı ve okuyucu mektupları. Fıkra türündeki bu hikayeler temelde homojen bir yapı sergiler ve sözlü kültür ürünlerinin de kullandığı “kıssadan hisse” mantığına dayanır:

“Avrupalı bir seyyah ile Beyoğlu’nda doğma bir Frenkçik beyninde geçen gün bir şekerlemeci dükkânında sebkâat eden lakırdıya uzaktan kulak misafiri olarak anlayabildiğimiz sözlerdir.

Seyyah: Afv edersiniz efendim sizinle burada birkaç defa tesadüf ederek ülfet olmuş ise de ne milletten hangi tebaadan olduğunuzu bilmediğimden lütfen bana söyley misiniz.

Frenkçik: Vah efendim bende bilmem asıl aslımı sorarsanız pederim ibtida Avusturyalı idi. Sefaret ticaret işlerine Yunan gibi baktığından Yunanlı olmuş idi. Muahharen Yunanlılar Girit meselesinde Türkistan’dan kovulduklarında eski bir Amerika pasaportu edinmiş olduğundan şimdi Amerikalıdır.

Seyyah: Acaib, lakin şu hikayeniz sizin ne olduğunuzu pek meydana çıkarmadı zan ederim.

Frenkçik: Bendenizin ne olduğunu sorarsanız o başka şey bundan dört beş sene evvel İzmir’e gitmiş idim. İngiliz lordlarından birisi oraya gelmiş olduğundan kendisine tercümanlık edip bir aralık İngiliz oldum.

Seyyah: Maşallah

Frenkçik: Sonra İstanbul’a avdette yol tezkeresi almak için İran şehbender hanesinden bir ilmühaber almış olduğumdan burada İranlı oldum.

Seyyah: Doğrusu pek tuhaf söz söylüyorsunuz güya harita üzerinde memleket gösterir gibi Avrupa’dan Amerika’ya ve yeni dünyadan Asya’ya hemen geçiveriyorsunuz ve gömlek değiştirir gibi tebait değiştiriyorsunuz fakat bu kadar sözden sonra daha ne olduğunuzu anlayamadım acaba İran’da mı doğdunuz?

Frenkçik: Hayır efendim Beyoğlu’nda Elmadağı’nda doğdum.

Seyyah: İsminiz?

Frenkçik: Pancari

Seyyah: Bu bir İstanbul ismine benziyor.

Görüş

Frenkçik: Evet efendim familyamız pek eskidir. Venedik'ten gelmiş.

Seyyah benden tarafa dönüp şu zatın söylediği sözden hiçbir şey anlamıyorum siz ne dersiniz demesi üzerine bende söze girişerek evet efendi bunun anlaşılması biraz müşküldür. Bu bir eski familyadır. Bunların te'allükatı her tarafta vardır. Hatta pederlerinin ismi Turpaki idi. Medeniyetin burada da terakkisiyle sonra tebdil-i nam edip Şalgamaki oldu dediğimde seyyah bu izahatımdan ziyadesiyle teşekkür ederek Türkistan'a dair yazacağı seyahatnamesine derc etmek üzere bu sözlerimi kurşun kalem ile defterine kayıttı.

İmza

Muzak Efendi”³⁷

Orta oyunu, meddah ve Karagöz-Hacivat gibi sözlü kültür ürünleri üzerinden şekillenen hikayeler bazen gündeme ilişkin olay ve yorumları okuyucuya aktarmak için de kullanılır. Başka bir ifade ile bu hikayeler dönemin köşe yazılarıdır:

“Düşünüp düşünüp de koyacak isim bulamadığımız bir benddir

Herifin biri patlıcan sevmezmiş. Bir gün merkumu ihbasından biri tertip eylediği ziyafete davet eder. Tesadüf bu ya hazırlanan yemeklerin çorbadan başkasına meğer patlıcan katmışlar. Zavallı adam ziyafete gidiyorum diyerek evinden aç çıkmış olduğundan buyurun denir denmez çorbanın başına çöküp karşıdaki sahanlara yiyecek gibi dik dik baktığı halde bir de çorbayı müteakip ortaya gelen etin patlıcan ile karışık olduğunu ve arkası sıra konulanların dahi patlıcanın silkmesi imam bayıldısı kızartması karnıyarığı dolması gibi hep yemeyeceği yemekler olup nihayet oturtması geldiğini gördüğünün üzerine hane sahibinde zerre kadar tabiat yokmuş diyerek kalkmayı kurmuş ise de o aralık gözüne pilav lengeri ilişmiş olduğundan yine öfkesi geçip bari pilavdan yiyim diye sabretmiş ve dört gözle pilavın vüruduna muntazır olmuş imiş bir de gelen pilavın dahi patlıcanlı olduğunu görünce aşırı derece hararetlenip artık sabra mecali kalmamakla karşıda duran hademedden birine canım kapu yoldaşı a sevabına patlıcansız tarafından bana bir su aliver demiş.

İşte beş on günden beri gazetelerde o ziyafete döndü. Telgraflar birbirini takip ettiği ve her ne kadar fukarân sermayeden dolayı sergerdan olan bazı gazeteler sevabına havadis gönderenlere teşekkürden başka yazıp diyeceği kalmadığını beyan ediyor ise de işini bilenler terakim eden ihbarın arkasını almak için mutadın haricinde ilaveler çıkardığı halde muharebe lakırtısı karışmamış bir fıkra bulunamıyor. Bilmem gazete meraklısı olupta muharebeden haz etmeyen kimseler nasıl ediyorlar.”³⁸

Hikayelerden sonra dergi içeriğini oluşturan diğer unsur tefrikalardır. Derginin *Diyoben* öncesi yayın hayatını kapsayan 16 sayı içerisinde toplam 2 tefrika yayınlanı; 19 Safer 1287 (21 Mayıs 1870) tarihli 2. sayıda başlayan ve 13.

37 *Terakki* (Mizah), Sayı: 3, 26 Safer 1287 (28 Mayıs 1870).

38 *Terakki* (Mizah), Sayı: 12, 2 Cemazıyelevvel 1287 (31 Temmuz 1870).

Geri

Akademik
Bakış

155

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

sayıda biten “Dünyanın ileride kesb edeceği ahval hakkında” ve 11 Rebiülevvel 1287 (4 Haziran 1870) tarihli 5. sayıda başlayan “Fıdal ve Poseidon nam iki köpeğin muhavaresinden”. Bu tefrika derginin 13. sayısında *Terakki* gazetesinin 1 ay kapatma cezası alması sonucu yarım kalmıştır.

Dergi içeriğini oluşturan bir diğer unsur ise dönemin yerli-yabancı gazete ve dergilerinden iktibas edilen yazı ve hikayelerdir. Bu tür yazılar kısmen haber niteliğinde olmakla birlikte mizahi özellikler de taşımaktadır.

“Tokmak ile ölümden kurtarmak şimdiye dek görülmüş şey değilse de bu kere boğazında acele ile yutarken bir bütün patates kalmış olan bir hasta öküze şimsirden mamul büyücek bir tokmak ile mu’alece edildiğini bir Fransız gazetesi vech-i ati üzere hikaye eyliyor.

Fransa’da (vilet) silahhanesi civarında birçok halk birikip tuhaf bir şey temaşa ederlerken bir kasap uşağının oraya götürmekte olduğu öküzlerden biri küçük bir araba üzerinde bulunan patateslerden irice bir tanesini kapmış ve acele ile çiğnemedi yutmuş olduğundan patates boğazında kalmakla çabalamaya başlar. Kasap uşakları yetişip her ne kadar patatesi öküzün boğazından aşağı itirmeye çalışmışlar ise de mümkün olmadığından naşi biçare hayvan patlamak derecesine geldiği halde karşıdan elinde iki tokmak ile bir marangoz gelip tokmağın birini öküzün hırtağından patatesin yerleşmiş olduğu mahallin altına tutarak ve diğer tokmak ile üstünden kuvvetlice vurarak patatesi ezip öküzü kurtarmış.”³⁹

Mizah dergilerinin en önemli özelliklerinden birisi görselliği kullanmalarıdır ki bu anlamda karikatür ve çizgi roman bir mizah dergisinin kullandığı görsel unsurların başında gelmektedir. Tanzimat mizahı (Osmanlı mizahı) olarak adlandırılan 1870-1876 yılları arasında yayınlanan mizah dergileri sözlü kültür unsurları üzerinden şekillendiği için görsellik bu dönem dergilerinde sınırlıdır. Gerek çizer bulma sıkıntısı⁴⁰ gerekse de baskı tekniği açısından masraflı olması bu dönem dergilerinin görsel unsurları daha az kullanmalarında etkili olmuştur. *Terakki* mizah dergisi de görsel unsurlar açısından “fakir” bir dergidir. Çalışma kapsamında ele alınan 16 sayıda hiç karikatür yayınlanmaz.⁴¹ Sadece küçük vinyetler dergide yer alırken bu vinyetlerde çizerin imzasına yer verilmiştir. Dergiye dair görsel unsur olarak sınıflandırılabilir tek çizim serlevhada yer alan ve “Manukyan” imzası taşıyan resimdir.

39 *Terakki* (Mizah), Sayı: 4, 4 Rebiülevvel 1287 (4 Haziran 1870).

40 1870-1876 yılları arasında yayınlanan mizah dergilerinde çoğunlukla Ermeni çizerlerin işlerine rastlanmaktadır. Bu dönemde Türk çizer sayısı ise oldukça azdır. Mizah dergilerinde Türk çizerlerin işlerinin yer alması II. Meşrutiyet sonrasında denk düşmektedir. Dönemin karikatürcüleri için bkz. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul 1986, s. 109.

41 *Terakki* mizah dergisinin *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Âsar* ismi ile yayımlandığı sayıları içerisinde sadece bir adet karikatür yer alır. Tam sayfa yayınlanan ve “Amazon alayı” lejandlı karikatür *Terakki Eğlencesi*’nin 27 Zilkade 1287 (18 Şubat 1871) tarihli 10. sayısında yer alır.

Resim 6: Terakki, Sayı: 12, 2 Cemaziyevvel 1287 (31 Temmuz 1870)

Sonuç

1870-1876 yılları arasında yayınlanan ilk Türkçe mizah dergisi, *Terakki* gazetesinin eki olarak okuyucunun karşısına çıkan *Terakki* mizah dergisidir. *Terakki*, literatür tarafından *Diyojen* ile kıyaslanarak ilk Türkçe mizah dergisi olma konusunda göz ardı edilse de *Diyojen*'nin Türkçe nüshası, *Terakki*'den yaklaşık altı ay sonra yayınlanmaya başlamıştır. *Diyojen*'in ilk sayısında yer alan mukaddimede derginin daha önce Fransızca ve Rumca olarak⁴² yayımlandığı belirtilse de var olan koleksiyonlar içerisinde bu nüshalara rastlanmamıştır. Buna karşın *Terakki* mizah dergisinin 26 Safer 1287 (28 Mayıs 1870) tarihli 3. sayısında yer alan fıkra *Diyojen*'in *Terakki* ile aynı tarihlerde yayımlandığını göstermektedir:

“Bir gazeteci (*Diyojen*)e sorar ki yeni bir gazete ihdas ettim fakat müşterilerim azdır buna çare ne?

(*Diyojen*) Tarizata başlamadın mı?

(Gazeteci) Ben vicdan ve insaf sahibiyim.

(*Diyojen*) Öyle ise halin fena gazeten ileri varmaz.”⁴³

Bu fıkranın yanı sıra *Terakki*'de “*Diyojen*” imzalı alıntılara da rastlamak mümkündür. Ancak bu alıntılarda *Diyojen*'in hangi nüshasından (Fransızca ya da Rumca) iktibas edildiğine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Kronolojik olarak ilk Türkçe nüshasını 29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870) tarihinde yayınlayan *Diyojen* karşısında yaklaşık altı ay önce yayınlanmaya başlayan *Terakki* ilk Türkçe

42 Bazı kaynaklar *Diyojen*'in Fransızca ve Rumca'nın yanı sıra Ermenice de yayımlandığını belirtmekte ve Ermenice yayın için derginin ilk sayısında yer alan mukaddimeyi kaynak göstermektedir. Fakat *Diyojen*'in ilk sayısında yer alan mukaddimede Ermenice yayımlandığına dair bir bilgi yer almamaktadır. Bkz. *Diyojen*, Sayı: 1, 29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870). Milli Kütüphane, Mikro Film No: 710, DVD No: 581, Yer No: 1956 SB 72. Bununla birlikte derginin 14 Mayıs 1287 (26 Mayıs 1871) tarihli 19. sayısında yer alan “*İhtar*” başlıklı yazıda “(...) *Diyojenin Türkçesi, Rumcası ve Ermenicesi gibi Fransızca neşr ettiğini (...)*” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca bkz. Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 81.

43 *Terakki* (Mizah), Sayı: 3, 26 Safer 1287 (28 Mayıs 1870).

mizah dergisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Derginin gazete abonelerine ücretsiz dağıtılmasının yanı sıra abone olmayanlara da satışının yapıyor olması *Terakki*'yi "yarı-müstakil" bir dergi olarak tanımlama olanağı sağlamaktadır. Bu durum *Terakki*'yi bir gazete eki olarak tasnifleyerek "İlk Türkçe mizah dergisi" olarak kabul etmeme gerekçelerini de bertaraf etmektedir.

Yazılı Türk mizahının ilk evresi olan 1870-1876 yılları arasında yayın hayatına başlayan mizah dergilerini içerik bakımından biçimlendiren unsurlar sözlü kültür ürünleridir. Meddah, ortaoyunu, Bektaşî fıkraları ve Hacivat-Karagöz gibi sözlü kültür ürünlerinin söylem özelliklerinin yanı sıra "kıssadan hisse" şeklinde formüle edilebilecek olan genel yapısı bu dönem mizah dergilerinin içeriklerini şekillendirmiş ve bu yapı mizah dergileri sayesinde yazılı kültür ürünlerine çevrilmiştir. İçeriği şekillendirmenin yanı sıra sözlü kültür ürünleri dönem dergilerinin isimleri için de ilham kaynağı olmuştur: *Hayal*, *Meddah*, *Çingiraklı Tatar* gibi.

Mizahın önemli bir diğer unsuru olan görsel malzeme ise bu dönem dergilerinde az kullanılmıştır. Dönemin mizah dergilerinde görsel malzemenin-karikatürün- az kullanılmasının temel sebeplerden birisi "Osmanlı mizahı" şeklinde tanımlanan mizahın sözlü kültürden kaynaklanan çizgiden çok yazı ağırlıklı yapısıdır. Mizah dergilerinin karikatürü tanımlaması ve bir mizah unsuru olarak kullanmaya başlamasına II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayınlanmaya başlayan dergiler öncülük etmiştir.

Mizahın temel unsurlarından birisi olan karikatürün tanımlanmaması ve kullanıl(a)maması ile sözlü kültür ürünlerinin içeriğe doğrudan etkisi 1870-1876 yılları arasında yayınlanan mizah dergilerinin bir dergiden çok gazete formatına yakın durmasına sebep olmuştur. Dönem dergilerinde farklı yayınlardan iktibas edilen haberlerin yanı sıra köşe yazısı tarzındaki hikayeler ve tefrika yayının varlığı gazetecilik/habercilik mantığının en temel göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu *Terakki*'de de gözlemlemek mümkündür. İçerik noktasında bir mizah dergisinden çok günlük bir gazete özelliği sergileyen *Terakki*, bir mizah dergisi içeriği açısından yetersiz bulmak olasıdır. Ancak bu konuda *Terakki*'yi tek örnek olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Çünkü bu yapı dönem dergilerinin hemen hemen hepsi için geçerlidir.

14 Mayıs 1870 tarihinde yayınlanmaya başlayan *Terakki* her ne kadar bir gazetenin eki olarak yayınlanmış ve içerik noktasında bir mizah dergisinden çok günlük bir gazetenin özelliklerini taşısa da Türk Basın Tarihi içerisinde "İlk Türkçe mizah dergisi" unvanını hak etmektedir.

KAYNAKLAR

AKÜN, Ömer Faruk, "Çaylak Tefik", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 240-244.

Görüş

AKÜNAL, Doğan, "Mizah Dergiciliğimiz", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 52, Mart 1985, s.72-73.

APAYDIN, Mustafa, "Tanzimat'tan Sonra Mizah ve Hiciv", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s.323-338.

CANTEK, Levent, "Çöküş Sürecinde Osmanlı Mizahının Kritiği" *Güldiken Dergisi*, Sayı:24, 2001, s.14-22.

ÇAKIR, Hamza, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, 2006, s. 161-172.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul, 1962.

....., *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1970.

ÇEVİKER, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul, 1986.

....., "Türkiye'de Mizah Dergilerinin ve Karikatürün Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine", *Evensel Kültür*, Sayı: 13, Ocak 1993, s.26-28.

....., "Ana Çizgileriyle Osmanlı Karikatürü", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 122, Şubat 2004, s. 72-77.

Diyojen, Milli Kütüphane, Mikro Film No: 710, DVD No: 581, Yer No: 1956 SB 72.

EBÜZZİYA, Ziyad, "Diyojen", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 479.

ERSARAÇ, İbrahim, "135 yaşına doğru karikatür sanatımız", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 261, Ağustos 2004, s. 86-87.

GERÇEK, Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

GÖNENÇ, Levent, Levent Cantek, "Toplumsal Değişim ve Mizah Dergileri", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, (Der. Faruk Alpkaya-Bülent Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s.509-536.

Hayal, Milli Kütüphane, Mikrofilm No: 254,1843, DVD No: 553, Yer No: 1956 SB 248.

İNUÇUR, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2005.

KAHRAMAN, Alim, "Terakki", *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 481-482.

KOLOĞLU, Orhan, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005.

....., *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

KUT, Turgut, "Teodor Kasap", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 473-475.

Milli Kütüphane Başkanlığı, *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Görüş

Akademik
Bakış

159

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

"Mizah Dergiciliğimiz", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 52, s.72-73.

ÖNCÜL, Hatice, "Basınıımızda Mizah ve Karikatürün Serüveni", *Nehir*, Şubat 1995, s.48-53.

ÖNGÖREN, Ferit, "Türk Mizahı ve Karikatürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5-6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1426-1446.

....., *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

ÖZDİŞ, Hamdi, *Osmanlı Mizah Basınıında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010.

ÖZER, Atila, "Türk Mizah Dergileri ve Karikatür Sanatındaki Değişmeler", *Kurgu Dergisi*, Sayı: 9, 1991, s. 223-239.

ŞEMSEDDİN, Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Terakki, Milli Kütüphane, Mikro Film No: 1262-1263, DVD No: 714, Yer No: 1957 SB 72.

EBUZZİYA, Tefik, *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul, 1290.

TİL, Enis Tahsil, "Gazeteler, Gazeteciler", *Akşam*, 13 Haziran 1950.

VARLIK, M. Bülent, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1092-1100.

YÜCEBAŞ, Hilmi, *Türk Mizahçıları*, Orhan Mete ve Ortağı Matbaası, İstanbul, 1958.

Görüş

Akademik
Bakış

160

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Hititçe Metinlerde Keten Tohumuna İlişkin Bir Öneri*

A Proposal About Linseed in Hittite Texts

Serkan DEMİREL**

Öz

Neolitik Çağ'dan itibaren Anadolu'da en yaygın kullanılan bitkilerden birisi ketendir. Ketenin özellikle tohumu günlük yaşamda yakın zamana dek kullanılmıştır. Ancak keten tohumuna Hititçe metinlerde rastlanmamıştır. Eski Yakın Doğu çalışmalarında olduğu gibi susam ve keten arasındaki benzerliğin bu duruma neden olduğu söylenebilir. Hititçe metinlerde geçen ve genellikle susam ile ilişkilendirilen Sümerce ve Akadca birtakım kelimelerin keten tohumu olarak okunabileceklerine dikkat edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Keten, Keten Tohumu, Susam, Hititçe Metinler, Botanik

Abstract

One of the most widely used vegetables from Neolithic Age is flax in Anatolia. Especially linseed is used in Daily life until recently. However linseed is not found in Hittite Texts. It is said that the similarities between sesame and flax have caused this situation in analogy to the Ancient Near Eastern studies. It should be noted that some Sumerian and Akkadian words mentioned in Hittite texts associated sesame can be read as linseed.

Keywords: Flax, Linseed, Sesame, Hittite Texts, Botanic

Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen ve bir bitki çeşidi olduğu anlaşılan Sümerce ŞE.GİŞ.İ ve Akadça ŞAMŞAMMŪ ideogramları üzerinde flora açısından belirsizlik vardır. Kelimelerin hangi bitkiyi ifade ettikleri belli olmamakla birlikte genel bir kanaat ile "susam" değerlendirmesi yapılmıştır. Bu çalışma ile birlikte her iki kelimeye ilişkin yeni bir değerlendirme yapılacak ve Neolitik dönemden itibaren Anadolu'da günlük yaşamda kullanıldığını bildiğimiz keten bitkisinin/tohumunun Hititçe metinlerde bulunamamasına dair bir izahat düşünülecektir.

Hititçe metinlerde dâhil olmak üzere Eski Yakın Doğu kaynaklarında keten bitkisinin yazılışı hususunda tartışmalar vardır. Taşıdığı ortak özellikleri nedeniyle keteni susamdan ayırt etmek bu kaynaklardaki bilgiler ışığında oldukça zordur. Ancak susamın ve ketenin kültür altına alındığı tarih aralıkları kıyaslandığında bu belirsizliklerin bir kısmı ortadan kaldırılabilir.

* Makalenin Geliş Tarihi: 29.02.2016, Kabul Tarihi: 21.10.2016

** Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloj Bölümü,
E-posta: serkandemirel@ktu.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış

161

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Keten yetiştirme, M.Ö. 9. binyılın geç dönemlerinden itibaren Eski Yakın Doğu'da görülebilmektedir. Anavatanının Anadolu olduğu düşünülen¹ bu bitkinin yetiştiriciliğine dair en erken izlere M.Ö. 8250-7750 arasında Çayönü'nde rastlanmıştır.² Tohumların boyutları (3.5-6 mm) bitkinin daha bu dönemde Çayönü'nde kültür altına alındığını gösterir.³ Bu tohumların muhtemelen yağ amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.⁴ M.Ö. 7190-6700 arasında Batı Suriye'de Ramad'da da keten yetiştirildiği bilinmektedir.⁵ M.Ö. 6000'den önce İran'da Ali Kosh'da ise keten tohumunun kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁶ Bunun dışında Irak'da Tepe Sabz'da M.Ö. 5000'den itibaren sulama yoluyla keten yetiştirildiği görülebilir.⁷ Buradan çıkarılabilecek bir sonuç ile ketenin Neolitik Çağ'dan itibaren Anadolu'da başlamak üzere yetiştirildiği ve Kalkolitik Çağın ilk evrelerinden itibaren Yakın Doğu'da yaygınlaştığı anlaşılabilir.

Susam yetiştiriciliği ise ketene göre daha geç dönemlere tarihlenmektedir. Indus kökenli olan bu bitkinin Eski Yakın Doğu'ya geliş zamanı tartışmalıdır. En erken izlerine Abu Salabikh kazılarında rastlanmış ve M.Ö. 2500-2100 arasına tarihlendirilmiştir.⁸ Ancak susamın yaygın olarak kullanımının Geç Kalkolitik dönemde başladığı düşünülmektedir.⁹ Bitkinin Anadolu'ya geliş tarihi ise bundan biraz daha geçtir. Bu durumda susamın ketene göre daha geç dönemlerde tanındığı ve yetiştirildiği anlaşılabilir.

Sumer, Akad ve Asur dönemlerinde yağ elde edilen bitkiyi ifade eden kelime Sümerce ŞE.GİŞ.İ ve Akadça ŞAMŞAMMÜ'dür.¹⁰ Söz konusu dönemlerde yağ genellikle kültür altına alınmış ketenden elde ediliyordu,¹¹ ancak ilgili

- 1 Anadolu'da arkeolojik çalışmalarda Neolitik dönemden itibaren keten tohumlarına rastlanmaktadır. F. Ertuğ, "Anadolu'nun Önemli Bitkilerinden Keten/Linum ve Izzın/Eruca", *TÜBA-AR*, 1, (1998), s. 114.
- 2 W. van Zeit - G. J. de Roller, "The Plant Husbandry of Aceramic Çayönü SE Turkey", *Palaeohistoria*, 33/44, (1994), s. 67. D. Bedigian - J. R. Harlan, "Evidence for Cultivation of Sesame in the Ancient World", *Economic Botany*, 40/2, (1986), s. 138. Ketenin Anadolu'da kullanımı M.Ö. 8000'den öncedir. M. Nesbit, "Plants and People in Ancient Anatolia", *The Biblical Archaeologist*, 58/2, (1995), s. 75.
- 3 D. Bedigian, "Is se-gis-i Sesame of Flax?" *Bulletin on Sumerian Agriculture*, 2, (1985), s. 161. Ancak Çayönü keten tohumlarının yabani olma ihtimalide söz konusudur. van Zeit - de Roller, *a.g.m.*, s. 82.
- 4 R. B. Stewart, "Paleoethnobotanical Report-Çayönü 1972", *Economic Botany*, 30, s. 223.
- 5 van Zeit - de Roller, *a.g.m.*, s. 81.
- 6 W. van Zeit, "Pulses and Oil Crop Plants", *Bulletin on Sumerian Agriculture*, 2, (1985), s. 37.
- 7 H. Helbaek, "The Plant Husbandry of Hacilar", *J. Melaart (Ed.) Excavation at Hacilar*, (1970), s. 212.
- 8 M. P. Charles, "Botanical Remains", in A. Green (Ed.) *Abu Salabikh Excavations*, 4, (1985), s. 204-207. Ancak bu susam tohumları üzerinde şüphe vardır. F. Ertuğ, "Linseed Oil and Oil Mills in Central Turkey Flax/Linum and Eruca, Important Oil Plants of Anatolia", *Anatolian Studies*, 50, (2000), s. 174.
- 9 Van Zeit, *a.g.m.*, s. 37.
- 10 Sümerce ŞE.GİŞ.İ kelimesinin açılımı bitkinin özelliği hakkında bilgi verir; še (hububat)+giş (ağaç/bitki)+i (yağ), ŞAMŞAMMÜ; samnum (yağ), şammum (bitki)
- 11 F. R. Kraus, "Sesam im Alten Mesopotamien", *Journal of the American Oriental Society*,

kelimeler genellikle “susam” olarak okunmaktadır.¹² Her iki kelimenin de yağlı tohumlu bir mahsulü ifade ettiği bellidir.¹³ Ancak kesin bir ifade ile kelimeler hakkında “susam” değerlendirmesi yapmak hatalı olabilir. Zira söz konusu kelimelerin kullanımı susamın Eski Yakın Doğu’ya geliş dönemi ile uyuşmamaktadır. ŠE.GİŠ.İ kelimesine ilişkin en erken kullanım izleri susamın henüz yeterince bilinmediği M.Ö. 3. binyılın ortalarında Sargon dönemine denk gelmektedir.¹⁴ Bu durumda kelimenin başka bir yağlı bitki olan keten için kullanılmış olduğu aklı gelmektedir. Konuya ilişkin olarak Helbaek tarafından ileri sürülen ve susamın kullanılmaya başlamasıyla ŠE.GİŠ.İ kelimesinin keten yerine susama geçtiği¹⁵ yolundaki değerlendirme doğru görünmektedir. Sumer dilinde keten bitkisini ifade etme adına bir başka kelimenin olmaması da ŠE.GİŠ.İ’nin susam ve keten için ortak bir kullanımı olabileceğini aklı getirmektedir.

ŠE.GİŠ.İ ve ŠAMŠAMMŪ kelimelerini botanik açısından tanımlamak oldukça zordur. Bu nedenle Mezopotamya kaynaklarında ilgili kelimelerin “susam” yerine “keten bitkisi veya tohumu” da olabileceği konusunda görüşler vardır.¹⁶ Her iki kelimenin Hititçe metinlerde geçiyor olması benzer bir sorgulamayı Hititoloji alanında da zorunlu kılmaktadır.

Hititçe çivi yazılı metinler söz konusu olduğunda ŠE.GİŠ.İ ve ŠAMŠAMMŪ ideogramları geleneksel çevirilerde “susam” olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ Ancak kelimelerin susam ile olan bağlantısı oldukça subjektiftir. Zira metinlerde konuya ilişkin sığ bilgiler vardır. Bu nedenle kesin bir değerlendirme yapmak oldukça zordur.

88/1,(1968), s. 114.J. M. Renfrew, “Finds of Sesame and Linseed in Ancient Iraq”, *Bulletin on Sumerian Agriculture*, 2, (1985), s. 63.

12 Kraus, *a.g.m.*, s. 112-119. M. Stol, “Remarks on The Cultivation of Sesame and The Extraction of Its Oil”, *Bulletin on Sumerian Agriculture*, 2, (1985), s. 119-126. W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Otto Harrowitz, Wiesbaden, 1965, s. 1155. A. Archi, “Ebla and Its Archives”, *Studies in Ancient Near Eastern Records*, 7, (2015), s. 598.

13 CAD Š-1, s. 301-307. J. N. Postgate, “The “oil-plant” in Assyria”, *Bulletin on Sumerian Agriculture*, 2, (1985), s. 145-152.

14 T. Jacobsen, *Salinity and Irrigation Agriculture in Antiquity; Diyala Basin Archaeological Projects: Report on Essential Results, 1957-58*, Undena Publications, 1982, s. 261.

15 Helbaek, *a.g.m.*, s. 618. Kraus, *a.g.m.*, s. 114. ŠE.GİŠ.İ kelimesi tohumundan yağ elde edilen tüm ürünler için kullanılmıştır. Ancak kelime sonradan susama adına kullanılmıştır. Bedigian, *a.g.m.*, s. 164.

16 Bedigian, *a.g.m.*, s. 159-178. “muhtemelen keten bitkisi”; CAD Š-1, s. 301-307.

17 A. Goetze, “Hittite Myths, Epics and Legends”, *ANET*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, (1955), s. 127. H. Otten, *Hethitische Totenrituale*, Veröffentlichung (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für Orientforschung), Nr. 37, Akademie-Verlag, 1958, s. 134. H. G. Güterbock, “Oil Plants in Hittite Anatolia”, *JAOS*, sy. 88, no. 1, (1968), s. 71. Ünal, *Multilinguales Handwörterbuchdes Hethitischen/A Concise Multilingual Hittite Dictionary/Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Verlag Dr. Kovaç, Hamburg, 2007, s. 624. H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Faunası*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987, s. 7. Ancak CHD Š-1, s. 207’de Şapşama (susam) başlığı altında ele alınan ŠE.GİŠ.İ ile ilgili metinlerinde bir değerlendirme yapılamamıştır.

ŞE.GİŞ.İ Hititçe metinlerde iki farklı konuda karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki ekmeğe katılan bir madde olmasıdır. KUB 55.51 ay. IV 16'da nar ve tahıl katılmış diğer ekmeğin isimlerinin arasında geçen "NINDA.LÀL ŞE.GİŞ.İ" tamlamasından ekmeğe ŞE.GİŞ.İ ile birlikte bal katıldığı anlaşılmaktadır. KUB 8.89 öy. 12'de "NINDA.ŞE.GİŞ.İ" ise ekmeğe sadece bu maddeden konulabildiğini de göstermektedir.¹⁸ Bu iki metin yeri dışında yine ekmeğe ilgili olan diğer metin yerlerinde de kelimeye rastlamak mümkündür.¹⁹

Hititçe metinlerde ŞE.GİŞ.İ ideogramına bir sunu metninde de rastlanmaktadır. KBo 14.142 III 31-34'de Zallara kenti beyi tarafından Halep Fırtına Tanrısı'na yapılan sunuda katı madde ölçü birimi olan (miktarı belli olmamakla birlikte) 3? BÂN ölçü miktarında ŞE.GİŞ.İ sunulduğu görülebilir.²⁰ Hititçe metinlerde geçen ŞE.GİŞ.İ'ye ilişkin başka bir bilgi bulunmamaktadır.

ŞAMŞAMMÜ ise Hititçe metinlerde sadece bir defa geçmektedir. KBo 13.248 I 27'de geçen İ ŞA-AM-ŞA-AM-MI ifadesinden ilgili bitkinin yağından faydalandığı anlaşılmaktadır. Metinde İ ŞA-AM-ŞA-AM-MI'den hemen önce yazılmış olan İ.GİŞ kelimesi dikkat çekicidir. Bu kelime konu ile ilişki görülebileceği gibi aksi de düşünülmektedir. İ.GİŞ, Sümerce "bitkisel yağ" manasına gelmektedir.²¹ Kelime ile kastedilen bitki belli olmamakla birlikte bitkisel yağların tüm türleri adına kullanıldığı ileri sürülmektedir.²² Ancak Hititoloji çalışmalarında "susam yağı" olarak okuma yönünde bir eğilim vardır.²³ Bu durum Hititçe metinlerdeki ŞAMŞAMMÜ'nün susam olarak okunması ile çelişir. İ.GİŞ'in susam yağı dışında zeytinyağının (İ^{GİŞ} SERDUM) kısa yazımı²⁴ veya keten yağı olabileceği de ileri sürülmektedir.²⁵ Bir hastalığın tedavisine ilişkin metin yerinde geçen ve kafa/burun/ağız ağrıları yaşandığında ismi okunamayan bir bitki ile birlikte İ.GİŞ yağının da hastaya verildiği öğrenilmektedir.²⁶ Keten tohumunun geleneksel tedavide boğaz ağrılarını iyileştirici²⁷ ve bronş açıcı özelliği vardır.²⁸ Susam yağı için ise benzer bir özellik yoktur.²⁹

18 Ertem her iki ekmeğin ismini de sırasıyla "susamlı ballı ekmeğin" ve "susamlı ekmeğin" olarak değerlendirilmiştir. Ertem, *a.g.e.*, s. 3.

19 KUB 60.161 III 7, KBo 9.91 Ay. 3-4, 21.34 II 20.

20 Benzer metin yerleri: KUB 50.42 sağ sütun 21, KBo 22.156 I 19.

21 M.Civil, "Lexicography", *Sumerological Studies in honor of Thorkild Jacobsen*, ed. S. Lieberman, *Assyriological Studies*, 20, The University of Chicago Press, Chicago, London, (1974), s. 141.

22 H. A. Hoffner, "Oil in Hittite Texts", *The Biblical Archaeologist*, 58/ 2, (1995), s. 108.

23 A. Goetze, *a.g.m.*, s. 127. C. Rüster - E. Neu, *Hethitisches Zeichenlexikon, Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten*, StBoT, Beiheft 2, 1989, s. 262. Tischler, J. Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*, Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, Innsbruck, 2001, s. 254. "bitki yağı, susam yağı" Ünal, *a.g.e.*, s. 250.

24 "Susam yağı ŞE.GİŞ.İ veya İ ŞA-AM-ŞA-AM-MI olabilir. İ.GİŞ ise zeytinyağı manasındadır", Hoffner, *a.g.m.*, s. 108, 110.

25 CHD L-N, s. 342.

26 KBo 21.20 Öy. I 12

27 E. Yeşilada, vd., "Traditional medicine in Turkey IX.: Folk medicine in north-west Anatolia", *Journal of Ethnopharmacology*, 64, (1999), s. 202.

28 H.C. Başer; G. Honda; W. Miki, *Herb Drugs and Herbalists in Turkey*, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo, (1986), s. 65

29 T. Baytop, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, Geçmişte ve Bugün*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 1999, s. 341.

Hitit tarihi araştırmalarında ketenden ziyade susam konusu üzerinde daha fazla durulmuştur. Susam kelimesinin Hititçe karşılığı olarak *Šamama*³⁰ ve *Šapšama*³¹ kelimeleri ileri sürülmüştür. *Šamama* 'nın GİŞ determinatifiyle kullanılıyor olması³² onun susam olarak okunmasını güçleştirmektedir zira susam otsu bir yapıya sahiptir. Benzer bir argüman *Šapšama* için de geçerli değildir. ŞE.GİŞ.İ'nin ise "susam" manasındaki *Šapšama* muhtemel karşılığı olduğu ileri sürülmüştür.³³

Sonuç

Hitit çağı Anadolu'sunda keten bitkisi biliniyor ve yetiştiriliyordu. Sümerce keten bezi manasındaki GADA determinatifinin Hititçe çivi yazılı metinlerde birtakım gysiler ile (GADA^Alatagga, TUGGADA vb.) birlikte geçiyor olması bu durumu kanıtlar. Ancak ketenin lifi kadar tohumu da kıymetlidir. Neolitik Çağ'dan itibaren Anadolu'da keten tohumundan/yağından özellikle gıda ve aydınlatmada yararlanılmıştır.³⁴ Bu nedenle bitkinin Hitit çağında da kullanılmış olmasını beklemek doğaldır.

Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen ŞE.GİŞ.İ ve *ŠAMŠAMMÜ* kelimele- rine ilişkin kesin bir değerlendirmede bulunmaktan ziyade, susamın yanı sıra keten tohumu olarak da okunabilecekleri dikkate alınmalıdır. Konuya ilişkin Mezopotamya kaynaklarındaki farklı yorumlar ve Hititçe metinlerdeki yetersiz bilgiler iki bitki arasında ayırım yapmayı güçleştirmektedir. Ancak Anadolu'da ekmeğe katılan bir madde olarak susamın yanı sıra keten tohumunun da kullanıldığı önerilebilir. Ayrıca keten, susamın tersine serin iklim bitkisidir ve Hitit yerleşim bölgesi olan Orta Anadolu'nun iklim koşullarına daha uygun olup bölgede doğal haliyle yetişmektedir.

Hititçe metinlerde geçen Sümerce İ.GİŞ kelimesinin ise "bitkisel yağ" manasında genel olarak susam ve keten gibi bitkilerden elde edilen bitkisel yağlar için kullanılmış olması olasıdır.

KAYNAKLAR

ARCHI, A., "Ebla and Its Archives", *Studies in Ancient Near Eastern Records*, 7, (2015).
BAYTOP, T., *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, Geçmişte ve Bugün*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 1999.

- 30 Goetze, *a.g.m.*, s. 127. Otten, *a.g.e.*, s. 134. J. Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, 2. Ergänzungsheft, Kurzgefassteskritische Sammlung der Deutungen Hethitischer Wörter. Heidelberg, 1961, s. 22, 31. *Šamama Akadça ŠAMŠAMMÜ* dan türetilmiştir. A. Goetze, *Hethitisches Wörterbuch* by Johannes Friedrich (Review), *Journal of the American Oriental Society*, 74/3, (1954), s. 190.
- 31 Güterbock, *a.g.m.*, s. 71, Hoffner, *a.g.m.*, s. 110.
- 32 İlgili metin yerleri için bkz. CHD Ş-1, s 114-115.
- 33 Güterbock, *a.g.m.*, s. 71.A. Hoffner, *Alimenta Hethaeorum, Food Production in Hittite Asia Minor*, AOS 5, 1974, s. 126.
- 34 Keten tohumundan elde edilen Bezir Yağı Anadolu'da yemek pişirme, aydınlatma vb. alanlarda yakın zamana kadar kullanılmaktaydı. Ertuğ, *Linseed Oil and Oil Mills*, s. 177.

Gözi

Akademik
Bakış

165

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

BAŞER, H. C.; Honda, G.; Miki, W., *Herb Drugs and Herbalists in Turkey*, Institute for The Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo, 1986

BEDIGIAN, D., "Is se-gis-i Sesame of Flax?" *Bulletin on Sumerian Agriculture*, 2, (1985), s. 159-178.

BEDIGIAN, D. - HARLAN, J. R., " Evidence for Cultivation of Sesame in the Ancient World", *Economic Botany*, 40/2, (1986), s. 137-154.

CHARLES, M. P., "Botanical Remains", in A. Green (Ed.) *Abu Salabikh Excavations*, 4, (1985), s. 204-207.

CIVIL, M., "Lexicography", *Sumerological Studies in honor of Thorkild Jacobsen*, ed. S. Lieberman, *Assyriological Studies*, 20, The University of Chicago Press, Chicago, London, (1974),

CAD Š-1, *Chicago Assyrian Dictionary*, Vol. 17-Š, Part I, Reiner, E. (Edit. in Charge), Oriental Institute, Chicago, Illinois, 1989.

CHD L-N, *Chicago Hittite Dictionary*, Vol. L-N, H. A. Hoffner, H. G. Güterbock, Oriental Institute, Chicago, Illinois, 1989.

CHD Š-1, *Chicago Hittite Dictionary*, Vol. Š, Fascicle 1, H. A. Hoffner, H. G. Güterbock, Oriental Institute, Chicago, Illinois, 2002.

ERTEM, H., *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1987.

Ertuğ, F., "Anadolu'nun Önemli Bitkilerinden Keten/Linum ve Izgın/Eruca", *TÜBA-AR*, 1, (1998), s. 113-127.

ERTUĞ, F., "Linseed Oil and Oil Mills in Central Turkey Flax/Linum and Eruca, Important Oil Plants of Anatolia", *Anatolian Studies*, 50, (2000), s.171-185.

FRIEDRICH, J., *Hethitisches Wörterbuch*, 2. Ergänzungsheft, Kurzgefasstekritische Sammlung der Deutungen Hethitischer Wörter. Heidelberg, 1961.

GOETZE, A., *Hethitisches Wörterbuch* by JohannesFriedrich (Review), *Journal of the American Oriental Society*, 74/3, (1954), s. 186-190.

GOETZE, A., "Hittite Myths, Epics and Legends", *ANET*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, (1955), ss. 120-128.

GÜTERBOCK, H. G., "Oil Plants in Hittite Anatolia", *JAOS*, sy. 88, no. 1, (1968), s. 66-71.

HELBAEK, H., "The Plant Husbandry of Hacılar", *J. Melaart (Ed.)Excavation at Hacilar*, (1970), s. 188-244.

HOFFNER, H. A., "Oil in Hittite Texts", *The Biblical Arcaheologist*, sy. 58, no. 2, (1995), s. 108-114.

- HOFFNER, A., *Alimenta Hethaeorum, Food Production in Hittite Asia Minor*, AOS 5, 1974.
- JACOBSEN, T., *Salinity and Irrigation Agriculture in Antiquity; Diyala Basin Archaeological Projects: Report on Essential Results, 1957-58*, Undena Publications, 1982.
- KRAUS, F. R., "Sesam im Alten Mesopotamien", *Journal of the American Oriental Society*, 88/1, (1968), s. 112-119.
- NESBIT, M., "Plants and People in Ancient Anatolia", *The Biblical Archaeologist*, 58/2, (1995), s. 68-81.
- OTTEN, H., *Hethitische Totenrituale*, Veröffentlichung (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für Orientforschung), nr. 37, Akademie-Verlag, 1958.
- POSTGATE, J. N., "The "oil-plant" in Assyria", *Bulletin on Sumerian Agriculture*, 2, (1985), s. 145-152.
- RENFREW, J. M., "Finds of Sesame and Linseed in Ancient Iraq", *Bulletin on Sumerian Agriculture*, 2, (1985), s. 63-66.
- RÜSTER, C. - Neu, E., *Hethitisches Zeichenlexikon, Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten*, StBoT, Beiheft 2, 1989,.
- STEWART, R. B., "Paleoethnobotanical Report-Çayönü 1972", *Economic Botany*, 30, s. 219-225.
- STOL, M., "Remarks on The Cultivation of Sesame and The Extraction of Its Oil", *Bulletin on Sumerian Agriculture*, 2, (1985), s. 119-126.
- TISCHLER, J., *Hethitisches Handwörterbuch mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*, Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, Innsbruck, 2001.
- ÜNAL, A., *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen/A Concise Multilingual Hittite Dictionary/Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2007.
- YEŞİLADA, E. - Sezik, E. - Honda, G. - Takaishi, Y. - Takeda, Y. - Tanaka, T., "Traditional medicine in Turkey IX.: Folk medicine in north-west Anatolia", *Journal of Ethnopharmacology*, 64, (1999), s. 195-210.
- VAN ZEIT, W., "Pulses and Oil Crop Plants", *Bulletin on Sumerian Agriculture*, 2, (1985), s. 33-38.
- VAN ZEIT, W. - DE ROLLER, G. J., "The Plant Husbandry of Aceramic Çayönü SE Turkey", *Palaeohistoria*, 33/44, (1994), s. 65-96
- VON SODEN, W., *Akkadisches Handwörterbuch*, Otto Harrowitz, Wiesbaden, 1965.

Görüş

Akademik
Bakış

167

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Summary

Flax is used from Neolithic Age to recent era in Anatolia. Linseed and linseed oil was important for daily life in this region. Anatolia is homeland of this plant. It is known that Hittite benefit from this plant in clothing. This situation can be seen in Hittite cuneiform texts. But linseed is not found in these texts. Whereas linseed is as important as the flax fiber. This situation may be derived from due to uncertainty about linseed and sesame. The similarities between sesame and flax have caused a matter in analogy to the whole Ancient Near Eastern studies. It should be noted that some Sumerian and Akkadian words mentioned in Hittite texts associated sesame can be read as linseed.

Gazi

Akademik
Bakış

168

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Sosyal Bilimlerin Veri Kaynağı Olarak Ağızlar*

Dialects As Source Data Of Social Sciences

Ali AKAR**

Öz

Ağız araştırmaları şimdiye kadar genellikle dil ve folklor araştırmacıları tarafından yapılagelmiştir. Bu yüzden araştırmalarda elde edilen verilerin değerlendirilmesi, söz konusu alanlarda yapılan çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Oysa ağız metinlerinde tarih, sosyoloji, mutfak kültürü, antropoloji, eğitim bilimleri başta olmak üzere değişik sosyal bilim alanlarına katkı sağlayacak çok sayıda veriye rastlanmaktadır. Tarih araştırmalarında belgelerin yeterli olmadığı yakın dönem olayları konusunda bu metinler önemli başvuru kaynağı niteliğindedir. Ağız metinlerinde yer alan doğum, düğün, ölüm törenleri, toplumsal ilişkiler gibi konular sosyoloji araştırmalarına önemli katkılar sunmaktadır. Kaynak kişilerin tarif ettikleri yöresel yemekler mutfak kültürü hakkında uygulamalı bilgiler içermektedir. Yine bu metinlerde bireylerin olaylar karşısındaki tutum ve davranışları konusunda sosyal antropoloji çalışmalarını aydınlatacak anlatılar bulunmaktadır. Aile ve toplumun, bireyin eğitimindeki yeri ve rolü ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Makalede, bu konular, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki verilerden hareketle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diyalektoloji-folklor-sözlü tarih-sosyoloji-antropoloji

Abstract

Generally dialect researches have been analyzed by linguists and folklore researchers up to now. Therefore, data that acquired from researches are limited by studies in these fields. However, there are many other data in texts of dialect which will contribute to different social sciences especially history, sociology, anthropology, cuisine culture and educational sciences. In history researches for which the documents are not enough about recent historical events, these texts are the important reference guides. The topics such as birth, marriage and death ceremonies and social relations in texts of dialect, make a significant contribution to sociology researches. The local meals that described by source people, have applied information about cuisine culture. In addition, attitudes and behaviors of individuals in complied texts include valuable information for social anthropology. There are important information about place and role of family and society in education of individual. In this article, these topics are discussed with reference from data of Turkey Turkish dialects.

Keywords: Dialectology, folklore, oral history, sociology, anthropology

Giriş

Dil insanlar arasındaki iletişimi sağlayan en temel araçtır. Dilin iletişim sistemi iki yönlü çalışır; bir yandan insanların zihin dünyasında söz (=parola) aracılığı ile kavram alanları da üretir, diğer taraftan bu kavramları gelecek kuşaklara taşıma ve aktarma görevini üstlenir. Bu sebeple, dil, yalnızca bir iletişim kurma

* Makalenin Geliş Tarihi: 14.01.2016, Kabul Tarihi: 21.10.2016

** Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
E-posta: aliakar2023@gmail.com

Görüş

Akademik
Bakış

169

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

ve kavram alanı oluşturma aracı değil, aynı zamanda insan hayatının her alanına veri sağlayan bir sözlü kültür kaynağıdır.

Dilin önemli alanlarından biri de ağızlardır. Canlı konuşma dilleri olan ağızlar, anadilin bütün varyantlarını içinde barındırmalarıyla ayrı bir değer taşırlar. Buna karşın yazı dili, standart özellikler gösterir. Bu dil, yazıcılar tarafından “kurgulanmış”, “tasarlanmış” ve “biçimlendirilmiş” bir dildir. Oysa ağızlar, kurgudan uzak, kendiliğinden, sözleri konuşulma anında ve bir kereye mahsus oluşturulan “doğal diller”dir¹. Bu bağlamda yazı dili metinlerinin üreticileri “yazıcılar” (okur-yazarlar, aydınlar), ağızların ise “konuşurlar”dır. Bu yüzden dil bilimi araştırmalarında ağızlar ait konuşma biçimlerini içeren metin verileri, -yazı dili metinlerine göre ana dili daha iyi, daha sahici temsil etme özelliğine sahip oldukları için- özel bir yere sahiptirler.

Ağız metinleri aynı zamanda yazı öncesi sözlü dil döneminin mirasını taşırlar. Sözlü dil çağı, dille oluşturulan ilk kültürel değerlerin meydana geldiği evredir. Söz konusu evreye ait sözlü kültür verilerinin tamamını yahut bir bölümünü ağız metinlerinde bulmak mümkündür². Bunları, hem yaşayan ağızlara ait metinlerde hem de tarihî dönemlerde derlenerek yazıya geçirilmiş destan, halk hikâyesi, masal gibi anlatı türlerinde görülür. Her iki döneme ait metinlerin ortak özellikleri konuşma dili üslubu göstermeleridir.

Bir yazı dilinin içerisinde pek çok ağız yer alır. Coğrafi mesafeye ve kültürel ilişkilerin yoğunluğuna göre bunlar arasında pek çok dil etkileşimleri meydana gelir. Böylece ağızlar birbirleriyle söz alışverişinde bulunarak kendilerini güçlendirir ve aynı zamanda çeşitlendirirler. Bu yönüyle genel dilin zenginleşmesine de katkı sağlarlar.³ Diğer yandan yazı dili de ağızlar üzerinde tek taraflı buyurgan bir etki oluşturur. Böylelikle, bir taraftan ağızların söz havuzundaki pek çok ses ve yapı özelliği yazı diline mal olup genelleşirken, öte yandan yazı dili de ağızları kısmen veya tamamen standartlaştırır. Bu karşılıklı karmaşık ilişkiler, eğitim, bürokrasi, teknoloji gibi alanlarda mutlak hâkim ve avantajlı olan yazı dilinin lehinde gelişir.

Yazılı kültürün gelişmesinden yüzyıllarca sonra ağızlardaki söz varlıklarının tespit edilmesi gündeme gelmiştir. Özellikle Avrupa’da 18. yüzyılda gelişen karşılaştırmalı dilbilim ve folklor çalışmaları sonucu bilim insanlarının dikkatleri halk arasında kullanılan konuşma dillerine yönelmiştir.

1 Barry Sanders, *Öküzün A’sı, Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*. (Çev. Şehnaz Tahir), İstanbul 2013, s. 45.

2 J. Walter Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür – Sözüün Teknolojileşmesi*. (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), Ankara 2007, s. 53.

3 Ulus-devletlerin ilk kuruluş yıllarında ana dilin söz varlığını daha iyi koruduğu düşünülen ağızlardan geniş ölçüde yararlanmıştır. Bk. Ahmet Buran, “Konuşma Dili – Yazı Dili İlişkileri ve Cumhuriyet Devrinde Yazı Dilinin Ağızlardan Aldığı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara 2004, s. 80.

Dünyada ilk ağız çalışmaları, sözlü kültür malzemelerinin derlenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu amaca yönelik olarak Grimm Kardeşler, XVIII. yüzyılın ortalarında Alman halk masallarını derlemeye başladılar. XIX. yüzyılda Almanya'nın birçok yerleşim biriminin ağız sözlükleri hazırlandı. George Wanker 1875'te anketler yoluyla ağızlara ait ilk kelimeleri topladı. 1926-1956 yılları arasında Almanca ağız atlası (DSA = Deutschesprachatlas) yayımlandı⁴. Bundan sonra benzer çalışmalar Avrupa'nın değişik ülkelerinde yapıldı.

Türkiye'deki ağız araştırmaları ile ilgili ilk yayın V. A. Maksimov tarafından yapılmıştır. Bu çalışma 1867 yılında St. Petersburg'da basılmış olan *Opit izslédovaniya tyurskich dialektov v Chudavendigarë i Karamanii'*dir. Bunu J. Thury, I. Konoś, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev, L. Bonelli, F. Giese, F. Vincze'nin çalışmaları takip etmiştir⁵. Bu çalışmalar, günümüz için yalnızca tarihî değer taşımaktadır. Finli Türkolog M. Räsänen (1893-1976), 1925-1942 yılları arasında Karadeniz ve Orta Anadolu'da yaptığı derlemelerle bu alanda ilk ciddi çalışmaları başlatmıştır⁶. Ahmet Caferoğlu'nun 1940'lı yıllarda yaptığı çalışmalarla yerli araştırmacılar dönemi başlamıştır. Caferoğlu'nun Anadolu'nun birçok bölgesinde yaptığı ağız ve folklor derlemeleri değerini hâlâ korumaktadır. Sonraki yıllarda Anadolu'daki illerde üniversitelerin yaygınlaşmasıyla birçok bölgenin ağız özellikleri ve folklor birikimi çeşitli lisans ve lisansüstü bilimsel çalışmalara konu olmuştur⁷.

Türkiye Türkçesi ağızları konusunda önemli sayıda metin birikimi oluşturulmasına rağmen bu metinlerdeki bilgilerin değerlendirilmesi ve bunlardan bilimsel veriler çıkarma konusunda fazla çalışma yapılmış sayılmaz. Söz konusu metinlerde yer alan dil ve folklor özelliklerini bu sahaların araştırmacıları incelemişler fakat diğer sosyal bilim alanlarında çalışma yapanların bunlara ilgi gösterdikleri pek söylenemez⁸. Oysa bu metinler, doğası gereği, toplum bilimlerinin tarih, sosyoloji, antropoloji, felsefe, psikoloji, halk hekimliği, mutfak sanatı ve yemek kültürü gibi alanlarına malzeme sağlayan "sosyal metinler"dir.

Bu makalede, ağız metinlerinin sosyal bilimler alanında nasıl kullanılacağı konusu ele alınacaktır.

Dil İnceleme ve Araştırmalarında Ağız Verileri

Yazı dilinde unutulup gitmiş birçok ses, ek ve kelimelere ait veriler ağızlarda yaşamaya devam etmektedir. Bu yüzden, dilin tarih içinde geçirdiği değişme ve

- 4 Jan, Goossens *Deutsche Dialektologie*, Sammlung Göschen, I. Auf. de Gruyter, Berlin, New York 1977, s. 9.
- 5 Korkmaz, Zeynep, "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar". *TDAY-Belleten*, 1975-76, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 144-172.
- 6 Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara 1998, s. 279.
- 7 Ali Akar, "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları", *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 2: 2006, s. 43.
- 8 Emine Gürsoy-Naskali, "Ağız Çalışmalarının Diğer Disiplinlerle İlişkisi". *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri*. Hazırlayanlar: A. Sumru Özsoy -Eser E. Taylan, İstanbul 2000, s. 17.

Görsel

Akademik
Bakış

171

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

gelişme süreçlerini tespit etmede ağız metinleri önemli rol oynar. Söz konusu metinlerde dilin çeşitli düzeydeki sorunlarının çözümüne ait veriler bulunmaktadır. Bunları altı başlık altında toplayabiliriz:

- Fonetik veriler,
- Morfolojik veriler,
- Leksik veriler,
- Yer adları (toponomi) ve kişi-kavim (etnomoni) adlarına ait veriler,
- Lehçe ve ağız ilişkilerini gösteren veriler,
- Çeşitli düzeylerdeki dil sorunlarının aydınlatılmasında ağız verileri.

a) Fonetik veriler: Ağızları, yazı dilinden ayıran en önemli husus fonetik farklılıklardır. Yazılı metinlerle standartlaştırılmayan ve genellikle okur-yazar çevrelerinden uzak kişilerin dili olan ağızlarda çok sayıda ses olaylarına rastlanır. Bu nedenle dilin artzamanlı ve eşzamanlı birçok ses özelliği ağız metinlerinde görülebilmektedir.

Ağızlar, bu yönüyle dilin “ses havuzu”nu oluştururlar. Bu havuzda, yazı dilinde kullanımdan düşmüş, başka seslerle yer değiştirmiş veya eskicil (arkaik) ses unsurları gibi pek çok fonetik olaya rastlanmaktadır. Bu bakımdan, karşılaştırmalı ses bilgisi çalışmalarında ağız metinleri temel başvuru kaynaklarıdır.

Türkiye Türkçesinin de bağlı olduğu Oğuz Türkçesinin ayırt edici kimi özelliklerini yazı dilinde tespit etmek mümkün değildir. Oysa bu özellikler, değişik bölge ağızlarında yaşamaktadır. Örneğin, Oğuzca için karakteristik olan söz başı tonsuz diş-eti ünsüzü (/t/>/d/) ve damak ünsüzlerinin tonlulaşması (/k/>/g/), yazı dilinde istikrarsızlık gösterirken, bunların tonlulaşması Türkiye Türkçesi ağızlarında kurallı olarak karşımıza çıkar: *duz* (<ET *tuz*), *gapı* (<ET *kapı*).

Dış kültür etkilerine yazı dili kadar maruz kalmayan ağızlarda fonetik gelişme ve değişme çok yavaş ilerler. Bu yüzden ağızlar eskicil yapıları saklamakta daha başarılıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bunun çeşitli örneklerine rastlarız. Örneğin, Orhun Türkçesindeki damaksız palatal /d/’nin /y/ye değişme biçimleri yazı dilinde *kaygı* [<*kadgu*], *uyu-* [<*udi-*], *kayın* [<*kadın*]... gibi sınırlı sayıdaki örnekte korunurken ağızlarda bunların daha fazla örneğine rastlanır. Örneğin Aydın ilinden derlenen *ayrı* “saman ya da başak saplarını toplamak için yapılmış âlet”⁹ sözcüğü *DLT*’de *adı* “buğday temizlemek için kullanılan yaba, çatal, çatal değnek” biçiminde geçmektedir¹⁰.

Ağızlarda, Türkçenin karanlık çağı diyeceğimiz Çuvaşça-Türkçe dil birliği döneminin kalıntıları sayılabilecek örneklere bile rastlamak mümkündür. *kıpıl* @ *kıpış* “çaş”, *bolak* “iz” @ *boşak* “tahıl ve meyveleri devşirdikten sonra geriye kalan döküntüler”, *karal* “uzun taneli bir cins üzüm” @ *kapaş* “siyah üzüm hoşafı”¹¹.

9 *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982, C. I, s. 430.

10 *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982, C. I, s. 126.

11 Hüseyin Yıldız, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Lambdasizm Sigmatizm Meselesinin İzleri”,

Bu örnekler, yazı dilinde kaybolmuş pek çok eski ses özelliğinin ağızlar da yaşadığını göstermektedir.

b) Morfolojik veriler: Ağız havuzlarında yer alan zengin şekillerden biri de morfolojik unsurlardır. Lehçe oluşumu sırasında bir kısım morfolojik yapılar “koyulaşım” kurallılaşırken, bir bölümünün de “körelip” yok olmaktadır¹². Koyulaşım-körelme kuralı, ağız-yazı dili ilişkileri için de geçerlidir. Yazı dilinin “tekleştirici” özelliğinden dolayı belirli şekiller zaman içerisinde ölçünlüleşirken, tarihî dönemlerde oluşan ve standart dışı kalmış çeşitli yapılara ağız metinlerinde rastlanmaktadır¹³.

Türkiye Türkçesi ağızlarında bunlarla ilgili birçok örneğe rastlamak mümkündür. Eski Türkiye Türkçesi döneminde kullanılan istek eki (-A) günümüz yazı dilinde işlevini kaybetmişken, bu ek birçok bölge ağızında küçük fonetik farklılıklarla yaşamaktadır: *alam* “alayım”, *ohim* “okuyayım”¹⁴. Eski Türkçede şimdiki zaman göreviyle de kullanılan geniş zaman eklerinin ağızlarda yaşaması bu konuda bir başka örnektir. *dedi bilirsen mi o çalının dibini kuş gahıb. dedi bilirem* “Biliyor musun o çalının dibinden kuş kalktı; biliyorum dedi”¹⁵. Bir başka morfoloji örneği de Eski Türkçede kullanılan -c/ gelecek sıfat-fiil formunun Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşamasıdır. Ağızlarda, gebe hayvanlar için kullanılan *balaklacı*, *bodalacı*, *buzalacı*, *kulunlacı* gibi örneklerde yer alan -c/ Köktürkçede de geçen bir sıfat-fiil ekidir¹⁶. Orhun Türkçesi metinlerinde görülen -*Xyın* zarf-fiil eki (*türk bodun kanin bulmayın tabgaçda adrıltı, kanlantı* “Türk halkı hanını bulamayarak Çin’den ayrıldı ve han sahibi oldu” T 2.¹⁷ Tokat bölgesi ağızlarından alınan şu metinde açık biçimde yaşadığı görülmektedir: *geldüklüyün sacı kurarık* “Gelince sacı kurarız”, *unu büşürjdüklü:n alur, tekrar yine dökerük yavı*. “Onu pişirince alır, tekrar yine dökeriz yağı”¹⁸.

Yön adları yapmaya yarayan +*Ay* eki *tüney* 1. “iki dağın arası” (Çankırı, Ağrı); 2. “güneşin batmasına yakın zaman” (Erzincan)¹⁹.

Bunların yanında Türkiye Türkçesi ağızlarındaki fiil çekimlerinde başka eskicil örnekler rastlanmaktadır²⁰.

-
- Gazi Türkiyat Dergisi* S. 15, Ankara 2014, s. 115.
- 12 A., Dilaçar, “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması yahut Körlenmesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1957*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1957, s. 85.
- 13 Nurettin Demir, “Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir?”, *Türkiye Türkçesi Ağızları Çalıştayı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 187.
- 14 Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme – Metinler – Sözlük ve Dizinler)*. 1. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 368.
- 15 Selâhattin Olcay vd., *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1976, s. 34.
- 16 Ali AKAR, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eski Bir Sıfat-Fiil Kalıntısı: {-c}”, *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 9, 2008, s. 6.
- 17 Talat TEKİN, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000, s. 176.
- 18 Necati Demir, *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*, Nıksar Belediyesi Yayınları, Nıksar 2005, s. 344.
- 19 *Türkiye’de Halk Ağızından Derleme Sözlüğü*, C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982, C. X, s. 4011.
- 20 Özgür Ay, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Görülen Eskicil (Arkaik) Unsurlar Üze-

Gazi

Akademik

Bakış

173

Cilt 10

Sayı 19

Kış 2016

Ağızlardaki bu farklı yapılar, ağızlardaki ek havuzunun zenginliğini göstermesi yanında, Türkiye Türkçesi morfolojisinin kökenlerini de araştırmaya yardımcı olacak verilerdir.

- c) Leksik veriler:** Ağız araştırmalarında rastlanan en önemli dilsel verilerden biri de sözlüksel unsurlardır. Ağızlarda, belirli kavram alanlarıyla ilgili sözler değiştirilmeden saklanabilmektedir. Yaşam tarzındaki durağanlık ve yeni kavram alanlarına ihtiyaç duymamak bunun temel sebebi olmalıdır. Yazı dili kültürel değişmelere daha açık olduğu için eskicil (arkaik) sözleri ağızlar kadar koruyamaz. Ağızlardaki bu sözler, dilin leksik düzeyde zenginleştirilmesinde, terim oluşturmada, yeni sözlere karşılık bulmada kullanılan temel söz değerleridir. Türkiye Türkçesi ağızlarında özellikle hayvancılık ve tarımla ilgili birçok eskicil sözcüğe rastlamaktayız. Bu alanda, 350 bin civarında söz varlığını ihtiva eden *Derleme Sözlüğü*'ndeki veriler önemli bir kaynaktır. Bunlar, dilin değişik kavram alanlarında ihtiyaç duyduğu göstergeleri karşılamışlardır. Nitekim bu verilerden, Cumhuriyet döneminde dilde sadeleştirme uygulamalarında geniş ölçüde yararlanılmıştır²¹.
- d) Toponomi ve etnonomi verileri:** Ağız metinleri, toponomi (yer adları) ile etnonomi (şahıs adları) alanlarına da önemli katkılar sunmaktadır²². Yazı dilinde unutulmuş pek çok yer ve şahıs adı ağız metinlerinde yaşamaktadır.

Bunlar içerisinde yer adları ayrı bir öneme sahiptir. Ağız metinleri yer adları ile ilgili veriler, dilin kavram alanı oluşturma eğilimini ve halkın yer adı vermedeki temel hareket tarzını göstermesi bakımından büyük önem taşır. Yer adlandırmalarındaki temel dilsel ölçüler nelerdir? Renkler, deyimler, deyim aktarmaları; hayvan ve organ benzetmeleri hangi sebepler yer adı olarak kullanılmaktadır²³. Bunların tespiti, dilin konuşurlarının söz yapmadaki psikolojik önceliklerini, yaşam tarzını ve hayata bakış açısını ortaya çıkaracaktır²⁴. Ayrıca, yabancı kökenli yer adlarındaki uyarlamalar da Türkçenin fonetik eğilimlerini tespit etmede yardımcı olacaktır.

Diğer yandan, ağız metinlerinde yer alan şahıs, bitki ve ağaç adları da, bu alanlarda çalışma yapanların yararlanacağını adbilimi verilerdir. Türkiye'nin bitki ve hayvan atlası henüz tam olarak çıkarılmış değildir. Bu konuda yapılan çalışmalarda veri yetersizliğinden dolayı adlandırmalar sorunları görülmektedir. Birçok bitki ve hayvan türünün halk arasında Türkçe özgün adı bulunması-

rine", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 77.

21 Ahmet Buran, a.g.e., s. 80.

22 Hasan Eren, "Yer Adlarımızın Dili", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1965*, Ankara 1965, s. 155.

23 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 109.

24 Levent Kurgunt, "*Denizli İli Yer Adları*", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2002, s. 28. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

na rağmen, bu türler, hâlâ başka dillerdeki adlarıyla yahut da anlam aktarması yoluyla adlandırılmaktadır. Ağız araştırmalarından yeterince yararlanılması durumunda, bu alanlardaki Türkçe adların tespiti yapılacaktır.

e) Dil ve lehçe ilişkilerini gösteren veriler: Ağız metinlerinin katkı sunduğu bir diğer alan karşılaştırmalı dil çalışmalarıdır. Ağızlarda çok sayıda dil-içi ve dil-dışı unsur bulunur.

Diller arasındaki kültürel ödünçleme ve kopya sözcükler adı verilen alıntılar dil ilişkilerini ortaya çıkarmada temel verilerdir. Bu tür alıntılara yalnızca yazı dilinde değil ağızlarda da rastlanır. Hatta yazı dilinde yer almayan bir takım ödünçlemeler ağızlarda bulunabilir. Dilin komşu olduğu dillerden alınan birçok söz değeri küçük fonetik değişikliklerle ağızlarda yaşatılmaktadır. Ödünçlemelerin tespiti, dil ilişkilerini gösterdiği kadar kültür tarihinin aydınlatılmasına da katkı sağlayacaktır. Bu alanda Türkçenin kaynak dil veya hedef dil olmasına göre çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen²⁵, dünya dilleriyle Türkçenin ilişkileri tam olarak ortaya konmuş değildir. Ağızlardaki söz varlığının kökenlerine göre bir sınıflandırmaya tabii tutulması bu ilişkilerin boyutunu ortaya koyacaktır.

Ağızlarda, lehçe ilişkilerini gösteren önemli veriler de mevcuttur. Lehçeler arasında art zamanda meydana gelen ses, yapı ve sözlüksel etkileşimlerin ortaya çıkarılması, dil-içi ilişkileri aydınlatacaktır²⁶. Bunun için ağız metinlerine artzamanlı ve mukayeseli bir yöntemle yaklaşılmalıdır.

Ağız metinlerine bu bakış açısıyla yaklaşım, aynı zamanda boy-ağız ilişkilerini de ortaya çıkaracaktır.

f) Çeşitli düzeylerdeki dil sorunlarının aydınlatılmasında ağız metinleri: Hemen hemen bütün dil sorunlarının çözümünde ağız malzemesinden geniş ölçüde yararlanılmaktadır. Ağızlar, varoluşu icabı, içinde “çeşitlilik” barındırmasıyla, bağlı bulunduğu yazı dilinin –hatta bazı durumlarda dil ailesinin- birçok temel özelliklerini korumuştur. Yazılı kaynakların yeterli olmadığı gerek dilbilgisel (gramer) gerekse sözlüksel düzeyde birçok dil araştırmasında ağız metinlerine başvurulur. Ağızların geniş dil havuzunda söz konusu araştırma ve incelemeler için gerekli bütün dil “gereç”leri bu-

25 Bu alanda çeşitli eksik ve yanlış değerlendirmeleri olmasına rağmen Tietze, ağızlardaki Yunanca, Slavca, Arapça ve Farsça unsurları tespit etmiştir: Andreas, Tietze, *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch (=Anadolu Türkçesindeki Yunanca, Slavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü)*, (Derleyen: Mehmet Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 1990. Ayrıca N. Güllüdağ, Türkçedeki yabancı kopyalamalar hususunda az çalışılan bir alanla, Türkçe-Gürcüce dil ilişkilerine ele almıştır: Nesrin Güllüdağ, “Artvin Ağızındaki Gürcüce Kelimeler”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, Ankara 2009. s. 237-249.

26 Ali Akar, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Fonetik Öğeler”, *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı*, Ankara 2013, s. 97.

lanmaktadır. Bu durum Türkiye Türkçesi için çok daha önem taşımaktadır. Çünkü dilin oluştuğu XIII. yüzyıla ait tarihî metinlerin sayısı çok sınırlıdır. Çeşitli eklerin oluşumu, gelişimi ve yaygınlaşması süreçlerini çoğu zaman yazılı metinlerden takip etmek mümkün olmamaktadır. Örneğin Eski Anadolu Türkçesindeki gelecek zaman ekleri *-sAr, -As/* gibi biçimlerin birden yok olup yerlerini *-AcAk'*a bırakması nasıl ve hangi etkilerle olmuştur? Şimdiki zaman eki olarak kullanılan geniş zaman yapılarının yerlerini *-yor* biçimine terk edişi hangi aşamalarda gerçekleşmiştir? Yazılı metinlerden takip edemediğimiz bu yapıların gelişme ve yaygınlaşma eğilimlerini ağız malzemeleri yardımıyla ortaya çıkarmak mümkündür²⁷.

Folklor Araştırmalarında Ağız Verileri

Ağız verilerinin yoğunlukla kullanıldığı ikinci sosyal bilim alanı folklorudur. Sözlü folklor, yapısı ve varoluşu gereği ağız verilerine dayanmaktadır. Kaldı ki dünyada ağız çalışmalarını ilk olarak folklorcular başlatmıştır. Yazılı kültür döneminden önce oluşmaya başlayan bu sözlü anlatılar, folklorcunun en orijinal malzemelerini oluşturmaktadır. Diğer taraftan ağız derlemelerine dayalı masal, hikâye, destan gibi anlatı türleri, yüzyıllar içinde gelişip zenginleşerek günümüze kadar gelmiştir. Bu yönüyle folklorun canlı ve dinamik olarak devam etmesi büyük ölçüde ağızlardaki canlı dil formlarına bağlıdır.

Folklorun dil malzemesi artzamanlı ve eşzamanlı olmak üzere ikiye ayrılır. Artzamanlı folklor malzemesi yazılı kaynaklarda yer alır. Tarihî dönemlerde oluşan destan, masal, halk hikâyesi gibi türler, bir derlemeci/yazar tarafından üzerinde küçük müdahaleler yapıldıktan sonra kalemi alınır. Eşzamanlılar ise folklor ve ağız araştırmacılarının derledikleri malzemeye dayanmaktadır. Her iki malzemenin de ana kaynağı ağızlardır. Bunlar, halk arasında ve okuma yazma seviyesinin düşük olduğu, dış etkilerden uzak ortamlarda yaratılmakta ve yayılmaktadır.

Ağızlar, folkloru yalnızca yaşatmakta kalmaz, aynı zamanda dil evreninde onun 'sürekli yaratım süreci'ni yürütürler. Hemen hemen her olayı edebîleştirme ve mitleştirme eğiliminde olan sosyal bellek, toplumun kolektif bilinçaltında iz bırakan bütün olayları sözlü folklor ürünlerine dönüştürür. Bu dönüşüm sürecini canlı, dinamik ve değişken diller olan ağızlarda takip etmek mümkündür. Bununla ilgili örnek bir olay Arpaçay'da yaşanmıştır: 1971 yılında Arpaçay'ın 22 köyü baraj yapımı dolayısıyla boşaltılma kararı alınır. Başka bölgeye taşınacak olan köylerin kültür değerlerini kurtarmak amacıyla yapılan bir ağız derlemesinde onlarca masal, hikâye, fıkra derlenmiştir. Bu sırada köylüler, köylerinin taşınması durumundan etkilenecek bu olayla ilgili yeni folklor ürünleri oluşturmuşlardır²⁸.

27 Leylâ Karahan, "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi". *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi 1*: Ankara 2006, s. 10.

28 Selâhattin Olcay, a.g.e., s. 327.

Ağızlar, folklor ürünlerini aynı zamanda saklar, zaman ve mekâna göre yeniden üretir. Bu bakımdan yazı diline göre daha başarılıdır. Yazı dili, toplumun tümüne ait “resmî” ve “nesnel” bir dildir. Bu yüzden bu dilin kullanıldığı çevrelerde “mit” üretilmesi ve bunların nesilden nesle aktarılması pek mümkün olmamaktadır. Aynı ekonomik ve kültürel yapıya sahip küçük toplum birimlerinin dili olan ağızlar, ortak kültür değerleri yaratma ve bunları yaşatma bakımından yazı dilinden daha başarılıdırlar. İşte bütün bu sebepler, ağızları, folklorun sürekli başvuracağı bir dil alanı hâline getirmektedir.

Folklor üretimi yalnızca tarihî dönemlere has bir durum değildir. Halk, kendisini derinden etkileyen büyük olayların ardından bunlarla ilgili pek çok folklor malzemesi üretmektedir. Bunların birçoğu da eşzamanlı süreçte meydana gelmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesi ağızlarında yakın zamanlarda meydana gelen *Birinci Dünya Savaşı*, *Balkan Savaşı*, *Kore Harbi* ve 1974'teki *Kıbrıs Barış Harekâtı* ile ilgili pek çok folklor motifi tespit edilmiştir²⁹.

Ağız metinlerinde folklor anlatılarının farklı versiyonları da yer almaktadır. Bunlar, halk anlatılarının hangi etkenlere bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Örneğin Kırşehir'den derlenen bir *Bâ Böyrek Hikâyesi*, Dede Korkut Hikâyelerindeki *Bamsı Beyrek Boyunu* çağrıştırmaktadır³⁰. Yine aynı bölgeden derlenen metinlerin birinde *Âşık Garip Hikâyesinin* bir varyantı anlatılmıştır³¹. Bunlar, aynı konunun iki ayrı dönemde halk muhayyilesinde nasıl işlendiğini folklorcuya göstermektedir.

Bunların yanı sıra görüntülü ve sesli ağız metinleri, folklorculara sözlü anlatıları canlı performanslarla tespit etme imkânı sunmaktadır.

Tarih Araştırmalarında Ağız Verileri

Ağız metinlerinden faydalanması gereken bir diğer sosyal bilim alanı tarihtir. Bu metinlerde, özellikle yakın tarihe ilişkin çok sayıda “sözlü tarih” bilgisi yer almaktadır. Sözlü tarih, yeterli yazılı tarih belgesinin bulunmadığı durumlarda başvurulan ikincil kaynak olarak kabul edilir. Kaynak kişilerin ‘öznel’ tutum takınabileceklerinden dolayı tarih araştırmalarında ihtiyatla kullanılan bu yöntem, belgelerin bulunmadığı durumlarda sıkça başvurulan yöntemdir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yakın tarihe ait pek çok metin bulunmaktadır. *Kurtuluş Savaşı* ile *I. Dünya Savaşında Çanakkale*, *Balkan*, *Galiçya*, *Arabistan* cephelerindeki ve 1950'de BM komutasında Kore çıkarmasına ait olaylar bunlardan ilk akla gelenlerdir. 1916 yılında Rusların Karadeniz bölgesini işgali bir ağız metninde ayrıntılı olarak işlenmiştir. O günleri yaşayan kaynak kişi, Rus askerleri ile bölge halkının ilişkilerini tekil olaylardan yola çıkarak ayrıntılı ola-

29 Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 356.

30 Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 745, Ankara 2000, s. 322.

31 Ahmet Günşen, *a.g.e.*, s. 329.

rak anlatmaktadır. Bu metinden bölgede patates tarımının Ruslar tarafından başlatıldığı bilgisine ulaşılmaktadır³². Bir başka ağız metninde Kars'ta Ermeni çetelerin zulmüne maruz kalan kişi yaşadıklarını anlatmaktadır³³. Erzurum'dan derlenen bir metinde Kars'ta Rus ve Ermenilere karşı yapılan mücadelelerin içinde bizzat bulunan kaynak kişinin ağızından anlatılmaktadır³⁴. Bu bilgiler, kaynak kişiler, yaşadıklarını, kendi gözlem ve bilgilerine göre anlatmaktadırlar. Tarih araştırmacısı, bu bilgileri nesnel belge ve bilgilerle doğrularak (tevsik ederek) bunları ikincil kaynak olarak kullanabilir.

Türkiye Türkçesi ağız metinlerinde bunlardan başka, yakın zamanlardaki sosyal ve siyasal tarih için de eşsiz sayılabilecek malzemeler bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı yılları, Türk demokrasi tarihi, Türkiye'nin ekonomi ve ulaşım tarihi, (yeni yolların yapımı ve şehirlerin imarı...), depremler ve su taşkınları gibi büyük doğal afetler konusunda ağız metinleri ilk başvurulacak kaynaklardandır. Örneğin 1939 yılında Erzincan'da meydana gelen büyük deprem sırasında orada görevli olan bulunan kaynak kişinin, olay anındaki yaşananlar, ölü ve yaralıların göçükler altından çıkarılması ile ilgili anlattıkları ayrıntılı bilgiler tarih araştırmalarında pekâlâ kullanılabilir³⁵.

Bunlardan başka aile tarihleri ve şecerelerin araştırılmasında da ağız metinlerinden faydalanılabilir. Buna güzel bir örnek olarak, Kırşehir yöresi ağızlarından derlenen metinlerin birinde Dulkadir aşiretinin bu bölgeye yerleşme tarihi konusuna aile şeceresine dayalı olarak verilen göç ve iskan tarihi ile ilgili anlatılanlar gösterilebilir³⁶.

Sosyoloji Araştırmalarında Ağız Verileri

Ağız araştırmalarından faydalanması gereken alanlardan biri de toplumundaki her tür gelişme ve değişme ilişkilerini inceleyen sosyolojidir. Ağız metinlerinde her türlü toplumsal olay, olgu ve durumun izlerini takip etmek ve bunlardan sosyolojik sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bu metinlerde verilen bilgiler kaynak kişilerin kendiliğinden, kurgulanmadan anlattıkları gerçek olaylara dayanır. Bu yüzden verilen bilgilerin nesnelliği konusunda tereddüt bulunmamaktadır. Bu yönüyle ağız metinleri, sosyologların inceleyip önemli sonuçlara ulaşacakları, bilim çalışmalarını destekleyici sonuçlar çıkaracakları materyallerdir.

Ağız metinlerinde, düğün, evlenme, ölüm gelenekleri; askerlik anıları, komşuluk ilişkileri, iç ve dış göçler, diğer kültürlerle ilişkiler, kültür değişimleri ve bunların bireyler tarafından algılanışı gibi değişik konular yer almaktadır. Kırşehir yöresinden derlenen bir metinde kız çocuklarına ailelerin bakış açısı

32 Bernt Brendemoen, *a.g.e.*, s. 76

33 Selâhattin Olcay vd., *a.g.e.*, s. 78

34 Efrasiyap Gemalmaz, *a.g.e.*, s. 160.

35 Bernt Brendemoen, *a.g.e.*, s. 96.

36 Ahmet Günşen, *a.g.e.*, s. 275

larının zaman içinde nasıl değiştiğini göstermektedir: “esgiden erkeği (erkek çocuğunu) severlerdi, hindi (şimdi) kız çocuğu istiyolar. Kız çocuğu başga yana gitse de anam diyo dolanıp geliyor”³⁷.

Ayrıca iç ve dış göçler, gurbetçilik ve bunların toplum üzerindeki etkileri gibi göç sosyolojisini ilgilendiren önemli veriler bulunmaktadır.

Bu metinler, toplumun kültürel özelliklerini, kültür değişmelerini, yaşam biçimlerini, insan-insan, insan-toplum münasebetlerini göstermesi bakımından son derece önem taşımaktadır.

Mutfak Ve Beslenme Kültüründe Ağız Verileri

Mutfak kültürü bir toplumun tarih boyunca beslenme alışkanlıklarının tümüne verilen addır. Bunun içine hem yemekler hem de yeme alışkanlıkları, yeme-içme ve yemeklere bağlı olarak oluşan kültür girer. Sözlü kültürün en sağlam veri kaynakları olan ağız metinlerinde toplumun yiyecekleri, yiyeceklerin hazırlanması ve bunlarla ilgili yeme içme alışkanlıklarını kapsayan birçok veri bulunmaktadır. Bu yönüyle ağız metinleri mutfak ve beslenme kültürünün de veri kaynağı durumundadır. Teknoloji ve şehirleşme mutfak kültürünü esaslı biçimde etkilemekte ve hayatın her alanında olduğu gibi bu hususta da belli standartlar oluşmaktadır. Örneğin büyük şehirlerin yeme-içme mekânlarında belli sayıda çorba çeşidi bulunurken taşrada daha fazla çeşide rastlanmaktadır. Teknolojiden ve şehir merkezlerinden uzak ve kırsal kesimlerde yaşayanların mutfak kültürü bu bakımdan daha zengin olup toplumun tarihî beslenme kültürünü yansıtmaktadır. Özellikle kadın kaynak kişilerden derlenen yemek adları, yemek hazırlama usulleri, yemeklik malzemeler ve bunların tarifleri mutfak kültürüne önemli katkı sağlamaktadır. Bu metinler sayesinde bölgesel beslenme haritaları ve bunlara bağlı kültürel ritüellerle ilgili önemli bilgilere ulaşılabilir.

Türkiye Türkçesi ağız metinleri mutfak kültürüne ait çok sayıda veri barındırmaktadır. Trabzon bölgesinden derlenen ağızlarda peynirli yemekler (kuymak vb.), karalahana dolması ile hamsi balığından yapılan yemek çeşitleri bulunmaktadır³⁸. Ege bölgesinin bitkilere bağlı beslenme kültürü konusunda ağız metinlerinde çok sayıda veri bulunmaktadır. Kent mutfağında yer almayan *gazıyak* (kaz ayağı), *tagiyek*, *iplicek*, *gılicotu*, *garamık kökü*, *devetabanı*, *tavayak* (tavuk ayağı), *tekesakal*, *iğnelik*, *kuzlak* (kuzu kulağı), *dünek*, *turp otu*, *çıntar* (çam mantarı), *hardal*, *dalgan* (=ısırgan), *gapçıg*, *kördili*, *kırkbeş*, *kişkincik*, *göbek* (mantarı), *ilibadı*, *al-meci otu*, *narpuz*, *ganyası* (otu), *guzu göbeği* gibi pek çok bitkiyi ve bunlarla yapılan yemek tariflerini ağız metinlerinde bulmak mümkündür³⁹.

37 Ahmet Günşen, *a.g.e.*, s. 271.

38 Bernt Brendemoen, *a.g.e.*, s. 99.

39 Ali Akar, *Muğla ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 304.

Bunun yanında söz konusu metinler bölgelerin beslenme kültürüne de ışık tutmaktadır. Bu metinlerde derlemcilerin anlattıkları yemek türlerinden hareket edilerek bölgelerin beslenme alışkanlıkları ile ilgili önemli bilgelere ulaşılır. Örneğin Ege bölgesinden derlenen ağız metinlerinde daha çok bitkiler ve zeytin yağlı bir yemek kültürü hakimken⁴⁰, İç Anadolu bölgesinden derlenen metinlerde hamur işleri ağırlıklı beslenme kültürü hemen tespit edilir⁴¹.

Antropoloji Araştırmalarında Ağız Verileri

Ağız araştırmalarının katkı sağladığı bir diğer sosyal bilim alanı antropolojidir. Özellikle kültürel antropoloji inceleme ve araştırmalarında ağız metinleri birçok veri sunmaktadır. Bu metinlerinde bireysel davranışların toplumsal ve kültürel kökenleri, birey-toplum ilişkileri, aile yapısı, aile bireyleri arasındaki sosyal hiyerarşi, toplumsal iş bölümü gibi hususlarla ilgili pek çok konu hakkında bilgilere ulaşılır. Ayrıca toplumsal ve bireysel davranış biçimleri, olaylar karşısından kişilerin takındıkları tutum ve tavırların kültürel kökenleri hakkında önemli ipuçlarına ağız metinlerde ulaşılabilir.

Eğitim Tarihi Araştırmalarında Ağız Verileri

Yazı öncesi sözlü kültür döneminde örgün ve örgütlü bir eğitim kurumu olmadığı için bireyin temel eğitimi aile ve toplum tarafından verilmekteydi. Kişinin doğumundan itibaren yaşadığı bütün süreçler (sosyal ilişkiler geliştirmesi, iyi-kötü, doğru-yanlış kavramlarını öğrenmesi, iyi yönde alışkanlar edinmesi vb.) önce ailede, sonra topluluk içinde belli kurallar ve şartlar çerçevesinde şekillenmekteydi. Ağızlardan derlenen bütün metinlerde bu süreçlerin nasıl işlediği ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu eşzamanlı metinler yanında sözlü kültürün temel ürünleri olan masal, hikâye, destan gibi artzamanlı anlatılar da kişilerin belirli bireysel ve sosyal roller üstlenmelerini sağlamak için oluşturulmuş pedagojik metinlerdir. Bu metinlerdeki tahkiye kurgusunun arkasında eğitim hedefleri saklanmıştır. Bu yönüyle ağız metinleri bir toplumun eğitim tarihini inceleyenlerin ilk başvurması gereken kaynaktır.

Sonuç

Ağız metinleri, yalnızca dil ve folklor araştırmacılarının veri kaynağı değildir, bu metinler aynı zamanda tarih, sosyoloji, antropoloji ve beslenme kültürü gibi başka sosyal bilim alanlarına da önemli katkılar sunar. Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında dil ve folklor çalışmaları bakımından önemli mesafeler alınmış olmasına rağmen, bu metinler sosyal bilimlerin farklı disiplinleri tarafından hakkıyla kullanılabilmiş değildir. Ağız araştırmaları sırasında derlenen veriler önce ortak bir metin bankasında toplanmalı, daha sonra bunlar üze-

40 Ali Akar, *a.g.e.*, s. 304

41 Hakan Akça, *Ankara İli Ağızları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2012, s. 269.

rinde herkesin anlayabileceği küçük sadeleştirme çalışmaları yapılarak sosyal bilim disiplinlerinin kullanımına sunulmalıdır.

KAYNAKLAR

AKAR, Ali “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 2: 2006, s. 43-51.

AKAR, Ali, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eski Bir Sıfat-Fiil Kalıntısı: {-cı}”, *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 9, 2008, 1-7.

AKAR, Ali, *Muğla ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1076, ISBN: 978-975-16-2579-3, Ankara 2013, 426 s.

AKAR, Ali “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Fonetik Öğeler”, *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 97-113.

AKÇA, Hakan, *Ankara İli Ağızları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Dil Araştırmaları Dizisi, Ankara 2012.

AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

AY, Özgür, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Görülen Eskicil (Arkaik) Unsurlar Üzerine”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*. Ankara 2009, s. 75-100.

BRENDEMOEN, Bernt, *The Turkish Dialects of Trabzon*, Volum I-II, Oslo 2001.

BURAN, Ahmet, “Konuşma Dili – Yazı Dili İlişkileri ve Cumhuriyet Devrinde Yazı Dilinin Ağızlardan Aldığı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2004, s. 80-102.

DEMİR, Necati, *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*, Niksar Belediyesi Yayınları, Niksar 2005.

DEMİR, Nurettin, “Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir?”, *Türkiye Türkçesi Ağızları Çalıştayı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 183-191.

DİLAÇAR, A., “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması yahut Körlenmesi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1957*, Ankara 1957, s. 83-93.

ERCİLASUN, Ahmet B., *Kars İli Ağızları –Ses Bilgisi-*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

EREN, Hasan, “Yer Adlarımızın Dili”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1965*, Ankara 1965, s. 155-165.

Görüş

Akademik
Bakış

181

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

EREN, Hasan, *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

GEMALMAZ, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme – Metinler – Sözlük ve Dizinler)*. I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

GEMALMAZ, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme – Metinler – Sözlük ve Dizinler)*. II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995b.

GOOSSENS, Jan, *Deutsche Dialektologie*, Sammlung Göschel, I. Auf. de Gruyter, Berlin, New York 1977.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin, “Artvin Ağzındaki Gürcüce Kelimeler”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2009. s. 237-249.

GÜNŞEN, Ahmet, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 745, Ankara 2000.

GÜRSOY-NASKALİ, Emine, “Ağız Çalışmalarının Diğer Disiplinlerle İlişkisi”, *Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri*. Hazırlayanlar: A. Sumru Özsoy –Eser E. Taylan, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2000, s. 17-20.

KARAHAN, Leylâ, “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi”. *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 1: Ankara 2006, s. 9-18.

KORKMAZ, Zeynep, “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”. *TDAY-Belleten*, 1975-76, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 144-172.

KURGUN, Levent (2002). *Denizli İli Yer Adları*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2002 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

OLCAY, Selâhattin-ERCİLASUN, A. Bican-ASLAN, Ensar, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

ONG, J. Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür – Sözlün Teknolojileşmesi*. (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları, Ankara 2007.

SANDERS, Barry, *Öküzün A'sı, Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*. (Çev. Şehnaz Tahir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.

TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000.

TIETZE, Andreas, *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch (=Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü)*, (Derleyen: Mehmet Ölmez), Simurg Yayınları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 1990.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982

YILDIZ, Hüseyin, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Lambdasizm Sigmatizm Meselesinin İzleri”, *Gazi Türkiyat Dergisi* S. 15, Ankara 2014, s. 105-134.

I.Dünya Savaşı'nın Avrupa Resim Sanatına Etkileri*

The Effect of the First World War on European Art

Ayşegül Nihan EROL ŞAHİN - Sevgi KAYALIOĞLU**

Öz

1914 yılında Avrupa'da başlayan ancak sömürge devletlerin ve diğer devletlerin de müdahil olmalarıyla tüm dünyaya yayılan savaşın katılan tüm ülkelere büyük oranda etkileri olduğu, bu etkilerin de uzun yıllar boyunca sürdüğü bilinmektedir. Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan savaşın, savaşa katılan diğer devletlerde de siyasi, ekonomik ve toplumsal konularda çeşitli değişimlere sebep olduğu görülmektedir.

I.Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında yaşananların insani boyutuna bakıldığında cephede hayatını kaybeden askerler, dağılan aileler, salgın hastalıklarda hayatını yitiren insanlar, psikolojik sarsıntılar, kayıplar, esirler, göçler, mülteciler gibi her biri birbirinden acı hikâyeyi barındıran vakalar bulunmaktadır. İnsanı etkileyen her olayın, insanlık ürünü olan sanatı da etkilediği düşünüldüğünde bu büyük savaşın görsel, işitsel ve yazınsal alanlardaki sanat dallarına etkisi de kaçınılmaz olmuştur. Bu doğrultuda Avrupa'daki sanatçıların savaş ortamında ürettiği eserlerde, savaşın izlerine rastlamak mümkündür. Sanatçılar, bu küresel savaşın kendilerinde uyandırdığı duyguları eserlerine yansıtmuşlar ve eserlerini kimi zaman protesto amaçlı, kimi zamansa sanattaki geleneksel estetik değerlere başkaldırı olarak, bir isyan niteliğinde meydana getirmişlerdir. Avrupa'da Kübizm, Fütürizm, Dadaizm gibi 20.yüzyılın öncü sanat hareketleri de bu savaşın tesiriyle ortaya çıkmış ya da yeni bir biçim kazanmıştır.

Bu çalışmada, Avrupa'da doğan bazı sanat hareketleri içinde yer alan sanatçıların I.Dünya Savaşı etkisindeki eserleri ele alınmış ve bu dönemde ortaya çıkan sanat akımları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: I.Dünya Savaşı, Resim Sanatı, Savaş Resimleri, Sanat Akımları.

Abstract

First World War was started in 1914 in Europe, but by getting involved of the colonial states and other states it had great impacts to all countries participating in the war, its' effects are known to last for many years. This war is one of the milestones of Turkish history and also effected involving countries on the political, economic and social issues seems to be cause various changes.

Considering of human dimension of what happened in First World War, there are soldiers losing his life in front, crumbling families, people who lost their lives in epidemics, psychological upheaval, missing people, prisoners, migration, refugees. There have been cases including more sad stories from each other. Every event that affects people, gives the same affects to the art which is a human product, this big war had unavoidably affected the visual, aural and literary arts. In this context, it is possible to

* Makalenin Geliş Tarihi: 04.01.2016, Kabul Tarihi: 24.05.2016

** Okt. Dr. Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
E-posta: nihanerol@gazi.edu.tr, - Arş. Gör. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
Resim-İş Öğretmenliği Bilim Dalı, E-posta: sevgikayalioglu@gazi.edu.tr.

Gazi

Akademik
Bakış

183

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

see the traces of the war in works produced by artists in the war environment in Europe. Artists, reflected the feelings aroused by this global war themselves and created their works to protest or contravene the traditional values as an uprising. 20th century's leading art movements European Cubism, Futurism, Dadaism was gained due to the impact of the war or a taken new perspective.

In this study, it's discussed First World War influenced works of the artists involved in art movement was born in Europe and focused on the art movements that occur during this period.

Keywords: First World War, Painting, War Paintings, Art Movements.

Giriş

Dünya Savaşı'nın İnsanlar Üzerindeki Etkisi

28 Temmuz 1914'te başlayan ve 11 Kasım 1918'de sona eren I.Dünya Savaşı, Avrupa merkezli olmasına rağmen zaman içinde diğer kıtalara da yayılan büyük savaş haline gelmiştir. Dönemin büyük güçleri 1914 yılından önce bloklara ayrılmış ve küresel savaş için şartların olgunlaşmasını beklemiştir. Milyonlarca askerin savaştığı cephelerde, savaşa katılan her ülke oldukça büyük kayıplar vermiştir. Bu zamana kadar yapılmış olan diğer savaşlardan farklı olarak savaş teknolojilerinin gelişmiş olması, savaşta kimyasal gazların kullanılması gibi unsurlar savaşın gidişatında etkili olmuştur. Bu büyük savaş sonucunda imparatorluklar parçalanmış, dünya haritası değişmiştir. Yeni devletler ortaya çıkmış, yeni rejimler doğmuştur. Avrupa'daki dengeleri tamamen değiştiren bu savaşın insanı boyutu ise oldukça vahimdir. Savaş, milyonlarca insanın ölümüne ve sakat kalmasına sebep olmuş, ailesiz kalan çocuklar, göç etmek zorunda bırakılan aileler büyük psikolojik travmaları beraberinde getirmiştir. Savaşın etkileri savaş sonrasında da yıllarca devam etmiş, bu durum savaşa katılan tüm devletlerde toplumsal, ekonomik ve siyasi değişimler yaşanmasına sebep olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı her ne kadar 1914 yılında Franz Ferdinand suikastıyla başlamış olsa da savaşın temel sebeplerini Fransız İhtilali ve ihtilal savaşlarında, devletlerin liberalizm hareketlerinde ve büyük güçlerin sanayileşme ve sömürge politikalarında aramak gerekmektedir. Savaşın başlamasında 1871 yılındaki Alman dış politikasının da büyük etkisi bulunmaktadır. Bismark'ın Alman İmparatorluğu'nu korumak için uyguladığı barış kombinezonları, sonuçları itibari ile Avrupa'yı bloklaşmaya ve bloklar arasında silahlanma yarışına ve rekabete itmiştir.¹ Avrupa'daki büyük güçler, kendi içlerinde yaratmış oldukları rekabeti yavaş yavaş halka da dayatmaya başlamışlardır. Savaş teknolojisinin gelişimi ve devletlerin hızla silahlanmalarının yanı sıra halkın manevi desteği de oldukça önemlidir. Çünkü milyonlarca asker, ülkeleri için mücadeleye girmiş ve kazanıp döneceklerine inandıkları bu savaşa büyük bir maneviyatla katılmıştır.

1 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Tarihi*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1984, s. 99.

Milyonlarca insanı birbirine düşüren bu savaşta, dövüşenlerin cesaretini ve dayanma gücünü sağlamak oldukça zordur. Topçu ateşi altında tutunmak, makineli tüfeklerin mermi yağmuru altında hücumla kalkmak, soğuğa, uykusuzluğa, hastalığa, yokluğa dayanmak, piyade eri için ancak kendini tüm varlığı ile bu kavgaya adamakla mümkün olabilecek bir durumdur.² Savaşa katılan ülkelerin birçoğunda bu maneviyatı oluşturmak adına çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Savaşa ilişkin gazete haberleri, milliyetçi fikirler içeren yazılar, propaganda posterlerinin yanı sıra sahne sanatları bile bu hedefi gerçekleştirmek için kullanılmıştır.

Savaş Ortamında Sanat

20.yüzyılın en önemli olaylarından biri olan I.Dünya Savaşı'nın insanlar üzerinde birçok açıdan önemli etkileri olmuştur. Savaşın ilk zamanlarında Avrupa'ya farklı bir atmosfer hâkimdir. Birçok ülkede savaş büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Uzun yıllar süren karşılıklı savaş tehditleri, jeopolitik alanlarda rekabetin artması, silahlanma yarışının hızlanmasından sonra kısa ve şiddetli bir savaşın dünyanın var olan sorunlarına bir çözüm getireceği inancı mevcuttur. Savaşa katılanlar ekonomi ve sanayideki gelişmelerle mücadelenin uzamayaacağına, birkaç ay içinde biteceğine inanmaktadırlar.³ Bu yıllarda büyük güç olmak hedefindeki devletler, ülkelerindeki vatandaşları savaş için seferber etmek amacıyla çeşitli propaganda metotları denemişlerdir. Savaşa ilişkin gazete haberleri, milliyetçi fikirler içeren yazılar, propaganda posterlerinin yanı sıra sahne sanatları bile bu hedefi gerçekleştirmek için kullanılmıştır. Smith'e göre bu yapılanlar, Avrupa'da bir öfke kültürü oluşturmak için atılmış adımlardır. Bu duruma ilişkin bir örnek şu şekildedir: 29 Mayıs 1913'te Paris'te ilki yapılan "*Bahar Ayını*" isimli bale gösterisinde "*ölmek veya olmak*" çağrısı ile kitle imha silahları ve özgürlük bağlantılı kılınmış, bir ölüm dansı sergilenmiştir.⁴ Bu gösteri klasik kalıpların çok dışında oluşu, farklı mesajlar vermesi açısından çok sayıda eleştiri almıştır.

Savaş esnasında sık kullanılan propaganda ürünlerinden bir tanesi de propaganda posterleridir. Görsel sanatlar içinde ele alınabilecek olan bu posterlerden, savaşa katılan hemen hemen tüm ülkeler üretmişlerdir. Bu posterlerin temel amaçları orduya asker çağırmak, halkın cesaretini artırmak, yardım toplanması, kadınların savaş için gönüllü olmaları, çocukların mücadeleye manevi destek vermesi, ihtiyaçlar için bağış toplanması, düşman askerlerinin moralini bozmak şeklinde sıralanabilmektedir. Bu amaçların yanı sıra bazı posterlerde savaşta karşı saflarda yer alan ülkelere karşı düşmanlık içeren ifadeler kullanılmış; o ülkelerin yaptığı yahut yapacağı vahşet, kötülük gibi kavramlar

2 Pierre Renouvin, *I.Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s.249.

3 Ian Westwell, *I.Dünya Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.6.

4 Leonard Smith, *Cephede Anlatı ve Kimlik "Teori ve Bitli Piyade"*, Jay Winter vd., I.Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.124.

üzerinden propaganda yapan eserler üretilmiştir. Posterlerin genelinde cesaret, birliktelik, vatanseverlik duyguları içeren yazılar kullanıldığı gibi aile, çocuk, kadın ve asker simgeleriyle bu duyguları güçlendirmeye yönelik çizimlere de yer verilmiştir.⁵

Büyük savaş yaşanırken insanlar normal hayatlarını sürdürmeye çalışmış ve değişen yaşam koşullarına adapte olmak için çabalamışlardır. Savaş öncesinde ülkelerin içinde bulunduğu buhranlar ve savaş esnasında yaşanan zorluklar tüm insanlığı etkilediği gibi insan ürünü olan sanatı da etkilemiştir. İnsanlık tarihinin her döneminde üretken olmayı başaramış sanatçılar ise savaş ortamında bile eser vermeye devam etmişlerdir.

Savaş ortamında sanat konusundan yola çıkılarak savaşın insani boyutu üzerinde durulan bu çalışmada, yaşananların insan hayatına ve insan ürünü olan sanata yansımaları incelenmiştir. Savaş ortamında eser üretmeyi sürdüren sanatçılar savaşa ilişkin yaklaşımlarını, savaşın onlar üzerinde uyandırdığı duyguları, çirkin olarak nitelendirilebilecek bu olay karşısındaki duruşlarını eserlerine çeşitli şekillerde yansıtmışlardır. Savaş öncesinde ve savaş yıllarında Avrupa'daki sanatçıların bu ortamda ürettiği eserlerde savaşın izlerine rastlamak mümkündür. Çünkü bu sanatçılar arasında savaşa gönüllü olarak katılan ve savaşı destekleyenler olduğu gibi savaş karşıtı eserler veren, protesto amaçlı çalışmalar yapan sanatçılar da bulunmaktadır. Avrupa'da 1900'lerden itibaren ortaya çıkan akımlara mensup birçok sanatçı savaşa duyarsız kalamayıp savaş temalı eserler verirken, bazı akımlar da doğrudan I.Dünya Savaşı'yla ilişkili olarak oluşmuş, var oluş felsefesini savaşla ilişkilendirmiştir. Avrupa'da I.Dünya Savaşı'yla doğrudan ilişkili olan ya da bu savaştan etkilenecek eserler üreten sanatçıların yer aldığı Ekspresyonizm, Die Brücke, Kübizm, Fütürizm, Section D'or, Vortisizm, Süprematizm, Dadaizm ve Yeni Nesnelcilik gibi sanat hareketleri ve sanatçılarının savaş temalı eserlerinin incelendiği bu çalışmada savaşın etkileri sosyal, siyasal ve sanatsal bağlamda ele alınmıştır.

Görüş

Birinci Dünya Savaşı ve Avrupa'daki Sanat Akımları

1.Ekspresyonizm: Almanya'da 1900-1935 yılları arasında etkin olan bu sanat hareketi, 1900'lü yıllardaki Almanya'nın yaşadığı siyasi sorunlardan, ekonomik durumdan etkilenmiştir. Dönem sanatçıları eserlerinde insanların yaşadıkları acıları, sıkıntıları yansıtan abartılı çizimler kullanmışlardır. Doğayı olduğu gibi resmetmeye karşı olan bu anlayış, sanatsal birtakım kurallara karşı çıkarak bireyi merkeze alan ve bireyin duygularını önemseyen, özgürlükçü bir yaklaşım sergilemektedir. Ernst Ludwig Kirchner, Edvard Munch, James Ensor ve Oskar Kokoschka gibi isimler dönem sanatçıları arasındadır.

Bu sanatçıların arasından Avusturyalı ressam Kokoschka, I.Dünya Savaşı başladığında gönüllü olarak savaşa katılmış ve savaş esnasında Rus

5 Özgür Aktaş, *Propaganda Posterlerinde Savaş ve Barış Temasının İşleniş Üzerine Öğrenci Görüşleri*, GE-FAD, GUIGEF 32(2), 2012, s.281-309.

cephesinde ağır yaralanmıştır.⁶ Rus Cephesinde bir süngü yarası, Galiçya cephesinde ise bir kurşun yarası almıştır. Ressam, 1916'da İtalya'nın Isonzo önünde savaş ressamı olarak görev almıştır. Isonzo Cephesi İtalya ve Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin çarpıştığı, zorlu arazi koşullarına sahip bir cephe dir. Mücadelenin devam ettiği bölge, nüfusun büyük çoğunluğunun İtalyanca konuştuğu dağlık Trentino bölgesindedir. 1915 yılında İtalyanların işgal ettiği bölgeye taarruz başlatan Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin amacı bölgedeki işgalciler ile diğer İtalyan kuvvetlerinin bağlantısını kesmektir. 1915-1917 yılları arasında devam eden Isonzo muharebeleri sonunda yüz elli binden fazla İtalyan ve Avusturya-Macaristan askeri hayatını kaybetmiş, savaş yapılan bölge oldukça tahrip olmuştur.⁷ Kanlı mücadelenin gerçekleştiği dönemde savaş ressamı olarak görev yapan Kokoschka savaş anını canlandırdığı eserinde (Resim 1) o bölgede yaşananları anlatmaya çalışmıştır. Sanatçının "Isonzo'nun Önü" isimli eserinde siperlerin yıkılmış, yerleşim biriminin bombalanarak tahrip edilmiş olduğu görülmektedir. Arka planda bombardımanda zarar görmüş kilise göze çarpmaktadır. Kokoschka'nın yaşanan ürpertici olayı yerde yatan yıkılmış siperlerdeki, kırılmış ve yanmış ağaç dallarındaki çizgilere anlam yükleyerek ifade ettiği söylenebilir.

Resim 1. Oskar Kokoschka, Isonzo'nun Önü, 1916, Kağıt üzerine pastel, 30.5x43 cm., Jenisch Müzesi, Vevey.

6 Christoph Asendorf, Ingrid Brugger, Edwin Lachnitand Johann Winkler, *Oskar Kokoschka*, Klaus Albrecht Schröderand Juhann Winkler (Eds.), Prestel-Verlag, Munich 1991, s.216.

7 Westwell, a.g.e., s.142-143.

2. Die Brücke: “Köprü” anlamına gelen bu oluşum, sanat için mimarlıktan vazgeçen bir grup sanatçı -Ludwig Kirchner, Erich Heckel, Karl Schmidt ve bir dönem onlara katılan Fritz Bleyl- tarafından 1905’te Almanya’nın Dresden şehrinde başlatılmıştır. Sanatçılar önceleri çok az kişi tarafından desteklenirken, Berlin’e yerleşmeleriyle daha kalabalık kitleler tarafından destek görmüştür. Özellikle de I.Dünya Savaşı’nın insanların yerleşik düzene duyduğu güveni sarsmasıyla bu grubun ünü artmıştır. Grup sanatçılarından genel olarak canlı ve hayatla ilişkili sanatı savunan Kirchner, kendi sanatında da kimi zaman neşeli, kimi zaman kederli ancak hep canlı bir şekilde şimdiki zamanı yansıtmaya çalışmıştır.

1911 yılına kadar Almanya’nın kalabalık sokaklarını, kafelerde sohbet eden insanları, canlı sosyal hayatı resmeden sanatçının eserleri ülkede yaşanan değişimi göstermektedir. 1914 yılında başlayan ve tüm Avrupa’yı etkisi altına alan savaş, Kirchner’in hayatında da oldukça büyük bir etkiye sahip olmuştur. Savaşa gönüllü piyade olarak katılmak isteyen sanatçı, Batı Cephesi’nde mücadele ettiği esnada yaralanmış ve ruhsal bunalımlar geçirmiştir. Ünlü sanatçı sonrasında sağlığına tam olarak kavuşamamış ve 1915’ten sonra da kendi içine ve geçmişine dönük bir görünüm almıştır. Sanatçı her ne kadar Die Brücke akımına ait eserler vermiş olsa da aynı zamanda yapmış olduğu eserlerin ekspresyonist yönü de vardır. Ancak sanatçı, sonraki yıllarda yapmış olduğu eserler sebebiyle eleştirilere maruz kalmıştır. 1930’ların baskı düzeni her türlü ekspresyonist eseri komünist düşünceden esinlenerek yapıldığı gerekçesiyle onu suçlamış, 1938’de ise Naziler Kirchner’in Alman müzesinde bulunan 639 yapıtına el koymuştur. Bu olaydan bir yıl sonra da sanatçı intihar etmiştir.⁸

Nü model ve duvara karşı konumlanmış bu resim (Resim 2), resmin bulunduğu yere ve onun işlevine işaret etmektedir. Kirchner burada modern yaşamı hicvetmiştir. Sanatçı, kendini asker olarak betimleyerek izleyicinin hala kendisinin bir ressam olup olmadığını sorgulamasını istemektedir. Burada en önemlisi sanatçı, fırça tutan eli yerine kesilmiş kanlı bileğini göstermektedir. Kesilmiş bileği sembolik olarak resmeden sanatçı, buradaki adamın bir daha asla resim yapamayacağını ve nü modelin zamanını boşa harcadığını anlatmaya çalışmaktadır. Sanatçı savaş sırasında yaralandığı için fiziksel yaralanmayı ve ruhsal iyileşme sürecini kabullenememiştir ve çalışmalarının başına dönme isteğini de eserine yansıtmıştır.⁹ Kirchner’in yaşadığı ıstırapı bileğini keserek, kırmızı gibi şiddetli bir rengi kullanarak ve mekân algısını bozup, izleyiciyi rahatsız etmeye çalışarak ifade ettiği söylenebilir. Ayrıca bu eser, sanatçının karakterindeki hassasiyet ve duyarlılığı yansıtan çalışmaları arasında sayılabilir.

8 N Robert Lynton, *Modern Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi. İstanbul 2004, s.41.

9 Çalışmada yer alan eserlerin bazıları için Unesco Projesi ürünü olan “Birinci Dünya Savaşı Sanatı” isimli internet sitesinden faydalanılmıştır. Bu esere, <http://www.memorial-caen.fr/10EVENT/EXPO1418/gb/texte/010text.html> adresinden 12.07.2015 tarihinde erişilmiştir.

Resim 2. Ernst Ludwig Kirchner, Asker Olarak Otoportre, 1915, Tuval üzerine yağlıboya (T.Ü.Y.B), 69.2x61 cm., Allen Memorial Sanat Müzesi, Oberlin College, Ohio.

3. Kübizm: 1907 ve 1914 yılları arasında etkililiğini sürdüren bu akım Fransa'da Pablo Picasso ve Georges Braque öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Akımın temelleri, iki göze sahip olduğumuz için bir nesnenin iki açıdan görülebildiğini düşünen Empresyonist ressam Paul Cezanne tarafından atılmıştır. Cezanne'ın bu düşünce doğrultusunda vermiş olduğu eserlerin, Picasso ve Braque'yi etkilediği bilinmektedir. Kübist eserlerde figürler ve objeler parçalara ayrılmış, parçalar genellikle köşeli geometrik biçimlerle birden fazla bakış açısıyla ifade edilmiş, ışık-gölge ve dolayısıyla hacim olgusu resimden çıkarılmış, resme yeni malzemeler eklenerek kolaj tekniği uygulanmıştır. Kimi zaman resimden atılan renk, kimi zaman resme yeniden dâhil edilmiş ve parçalara ayrılan biçimler yepyeni bir düzen kurulmak üzere yeniden bir araya getirilmiştir. Alman ordularının Guernica kasabasını bombalaması üzerine 1937'de "Guernica" adlı eserini yaparak savaşa karşı duyarsız kalamayan, nefretini dile getiren İspanyol ressam Picasso, aynı duyarlılığı I.Dünya Savaşı'nda da göstermiştir.

Görüş

Akademik
Bakış

189

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Resim 3. Pablo Picasso, Topçu William Kostrowitzky, 1914, Kâğıt üzerine mürekkep ve suluboya, 23x12.5 cm.

Bu eserinde (Resim 3) Picasso, 1914 yılında orduya yazılan; Polonyalı ismi ve karışık köklerine karşın kendini tam bir Fransız hisseden Kostrowitzky¹⁰’yi resmetmiştir. Kostrowitzky’nin arkadaşı olan Picasso’nun bu eseri, Napolyon’un zaferlerini tasvir eden popüler çizimlerin bir öykünmesidir. Resimde tabanca ve harita gibi askerlikle ilgili semboller mevcuttur. Ancak bu çizimin amatörce yapılmış izlenimi vermesi, sanatçının arkadaşına karşı hürmetten uzak oluşuna işaret etmektedir. Bunun sebebi de askerlik karşıtı düşüncelere sahip olan Picasso’nun bu eserinde arkadaşının güçlü vatanseverliği ve heyecanına karşılık, kendisinin bu tarz konularla işi olmadığını belirtmeye çalışmasıdır.¹¹

10 Picasso’nun çizmiş olduğu kişi asıl adı Wilhelm Apollinaris de Kostrowitzky olan Guillaume Apollinaire’dir. Apollinaire, Kübizm, Sürrealizm akımlarında etkili olan ünlü bir şair, oyun yazarı ve sanat eleştirmenidir. 20.yüzyılda öne çıkan akımlar hakkında çok sayıda çalışması bulunan sanatçı, Picasso gibi birçok ressamla da yakın arkadaştır. Sanatçının hayatında I.Dünya Savaşı’nın etkisi büyüktür. Kökleri İtalyan-Polonya’ya dayanan sanatçı gençlik yıllarından itibaren Fransa’da yaşamış ve kendini Fransız olarak tanımlamıştır. Gönüllü olarak savaşa katılmak isteyen sanatçı, kökeninden dolayı sıkıntı çekmiş olsa da 2 yıl topçu göreviyle Fransız cephesinde savaşmış, başından ciddi bir yara almıştır. Aldığı bu yara ve geçirdiği hastane günleri sanatçıyı daha vatansever hale getirmiştir. Savaşta yaşananları, savaşın acı yüzünü gösteren savaş şiirleri yazan, tiyatro oyunu kaleme alan Apollinaire, 1918 yılında geçirdiği hastalıklara dayanamayıp hayatını kaybetmiştir. Picasso’nun resmettiği kişi olan Guillaume Apollinaire (Kostrowitzky), “Kübizm Ressamlar” isimli bir kitap yazmıştır.

11 Bkz. <http://www.memorial-caen.fr/10EVENT/EXPO1418/gb/texte/003text.html>.

4. Fütürizm: 20. yüzyılın başlarında feodal yapıdan sanayi toplumuna geçilmesiyle aşırı milliyetçi fikirler oluşmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Milano'da otomobil sanayinin gelişmeye başlamasıyla İtalyan sanatçılar bundan etkilenmiştir. İtalya'da yeni bir Rönesans yaratmak isteyen sanatçılar, güzelliğin yeni biçiminin hız ve çağın karakterinin dinamizm olduğu düşüncesiyle bu akımı başlatmışlardır.¹² 1909'da doğan ve 1916'ya kadar devam eden bu akımda Fütüristler hız, şiddet, güç, hareketlilik, makinalar ve devinim halinde dinamizmi olan unsurları değerli bularak bunları çalışmalarına konu edinmişlerdir.

1900'lü yıllarda sadece İtalya'da değil sanayileşen diğer Avrupa toplumlarında da bir teknoloji hayranlığı görülmektedir. Bu hayranlık savaş öncesinde ve savaşın ilk yıllarında, hem orduda askerler arasında hem de halk üzerinde oldukça etkili olmuştur. Askerler için bir savaş uçağı, bir tank, bir obüs bataryasını seyretmek büyüleyici olmuştur. Bir silah için askerler "zarif bir parça" ya da "küçük bir güzellik" tanımlamaları yapabilmektedir. Savaş teknolojisi ile bu duyguları hissedenler düşman ordularının silahlarını da övmektedirler. Örneğin Almanların savaş teknolojisine hayran olduğu söyleyen İtilaf güçleri, bu teknolojiye rağmen onları aştıkları zaman kendileri ile gurur duyacaklarını ifade etmişlerdir. Bu gibi ifadeler bu dönemde teknoloji açısından yaşanan gelişmelerin insanlar üzerinde ne kadar etkili olabildiğini göstermektedir.¹³

20 Ocak 1909'da "*Le Figaro*" gazetesinde yayımlanan Fütürist Manifesto'da araba motorundan çıkan sesin güzelliğı, dumanlı yılanlar gibi salınan trenler, göğe yükselen dumanlarıyla bulutlara asılı duran fabrikalar, çıkardıkları seslerle yeri göğü inleyen vapurlar, lokomotifler ve uçaklar şiirsel bir dille övülmektedir. Filippo Tommaso Marinetti enerji, hız ve dinamizm üzerine kurulu modern hayatı kutsarken, durağan olan ve geçmişte kalan değerleri küçümsemektedir. Bu akım, sanayi toplumunun getirmiş olduğu teknoloji hayranlığıyla birlikte insanı makineye tabi kılmaktadır. Aynı zamanda "*Biz ise şimdi saldırgan devrimi, ateşli uykusuzluğu, koşar adımı, ölüm taklasını, tokadı ve yumruğu övüyoruz.*" sözleri ile militarizmi, seferberliği övmekte; savaşı "*uygarlığın temizliği*" olarak yüceltmektedir.¹⁴ Umberto Boccioni, Gino Severini, Giacomo Balla, Luigi Russolo gibi isimler bu yenilikçi fikirden etkilenerek akıma dâhil olmuştur¹⁵ ancak İtalya'nın 1915'te I.Dünya Savaşı'na girmesiyle Fütüristlerin safça düşünceleri alt üst olmuş ve yüceltikleri makineli tüfeğin yıkıcı gücü ortaya çıkmıştır. Sanayileşme ve seri üretim, savaşa katılan orduların ihtiyaçlarının kısa sürede karşılanması ve savaşa devam edilmesi anlamına gelmektedir. Bu da savaşın uzun sürmesi ve milyonlarca insanın hayatını kaybetmesi anlamı taşımaktadır.¹⁶ Fütürist

12 Nimet Keser, *Sanat Sözlüğü*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2009, s.138.

13 Mary R. Habeck, Birinci Dünya Savaşı'nda Teknoloji: Aşağıdan Bir Bakış, Jay Winter vd. *I.Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.111.

14 Filippo Tommaso Marinetti, *Fütürist Manifestolar Kitabı*, Altıkkırbeş Basın Yayın, İstanbul, 2008.

15 Susie Hodge, *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Sanat Fikri*, Domingo-Bkz Yayıncılık, Ankara 2014, s.108.

16 Westwell, a.g.e., s.6.

Görüş

Akademik
Bakış

191

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

sanatçılar bu zamana kadar savundukları ve övdükleri hız, makineleşme gibi kavram ve olayların, olumsuz unsurların kötü yönlerini göz ardı ettiklerini sonradan fark etmişlerdir.

Bu savaşa katılan Boccioni ve Fütürist mimar Antonio Sant'Elia savaşta hayatını kaybetmiş ve Russolo ise 1916'da ağır yaralanmıştır. Bu olaylardan sonra da Fütüristlerin idealleri değişmiş ve bu akım ortadan kaybolmuştur.¹⁷

Fütürist sanat akımının doğduğu İtalya I.Dünya Savaşı ile hedeflerini tam olarak gerçekleştirememiş, ekonomi zayıflamış, iç politikada istikrar kalmamıştır. 1922 yılında başkanlığa getirilen Mussolini ile İtalya'da diktatörlük rejimi başlamış "Roma İmparatorluğu'nun yeniden kuruluşu" hayali için çalışmalarına başlanmıştır.¹⁸ Fütürizm akımının militarizme verdiği destek bundan sonra gelen rejimde de etkili olmuştur.

Fütürizm sonraki yıllarda Rusya'da da taraftar bulmuştur. Ancak Rus Fütüristler savaş karşıtı bir tavır sergileyerek tüm otoritelere, toplumsal, etik, estetik görüşlere karşı durduklarını belirtmişlerdir. Rus Fütüristler 1912 yılında "Toplumsal Zevke Tokat" isimli bir manifesto yayımlamış ve bu manifesto ile gelecekteki edebiyatı reddettiklerini bildirmişlerdir.¹⁹ Bu akımdan 1922-1928 yılları arasında Rusya'da yaşayan ünlü Türk şair Nazım Hikmet'in de etkilendiği ve "Makineleşmek İstiyorum" isimli bir şiir yazdığı da bilinmektedir.

Resim 4. Umberto Boccioni, Mızraklı Süvarilerin Taarruzu, 1915, Kağıt üzerine suluboya ve kolaj, 32x50 cm., Jucker, Milano.

17 Hodge, a.g.e., s.111.

18 Armaoğlu, a.g.e., s.171-173.

19 M. Özlem Parer, *Rus Edebiyatında Fütürizm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 42, 1-2 (2002) 43-65, s.45-47.

Bu dönem sanatçılarından Boccioni'nin "Mızraklı Süvarilerin Taarruzu" (Resim 4) isimli eseri 1915 yılında yapılmış olup, eser savaşta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rus askerleri arasındaki karşılaşmayı konu almaktadır.

Resim 5. Gino Severini, Harekâttaki Zırhlı Tren, 1915, T.Ü.Y.B., 115.8x88.5 cm., Modern Sanatlar Müzesi, New York.

Gino Severini ise Fütürist Manifestoya imza atanlar arasında yer almakla beraber savaşın, insanlığı temizleyen bir ürün olduğunu düşünmektedir. 1915'te yapılmış olan "Harekâttaki Zırhlı Tren" (Resim 5) isimli çalışmasında, Kübizm'in keskin uçlu formları ve yüzeyde sıkıştırılmış bir görüntü mevcuttur. Ayrıca düzensiz ve kargaşa içindeki dumanlar, şiddet ve hızla giden trendeki bombaların patlama anı gözler önüne serilmiştir. Resimdeki bu baş döndürücü manzara, izleyene sanki bir uçağın üzerinde uçuyormuş hissi vermektedir.²⁰

5. Section D'or: Kelime anlamı olarak "altın kesim, altın oran" anlamına gelen ve 1912'de kurulan bu sanat eğilimi doğrultusunda yapılan resimlerin dağınıklığında bile bir oranın, düzenin bulunması gerektiği savunulmuştur. J.Villon ve Fernand Léger dönemin ünlü sanatçıları arasında sayılabilir. Villon'un resim-

20 Marilyn Stokstad. *Art History*, Pearson Education, USA. 2008, s.1084.

Görüş

Akademik
Bakış

193

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

lerinde perspektif ve hacim bulunmamakta, dolayısıyla resimleri iki boyutlu görünmektedir. Léger ise renkleri düz sürmekte ancak hacim olgusunu da yok saymamaktadır. Onun kullandığı nesnelere tüplere benzetildiği için bazı çevrelerce "Tübbist" olarak anıldığı da bilinmektedir.

I.Dünya Savaşı'nda cepheye giden Léger, gazdan zehirlenmiş ve yaşadığı olaylar onun sanat görüşünü, üslubunu değiştirmiştir. Sanatçı cephedeki süreçte, aynı üniforma ve aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmiş insanlar ve diğer askerlerle yakın ilişkiler kurarak yaşamıştır. Toplar, bombalar, uçaklar ve kamyonlar arasında bir dönem geçiren sanatçı, 1917'den sonra biçim ve toplum konusunda farklı bir anlayışa sahip olmuştur. Hastanede ve cephede geçirdiği süre içinde yaşadıklarını 1917'de yaptığı "Kâğıt Oyuncuları" (Resim 6) isimli eserinde ortaya koymuştur. Bu eser onun 1911'den sonra yaptığı en büyük tablosudur.²¹

Resim 6. Fernand Léger, Kâğıt Oyuncuları, 1917, T.Ü.Y.B., 129x193 cm., Krölller-Müller Müzesi, Otterlo.

Burada savaşla ilgili trajik olan ya da savaşa dair net olarak bir şeyler anlatan hiçbir şey yoktur. Askerlerin yüzü ve dolayısıyla herhangi bir ifadeleri de bulunmamaktadır. Resimdeki askerler koni, namlu, piramit ve borulara indirgenmiş ve yalnızca rütbeleri ve nişanlarıyla ayırt edilecek hale gelmiştir. Askerlerin kâğıt oynadığı alan dardır ve etrafı arka plandaki dikey çizgiler, merkezdeki kırık çizgiler ve geometrik şekillerle çevrelenmiştir.²² Resimdeki miğferler, askerlerin kolları, bacakları ve pipolarından tüten dumanlar makine ürünleri biçimlerinin diliyle ele alınmıştır.²³ Gri ve tonlarının baskın olduğu eserde, parçalanmış bu metal malzemeler yüzeyde birçok noktada tekrar edilmiştir.

21 Lynton, a.g.e., s.98.

22 Bkz. <http://www.memorial-caen.fr/10EVENT/EXPO1418/gb/texte/029text.html>

23 Lynton, a.g.e., s.98.

Fernand Léger cephede mücadele ettiği dönemde şahit olduğu akıl almaz ölümlerle savaşın asıl anlamının ne olduğunu fark etmiştir. Savaş sırasında herhangi bir ruhun, bir duygunun ya da herhangi bir milletin olmadığını, cephede yaşanan mücadelenin tek amacının düşman askerini yıpratmak ve tüketmek olduğunu ifade etmiştir.²⁴ Bununla birlikte sanatçının yaptığı eserlerde, askerlerdeki emir komuta zinciri ile mekanikleşme analogisi kurduğu ifade edilmektedir. Emirlerle itaat eden ve kimliğini kaybetmiş asker ve verilen komutu yerine getiren makine analogisiyle sanatçının yaptığı eserlerde bu mesajı vermeye çalıştığı düşünülmektedir.²⁵

7. Vortisizm: İngiltere’de ortaya çıkmış olan bu sanat hareketi, İngilizce “Vortex”, yani girdap sözcüğünden doğmuştur. 1914’te ismi şair Ezra Pound tarafından konulan, Wyndham Lewis öncülüğünde gelişen bu akım kısa ömürlü bir İngiliz sanat hareketi olmuştur.²⁶ Dönem çalışmalarında Kübist ve Fütürist akımların etkisi görülmektedir. Eserlerde kullanılan formların geometrik özellikleri ön plana çıkarılırken, Kübizm’den farklı olarak da nesnelere renk ve ışık geldiği söylenebilir. Lewis’in yanı sıra H.G Brzeska da dönem sanatçıları arasındadır.

Resim 7. Percy Wyndham Lewis, Kanada Silahı-Çukuru, 1918, T.Ü.Y.B., 305x362 cm., Kanada Ulusal Galerisi, Ottava.

- 24 Ianand Jogn Glaves-Smith. Dictionary of Modern and Contemporary Art “Léger, Fernand” Oxford University PressInc. Oxford Reference Online. Oxford University Press. Millsaps College. 2012’den akt. Chris Patton Examining Art of the WWI Era- Utopia Distopia, Wordpress.com. <https://utopiadystopiawwi.wordpress.com/purism/fernand-leger/> sitesinden 3.8.2015 tarihinde erişilmiştir.
- 25 Fernand Léger. Légerand the Avant-Garde. New Haven: Yale University Press, 1976: 204’den akt. Chris Patton Examining Art of the WWI Era- Utopia Distopia, Wordpress.com., <https://utopiadystopiawwi.wordpress.com/purism/fernand-leger/> sitesinden 3.8.2015 tarihinde erişilmiştir.
- 26 Nimet Keser, *Sanat Sözlüğü*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2009, s.350.

Akımın öncüsü Lewis'in 1918'de yaptığı "Kanada Silahı-Çukuru" (Resim 7) ve 1919'da yaptığı "Silah Deposu Bombalandı" (Resim 8) isimli eserleri farklı tarzlarda yapılmış olmasına rağmen aynı hikâyeye ait iki anı yansıtmaktadır.

Resim 8. Percy Wyndham Lewis, Silah Deposu Bombalandı, 1919, T.Ü.Y.B., 182.8x317.8 cm., İmparatorluk Savaş Müzesi, Londra.

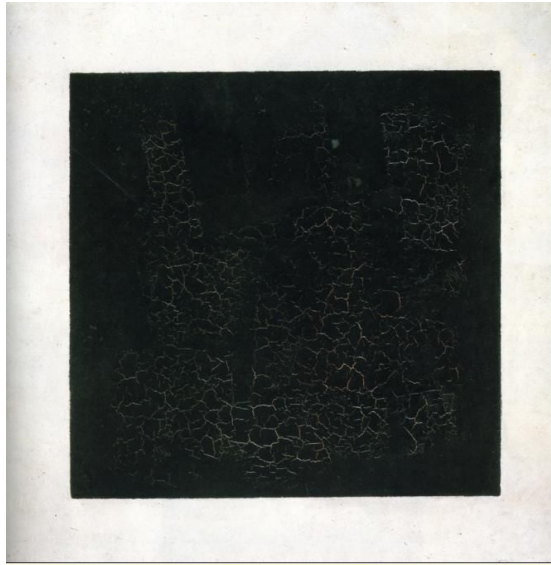
Resim 8'de Lewis figürlerin anlık durumlarını ve portreleri yakından çalışarak, bunları Vortisizm'in geometrik stilizasyonunuyla bir araya getirmiştir. Çalışma yer altı sığınağı, silah mekanizmaları, üniformalar ve kamuflej ağları ile zengin detaylara sahiptir. Resmin solundaki grup, bombardıman sonucu ölen topçu subaylarının arkadaşları tarafından defnedilişini sakin bir şekilde izlemektedir. Çizgilerin, açılarının, silüetlerin tasarlanması bakımından modern bir tonda olan bu eser, modern tarzdaki savaş resimlerinin ender örneklerinden biridir.²⁷

7. Süprematizm: Rusya'da 1.Dünya Savaşı öncesinde 1904 yılında Rus-Japon Savaşı gerçekleşmiştir ve bu savaştan yenilgiyle çıkan Çarlık Rusya'sı, diğer taraftan da devrimci hareketle uğraşmaktadır. Ülkede çıkan ayaklanmalar neticesinde 1905 yılında devrim gerçekleşmiştir ve anayasal sürece geçilmiştir. 1.Dünya Savaşı başlamadan kısa zaman önce 1912 yılında Rus tarihi için önemli bir olay daha yaşanmış, savaş sırasında 1917 Devrimi ile iktidara gelecek olan Bolşevikler için önemli bir konferans düzenlenmiştir. Diğer taraftan 1912-1913 yılları arasında Balkanlarda Rusların Panslavizm politikası sonucunda bir mücadele gerçekleşmektedir. Rusya, ulusal kimliğinin bir unsuru olan Slavlık politikasıyla Balkanlarda hem Osmanlı Devleti'ne hem de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı etkili bir politika yürütmüştür. Savaş öncesi Rusya'nın durumu incelendiğinde ülke içinde çıkan isyanlar, ulusal kimlik ara-

27 Bkz: <http://www.memorial-caen.fr/10EVENT/EXPO1418/gb/texte/038text.html>.

yışları, Çarlık Rusya'sına karşı yürütülen politikalar ve devrim planları halkın hem siyasi hem de toplumsal sorunlarla yüz yüze kalmasına sebep olmuştur. Bu olaylardan etkilenen sanatçılar da yaşadıkları buhranı, ülkede ortaya çıkan yeni entelektüel akımları kendi yorumları ile yansıtmaya çalışmışlardır.

"Ulaşılabilecek en yüksek seviye" anlamına gelen Süprematizm, 1915-1935 yılları arasında var olan bir sanat anlayışıdır. Rusya'da Kazimir Malevich öncülüğünde başlatılan bu akımın resim anlayışı, temellerini Kübizm'den almış gibi görünmekte ve esasında soyuta dayanmaktadır. Bu sanatçılardan Malevich, "Siyah Kare" (Resim 9) isimli eserini yaparak sanattaki en yüksek seviyeyi yakalayabildiğine inanmıştır. Çünkü ona göre²⁸ "Mantık, formların esaretidir."

Resim 9. Kazimir Malevich, Siyah Kare, 1915, T.Ü.Y.B., 79.9x79.9 cm., Tretyakov Galerisi, Moskova, Rusya.

Malevich'in Süprematizm'i, açgözlülüğün yerini ruhsal özgürleşmenin aldığı yeni bir toplumun oluşumuna katkı sağladığı gibi etik değerlerin, kuralların umursanmadığı, dünyayla ilgili tüm fiziksel bağlantının ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Bu yolla toplumda saflığa ulaşılabileceğini düşünen sanatçı, kare formunu saflığın yegâne unsuru olarak seçmesinin gerekçesini "1913 yılında, sanatı dış dünyanın ağır yükünden özgürleştirmeye çalışırken kare formuna sığındım." diyerek açıklamıştır.²⁹

28 Gerry Souter. *Malevich*, Parkstone Press International, USA. 2012, s.107.

29 Hodge, a.g.e., s.123.

8. Dadaizm: İnsanlık tarihinin en zalim olaylarından biri olarak bilinen I.Dünya Savaşı'nda Almanya, İngiltere, Fransa ve diğer ülkeler ciddi kayıplar vermiş ve insanların öldürülmesi için son teknoloji kullanılmıştır. Savaşın sonrasına ise birçok olgu, olay ve değer sorgulanmaya başlanarak yeni yönelimler oluşturulmuştur. Benzer şekilde Rus Devrimi de insanların algılarını ve bakış açılarını etkilemiştir. 1915'te sanatta yerleşik düşünce ve kalıplara karşı çıkan Dada anlayışı, sanatın ve sanatçının değişen dünya konjonktüründe sorgulanmasını amaçlamaktadır.

Bu anlayış aynı zamanda savaş sırasında yaşanan teknoloji hayranlığını eleştirmekte, toplumun yozlaşmasını, savaş, toplum, gelenek, din ve sanat gibi tüm yerleşik değerleri protesto etmektedir. Dadaist sanatçılara göre, bu zamana kadar estetik değerleri oluşturan, sanatın güzel olduğunu düşünen toplum, aynı zamanda savaşa da sebep olan toplumdur. Bu yüzden onların yarattıkları her şeye karşı durmaları gerektiğine inanmışlardır. Dadaist sanatçıların yaptıkları işlerdeki karmaşa, savaş sonrası altüst olan dünyalarını ve yaşadıkları şaşkınlığı temsil etmektedir. Yazara göre "*Dada size karşı sizin düşünce biçiminizi kullanarak savaşır.*"³⁰

Her ne kadar zihinsel araştırmayı fazlaca vurgulayan Kübizm ve Fütürizm gibi sanat akımları geleneksel resmin dingin yüzeyinin ötesine geçmiş olsa da modern ruhla ilgili en zorlayıcı araştırmaları yapan akımlardan biri Dadaizm olmuştur. Özellikle kendini I.Dünya Savaşı'nın neden olduğu ruhsal kargaşanın yeniden yasalaştırıcısı gibi gören Dada, sosyal ve politik köktencililiğin sanatsal yenilikle sınırlandırılması gerektiği inancını savunmaktadır. Bu bakımdan Dada, öncü bir akım olarak değerlendirilmektedir. Onlara göre sanatın amacı, estetik hazın ötesine geçerek insanların nesnelere farklı şekilde görmesini ve deneyimlemelerini sağlamaktır.³¹ 1916 Mayıs'ında *Cabaret Voltaire (Voltaire Kasabası)* adlı küçük dergide Hugo Ball tarafından ilk Dadacı yayın yayımlanmış olup³² Almanya'da yayılan bu sanat hareketi esasında sanatı yok etmek istemekte, burjuvazi değerlerin tiksindiriciliğini ele almakta ve bu doğrultuda da hazır-yapım nesnelere, fotomontaj, atık materyaller kullanarak eser ortaya koymaktadır. Alsaslı şair ve sanatçı Hans/Jean Arp, onun kız arkadaşı İsviçre doğumlu moda tasarımcısı ve dansçı Sophie Taeuber, Emmy Hennings, Alman şair Richard Hülsenbeck, Romanyalı şair Tristan Tzara ve Romanyalı sanatçı Marcel Janco gibi isimlerin katılmış olduğu bu grubun sanat düşüncesine bağlılık duymamaları sosyal ve politik gerçeklerle yakından ilişkilidir. Çünkü Almanya I.Dünya Savaşı'nın insan kıyımına başladığı sırada Zürih bu duruma tarafsız kalmıştır ve bundan dolayı Zürih Dadacıları savaş öncesinde sanatla ilişkilendirilen değerlerin çöktüğüne inanmıştır. Arp, konuyla ilgili düşünceler-

30 Andre Breton, İki Dada Bildirisi, Haz. Enis Batur. *Modernizmin Serüveni* içinde (319-320), Alkım Yayınevi, İstanbul 2009.

31 David Hopkins, *Dada ve Gerçeküstüçülük*, Ankara, Dost Kitabevi, 2006.

32 Michel Sanouillet, Dadacılığın Kökleri: Zürih ve New York, *Modern Sanatın Öyküsü* içinde s.305, Haz. Enis Batur, Alkım Yayınevi, İstanbul 2009.

rini şu şekilde dile getirmiştir: “Bizler, 1914 tarihli Dünya Savaşı'nın katliamından tiksindiğimiz için Zürih'te kendimizi sanata adadık. Uzaklarda silahlar ateşlenirken tüm gücümüzle şarkı söyledik, resim yaptık, kolajlar yapıp şiirler yazdık. Çağın deliliğine çare olsun diye temellere dayanan bir sanatçı ve cennetle cehennem arasında bir denge kursun diye, yeni bir nesnelere düzeni arıyorduk.”³³

Zürih'te bu şekilde başlayan Dada hareketi sonraları Berlin'de, New York ve Fransa'da devam etmiştir. Marcel Duchamp, bu hareketin New York ayağında yer alan, adını geniş kitlelere duyurmayı başarmış bir sanatçıdır. Bir süre New York'ta kalan sanatçı daha sonra Paris'e giderek oradaki Dadacılarla bir araya gelmiştir. Duchamp,³⁴ sanat nesnesinin sanatçının seçimiyle yüceleceğine inanmış ve hazır nesnelere oluşan bir sergi açarak insanları şaşırtmıştır. Yasaların belirlediği sanatı rastlantının emrine bırakan sanatçı, şövalede üretilen resimlerin istilacı saygınlığına son vermek istemiş ve şövale resmini “terebentin zehirlenmesi” olarak niteleyerek, bu resimlerin yıkıcı etkilerinden kurtulmak istemiştir. Tabloların beraberinde oluşan tablo tacirlerinin bu resimlere ticari değer biçmesi de sanatçıyı böyle bir yaklaşıma itmiştir. Sanatçı hazır nesnelere benzersiz yapıda ve özgün olmayışından yola çıkarak, sanatçının kullandığı boya tüplerinin de hazır ürünler olması dolayısıyla dünyadaki tüm tuvalerin de hazır yapım nesnelere yardımcı olduğunu düşünmektedir.³⁵

Duchamp'ın hazır nesnelere sanat objesi olarak seçmesinin nedenlerinden biri de sanatçının görsel sanatın “zanaat” çağrışımı yapmasına duyduğu antipati ve buna karşılık da sanat eserinin el becerisine değil düşünceyle yapılmasına dair inancı olmuştur. Sanatçı “Fountain (Çeşme/Pisuar)” (Resim 10)³⁶ isimli ünlü eserini de bu bakış açılarından hareketle üretmiştir.

Resim 10. Marcel Duchamp, Fountain (Çeşme/Pisuar), Hazır Yapım, 1917, 62.5 cm, Fiedelfiya Sanat Müzesi. Fotoğraf: Alfred Stieglitz. The Blind Man (Mart 1917, sayı 2) dergisinde yayımlandığı haliyle.

33 Hopkins, a.g.e., s.23-26.

34 Sanouillet, a.g.e., s.311.

35 Marcel Duchamp, Marcel Duchamp ve Ready Made, *Modernizmin Serüveni* içinde (322-323), Haz. Enis Batur, 2009, İstanbul Alkım Yayınevi, s.323.

36 Hopkins, a.g.e., s.28.

Bu eserde hazır yapım nesnesi olan pisuar, alışlagelen duruşunun aksine yönü 90 derece çevrilerek sergilenmiştir. Pisuarın izleyiciye bakan su bağlantısı kısmının hemen solunda "R. Mutt 1917" yazmaktadır. Duchamp, "R. Mutt" ismini bu pisuarın üreticisi olarak seçmiş ve esere kendi imzası yerine bu imzayı atarak, 1917'de komitesinde kendisinin de bulunduğu 'Bağımsız Amerikan Sanatçıları Topluluğu'na göndermiştir. Duchamp bu davranışıyla komitenin özgür düşünceyi ne kadar destekleyebildiğini anlamak, bu topluluğun sınırlarının olup olmadığını görmek istemiştir. Ne var ki çalışma komite tarafından reddedilmiştir. Bu topluluğun en başta altı dolar vererek eserini gönderen herkesin çalışmasını kabul edeceğini kararlaştırmasına rağmen bu eseri kabul etmemesi üzerine Duchamp topluluktan istifa etmiştir.³⁷

Duchamp bu olaydan sonra yazdığı bir yazıda, Bay Mutt'un çeşmeyi kendi elleriyle yapmış olmasının hiçbir öneminin olmadığını, önemli olanın Mutt'un seçimi olduğunu ifade etmiştir. Çünkü çalışmadaki imza ve yeni bakış açısı, pisuarın kullanım amacındaki önemi ortadan kaldırmıştır.³⁸

Resim 11. Hannah Höch, Son Weimar Birasını Dada Mutfak Bıçağıyla Kes
Almanya'nın Kültürel Çağının Göbeği, 1919, Kağıt üzerine kolaj, 90x144 cm., Berlin Ulusal Müzesi.

Berlinli Dadaist sanatçılarından biri olan Hannah Höch, eserinde (Resim 11) endüstriyel üretime ilişkin simgeleri dönemin ünlü kişileri ve yazılarla

37 Sanouillet, a.g.e., s.312-313.

38 Marilyn Stokstad, *Art a Brief Story*, Pearson Prentice-Hall, USA, 2004, s.487.

harmanlamıştır. Sanatçının kolaj yöntemiyle yaptığı bu çalışma oldukça popülerdir. Çalışmada, II. Wilhelm, Field Marshal Paul von Hindenburg, Başkan Friedrich Ebert'in yanında sirk göstericileri, aktristler, sporcular ve aynı zamanda eser sahibi olan Hannah Höch'ün bizzat kendisi yer almaktadır. Çarklar, silahlar, barut fıçıkları ve insan kitlelerinin birbiri üstünde ve düzensiz şekilde yer aldığı çalışma, Dadaizm'in simgesel eserlerinden biri olarak bilinmektedir. Bu tekniğin geliştirilmiş versiyonları günümüzde afiş ve reklam çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Dergiler, afişler, broşürler, kataloglar, el ilanları, mektuplar, posta kartları, notlar ve taslaklarda kullanılagelen bu yöntemin Dadaizm sanat akımından faydalanılarak yapıldığı söylenebilir.

9. Yeni Nesnelcilik:1923 yılında Almanya'da o güne değin var olan akımlara ve özellikle de I.Dünya Savaşı'nın çirkinliğine, vahşetine tepki olarak ortaya çıkmıştır. I.Dünya Savaşından mağlup çıkan Almanya'nın buhranlı durumunu, bu dönemdeki Weimar yönetiminin ülkeye yaşatmış olduğu sıkıntıları yansıtan bu akımdan önce Almanya'da ortaya çıkan Ekspresyonizm, bireyin duygularını merkeze alırken ve estetik ifade yollarını önemserken, Yeni Nesnelcilik özneliği değil nesneliği ön plana çıkarmaktadır. 20.yüzyıl Avrupası'nın en önemli olayı olan I.Dünya Savaşı'nın toplum üzerindeki olumsuz etkilerini çalışmalarına konu alan sanatçılar, savaşın yıkıcılığını, yaşanan travmaları, psikolojik buhranları bir ayna gibi yeniden topluma göstermek amacını taşımışlardır. Bu akımdaki sanatçılar savaş karşıtı çalışmalar yaparak, romantizme karşı gerçekçiliği savunmuşlardır.

Ancak 1933 yılında yaşanan siyasi olaylar Yeni Nesnelcilik akımının sonunu getirmiştir. Hitler'in tek parti rejimine dayalı yönetim sistemiyle başa gelmesi ve diğer bütün partileri yasaklayarak diktatörlük kurması, Alman tarihi ve toplumu için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Almanya'nın Nazileştirilmesi politikası doğrultusunda ekonomik, kültürel ve sosyal hayatın her yönü bu partinin kontrolüne geçmiştir. Nazi Partisi aleyhtarları, komünistler ve Yahudiler toplama kamplarına gönderilmiştir.³⁹ Bu dönemlerde sanatsal çalışmalar yapan kişiler de oldukça kısıtlanmış, çalışmalarını yaparken baskıcı rejimin etkisinden kurtulamamışlardır.

Yeni Nesnelcilik akımının temsilcileri Otto Dix, Max Beckmann ve George Grosz gibi isimlerdir. Bu sanatçılar çalışmalarını Almanya'nın Berlin, Dresden, Köln, Düsseldorf, Hannover ve Münih kentlerinde yapmıştır. Sanatçıların çalışmalarında belli benzerlikler bulunsa da her biri duygularını özgün bir şekilde, bireysel tarzlarında ifade etmişlerdir.⁴⁰ Dönem sanatçıları aynı paydada buluşturan en önemli unsur I.Dünya Savaşı ve tarafsızlık olduğundan, onların çalışmalarında savaşın izlerini ve yarattığı duyguları katıksız ve detaylı biçimde görebilmek mümkündür.

39 Armaoğlu, a.g.e., s.240-241.

40 Hodge, a.g.e., s.148-149.

Görüş

Akademik
Bakış

201

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Savaş başladığında Alman ordusuna gönüllü olarak katılan Otto Dix, savaş esnasında gördüğü manzaralar karşısında oldukça etkilenmiş ve savaşın ardından da bu hareketin önemli isimlerinden biri olmuştur.⁴¹

Resim 12. Otto Dix, Savaş Triptiği, 1932, Ahşap üzerine zamklı boya, Merkez panel: 204x204 cm, Yan panellerin her biri: 204x102 cm., Gemälde galerie Neue Meister, Dresden.

Dix, bu çalışmasında (Resim 12) I.Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerini göstermek istemiş ve üç parçalı tablonun -triptiğin- geleneksel formunu kullanmıştır. Üç parçalı tablolar genellikle altar panosu olarak kullanılmakta⁴² ve altarlarda genellikle Ortaçağ'da kiliselerde yer alan panolara kutsal kitaplardaki sahneler resmedilmektedir. Bu çalışmanın merkez panelinde ön tarafta yığıla sakatlanmış, ölmüş ya da ağır yaralanmış insanlar yer almaktadır. Bu insanların yüzü acı çeker ve ürkütücü vaziyettedir. Sağ tarafta kurşunlarla delik deşik edilmiş, parçalanmış ceset yığınları arasında ayakları yukarı doğru dikilmiş ve yüzündeki ifadeden, elindeki hareketten acı içinde öldüğü düşünülen bir ceset dikkat çekmektedir. Cesedin ayaklarında ve üzerinde onlarca kurşun deliği vardır. Sol tarafta yıkıntılar ve kanlar içinde gaz maskeli bir adam görülmektedir. Bu panel savaşın ne kadar dehşet verici olduğunu gözler önüne sermektedir.

Çalışmanın merkez panelindeki bu büyük yıkım ve ölüm İsa'nın çarmıha gerilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Sol panelde savaşa yürüyen, sağ panelde de savaş sonrası hayatta kalan askerler resmedilmiştir. Alttaki panel ise Hristiyan mezarıyla ilişkilendirilmiş olup, burada sonraki gün savaşmak üzere enerji toplamak için uyuyan askerler gösterilmiştir. Dix, bu çalışmasında derin bir mesaj verebilmek adına Hristiyan ikonografisini kullanmıştır. Bu çalışma yalnızca sıradan ve basit bir savaş resmi ya da özellikle I.Dünya Savaşı'nın resmi değildir. Çalışmada hayatın doğum, yaşam ve ölümden oluşan sonsuz döngüsü ele alınmıştır.⁴³

41 Otto Dix, *Otto Dix*, Tate Gallery Publications, London 1992, s.77.

42 Jackson J. Spielvogel, *Western Civilization*, Thomson Learning: USA, 2009, s.832.

43 Dix, a.g.e., s.171.

Dix, 1924 yılında seri halinde “Savaş” temalı elli adet gravür yapmıştır. “Gaz Saldırısı Altında İlerleyen Fırtına Birlikleri” (Resim 13) isimli eser, serinin ardından savaşla ilgili travmatik çalışmalar yapmaya devam eden Dix'in seriyeye ait çalışmalarından biridir.

Resim 13. OttoDix, Gaz Saldırısı Altında İlerleyen Fırtına Birlikleri, “Savaş”tan, Plaka 12, 58/70, 1924, 19.6x21.9 cm., Alman Tarihi Müzesi, Berlin.

Akımın diğer temsilcisi Max Beckmann da Eylül 1914'te birkaç ay Doğu Prusya'da sağlıkçı (hemşire) olarak görev yapmıştır. Eşiyle doktorların kendisine korkunç yaralar gösterdiğini, her yerin aydınlık ve pencerelerin açık olmasına rağmen etrafta çürüyen etlerin ekşi kokular yaydığını ve bir saatliğine alanın dışına çıkmasına rağmen bunu yarım saat daha uzatmak zorunda kaldığını ifade etmiştir.⁴⁴ Resim 14'te, sanatçının kendini sağlıkçı olarak resmettiği eseri görülmektedir.

Resim 14. Max Beckmann, Sağlıkçı (Hemşire) Olarak Otoportre, 1915, T.Ü.Y.B., 55.5x38.5 cm., Von der Heyt Müzesi, Wuppertal.

44 Bkz. <http://www.memorial-caen.fr/10EVENT/EXPO1418/gb/texte/073text.html>

Resim 15. George Grosz, Patlama, 1917, Pano üzerine yağlıboya, 47.8x68.2 cm., Modern Sanatlar Müzesi, New York.

George Grosz da tıpkı Otto Dix gibi savaş sonrası çirkinlikleri, Alman toplumunun ve insanların çirkinliğine karşı duyduğu tiksintiyi resimleriyle anlatmıştır. I.Dünya Savaşı'nda piyade olarak görev yapan Grosz, hümanist bir ortamda büyüdüğünden savaşa hiç sıcak bakmadığını, savaşın onun için anlamsız fakat korkutan, yaralayan ve duyguları tahrip eden bir şey olduğunu ifade etmiştir. Sanatçı, bilge insanların da kendisiyle aynı duygulara sahip olduğunu düşünmektedir.⁴⁵

Grosz "Patlama" (Resim 15) isimli çalışmasında patlama sonrasını bir savaş belleği olarak değil, tahribatın alegorisi olarak ele almıştır. Eserde bombanın atıldığı nokta ve çevresi gecenin karanlığında aydınlanmış; yüksek binaların içi ateşle dolmuştur. Bir taraftan dumanlar yükselirken diğer taraftan insanlar kaçışmaktadır. Resimdeki biçimler hareket içinde ve karmakarışıktır. Bu karışıklığın ve yoğun hareketliliğin nesnelere geometriye edilmesiyle sağlandığı çalışmada sanatçı, Fütürist bir tavırla yaşanan dehşeti gözler önüne sermiştir.

Sonuç

Sanat her dönemde kendine farklı bir amaç yükleyerek taraftar ya da muhalif olmuş; böylece insanlara bir şeyler öğretmeyi, bir duruşu, fikri ve düşünceyi yaymayı ya da bunların karşısında durarak tavrını ortaya koymayı kendine görev bilmiştir. Dünyanın değişen ve sürekli bir dönüşüm halinde olan sosyal, siyasal ve felsefi hayatında sanat yadsınamaz bir role sahiptir.

Yapılan araştırma ile I.Dünya Savaşı'nın toplumsal etkileri üzerinde durulmuş, Avrupa'da doğan bazı sanat hareketleri incelenmiş ve bunların içinde yer alan sanatçıların I.Dünya Savaşı etkisinde verdiği eserler yorumlanmıştır.

45 George Grosz, *A Small Yes&A Big No*, Translated by Arnold J. Pomerans, Allison&Busby, 1955, s.79.

Grosz

Akademik
Bakış
204

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Araştırmanın sonucunda savaş öncesi yıllarda yaşanan olayların, Avrupa'daki sanatçıları toplumsal ya da bireysel olarak insan varlığının anlam ve değerleri hakkında sorgulamaya ittiği görülmüştür. Sanayileşmenin getirmiş olduğu yeni modern dünyaya uyum sağlama sancıları ve sanat akımları arasındaki çatışmalar da bu dönemlerden geçen sanatçıların yaşamış olduğu durumlardır. Tüm bu olayların etkisinde ve gölgesinde Avrupa'da çok sayıda sanat akımı ortaya çıkmıştır. Sanat kimi zaman savaşı protesto eden bir araç olarak kullanılmışken kimi zamansa savaşı ya da savaşa ortam hazırlayan unsurları yücelten bir mefhum olmuştur. Bununla birlikte resim sanatının savaşa katılacak askerleri motive etmek ve halkın manevi desteğini almak için de kullanıldığı görülmüştür.

I.Dünya Savaşı etkisinde gelişen sanat eserleri incelendiğinde, eserlerin büyük çoğunluğunda savaşın karanlık yüzünün sergilendiği görülmüştür. Savaşın tahrip ettiği şehirler, meydanlar, toz bulutları, dumanlar, savaşan askerler, savaş aletleri, ölenler ve yaralananlar gibi birçok unsur savaş resimlerinde ön plana çıkarılmıştır. Özellikle Dadaizm ve Yeni Nesnelcilik, oluşum felsefesini I.Dünya Savaşı'ndan doğrudan alışı bakımından diğer akımlarla farklılık göstermektedir. Fütürizm ise var oluş felsefesini makine, hız, tüfek gibi unsurlardan almış; Fütüristler bu unsurların kötü yönlerini savaşın çıkması ve milyonlarca insanın ölmesiyle fark ederek, savundukları düşüncelerden vazgeçmişlerdir. Ekspresyonizm, Die Brücke, Kübizm, Section D'or, Vortisizm ve Süprematizm gibi akımlar ise savaştan bağımsız bir bakış açısıyla oluşmuşlardır. Bu akımlar içinde anılan sanatçılar, savaştan etkilenerek kendi üsluplarında eserler vermişler; savaşın çirkin yüzünü ele almışlardır. Birçoğu cephede savaşan ya da görev alan sanatçılar, yaşadıklarını ya da etkiledikleri olayları eserlerine yansıtılmışlardır. Sanatçılar, içinde buldukları ortamın kendileri üzerinde yarattığı ruhsal durumları, bunalmaları, bizzat şahit oldukları kasvetli ortamları, kullandıkları renkler ve ele aldıkları temalarla canlandırmaya çalışmışlardır. Ayrıca sanatçılar militarizm, kapitalizm gibi öğeleri simgesel dille eleştiren sanat eserleri de yapmışlardır. Bu çalışmada bahsi geçen tüm sanat akımları aynı zamanda 21.yüzyıl resim sanatını da etkilemiştir. Özellikle *Ekspresyonizm*, *Kübizm*, *Fütürizm* ve *Dadaizm* hem resim sanatı hem de edebiyatta etkili olmuştur. Günümüzdeki görsel ve işitsel sanatlara da tesir eden bu akımlar, halen bazı alanlarda güncelliğini korumaktadır.

KAYNAKLAR

- ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984.
- AKTAŞ Özgür, *Propaganda Posterlerinde Savaş ve Barış Temasının İşlenişi Üzerine Öğrenci Görüşleri*, GEFAD/GUIJEF 32(2), 2012, s. 281-309.
- ASENDORF Christoph, BRUGGER Ingried, LACHNITAND Edwin, WINKLER Johann, *Oskar Kokoschka*, Klaus Albrecht Schröderand Juhann Winkler, (Eds.), Prestel-Verlag, Munich 1991.

Görüş

Akademik
Bakış

205

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

BRETON Andre., İki Dada Bildirisi, Haz. Enis Batur. *Modernizmin Serüveni* (8.Baskı) içinde (319-320), Alkım Yayınevi, İstanbul 2009.

DIX Otto, *Otto Dix*, Tate Gallery Publications, London 1992.

DUCHAMP Marcel, Marcel Duchamp ve Ready Made. Haz. Enis Batur. *Modernizmin Serüveni* (8.Baskı) içinde (322-323), (Çev. Sema Rifat), Alkım Yayınevi, İstanbul 2009.

GROSZ George, *A Small Yes&A Big No*, Translated by Arnold J. Pomerans, Allison&Busby, London 1955.

HABECK Mary R., Birinci Dünya Savaşı'nda Teknoloji: Aşağıdan Bir Bakış, Jay Winter vd. *1.Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 111.

HODGE Susie, *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Sanat Fikri* (3.Baskı), (Çev. Emre Gözgülü), Domingo-Bkz Yayıncılık, Ankara, 2014. (Eserin orijinali 2011'de yayımlanmıştır.).

HOPKINS David, *Dada ve Gerçeküstüçülük* (1.Baskı), (Çev. Suat Kemal Angı), Dost Kitabevi, Ankara 2006. (Eserin orijinali 2004'te yayımlanmıştır.).

KESER Nimet, *Sanat Sözlüğü* (2. Baskı), Ütopya Yayınevi, Ankara 2009.

LYNTON Norbert, *Modern Sanatın Öyküsü*(3. Baskı), (Çev. Cevat Çapan ve Sadi Öziş), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004. (Eserin orijinali 1980'de yayımlanmıştır.).

MARINETTI Filippo Tommaso, *Fütürist Manifestolar Kitabı* (Çev. Tuna Yılmaz) Altıkırkbeş Basın Yayın, İstanbul 2008.

PARER M. Özlem, "Rus Edebiyatında Fütürizm", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 42,1-2 (2002) 43-65, s.45-47.

RENOUVIN Pierre, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s.249.

SMITH Leonard, *Cephede Anlatı ve Kimlik "Teori ve Bitli Piyade"*, Jay Winter vd. *1.Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.124.

SOUTER Gerry, *Malevich*, Parkstone Press International, USA 2002.

SPIELVOGEL Jackson J., *Western Civilization* (7th ed.), Thomson Learning, USA, 2009.

STOKSTAD Marilyn, *Art a Brief Story* (2nd ed.), Pearson Prentice-Hall, USA, 2004.

STOKSTAD Marilyn, *Art History* (3rd ed.), Pearson Education, USA 2008.

WESTWELL Ian, *1. Dünya Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 6.

İnternet Kaynakları

1918-1998 "Art of First World War" isimli Unesco Projesi web sitesi. <http://www.memorial-caen.fr/10EVENT/EXPO1418/gb/texte/010text.html> adresinden 12.07.2015 tarihinde erişilmiştir.

Quoted in Chilvers, Ianand Jogn Glaves-Smith. Dictionary of Modern and Contemporary Art "Léger, Fernand" Oxford University Press Inc. Oxford

Reference Online. Oxford University Press. Millsaps College. 2012'den akt. Chris Patton Examining Art of the WWI Era- Utopia Distopia, Wordpress.com. <https://utopiadystopiawwi.wordpress.com/purism/fernand-leger/> sitesinden 3.8.2015 tarihinde erişilmiştir.

Christopher Greenand Fernand Léger. Leger and the Avant-Garde. New Haven: Yale UniversityPress, 1976: 204'den akt. Chris Patton Examining Art of the WWI Era- Utopia Distopia, Wordpress.com, <https://utopiadystopiawwi.wordpress.com/purism/fernand-leger/> sitesinden 3.8.2015 tarihinde erişilmiştir.

Görüş

Akademik
Bakış

207

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO*

A New Solution Seeking for a Timeless Issue Burden Sharing: Smart Defense and NATO

Arif BAĞBAŞLIOĞLU**

Öz

Akıllı savunma, küresel finansal krizin olumsuz etkileri çerçevesinde İttifak içerisinde eski bir sorun olan yük paylaşımına bir çözüm getirmek amacıyla oluşturulmuş bir kavramdır. 2011'de Rasmussen'in bu anlayış içerisinde isimlendirdiği akıllı savunma zaman içerisinde siber savunma, Birbirine İrtibatlandırılmış Kuvvetler, füze savunma sistemleri gibi İttifak'ın askeri dönüşümünün parçaları olan birçok program ile bağlantılandırılarak İttifak'ın savunma planlama politikasının temel unsuru haline getirilmiştir. Bu makalenin amacı NATO'nun geleceği tartışmaları açısından anlam taşıyan akıllı savunma girişiminin oluşturulmasında ve geliştirilmesinde etkili olan politika ve süreçleri incelemektir. Çalışmada bu kavram Amerikan dış politikasındaki değişimlerin NATO'ya bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: NATO, Akıllı Savunma, Yük Paylaşımı, NATO'nun Dönüşümü, Uluslararası Güvenlik, Ukrayna Krizi

Abstract

Smart defense is a concept which was formed to be a solution for an old issue within the Alliance - burden-sharing - in the framework of the negative impact of the global financial crisis. In this sense, Rasmussen named the concept in 2011. Smart defense has been made into a fundamental element of the Alliance's defense planning policy over time, by making many programs connected such as cyber defense, Connected Forces Initiative, missile defense systems which are components of the Alliance's military transformation. The aim of this article is to examine the smart defense which is a significant concept in terms of the future of the Alliance as well as the policies and processes which have been hugely influential on the creation of this concept. In this study, the concept is evaluated as a reflection of the changes of US foreign policy to NATO.

Keywords: NATO, Smart Defense, Burden-Sharing, NATO's Transformation, International Security, Ukraine Crisis

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber güvenliğe yönelik tehditler ve bu tehditlerin yöneldiği özneler açısından meydana gelen değişim, güvenlik olarak

* Makalenin Geliş Tarihi: 03.08.2015, Kabul Tarihi: 21.10.2016

** Yrd.Doç.Dr., Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi,
E-posta: abagbaslioglu@yahoo.com

Görüş

Akademik
Bakış

209

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

nitelendirilen kavramın klasik anlamını ve algılanış tarzını da etkilemiştir. Uluslararası siyasetin tüm aktörlerini ve bu aktörlerin konumlarını derinden etkileyen bu değişimin NATO açısından da önemli sonuçları olmuştur. Özellikle güvenlik ortamındaki değişim ve NATO'nun kurulduğu dönemdeki ortak tehdidin artık var olmaması, örgütün yeniden yapılandırılmasını ve bu manada da bir dönüşüm süreci içerisine girmesini beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda, Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni güvenlik ortamında İttifak'ın varlığını kalıcı kılabilmek, dönüşüm sürecini dinamik tutabilmek ve üyeler arasındaki dayanışmayı artırmak amacıyla örgüt içerisinde birçok politika, kavram ve proje üretilmiştir. "Genişleme politikası"¹, "ortaklık politikası"², "füze savunma politikası"³, "kapsamlı yaklaşım"⁴, "mükemmeliyet merkezleri"⁵, "çoklu gelecekler projesi"⁶

- 1 Bu politika, karşılıklı yetki ve sorumluluklar çerçevesinde NATO'ya yeni üyeler kabul edilmesi ve böylece İttifak'ın sınırlarının genişletilmesini ifade etmektedir. Bu politika çerçevesinde 1999'da Çek Cumhuriyeti, Macaristan Polonya, 2004 yılında Estonya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan, Romanya, Slovakya ve Slovenya, 2009 yılında Arnavutluk ve Hırvatistan NATO üyesi olmuşlardır.
- 2 Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO üyesi olmayan ülkeler ile işbirliği ve diyalogun artırılması hedefi çerçevesinde şekillenen bu politika, günümüzde NATO'nun coğrafi dönüşümünün en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Kurumsal çerçeveleri olan NATO ortaklıkları, 1994 yılında ilan edilen Barış İçin Ortaklık (BİO) ve Akdeniz Diyalogu (AD) ile Türkiye'nin ev sahipliğini yaptığı 2004 İstanbul Zirvesi'nde başlatılan İstanbul İş Birliği Girişimi (İİG)'dir. BİO'nun üyeleri olan Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Gürcistan ile ikili formatta ortaklıklar da mevcuttur. Küresel ortaklarla olan ilişkiler de ortaklık politikasının yelpazesini genişletmektedir.
- 3 Bu politika balistik füzelerin yayılmasının Avrupa-Atlantik bölgesine yönelik ciddi bir tehdit olduğu tespiti çerçevesinde üye ülkelerin topraklarını balistik füze saldırısına karşı korumak amacıyla dizayn edilmiştir. 2010 Lizbon Zirvesi'nde açıklanan NATO'nun son stratejik konsepti ile resmî olarak NATO'nun kolektif savunma politikasına "Füze Savunma Sistemi" de dâhil edilmiştir. Bkz. North Atlantic Council, *Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept*, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm, 19.11.2010.
- 4 2006 Riga Zirvesi'nde yayımlanan Kapsamlı Siyasi Yönerge'den ismini alan yaklaşım, NATO'nun bölgesel kolektif savunma örgütünden küresel görevler icra eden bir güvenlik örgütüne dönüşümünü esas almaktadır. Bkz. North Atlantic Council, *Comprehensive Political Guidance*, http://www.nato.int/cps/en/SID-BE7F4F92-5E137DFF/natolive/official_texts_56425.htm, 29.11.2006. 2010 Lizbon Zirvesi'nde açıklanan stratejik konseptin merkezine "kriz yönetimine kapsamlı yaklaşım" teması eklenmiştir. Dönemin NATO Genel Sekreteri Rasmussen kapsamlı yaklaşımı, NATO operasyonlarının başarı ile yürütülebilmesi ve İttifak üyesi olmayan ülkeler ve uluslararası barış ve güvenliğin çeşitli yönleriyle ilgilenen uluslararası örgütler gibi başka aktörler ile işbirliği yapılması açısından kritik bir öneme sahip olarak değerlendirilmektedir. Bkz. NATO, "Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the Strategic Concept Seminar in Helsinki", http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_61891.htm, 04.03.2010.
- 5 Dönüşüm Zirvesi olarak adlandırılan 2002 Prag Zirvesi'nde alınan kararlar çerçevesinde, 12 Haziran 2003 tarihinde NATO Savunma Bakanları tarafından onaylanan bir belge ile mükemmeliyet merkezleri kurulmasına karar verilmiştir. Bu merkezler belirlenmiş alanlarda uzmanlığın geliştirilmesine katkı sağlamak, stratejik ve operatif seviyede eğitim vermek ve ortak bir anlayış yaratmak için kurulmuşlardır. Günümüzde terörizmle mücadele, enerji güvenliği, hava harekâtı, sivil asker iş birliği, siber savunma gibi alanlarda faaliyet gösteren NATO tarafından akredite edilmiş yirmi adet mükemmeliyet merkezi mevcuttur. NATO, "Centres of Excellence", http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_68372.htm, 24.09.2014.
- 6 Bu proje, İttifak içerisinde NATO'nun geleceği ile ilgili olarak hazırlanan önemli

Gazi

ve “küresel ortaklar”⁷ bu çerçevede sayılabilirler. Bu teşebbüsler esasında kuruluşa temel teşkil eden Sovyet tehdidin yokluğunda, yeni tehdit ve risklere yönelik olarak ve İttifak’ı dinamik tutabilmek için tasarlanmışlardır. Bu bağlamda, İttifak’ın temel dönüşüm kavramı olma potansiyeline sahip olarak gösterilen⁸ akıllı savunma da söz konusu teşebbüslerin içinde özel bir öneme sahiptir.

Akıllı savunma kavramı/girişimi uluslararası kamuoyuna Şubat 2011’de gerçekleştirilen Münih Güvenlik Konferansı’nda dönemin NATO Genel Sekreteri Rasmussen’in yaptığı konuşma ile tanıtılmıştır. “Savunmaya tahsis edilen sınırlı kaynaklarla maksimum etkiye ulaşma” gibi bilindik bir düşüncenin yeni bir ifade tarzı olan akıllı savunma, 20-21 Mayıs 2012’de gerçekleştirilen Şikago Zirvesi ile resmî olarak İttifak’ın savunma stratejisinin bir parçası haline getirilmiştir. İzleyen süreçte, 4-5 Eylül 2014’te gerçekleştirilen Galler Zirvesi’nde alınan kararlarda da akıllı savunmanın NATO’nun savunma planlama politikasının temel bir unsuru olarak değerlendirildiği görülmektedir. Çalışmada öncelikle akıllı savunma kavramının nasıl bir uluslararası konjonktürde ve hangi amaçlarla oluşturulduğu ele alınacaktır. Daha sonra zaman içerisinde bu girişimin nasıl evrildiği, başarılı bir şekilde tatbikinin mümkün olup olmadığı gibi sorulara cevap aranacaktır.

Akıllı Savunma Kavramı

Akıllı savunma kavramının oluşturulmasıyla ilgili sürecin başlangıcı, erken Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO’nun işlevine dair tartışmalara kadar uzanmaktadır. NATO’nun işlevine ilişkin tartışmalarda örgütün kurumsal kimliğinin, mevcut koşullar dâhilinde, asli bir öneminin kalmadığını iddia edenler bunu genel olarak iki temel gerekçeye dayandırır. Birincisi, İttifak’ın temelinde yatan Transatlantik bağlantının üyelerinin çıkarlarına hizmet etme fonksiyonunu yitirmesidir. İkinci gerekçe ise NATO’nun Kıta Avrupası’nın güvenlik ve istikrarına hizmet edemez hale gelmesidir. Ancak NATO’nun devamı, bu tartışmaların en azından İttifak içerisinde Transatlantik bağlantının halen anlamını muhafaza ettiği şeklinde yorumlandığının bir işaretidir.⁹ Transatlantik bağlan-

çalışmalardan birisidir. Senaryo analizi yaklaşımına göre Müttefik Dönüşüm Komutanlığı eş güdümünde hazırlanmış ve Mayıs 2009’da kamuoyuna açıklanmıştır. Bu proje, gelecekteki muhtemel tehdit alanlarını ortaya koyarak NATO’nun alabileceği görevleri ve bunların icrası için kazanılması gereken yetenekleri belirlemektedir. Bkz. NATO Allied Command Transformation, *Multiple Futures Project: Navigating Towards 2030, Final Report April 2009* Brussels, s. 5, http://www.act.nato.int/media/Multiple_Futures/20090503_MFP_finalrep.pdf, 2009.

7 NATO’nun kurumsal ortaklıkları dışında, özellikle Afganistan operasyonu çerçevesinde NATO ile uyum içerisinde çalışan devletleri ifade eden bir kavramdır. Önceleri sadece “temas ülkeleri” olarak anılan Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya ve Güney Kore için kullanılan bu terim günümüzde Afganistan, Irak ve Moğolistan’ı da kapsamaktadır. Küresel ortaklarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz., Arif Bağbaşıoğlu, “Relations With “Global Partners” in the Framework of NATO’s New Partnership Policy”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10/20, Ekim 2014, s. 56-78.

8 Antonio Eugenio, *Smart Defense: Overcoming Hurdles and Passing Batons*, George C. Marshall Europe Antan Center for Security Studies, Garmisch-Partenkirchen, December 2013, s. 3.

9 Andrew M. Dorman ve Joyce Kaufman, *The Future of Transatlantic Relations: Perceptions, Policy and Practice*, Stanford University Press, Stanford 2011, s. 2-3.

Görüş

Akademik
Bakış

211

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

tı Atlantik Okyanusu'nun iki yakasında, genellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa devletleri arasında, ortak değer ve çıkarların varlığıyla düzenlenen kurumsal ilişkiler olarak tanımlanabilir. Söz konusu bağlantının temel bir anlam değişikliğine uğramadığının en önemli göstergelerinden biri ise NATO'nun kurumsal kimliğinde de büyük değişimlere yol açan dönüşüm sürecidir.

Dönüşüm süreci, NATO'nun güvenlik ortamındaki değişime yönelik olarak gerçekleştirdiği uyum çabaları olarak tanımlanabilir. NATO'nun kurumsal kimliğinde büyük değişimlere yol açan dönüşüm süreci, coğrafi ve askeri olarak iki temel alanda kendini göstermektedir. NATO'nun yeni üyeler kabul etmek suretiyle genişlemesi ve farklı bölgelerde ortaklık programları kurarak bölgesel bir örgütten küresel bir örgüte dönüşme çabaları, İttifak'ın coğrafi dönüşümünü oluşturmaktadır. Askeri dönüşüm ise, üye ülkelerin silahlı kuvvetlerinin karşılıklı çalışabilirliğini ve etkinliğini geliştirmek amacıyla yeteneklerin bütünleştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik dinamik bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu süreçler, NATO üyesi ülkeler ve İttifak ile ortaklık içerisinde olan ülkelerde gerçekleştirilen kamu diplomasisi faaliyetleri ile de desteklenmiştir.¹⁰ Nihayetinde, bu süreçler çerçevesinde kuvvet yapısı yeniden düzenlenen NATO içerisinde çok yönlü bir faaliyet ve teşkilat değişimi yaşanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde sırasıyla 1991, 1999 ve 2010 yıllarında ilan edilen NATO'nun stratejik konseptlerinde, temel kuruluş amacı olan *kolektif savunmanın* sağlanması amacının yanına, İttifak'ın küresel mücadele ve müdahale alanını genişleten *kriz yönetimi* ve NATO üyesi olmayan ülkeler ile kurulan ilişkilerin geliştirilmesine odaklı *işbirliğine dayalı güvenlik* anlayışı eklenmiştir. Kolektif savunmadan ziyade kolektif güvenlik motivasyonu ile yapılan askeri müdahaleler NATO'nun geleceği ve dönüşüm süreciyle ilgili önemli bir kırılma noktasını işaret ederler.¹¹ Söz konusu stratejik konseptlerde NATO'ya yönelik tehditlerin sayısı artırılmıştır.¹² 2010 yılında Lizbon Zirvesi'nde ilan edilen Stratejik Konsept'te nükleer ve diğer kitle imha silahlarının yayılmasının, NATO'nun sınırları dışında oluşan istikrarsızlık ve çatışma ortamının, terörizm, silah ve uyuşturucu kaçakçılığının, insan ticareti gibi yasadışı uluslararası faaliyetler ile siber saldırıların daha organize hale gelmesinin İttifak'ın güvenliğine yönelik başlıca tehditleri oluşturdukları belirtilmiştir.¹³

10 Kamu diplomasisinin dış politika aracı olarak kullanılması ile ilgili olarak bkz. Erman Akıllı, *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2013, s. 143-152.

11 Ramazan Gözen, "NATO: ABD Patentli Savunma Örgütü", Şaban Çalış v.d. (der.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya 2006. s. 204.

12 Mehmet Seyfettin Erol ve Şafak Oğuz, "NATO ve Kriz Yönetimi", *Değişim Sürecinde Yeni NATO - Yeni Türkiye*, Mehmet Seyfettin Erol (der.), Barış Kitap, Ankara Ekim 2012, s. 147-170.

13 Belgede lazer silahları, elektronik savaş teknikleri, uzay bağlantısını engelleyen farklı teknolojik unsurlar, sağlığa yönelik riskler, iklim değişikliği, su kaynaklarının azalması, artan enerji ihtiyacı gibi çevresel sorunlar NATO üyelerinin güvenlik politikalarını etkileyebilecek hususlar olarak değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. North Atlantic Council, *Ac-*

2010 Stratejik Konsepti'nde çok sayıda tehdit ifade edilmesine rağmen söz konusu tehditlerin üye ülkelerce algılanma şiddeti ya da üye ülkelerin tehdidi bertaraf etme konusundaki çaba ve kabiliyetleri aynı oranda değildir. Bu durum İttifak'ın dağılmasına yol açmasa da özellikle Avrupalı müttefiklerin NATO'nun küresel görevlerine ABD kadar hevesli olmamasına ve bu görevlerin maliyetine katlanmak istememelerine neden olmuştur.¹⁴ 2009 yılından itibaren ABD, Asya Pasifik Bölgesi'ndeki çıkarlarını daha fazla vurgulayarak bu bölgede etkin bir politika üretmeye çalışmaktadır.¹⁵ Bu gelişmeler yük paylaşımı çerçevesinde NATO'nun maliyetlerinin karşılanması konusunda daha fazla kaynak ayırmaları için Avrupa ülkelerine yapılan baskıyı da artırmaktadır.

Söz konusu baskı ve mücadele edilmesi gereken tehditlerin çeşitliliğine ek olarak bu tehditlerle mücadeleyi sınırlandıran ekonomik konjonktüre de bu nokta dikkat çekmek gerekmektedir. Devletlerin savunma harcamalarını algıladıkları tehditlerin niteliği, jeopolitik konumları, askeri yetenekleri, ekonomik kapasiteleri, dış politika hedefleri gibi birçok farklı unsur şekillendirmektedir. Bu harcamaların miktar ve niteliği, devletlerin sahip oldukları askeri teçhizatın kalitesi ile devletlerin teknolojik yeniliklere ve sektörel trendlere uyum sağlayabilme kabiliyetleri gibi başka unsurlara da bağlıdır. Bu bağlamda, finansal kriz 2008 ve 2009 yıllarında ABD başta olmak üzere gelişmiş ekonomilerde, büyüme oranlarının sıfıra ve hatta negatif değerlere düşmesine sebep olmuştur. Ülkelerin savunma kapasitelerini olumsuz yönde etkileyen küresel finansal krizin etkileri özellikle Avrupa'da daha yoğun bir biçimde gözlenmiştir.¹⁶ NATO Siyasi İşler Komitesi'nin hazırladığı bir rapora göre, 2001 yılından beri Avrupalı müttefiklerin savunma harcamalarının reel Gayri Safi Milli Hasıllarına oranı

tive Engagement, Modern Defence: Strategic Concept, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm, 19.11.2010.

- 14 Bu noktada Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında NATO'nun gerçekleştirdiği tüm operasyonlarda yer aldığı ve katkı sağladığı ifade edilmelidir. Türkiye, özellikle son yıllarda, NATO içerisinde aykırı tutumlar sergilese de İttifak içerisindeki kolektif eylemlere olan bağlılığını azaltmamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin İttifak içerisinde ABD ile fikir ayrılığı yaşadığı konular ve getirilen çözümler üzerine ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016, s. 525-536.
- 15 ABD'nin Asya Pasifik Bölgesi'ne yönelimiyle ilgili resmi söylem için bkz. U.S. Department of Defense, *Sustaining US Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*. Washington: U.S. Department of Defense, http://www.whatthefolly.com/wp-content/uploads/2012/01/Defense_Strategic_Guidance.pdf, 2012. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından da dile getirildiği gibi, "Siyasetin geleceği Asya Pasifik Bölgesi'nde belirlenecektir ve ABD de bu merkezde yerini alacaktır." Bkz. Hillary Clinton, 'America's Pacific Century', *Foreign Policy*, 189, Nov. 2011, s. 56.
- 16 Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü raporuna göre 2011 yılında dünya askeri harcamaları 1998 yılından beri ilk defa artış göstermemiştir. Batı Avrupa ülkelerinin savunma harcamaları ise bir önceki yıla oranla yüzde 1.9 azalmıştır. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), *SIPRI Yearbook 2012: Armaments, Disarmaments and International Security, Summary*. Solna: SIPRI, 2012, s. 8.

Gayri

Akademik
Bakış

213

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

yüzde 1.93'ten yüzde 1.58'e düşmüştür. 2008-2013 yılları arasında çoğu Avrupa ülkesinin savunma harcamaları yüzde 10 ile yüzde 20 oranında azalırken, Çin'in savunma harcamaları yüzde 43.2, Rusya'nınki ise yüzde 31.2 oranında artmıştır.¹⁷

Bu noktada akıllı savunma kavramı, resmetmeye çalıştığımız, küresel tehditlerin arttığı fakat bunlarla mücadele edecek kaynakların ve daha önemlisi ortak iradenin azaldığı, ABD'nin stratejik önceliklerini Asya Pasifik'e kaydırdığı bir uluslararası konjonktürde üretilmiş bir kavram/girişimdir. Akıllı savunma, söz konusu konjonktürden kaynaklanan koşulların İttifak'a yansiyabilecek olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak ya da hafifletebilmek için üretilen çözüm çabalarından birisi olarak sunulmuştur. Rasmussen, akıllı savunmayı "birlikte çalışarak ve daha büyük esneklik göstererek, daha fazla güvenliği daha az parayla sağlamak"¹⁸ olarak tanımlamıştır. Rasmussen, Çin ve Hindistan gibi yükselen güçlerin askerî harcamalarını artırdıkları mevcut dönemde Avrupa ülkelerinin savunma harcamalarında yaşanan düşüşü endişe verici olarak değerlendirmektedir.

Rasmussen, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren Avrupa ülkelerinin Gayri Safi Milli Hasıla'larının yüzde 55 oranında artarken bu ülkelerin savunma harcamalarının yüzde 20 oranında düştüğünü ve Avrupa ülkelerinin zenginleştikçe savunmaya daha az para harcadıklarını vurgulamaktadır.¹⁹ Avrupa ülkelerinin savunma harcamaları, ABD'nin savunma harcamalarıyla kıyaslandığında ise daha büyük bir orantısızlık gözlemlenmektedir. Soğuk Savaş sona erdiğinde, Avrupa ülkelerinin savunma harcamaları NATO toplamının yaklaşık yüzde 34'ünü oluştururken günümüzde bu oran yüzde 21'e düşmüştür. ABD'nin savunma harcamaları bugün NATO toplamının yaklaşık yüzde 75'ini oluşturmaktadır. ABD Gayri Safi Milli Hasılası'nın yüzde 4.8'ini savunma harcamalarına ayırırken NATO üyelerinden sadece İngiltere, Estonya ve Yunanistan Gayri Safi Milli Hasıllarının yüzde 2'sinden fazlasını savunma harcamalarına ayırmaktadır.²⁰ Rasmussen savunma harcamalarındaki mevcut eğilimin devam etmesinin Atlantik'in iki yakasında var olan savunma kapasiteleri arasındaki uçurumu arttıracığını ifade etmiş ve bu durumun daha güçsüz ve bölünmüş Avrupa riskini de beraberinde taşıdığı uyarısında bulunmuştur.²¹

Rasmussen'in akıllı savunmayı büyük ölçüde Avrupa ülkelerinden kaynaklanan bir sorunun çözümü olarak sunduğunu ifade edebiliriz. Bu bakımdan

17 Jadwiga Zakrzewska (rapporteur), "NATO After 2014", NATO Parliamentary Assembly, Political Committee, 22.11.2014, s. 6.

18 Anders Fogh Rasmussen, "Building Security in an Age of Austerity", Keynote speech at the 4 February 2011 Munich Security Conference http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_70400.htm, 04.02.2011.

19 Anders Fogh Rasmussen, "NATO After Libya", *Foreign Affairs*, 90/4, 2011, s. 3.

20 Jadwiga Zakrzewska, *a.g.r.*, s. 7.

21 Anders Fogh Rasmussen, *a.g.m.*.

akıllı savunmanın, ülkelerin savunma harcamalarındaki daralmayı telafi etmek ve Avrupalı devletlerin ABD'ye olan askerî anlamdaki bağımlılıklarını azaltmak için bir fırsat olarak değerlendirildiği açıktır. Libya operasyonunda da görüldüğü gibi Avrupalı müttefikler, havayoluyla istihbarat toplamak için kullanılan insansız hava araçları, hava ikmal taşıtları, hassas güdümlü silahlar ve yer kontrol imkânları gibi gelişmiş bir askerî operasyon yürütmekte büyük önemi olan kaynaklar açısından halen ABD'ye bağımlıdırlar.²² Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin Avrupalı müttefikleri, NATO'nun maliyetlerinin karşılanması konusunda daha fazla kaynak ayırmadıkları için eleştirdiği bilinmektedir.²³ Akıllı savunma kavramı bu tür eleştirilere yönelik tanıdık bir çözüm önerisidir. Bu fikrin NATO'nun savunma politikasının en önemli unsuru haline getirilmesinin başlıca sebepleri Avrupalı müttefiklerin mali sıkıntıları ve ABD'nin açık bir şekilde stratejik önceliklerini Avrupa kıtasının ötesine kaydırmış olması olarak sayılabilir.

Yük Paylaşımı Sorunu ve Akıllı Savunmanın Unsurları

Yük paylaşımı, NATO'nun faaliyetleri kapsamında ortaya çıkan maliyetlerin karşılanması hususunda üye ülkelerin adil bir oranda katkı sağlamasını ifade etmektedir. İttifak içerisinde birlikte çalışma ve yük paylaşımına yönelik sorunlar 1950'li yıllardan beri akademik literatürde de farklı boyutlarıyla tartışılmaktadır.²⁴ Soğuk Savaş sonrası dönemde de uluslararası konjonktürdeki değişikliklere bağlı olarak yük paylaşımı ile ilgili konular, çeşitli dönemlerde ve farklı yoğunlukta İttifak'ın gündeminde olmaya devam etmiştir. Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasının hemen akabinde, ABD, NATO'ya ayırdığı savunma bütçesini ve askeri gücünü azaltmış ve 1989'da Gayri Safi Milli Hasılası'nın yüzde 9'una tekabül eden savunma harcamalarını 2000 yılında yüzde 3 oranına çekmiştir. Benzer şekilde Avrupa ülkeleri de savunmaya ayırdıkları bütçeleri azaltmışlardır.²⁵ Yugoslavya'nın dağılması sonucunda NATO çerçevesinde

- 22 Libya'da gerçekleştirilen operasyon kapsamında Avrupalı müttefiklerin operasyonel yetenekler açısından ABD'ye bağımlılığı ve operasyonun Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası açısından yeri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nicole Koeing, "The EU and the Libyan Crisis: In Quest of Coherence?", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 46/4, 2011; Christian Mollig, "Europe without Defence", November 2011, http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2011C38_mlg_ks.pdf, s. 2.; Ellen Hallams ve Benjamin Schreer, "Towards a 'post-American' Alliance? NATO Burden-Sharing After Libya", *International Affairs*, 88/2, 2012, s. 313-327.
- 23 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Joel R. Hillison, *Stepping Up: Burden Sharing By NATO's Newest Members*, Army War College Press, Carlisle PA 2014, s. 15-95.
- 24 Todd Sandler ve John F. Forbes, "Burden Sharing, Strategy, and the Design of NATO," *Economic Inquiry*, 18/ 3, 1980, s. 425-444; John R. Oneal ve Mark A. Elrod, "NATO Burden-Sharing and the Forces of Change", *International Studies Quarterly*, 3/4, 1989, s. 435-456; Jyoti Khanna ve Todd Sandler, "NATO Burden Sharing: 1960-1992," *Defence and Peace Economics* 7/2, s. 115-133; Joseph Leggold, "NATO's Post-Cold War Collective Action Problem," *International Security*, 23/1, s. 78-106.
- 25 Malcolm Chalmers, "The Atlantic Burden-Sharing Debate—Widening or Fragmenting?," *International Affairs*, 77/3, 2001, s. 574.

Gazi

Akademik
Bakış

215

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Balkanlarda gerçekleştirilen operasyonlardaki ABD'nin etkin konumu, Avrupalı müttefiklerin askeri operasyon gerçekleştirme konusunda ABD'ye olan bağımlılıklarını gözler önüne sermiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra Amerikan dış politikasında çok taraflılık anlayışı yerini tek taraflılığa bırakmıştır. Bu durumun en somut sonucu NATO liderliğinde yürütülmesine rağmen Afganistan operasyonuna Avrupalı müttefiklerin ABD'nin istediği oranda katkı sağlamamış olmalarıdır.²⁶ Bu gelişmeler, NATO içerisindeki yük paylaşımı sorununun Bush yönetimi sırasında da çözümsüz kalmasını beraberinde getirmiştir.

Obama döneminde NATO'nun yükünün daha eşit bir şekilde üye devletler arasında paylaşılması çağrısı, daha yoğun bir şekilde yapılmasına rağmen Avrupa devletleri NATO'ya ayırdıkları bütçelerini ABD'nin istediği düzeyde arttırmamışlardır. Bu durum karşısında ABD'nin tepkisini yansıtan en açık sözlü örnek olarak, Amerikan Savunma Bakanı Robert Gates'in Avrupa'nın askersizleştirilmesini yirmi birinci yüzyılda gerçek güvenliğin ve kalıcı barışın sağlanması önündeki en büyük engel olarak nitelemesi gösterilebilir.²⁷ İzleyen süreçte özellikle Libya operasyonu sırasında Avrupalı müttefiklerin ABD imkan ve yeteneklerine olan ihtiyacı, yük paylaşımı sorununu ve bu soruna yönelik çözüm arayışını, yukarıda ifade edildiği gibi Genel Sekreterin inisiyatifiyle, NATO'nun gündemine bir kez daha taşımıştır.

İttifak'ın 1999 yılında kabul ettiği "Savunma Yetenekleri Girişimi" ve 2002 Prag Zirvesi'nde yayımlanan "Prag Yetenekler Taahhütü" İttifak içerisinde birlikte çalışma ve yük paylaşımını adil kılmaya yönelik iradeyi yansıtan belgeler olarak gösterilebilirler. Hava taşımacılık yeteneklerinin artırılmasıyla ilgili olarak geliştirilen on iki NATO üyesi ve iki BİO üyesi ülkenin 2006 yılından beri dâhil oldukları Stratejik Hava Ulaştırma Geçici Çözümü (Strategic Airlift Interim Solution- SALIS)²⁸ ise bu yaklaşımın uygulama örneklerindedir. Askerî ihtiyaçların ortak projelerle daha az masrafla karşılanması, Avrupa ülkeleri için de tanıdık bir uygulamadır. Akıllı savunma kavramı Avrupa Birliği (AB) Güvenlik ve Savunma Politikası'nın da bir unsuru olan "birleştirme ve paylaşma (pooling and sharing)" ilkesine dayanmaktadır. Öncesi de olmakla beraber özellikle 2004 yılında Avrupa Savunma Ajansı'nın kurulmasından sonra AB ülkelerinin bu ilke çerçevesinde birlikte yatırım yaptıkları savunma projeleri olmuştur. Ancak burada bu kavramın "birleştirme ve paylaşma" ilkesinin daha gelişmiş bir versiyonu olduğu ifade edilebilir.²⁹

26 John Sperling ve Mark Webber, "NATO: From Kosovo to Kabul", *International Affairs* 85/3, May 2009, s. 491-511.

27 Ellen Hallams ve Benjamin Schreer, *a.g.m.*, s. 319-320.

28 SALIS kapsamında NATO üyelerinin stratejik hava taşımacılığı ihtiyaçlarını karşılamak üzere Ukrayna'ya ait olan Antonov Havayollarından An 124-100 uçakları kiralanmıştır. Böylece Airbus A400M uçaklarının üretilmesinin beklendiği dönemde, NATO ülkelerinin katıldığı birçok görevde kiralanmış uçaklar kullanılmıştır. Bkz., NATO, "Strategic Airlift Interim Solution", http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50106.htm.

29 Cristina Bozgeanu, "Pooling and Sharing" and "Smart Defence" Beyond the Concept", Paper presented in the International Scientific Conference with the theme Complex and Dynamic

İttifak akıllı savunma kavramını üç temel ilkeye dayandırmaktadır.³⁰ Birincisi üye ülkelerin yeteneklerinin NATO'nun ihtiyaçları çerçevesinde önceliklendirilmesidir. Önceliklendirme ile hedeflenen, üye ülkelerin millî önceliklerinin NATO öncelikleri ile uyumlu hale getirilmesidir. İkincisi, özellikle bütün askerî kabiliyetleri edinmekte zorlanacak ülkeler için kapasite geliştirmede uzmanlaşmaya gidilmesidir. Uzmanlaşma ile üye ülkelerin kendi güçlü yönleri itibari ile belirli yetenek alanlarına odaklanmalarını ve böylece maliyetlerde tasarruf sağlanması amaçlanmaktadır. Üçüncüsü ise savunma kabiliyetlerinin geliştirilmesinde çok uluslu iş birliğinin gerçekleştirilmesidir. Bu ilke çerçevesinde ülkelerin ekonomik sebepler yüzünden kendi başlarına elde edemeyecekleri yeteneklere birlikte sahip olmaları amaçlanmaktadır. Akıllı savunma kavramı açık bir şekilde ekonomik krizin savunma harcamalarını daha da azalttığı bir dönemde mevcut kaynaklar ile en etkin yeteneklerin geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu hedef gerçekleştirildiği oranda da mükerrer projelerin geliştirilmesi önlenerek savunma harcamalarında tasarruf sağlanabilecektir.

Akıllı savunma girişimi NATO üyesi olmayan ama İttifak ile işbirliği yapmak isteyen devletlere de açıktır ve NATO ortaklarıyla ilişkileri geliştirecek bir zemin olarak sunulmaktadır.³¹ Bu minvalde akıllı savunma girişimi NATO'nun askeri dönüşümünü ve savunma planlama sürecini tamamlayan bir unsur olarak NATO'nun ortaklık politikası ile de bağlantılandırılmıştır. Akıllı savunma kapsamında gerçekleştirilen projeler, savunma sanayi alanında çalışan şirketlerle devletlerin işbirliğini ve ortaklığını da zorunlu kılmaktadır.

2012 Şikago Zirvesi'nden Günümüze Akıllı Savunma: Beklentiler, Projeler

2010 Stratejik Konsepti'nin ilanından sonraki ilk hükümet ve devlet başkanları zirvesi olan 2012 Şikago Zirvesi, akıllı savunma girişiminin resmi olarak İttifak'ın savunma stratejisinin bir unsuru haline getirilmesi açısından büyük anlam ifade etmektedir. Zirvenin gündemini akıllı savunma kavramı, füze savunma sistemi, Afganistan'dan çekilme takvimi, ortaklıklar, açık kapı politikası ve İttifak'ın savunma yapısının gözden geçirilmesi gibi konular oluşturmuştur.³² Bu zirvede ekonomik krizin doğurduğu sonuçların gölgesinde, İttifak'a stratejik bir yön vermek amacıyla, İttifak'ın yönetim yapısına ilişkin reformlar

Nature of the Security Environment, 22-23 November 2012. Bucharest: Carol I National Defence University 412.

30 NATO, "Smart Defence", http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_84268.htm?, 20.04.2015.

31 Xavier Pintat, "From Smart Defence to Strategic Defence: Pooling and Sharing From The Start", NATO Parliamentary Assembly, Defence and Security Committee, 12 Oct. 2013, s. 5. NATO ortaklarının akıllı savunma girişimine katkıları ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Ivan Dinev Ivanov, "The Effect of NATO Partnerships on Alliance's Smart Defense, Paper was presented at 2013 American Political Science Annual Meeting, Chicago, IL, August 29-September 1, 2013, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2299853##, 29-30.09.2013.

32 North Atlantic Council, "Chicago Summit Declaration", http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=pressrelease, 20.05.2012.

Görüş

Akademik
Bakış

217

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

yapılmıştır. Bu çerçevede atılan en önemli adım NATO'nun gelecekteki kuvvetlerinin yapısını belirlemeye yönelik olarak hazırlanan "NATO Kuvvetleri 2020" adlı belgedir.³³ Bu belgede NATO'nun on yıl içerisinde elde etmeyi hedeflediği savunma yetenekleri belirtilmiştir. Bu çerçevede temel hedef modern, eğitim, tatbikat ve komuta anlamında Birbirine İrtibatlandırılmış Kuvvetler (Connected Forces Initiative- CFI) oluşturarak, ortak harekâtlar gerçekleştirebilen bir yapıya ulaşmaktır. Bu çerçevede füze savunma sisteminin, müşterek gözetleme istihbarat ve keşif sisteminin 2020'de işlerlik kazanması, yeni, esnek ve daha etkin bir komuta yapısına gidilmesi, siber saldırılara karşı savunmanın artırılması, NATO hava kontrol ve komuta sistemini geliştirilmesi gibi hedefler belirlenmiştir. Akıllı savunma girişimi belgede anlam bulan yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede akıllı savunma girişimi, NATO'nun savunma planlama sürecine entegre bir süreç olarak planlanmış ve işlemeye başlamıştır. Savunma planlama süreci bir amaçlar hiyerarşisini takip eden kaynakların dağıtımı ile kurumlar arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini içeren bir süreçtir. NATO Genel Sekreter Yardımcısı ve NATO Dönüşüm Komutanı bu sürecin temel sorumlularıdır. Bu açıdan akıllı savunmanın NATO'nun dönüşümünün unsurlarından olduğu ifade edilebilir.

Zirve'de üye devletlerin ve NATO'nun ortaklık programlarına dahil olan bazı ülkelerin katılımı ile 22 adet akıllı savunma girişimi başlatılmıştır. Ocak 2016 itibarıyla 6'sı tamamlanmış toplam 32 adet akıllı savunma girişimi çerçevesinde yürütülen proje vardır.³⁴ Bu projeler, NATO savaş uçaklarının herhangi bir müttefikin silah mühimmatını kullanabilmesi için geliştirilen teknoloji yoğun "Evrensel Silahlandırma Arayüzü"nden stratejik planlama ve askeri yetenek gelişimine cinsiyet perspektifi entegre etmeyi amaçlayan "Güvenlik ve Savunmada Kadın Liderler" gibi eğitim projelerine kadar çeşitlilik göstermektedir.

Bu projelerin büyük bir kısmı ilgili devletler tarafından gönüllü ulusal katkılar şeklinde fonlanırken, bazı projeler birlikte çalışabilirliğin gerekliliği, üretilmesi planlanan sistemin karmaşıklığı ve ekonomik gerekliliklere bağlı olarak İttifak'ın ortak fonları tarafından da desteklenmektedir. Şikago Zirvesi ile akıllı savunma girişiminden önce NATO çerçevesinde başlatılan çok uluslu iş birliği faaliyetleri de akıllı savunma girişimi ile irtibatlandırılmıştır. NATO'nun

33 NATO, "Summit Declaration on Defence Capabilities: Toward NATO Forces 2020", http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_87594.htm, 20.05.2012.

34 Çeşitli konularda teknoloji yoğun olarak planlanan projelerden bazıları şunlardır: "NATO Evrensel Silahlandırma Arayüzü, Yol Üzerindeki Bombaları Temizlemek İçin Uzaktan Kontrollü Robotlar, Çokuluslu Havacılık Eğitim Merkezi, Üç Boyutlu Eğitim Ortamı, Bilgisayar Bilgi Sistemleri E-Öğrenme Eğitim Merkezleri Ağı, Çokuluslu Askerî Uçuş Mürettebat Eğitimi, El Yapımı Patlayıcılara Karşı Koyma-Biometrik, Çokuluslu Coğrafi Destek Grubu Kurulması, Çokuluslu Siber Savunma Yeteneği Geliştirme. Projeler için daha ayrıntılı bilgi için bkz. NATO, "Multinational Projects", June 2014, http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_06/20140602_140602-Media-Backgrounder_Multinational-Projects_en.pdf.

operasyonel faaliyetleri ve geleceği açısından çok anlam taşıyan çok uluslu bu girişimler; NATO Füze Savunma Yeteneği, İttifak Satış Gözetleme (AGS) Programı, NATO Hava Polisliği ve Müşterek İstihbarat Gözetleme ve Keşif'tir. Bu çok uluslu projeler İttifak'ın ortak fonları tarafından desteklenmektedir.

5-6 Temmuz 1990 tarihlerinde gerçekleştirilen Londra Zirvesi Soğuk Savaş'ın sona ermesini NATO açısından resmi olarak ilan eden ve Avrupa güvenlik mimarisinin dönüşümü açısından önemli kararların alındığı bir zirve olmuştur. İlginç bir tesadüf olarak bu tarihten sonra ilk defa bir NATO Zirvesi yine Birleşik Krallık'ın ev sahipliğinde ancak bu kez yeni bir Soğuk Savaş mı başlıyor tartışmaları arasında Eylül 2014'te Galler'de toplandı. Ukrayna'daki kriz çerçevesinde Rusya ile olan ilişkilerin geleceği ile İttifak'ın doğu sınırının güvenliği ve Irak Şam İslam Devleti tehdidi Zirve'de ele alınan temel meselelerdir. Zirve neticesinde NATO'nun uluslararası konjonktürü nasıl değerlendirdiğini gösteren, İttifak'ın gündemindeki konulara yönelik somut adımlarını içeren 113 maddelik "Zirve Bildirisi" ve Avrupa-Atlantik ittifakının önemini vurgulayan 9 maddelik "Transatlantik Bağ" başlıklı belgeler yayımlanmıştır.

Zirve'de tatbikat ve eğitimler, siber savunma, balistik füze savunması ve kara unsurlarının hazırlık seviyesinin artırılmasını kapsayan bir savunma planlama paketi onaylanmıştır. Zirve Bildirisi'nde akıllı savunma girişimi çerçevesinde ortak yürütülen projeler hakkında bilgi verilmiştir. Zirve'de akıllı savunmayı destekler nitelikte olan NATO Çerçeve Ülkeler Konsepti (NATO Framework Nations Concept) onaylanmıştır. Bu konsept, istekli NATO ülkelerinin, çeşitli yeteneklerin geliştirilmesi için bir ülkenin koordinasyonunda bir araya gelmesini kapsamaktadır. Bu kapsamda Almanya, İngiltere ve İtalya liderliğinde ortak projeler başlatılmıştır.

Zirve'de alınan kararlar değerlendirildiğinde NATO liderlerinin Rusya'yı caydırmayı hedefledikleri açık bir şekilde görülmektedir. Bu kapsamda özellikle Hazırlık Eylem Planı önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır. Doğu Avrupa ülkelerinde ilave tedbirler öngörülmesi, NATO Mukabele Kuvveti'nin parçası olarak Çok Yüksek Hazırlık Seviyesinde Kuvvet oluşturulması, Polonya'daki Yüksek Hazırlıklı Kolordu'nun yeteneklerinin artırılması, NATO kuvvetlerinin bir kısmının hazırlık düzeylerinin yükseltilmesi de uygun tedbirler olarak kabul edilebilir. Ancak bu tür tedbirlerin hayata geçirilmesi Zirve bildirisine eklenmesi kadar kolay olmamaktadır. Tedbirler büyük ölçüde geç kalmış birer kriz yönetimi önlemi olarak kağıda geçirilmişlerdir. Oysa bilindiği gibi NATO zirvelerinde kararlar genellikle kolaylıkla ve uzlaşa ile alınırken, kararların uygulanması gecikmekte ve projeler aksamaktadır. Bunun en açık örneği 2006 yılında kabul edilen üye ülkelerin savunma harcamalarının GSYH'nın en azından yüzde 2'sini oluşturması şartının 28 NATO üyesinden sadece dördü tarafından hayata geçirilebilmesidir. Diğer bir örnek ise NATO mukabele Kuvveti ile ilgilidir. 2002 Prag Zirvesi'nde ilan edilmesine rağmen NATO Mukabele Kuvveti halen tam

Görüş

Akademik
Bakış

219

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

olarak hayata geçirilememiştir. Dolayısıyla Zirve’de alınan her kararın Rusya’yı caydıracağı ve Polonya başta olmak üzere Doğu Avrupa ülkelerine güven telkin edeceği beklentilerine temkinli yaklaşmak gerekmektedir.

Akıllı Savunma: Zorluklar

Akıllı savunma kavramının üzerine inşa edildiği ilkeler (önceliklendirme, uzmanlaşma, iş birliği) yirmibirinci yüzyılın gerçeklerine İttifak’ın kendini rasyonel bir şekilde uyarılma çabası olarak değerlendirilebilir; ancak bu ilkelerin uygulanmasının resmî metinlerde tavsiye edildiği kadar kolay olmadığı da unutulmamalıdır. Akıllı savunma kavramının iyi bir fikir olmasına rağmen bir slogandan öteye gidemeyeceğini düşünenler bu görüşlerini üç temel tespite dayandırır.³⁵ Birinci tespit, Afganistan ve Libya’da NATO liderliğinde yürütülen operasyonlarda müttefiklerin birbirlerine olan güvenlerinin azalmasıdır. İkincisi ülkelerin savunma harcamalarını genellikle kendi ulusal sanayilerini canlandırmanın bir yolu olarak görmeleri; sonuncusu ise askeri hizmetlerin tedarikinde devletlerin bürokratik işlemlerinin süreci zorlaştırmasıdır. Bu tespitlere ek olarak, özellikle müttefiklerin yatırım yapacakları alanların belirlenmesi ve özel sektörün bu sürece dâhil olmasının koordinesinin zor olduğu da belirtilmelidir.

Avrupalı müttefiklerin kendi milli askeri kaynaklarını diğer devletler ile paylaşımının kuralları çizilmiş ve sürekliliği olan bir zemine bağlanmasının mümkün olmadığı kabul edildiğinde uzmanlaşmanın, akıllı savunmanın ulaşılması/gerçekleştirilmesi en güç ilkesi olduğu ifade edilebilir.³⁶ Richter ve Webb yük paylaşımına bir çözüm olarak gösterilen akıllı savunmanın başarılı olmasını İttifak’ın üye ülkelerin neyi üretecekleri üzerinde bir konsensüs sağlamayı hedeflemeleri yerine NATO’nun üye ülkeleri kendi ihtiyaçları çerçevesinde bir işbirliğine yönlendirmesini önermektedirler.³⁷ Ancak bu durumda akıllı savunmanın iki temel ilkesi olan önceliklendirme ve uzmanlaşmanın tam anlamıyla gerçekleşmeme riski de vardır. Uzmanlaşma, ülkelerin savunma sanayi ile ilgili faaliyetleri ve politikalarıyla da doğrudan bağlantılıdır. Savunma sanayi faaliyetlerinin temelini teşkil eden tedarik uygulamaları, kullanıcı ihtiyaçlarının karşılanması hedefinin yanı sıra sektörel gelişmenin de temel yapı taşlarıdır. Bu kapsamda; savunma sanayi politikaları, savunma sistem tedariki, proje yönetimi, sanayileşme, finansman, araştırma geliştirme, ihracat ve savunma sanayi işbirliği gibi hizmetleri tek elden, merkezi, ancak günün değişen koşullarına ayak uydurabilen ve proje yönetimine dayalı kurumsal yapılar eliyle yürütülmektedir.³⁸ Söz konusu merkeziliği NATO gibi bir uluslararası örgüt

35 David P. Auerswald vd., *Smart Defense: A Good Idea Destined to Fail*, available at SSRN, 20.08.2014, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2483879.

36 Antonio Eugenio, *a.g.e.*, s. 16.

37 Anke Richter ve Natalie J. Webb, “Can Smart Defense Work? A Suggested Approach to Increasing Risk-and Burden-Sharing within NATO”, *Defense & Security Analysis*, 30/4, 2014, s. 357.

38 Savunma Sanayii Müsteşarlığı Web Sitesi, “Stratejik Öncelikler”, <http://www.ssm.gov.tr/ana>

içerisinde sağlamak bir devlet içerisinde sağlamaktan daha zordur. NATO içerisinde ülkelerin hangi kriterlere göre bir “uzmanlaşma”ya gideceklerinin belirlenmesi bu açıdan kolay bir süreç değildir; çünkü savunma sanayi, ülkelerin egemenlikleriyle doğrudan bağlantılı bir alandır. Günümüzde savunma tedariki ile ilgili karar vermek kapsamlı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Birçok silah sistemi on yıllarca varlığını sürdürdüğü için müttefiklerin sadece bir sonraki yıl için değil daha uzun vadede askeri açıdan hangi kabiliyetleri kazanmaya çalışmaları gerektiği ile ilgili sağlıklı bir değerlendirmenin yapılabilmesi bu açıdan önemlidir.³⁹ Ekonomik kapasiteleri nispeten daha küçük olan NATO üyeleri akıllı savunmanın uzmanlaşma ilkesini benimseyerek kaynakları hücre kapasiteleri oluşturmak için tahsis etmeyi tercih ederlerken İngiltere, Fransa ve Kanada gibi ekonomileri daha iyi olan devletler “tam kapsamlı” savunma kapasiteleri bulundurmakta ısrarcı davranmaktadırlar.⁴⁰ Bu devletlerin söz konusu yaklaşımı uzmanlaşmanın İttifak’ın geneline yayılmasını da engellemektedir.

Akıllı savunma girişimi NATO üyesi ülkeler arasında her anlamda bir askeri bütünleşmeyi hedeflemektedir. Oysa AB gibi egemen yetkilerin devrine dayanan bir ulusüstü örgütte bile “birleştirme ve paylaşma” çok başarılı bir şekilde uygulanamamaktadır. Bu anlamda eski düşüncelerin yeni bir uyarlaması olan akıllı savunmayı öncüllerinden ayıran ve izlenmeye değer kılan nedir sorusunun cevabı olarak yukarıda tarif etmeye çalıştığımız uluslararası konjonktür ve ondan kaynaklanan nedenleri gösterebiliriz.

Sonuç

Soğuk Savaş sonrasında beklentilerin dikkat çekici bir değişim sürecine giren NATO özellikle 1990’lı yıllarda oluşturmaya başladığı ortaklık politikası, alan dışı algılamasındaki değişim ve Afganistan operasyonu çerçevesinde geliştirilen küresel ortaklar söylemi gibi teşebbüslerle Soğuk Savaş sırasında eleştirilen ataletinden bir ölçüde kurtulmuş bir profil çizmektedir. Bu noktada önemli bir girişim olarak akıllı savunma, ABD’nin Asya Pasifik Bölgesi’ndeki çıkarlarını daha fazla vurguladığı bir dönemde Avrupalı devletlerin kendi kıtalarındaki güvenliği sağlama hususunda ABD’ye olan askerî anlamdaki bağımlılıklarını azaltmak ve İttifak içerisinde eski bir sorun olan yük paylaşımına bir çözüm olma anlayışına işaret etmektedir. Akıllı savunma Avrupa’da küresel finansal krizin yaşandığı, NATO’nun Afganistan’da yürüttüğü tarihindeki en kapsamlı görevinin sona erdiği ve bu anlamda NATO’nun operasyonel faaliyetlerinin azaldığı bir dönemde İttifak’ın birlikte çalışabilmesi için bir fırsat olarak görülmektedir.

sayfa/kurumsal/Documents/SP/sto.html.

39 Stephen Saideman, “The Dismal Present and Future of Smart Defence”, içinde *Transatlantic Security Task Force Series: Reconciling National and Transatlantic Interests*, Working Session, 24-25 April 2014, The German Marshall Fund of the United States, Paris, 2014, s. 42.

40 David P. Auerswald v.d., *a.g.e.*, s. 16.

Akıllı savunmanın iyi niyetli bir girişim olsa da arzu edilen başarıya ulaşamayacağı yönündeki tespitlerin temelinde üye ülkeler arasındaki “güven”in istenilen düzeyde olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Savunma sanayi ile ilgili kararların İttifak’ın ihtiyaçları yerine ülkelerin kendi endişeleri doğrultusunda hazırlanması akıllı savunmanın işlemesi yönündeki temel engellerden biridir. Bu noktada İttifak üyelerinin uğruna kapasite geliştirecekleri ortak bir tehdit olmaması da hatırlanmalıdır. Bu durum, Eugenio’nun da ifade ettiği gibi özellikle Avrupalı müttefikler açısından savunma harcamalarını artırmanın sadece Amerikan çıkarlarına hizmet ediyor gibi hissetmelerine neden olmaktadır.⁴¹ Bu da İttifak içindeki güven sorununa işaret etmektedir. Bu sebeple akıllı savunma fikrinin uygulanması ekonomik ve teknik olmaktan daha ziyade siyasi bir takım güçlükler taşımaktadır. İttifak’ın karar alma mekanizmasındaki egemenlik sorunları da dikkate alındığında NATO Genel Sekreter Yardımcısı Alexander Vershbow devletlerin çoğu kez kendi imkan ve kabiliyetlerine güvenmek istediklerini belirterek çok uluslu kabiliyet geliştirmenin zorluklarına işaret ettiği de hatırlanmalıdır.⁴²

2011’de Rasmussen’in isimlendirdiği akıllı savunma zaman içerisinde siber savunma, CFI, füze savunma sistemleri gibi İttifak’ın askeri dönüşümünün unsurları olan birçok program ile irtibatlı hale getirilerek İttifak’ın savunma planlama politikasının temel unsuru haline getirilmiştir. Akıllı savunmanın tam anlamıyla intibakı üye ülkelerin savunma planlama politikalarının koordine edilmesine ve ortak tehdit algılarına bağlıdır. NATO içerisinde söz konusu koordinenin ve ortak tehdit algısının resmi metinler dışında fiili olarak hayat bulmasının zorluğu dikkate alındığında akıllı savunmanın tam anlamıyla gerçekleştirilemeyeceği ifade edilebilir. Ancak “akıllı savunma söylemi” bir etiket ve slogan olarak NATO’nun gündeminde kalacaktır. Zira, Ukrayna’daki kriz sonrası özellikle Rusya’dan hissettikleri tehdit çerçevesinde NATO’nun güvenlik şemsiyesine ihtiyaçları artan devletler dikkate alındığında akıllı savunmanın gündemde kalmaya devam edeceği açıktır.

KAYNAKLAR

- AKILLI Erman, *Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, Nobel Yayınevi, Ankara 2013.
- AUERSWALD David P., Stefanie von Hlatky, Stephen M. Saideman, *Smart Defense: A Good Idea Destined to Fail*, available at SSRN, 20.08.2014, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2483879.
- BAĞBAŞLIOĞLU Arif, “Relations With “Global Partners” in the Framework of NATO’s New Partnership Policy”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10/20, Ekim 2014, ss. 49-85.

41 Antonio Eugenio, *a.g.e.*, s. 11.

42 Alexander Vershbow, “Smart Defence: The Political Angle,” NATO Review Online, 12.04.2012, (video clip), <http://www.nato.int/docu/review/2012/smart-defence/Smart-Defence-Political/EN/index.htm>.

BOZGEANU Cristina, ““Pooling and Sharing” and “Smart Defence” Beyond the Concept”, Paper presented in the International Scientific Conference with the theme Complex and Dynamic Nature of the Security Environment, 22-23 November 2012. Bucharest: Carol I National Defence University 412.

CHALMERS Malcolm, “The Atlantic Burden-Sharing Debate—Widening or Fragmenting?”, *International Affairs*, 77/3, 2001, ss. 569-585.

CLINTON Hillary, ‘America’s Pacific Century’, *Foreign Policy*, 189, Nov. 2011, ss. 56-63.

DORMAN Andrew M. Dorman ve Joyce Kaufman, *The Future of Transatlantic Relations: Perceptions, Policy and Practice*, Stanford University Press, Stanford 2011.

EROL Mehmet Seyfettin ve Şafak Oğuz, “NATO ve Kriz Yönetimi”, Değişim Sürecinde Yeni NATO - Yeni Türkiye, Mehmet Seyfettin Erol, (der.), Barış Kitap, Ankara Ekim 2012, ss. 147-170.

EUGENIO Antonio, *Smart Defense: Overcoming Hurdles and Passing Batons*, George C. Marshall Europe Antan Center for Security Studies, Garmisch-Partenkirchen December 2013.

GÖZEN Ramazan, “NATO: ABD Patentli Savunma Örgütü”, Şaban Çalış v.d. (der.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.

HALLAMS Ellen ve Benjamin Schreer, “Towards a “post-American” Alliance? NATO Burden-Sharing After Libya”, *International Affairs*, 88/2, 2012, ss. 313-327.

HILLISON Joel R., *Stepping Up: Burden Sharing By NATO’s Newest Members*, Army War College Press, Carlisle PA 2014.

IVANOV Ivan Dinev, “The Effect of NATO Partnerships on Alliance’s Smart Defense, Paper was presented at 2013 American Political Science Annual Meeting, Chicago, IL, August 29-September 1, 2013, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2299853###.

KHANNA Jyoti Khanna ve Todd Sandler, “NATO Burden Sharing: 1960-1992,” *Defence and Peace Economics* 7/2, ss. 115-133.

KOEING Nicole, “The EU and the Libyan Crisis: In Quest of Coherence?”, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 46/4, 2011, ss. 11-29.

LEPGOLD Joseph, “NATO’s Post-Cold War Collective Action Problem,” *International Security*, 23/1, ss. 78-106.

MOLLIG Christian, “Europe without Defence”, November 2011, http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2011C38_mlg_ks.pdf.

NATO, “Centres of Excellence”, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_68372.htm.

NATO, “Multinational Projects”, June 2014, http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_06/20140602_140602-Media-Backgrounder-Multinational-Projects_en.pdf.

NATO, “Smart Defence”, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_84268.htm?

NATO, “Strategic Airlift Interim Solution”, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50106.htm.

Görüş

Akademik
Bakış

223

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

NATO, "Summit Declaration on Defence Capabilities: Toward NATO Forces 2020", http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_87594.htm.

NATO, "Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the Strategic Concept Seminar in Helsinki", http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_61891.htm.

NATO Allied Command Transformation, *Multiple Futures Project: Navigating Towards 2030, Final Report April 2009*, Brusselss, http://www.act.nato.int/media/Multiple_Futures/20090503_MFP_finalrep.pdf. North Atlantic Council, *Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept*, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm.

North Atlantic Council, "Chicago Summit Declaration", http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=pressrelease.

North Atlantic Council, *Comprehensive Political Guidance*, http://www.nato.int/cps/en/SID-BE7F4F92-5E137DFF/natolive/official_texts_56425.htm.

ONEAL John R. ve Mark A. Elrod, "NATO Burden-Sharing and the Forces of Change", *International Studies Quarterly*, 3/4, 1989, ss. 435-456.

PINTAT Xavier, "From Smart Defence to Strategic Defence: Pooling and Sharing From The Start", NATO Parliamentary Assembly, Defence and Security Committee, 12 Oct. 2013.

RASMUSSEN Anders Fogh, "Building Security in an Age of Austerity", Keynote speech at the 4 February 2011 Munich Security Conference http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_70400.htm.

RASMUSSEN Anders Fogh, "NATO After Libya", *Foreign Affairs*, 90/4, 2011, ss. 2-6.

RICHTER Anke ve Natalie J. Webb, "Can Smart Defense Work? A Suggested Approach to Increasing Risk-and Burden-Sharing within NATO", *Defense & Security Analysis*, 30/4, 2014, ss. 346-359.

SAIDEMAN Stephen, "The Dismal Present and Future of Smart Defence", içinde *Transatlantic Security Task Force Series: Reconciling National and Transatlantic Interests*, Working Session, 24-25 April 2014, The German Marshall Fund of the United States, Paris, 2014, ss. 41-43.

SANDLER Todd ve John F. Forbes, "Burden Sharing, Strategy, and the Design of NATO," *Economic Inquiry*, 18/ 3, 1980, ss. 425-444.

Savunma Sanayi Müsteşearlığı Web Sitesi, "Stratejik Öncelikler", <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Documents/SP/sto.html>.

SPERLING John Sperling ve Mark Webber, "NATO: From Kosovo to Kabul", *International Affairs* 85/3, May 2009, ss. 491-511.

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), *SIPRI Yearbook 2012: Armaments, Disarmaments and International Security, Summary*. SIPRI, Solna 2012.

U.S. Department of Defense, *Sustaining US Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*. Washington: U.S. Department of Defense, http://www.whatthefolly.com/wp-content/uploads/2012/01/Defense_Strategic_Guidance.pdf.

Görüş

USLU Nasuh, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016, ss. 525-536.

VERSHBOW Alexander, "Smart Defence: The Political Angle," NATO Review Online, 12.04.2012, (video clip), <http://www.nato.int/docu/review/2012/smart-defence/Smart-Defence-Political/EN/index.htm>.

ZAKRZEWSKA Jadwiga (rapporteur), "NATO After 2014", NATO Parliamentary Assembly, Political Committee, 2014.

Görüş

Akademik
Bakış

225

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Dış Politika Alanında Oluşan İdeolojik Bağ: Fransız Milliyetçi Cephe Partisi Örneği: 2011-2015*

The Ideological Link on Foreign Policy: The Case of French National Front: 2011-2015

Mustafa Çağatay ASLAN**

Öz

Fransız Milliyetçi Cephe Partisi, çok-kültürlü topluma muhalif olan radikal-sağ partilerin prototipidir. Parti, ilk önemli seçim başarısını, 1984 Avrupa Parlamentosu seçiminde kazanmıştır. O tarihten bu yana, partiler arası rekabetin dikkate alınması gereken aktörlerinden biri konumundadır. Parti'nin seçim başarısının nedenleri üzerine yapılan erken dönem analizler, konuya "tepki oyu" perspektifinden yaklaşmışlardır. Daha geç dönem analizler ise parti ile seçmeni arasında "ideolojik bağ" oluşabileceğine işaret etmektedir. Bu makale, Avrupalılaşıma konusunun Fransız seçmeninin tercihini belirleyen konular arasında artan önemini dikkate alarak, Avrupalılaşıma sürecine katı muhalif olan Milliyetçi Cephe Partisi ile seçmeni arasındaki ideolojik bağın partinin dış politikası ve özellikle partinin dış politikasının yüksek oranda yoğunlaştığı Avrupalılaşıma konusu üzerine inşa olabileceğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Radikal-sağ; Milliyetçi Cephe Partisi; Marine Le Pen; Avrupalılaşıma; Avrupa-kuşkucu

Abstract

The French National Front is the prototype of radical right parties opposing multi-cultural society. The Party's first remarkable electoral success came in the 1984 election for European Parliament. Since then, the party is one of relevant actors to party competition in France. The early analyses probing reasons behind the party's electoral success embrace protest-voting approach. Subsequent analyses, however, highlighted the possibility of ideological-link between the party and its supporters. Driven by significant role of Europeanization in shaping electoral preferences, this article suggests that the ideological-link between the party and its supporters is likely to revolve around the issue of Europeanization.

Keywords: Radical right; National Front Party, Marine Le Pen, Europeanization, Euroscepticism

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkeleri 1950-1973 yılları arasında, iktisat tarihi çalışmalarında "altın çağ" olarak ifade edilen dönemi yaşamıştır. Zira, bu dönemde, Batı Avrupa ülkelerindeki gayri safi yurt içi hasıla artış oranı,

* Makalenin Geliş Tarihi: 07.09.2016, Kabul Tarihi: 02.11.2016

** Dr. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: mustafa.aslan@istanbul.edu.tr.

Görüş

Akademik Bakış

227

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

yıllık bazda yüzde 4.6 oranına ulaşmıştır.¹ Daha önceki dönemlerde görülmemiş düzeyde olan ekonomik büyümenin, siyasi parti rekabetinin mahiyetine etki etmekte olduğu ileri sürülmüştür.² Buna göre, rekabetin ana konusu olan, yoksunluk ve sahiplik ayrımı etrafında şekillenen sınıf çatışmasının, seçmen davranışlarına olan etkisi devam etmekle birlikte, azalma eğilimindedir. Buna karşın; “siyasal katılım, konuşma ve düşünce özgürlüğü, çevre, silahsızlanma gibi “burjuva sonrası” konulara ne derecede önem verilmesi gerekir” sorunsalı, rekabetin içeriğini etkileyen bir öge haline gelmektedir. “Burjuva sonrası” konuların artan önemi, bu konulara, birincil öncelik veren; bu sebeple, siyasal yelpazenin sol uç bölgesinde konumlandırılan “yeni-sol” partilerin kurulmasına imkan sağlamıştır.³ Siyasi yelpazenin sol cenahında yaşanan bu gelişmeye reaksiyon olarak, uç sağa yakın bölgede konumlanan ve “yeni-sağ” terimi ile tanımlanan partiler zuhur etmeye başlamıştır.⁴

“Yeni-sağ” siyasi partilerini, diğer siyasi partilerden ayıran en belirgin özellik, bu partilerin çok kültürlü toplum yapısına muhalif olmalarıdır.⁵ Bu özellik, liberal demokrasi rejiminin olmazsa olmaz ilkelerinden olan çoğulculuk ilkesi ile açıkça çelişmektedir. Ancak, bu çelişkidен hareket ile, “yeni sağ” partilerin demokrasi rejimine topyekun karşı oldukları sonucuna ulaşılmamalıdır. Genel olarak demokrasi ve demokratikleşme konularına ilişkin tartışmalarda önerilen sınıflandırmalar dikkate alınır ise; seçimlerin yapıldığı ancak insan hakları, azınlık hakları ve hukukun üstünlüğü ilkeleri açısından önemli ihlallerin var olduğu ve seçim demokrasisi⁶, illiberal demokrasi⁷,

1 Yıllık bazda ortalama yüzde 4.6 oranında artış yaşanan Batı Avrupa grubu, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık ülkelerinden oluşmaktadır. Adı geçen ülkelerin yıllık bazda ortalama gayri safi yurt içi hasıla artışı, 1890 – 1913 dönemi için yüzde 2.6; 1913-1950 dönemi için yüzde 1.4; 1973-1993 dönemi için yüzde 2 oranında gerçekleşmişti. Nicholas F. R. Crafts, “The Golden Age of Economic Growth in Western Europe, 1950-1973” XLVIII / (3), 1995, s. 429.

2 Burjuva-sonrası değerler olarak adlandırılan konuların seçmen tercihlerine etki etmeye başladığına ilişkin hipotezi ilk olarak öne süren ve bu hipotezi farklı nesilleri dikkate alarak inceleyen çalışma için lütfen bakınız: Ronald Inglehart, “The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post Industrial Societies”, *The American Social Science Review*, LXV / 4, 1971, s. 991-1017.

3 a.g.m., s. 991-992.

4 Ronald Inglehart ve Flanagan Scott, “Value Change in Industrial Societies”, *The American Political Science Review*, LXXXI / 4, 1987, s. 1306; Piero, Ignazi, “The Silent Counter-revolution: Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe”, *European Journal of Public Research*, XXII / 3, 1992, s. 6.

5 Parti programı, seçim beyannamesi, basın açıklamaları gibi yazılı belgelerin analizi ile siyasi partilerin hangi konulara öncelik verdiğini saptayan *Comparative Manifesto Project* veri tabanı, ve *the University of North Carolina* öncülüğünde yapılan uzman anketleri serisinin (1999-2014) sonuçları, çok-kültürlü toplum yapısına katı muhalefet etmenin “yeni sağ” partilere münhasır özellik olduğunu desteklemektedir. İlgili veri tabanlarına ulaşmak için sırası ile bakınız: Andrea Volkens vd. “The Manifesto Data Collection”, *Manifesto Project (MGR/CMP/MAPPOR)*, 2016, Berlin.

6 David Collier ve Steven Levitsky, “Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Politics”, *World Politics*, IL / 3, 1997, s. 439-441.

7 Fareed Zakaria, “The Rise of Illiberal Democracy”, *Foreign Affairs*, 1997, LXXVI / 6, s. 22.

etnokrazi⁸, gibi terimler ile ifade edilen rejimin, yeni-sağ partilerin öngördüğü rejim olduğu söylenebilir.⁹

Çok kültürlü toplum yapısına muhalif olmanın doğal sonucu olarak, “yeni sağ” partiler, farklı kültüre haiz göçmenleri durdurucu; bu sebeple de, yabancı düşmanlığını tetikledikleri gerekçesi ile tenkit edilen politikalar geliştirmektedirler.¹⁰ Bu mülhazaya binaen, “yeni sağ” partiler, bazı akademik çalışmalarda “göçmen karşıtı” terimi ile tanımlanmıştır.¹¹ Bununla birlikte, bu terimin kullanımı, “yeni sağ” partilerin tasavvur ettikleri toplumun özelliklerini tam manası ile karşılamamaktadır¹². Zira, “yeni sağ” tarafından öngörülen toplum sadece göçmenlerden arındırılmış bir toplum değildir. Ek olarak, toplum, otokton nüfusu ihtiva eden “öz kümenin” geleneklerine, kültürüne ve egemenliğine bağlı kalmalı ve bunlarla çelişen her türlü eylem ya da düşünce toplum tarafından dışlanmalıdır. Bu makale, Mudde tarafından önerilen tanımlamayı benimseyerek, “yeni sağ” partileri, “radikal sağ” terimi ile tanımlamaktadır.¹³ Buna göre, yeni sağ partiler, liberal demokrasinin çoğulculuk ilkesine muhalif oldukları için *radikal*; toplumu oluşturan unsurlar içerisinde “öz kümenin” diğer unsurlara göre daha önde olduğuna yönelik inançları sebebi ile *sağ* partilerdir.¹⁴

Fransız Milliyetçi Cephe Partisi (*Front National, FN*), belirtilen ayırıcı özelliği haiz 1970li yılları takiben kurulan radikal sağ partilerin prototipidir.¹⁵

- 8 Nils Butenschon, “Politics of Ethnocracies: Strategies and Dilemmas of Ethnic Domination.” National Conference of Political Science (Ulusal Siyaset Bilimi Konferansı) 11- 12 Ocak 1993 Geilo, Norveç, 5.
- 9 Michael Minkenberg, 2000, “The Revival of the Radical Right: Between Modernity and Anti-Modernity”, *Government and Opposition*, XXXV / 2, 2000, 180.
- 10 Von Beyme, 1988 *Right wing Extremism in Western Europe*, Cass Publishing House, London, 1988, s. 10-11.
- 11 Göçmen karşıtı terimini kullanan çalışmalara örnek olarak lütfen bakınız: Christopher T. Husband, “The Other Face of 1992: The Extreme Right Explosion in Western Europe”, *Parliamentary Affairs*, VL / 3, 1992; Meindert Fennema, “Some conceptual issues and problems in the comparison of anti-immigrant parties in Western Europe”, *Party Politics*, III, 1997; Wouter Van Der Brug ve Meindert Fennema, “Protest or Mainstream? How the European anti-immigrant parties developed into two separate groups by 1999”, *European Journal of Political Research*, XLII, 2003.
- 12 Cas Mudde, 1999, “The single-issue party thesis: Extreme right parties and the immigration issue”, *West European Politics*, XXII / 3, s. 190 ve 193; Alexandra Cole, “Old Right or New right: The ideological positioning of parties of the far right”, *European Journal of Political Research*, XLIV / 2, 2005, s. 212-214.
- 13 Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe* Cambridge University Press, New York, 2007 s. 19.
- 14 a.g.e, s. 26
- 15 Fransız Milliyetçi Cephe partisinin açıktan etkilediği farklı Avrupa ülkelerindeki radikal sağ partilere örnek olarak Belçika’da kurulan Milliyetçi Cephe partisi örnek olarak verilebilir (a.g.e, s. 42). Milliyetçi Cephe Partisi’nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında zuhur eden yeni radikal sağ ailesinin ilk üyesi olduğunu belirten çalışmalar için lütfen bakınız: Pia Knigge, “The ecological correlates of right wing extremism in Western Europe”, *European Journal of Political Research*, XXXIV / 2, 1998, s. 253; Roger Eatwell, “The Rebirth of the ‘extreme-right’ in Western Europe?”, *Parliamentary Affairs*, LIII / 3, 2000, s. 408; Jens Rydgren, “Is extreme right-

Görüş

Akademik
Bakış

229

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Milliyetçi Cephe Partisi, 1972 yılında, çeşitli milliyetçi çevreleri ihtiva eden “Yeni Düzen” grubu öncülüğünde kurulmuş ve Parti’nin liderliğine Jean-Marie Le Pen seçilmiştir.¹⁶ Milliyetçi Cephe Partisi ilk önemli seçim başarısını 1984 Avrupa Parlamentosu seçiminde elde etmiştir. Parti, o tarihten bu yana yapılan tüm seçimlerde, aldığı seçmen desteği oranı ile ülke siyasetinin etkin aktörlerinden birisi olmuştur.¹⁷ Milliyetçi Cephe Partisi’nin yükselişi, ana akım siyasi partilerin ülke sorunlarını çözmeye yetersiz ya da isteksiz olduklarına dair algı sonucu oluşan tepki oylarının büyük oranda Parti’ye yönelmesi ile açıklanmıştır.¹⁸ En genel anlamı ile, tepki oyu kavramı, asıl olarak bir siyasi partiye karşı duyulan tepkinin tetiklediği cezalandırma içgüdüsü ile seçmenin bir başka siyasi partiyi, o partinin politikalarını dikkate almaksızın, tercih etmesi olarak tanımlanabilir.¹⁹ Bu makale, tepki oyu üzerine bina edilen açıklamanın, Milliyetçi Cephe Partisi’nin 30 yılı aşkın süredir sahip olduğu seçmen desteğini açıklamakta eksik kaldığını önermektedir. Zira, tepki oylarının bu kadar uzun süre belirli bir siyasi partide toplanması dahi parti ile ideolojik bağ kuran seçmen grubunun oluşmasına neden olacaktır. Bu makale, göçmen akımının engellemesi, ulusal kimliğin ve ulusal egemenliğinin korunması talepleri bağlamında, parti ile seçmenin bir bölümü arasında fikir örtüşmesi olduğunu önermektedir.

Göçmen akımının engellenmesi, ulusal kimlik ve ulusal egemenliğin korunması talepleri, Avrupa Birliği kurumlarının üye devletler adına karar alma yetkilerin arttırılması (derinleşme süreci) anlamında kullanılan Avrupalılaşma süreci ile yakından ilişkilidir. Zira Avrupalılaşma alanı genişledikçe belirtilen konulara ilişkin talepler artmakta ve Avrupalılaşma sürecine yönelik halk muhalefeti güçlenmektedir.²⁰ Böylece, seçmen ile Milliyetçi Cephe Partisi

wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family”, *European Journal of Political Research*, XLIV / 3, 2005, s. 416.

- 16 Jonathan Marcus, *The National Front and French Politics*, MacMillan, London 1995, s. 12.
- 17 Radikal sağ partiler, Duverger’in önerdiği sahip olduğu seçmen oranına göre partilerin sınıflandırılmasında, küçük partiler kümesinin bir üyesidir. Bu cümleden, yüzde 3 oranının üzerinde oy alarak parti sisteminin dikkate alınır partisi olunması radikal sağ partiler açısından en alt başarı kriteri olarak belirlenebilir (Maurice Duverger, *Political Parties: Their organization and activity in the modern state*, Methuen, London, 1954, s. 283). Zira, Duverger’in sınıflandırmasında böyle partilerin parlamentolarda çoğunluğu ele geçirmeleri pek mümkün değildir. Ancak, bu partiler sahip oldukları görece az sayıda milletvekili sayısı ile koalisyon hükümetinin kurulması, nitelikli çoğunluk gerektiren yasaların görüşülmesi gibi süreçlerde kilit role sahip olabilirler. Bu yolla, partilerin sisteme etki etme şansları vardır (Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems: a framework for analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, s. 122-123). İki türlü çoğunluk sistemin uygulandığı ülkelerde (Fransa), bu partilerin özellikle seçimin ikinci turlarında kilit rol oynamaları muhtemeldir.
- 18 Bu önermeyi destekleyen bir çalışma için lütfen bakınız: Nonna Mayer ve Pascal Perrineau, “Why do they vote for La Pen?” *European Journal of Political Research* XXII / 1, 1992.
- 19 Van Der Brug ve Fennema, “Protest or Mainstream? How the European anti-immigrant parties developed into two separate groups by 1999”, s. 57.
- 20 Lauren L. McLaren, “Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat?” *The Journal of Politics*, LXIV / 2, s.552.

arasındaki ideolojik bağ bilhassa parti dış politikasının seçmen tarafından beğenilmesi ile oluşmaktadır çünkü Parti, merkezinde İslam karşıtlığı olan ve esas olarak Avrupalılaşıma sürecine muhalefeti içeren bir dış politika geliştirmiştir. Milliyetçi Cephe Partisi 1972 yılında kurulmuş olmasına ve Parti'nin 1995 Başkanlık seçimlerinden itibaren Avrupalılaşıma sürecine ilişkin politikalarını daha görünür hale getirmesine rağmen, makalenin kapsamı 2011 – 2015 dönemi ile sınırlandırılmıştır. Zaman aralığının 2011 yılından başlatılmasının sebebi, Ocak 2011 tarihinde Milliyetçi Cephe Partisi liderliğinde, partinin kuruluşundan 40 yıl sonra ilk kez, değişim yaşanmasıdır.²¹ Diğer radikal sağ partiler gibi, Milliyetçi Cephe Partisi de lider merkezli bir parti olduğu için, makale özel olarak yeni liderin seçildiği döneme odaklanacaktır.²² Zaman aralığının 2015 yılına kadar getirilmesinin sebebi, Milliyetçi Cephe Partisi'nin 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yaklaşık yüzde 25 oy alarak birinci parti olmasıdır. Ayrıca, 2014 seçimlerinde Avrupa Parlamentosu parlamenti olarak seçilen Marine Le Pen, 9 Avrupa Birliği ülkesinden seçilmiş (Birleşik Krallık dahil) toplam 39 parlamenti ihtiva eden “Uluslar ve Özgürlük Avrupası” grubunun başkanlığını da yapmaktadır.²³

Makale toplamda dört bölüm içermektedir. Birinci bölüm ilk olarak radikal sağ siyasetin genel özelliklerini kısaca belirtecektir. Daha sonra, Milliyetçi Cephe Partisi'nin kuruluşu ve partinin seçimlerde gösterdiği performans hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölüm, Avrupalılaşıma sürecinin seçmen davranışlarına etki eden bir faktör haline gelmesi sürecini inceleyecektir. İkinci bölümün tamamlayıcısı niteliğinde olan üçüncü bölüm, 2011-15 yıllarını kapsayan zaman aralığı özelinde Milliyetçi Cephe Partisi'nin dış politikasını inceleyecektir. Bu incelemede, ağırlık birincisi üzerinde olmak üzere, üç ana dış politika tercihinin değerlendirilecektir. Bu politika tercihleri 1) İslam-karşıtlığı merkezinde şekillenen Avrupa Birliği ve NATO politikası; 2) Avrupa Birliği'nin (AB) ekonomi politikasına yönelik eleştiriler ile desteklenen ulusal egemenliğin korunması politikası; 3) Rusya Federasyonu ile yakın ilişkiler kurma politikası, olarak belirtilebilir. Dördüncü bölüm, gelecek çalışmaların hangi sorunsallara yoğunlaşmaları gerektiğine dair önerileri içeren sonuç bölümünü içermektedir.

Radikal Sağ Partiler

Radikal sağ partileri diğer siyasi partilerden ayıran en belirgin özellik, toplumu oluşturan öz-kümenin cetbecet süre gelen dil, kültür, gelenek gibi etnik

21 Ocak 2011 yılında yapılan kongrede Marine Le Pen, babası Jean Marie Le Pen tarafından bizzat desteklenen ve baba Le Pen'in sağ kolu konumundaki Bruno Gollnisch'e karşı yarıştı. Parti içindeki güçlü Katolik grup tarafından desteklenen Gollnisch'e destek yüzde 32 oranında kaldı (Christopher Caldwell “Le Pen is Mightier”, *The Weekly Standard*, 14 Mart 2011 ve Geert De Clercq, “Special Report- in France, far-right capitalizes on Euro Crisis”, *Reuters*, 7 Ekim 2011).

22 David Art, *Inside the radical right: the development of anti-immigrant parties in Western Europe*, Cambridge University Press, New York 2011, s. 56.

23 Grup hakkında detaylı bilgi için: <http://www.enfgroup-ep.eu> (erişim tarihi, 11 Ağustos 2016).

Görüş

Akademik
Bakış

231

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

özellikleri etrafında toplumun şekillenmesi tahayyülüdür. Radikal sağ parti politikaları münhasıran öz-kümeyle fayda sağlamayı amaçlar ve politikaların belirlenmesinde toplumu oluşturan öz-küme dışındaki ögelere (öz-dışı) karşı dışlayıcı tavır gösterilir. Öz-dışı grup ve fikirlerin, öz-kümenin homojen yapısına tehdit teşkil ettiği düşüncesi ile öz-kümenin özellikleri ile çelişen her türlü yaşam tarzına ve düşüncelere müsamaha edilmemesi savunulur.²⁴ Bu mülhazaların sonucu olarak radikal sağ partiler çok kültürlü toplum yapısına muhaliftirler.

Çok kültürlü topluma şüphe ile yaklaşmanın sonucu olarak, radikal sağ partiler, 1950 – 1973 yılları arasında, iktisat tarihinin “altın çağını” yaşayan Batı Avrupa ülkelerinin ihtiyaç duyduğu iş gücü; siyasi sığınma hakkı ve aile birleşimi (önceki yıllarda göç eden işçinin aile üyelerinin göç etmesine imkan verilmesi) etkenlerinin hızla arttırdığı göçmen nüfusa karşı pejoratif söylemler geliştirirler. Bununla birlikte, “göçmen-sorunu,” radikal sağ partilerin ilgi alanına giren tek konu değildir. 1960lı yıllardan başlayarak, siyasal katılım, düşünce ve fikir özgürlüğü, geleneksel kültür kodları dışında görülen tercihlere saygı gibi “burjuva sonrası değerlerin” önem kazanmasına reaksiyon olarak, radikal sağ partiler, ataerkil ve güçlü aile yapısına bina edilmiş toplumu, bu toplumu oluşturan bireylerin geleneklere uygun olarak yaşamasını, ve toplumun düzenine hanel getirebilecek olan her türlü düşünce ve yaşam tarzından uzak durulmasını savunur.²⁵ Kamu düzenini bozan ve / veya milli kültüre uygun davranmayan bireylere karşı ölüm cezası gibi en ağır müeyyidelerin dahi uygulanmasını önerir.²⁶ Tahayyül edilen toplumda ekonomiye ilişkin işlemler öz-kümenin ihtiva ettiği girişimcilerin kontrolünde olmalıdır. Billhassa, stratejik önemi haiz iletişim, bankacılık ve enerji sektörleri, öz-kümenin mutlak hakimiyeti altında olmalıdır. Öz-dışı unsurların, gerek tüzel kişi gerek özel kişi, mülkiyet haklarının sınırlı olmasını savunan radikal sağ

24 Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, s. 19; Sabrina Ramet, 1999, ‘Defining the radical right: values and behaviors of organized intolerance in post-communist Central and Eastern Europe’, Sabrina Ramet der. *The Radical Right in Central and Eastern Europe since 1989*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, s. 4.

25 Milliyetçi Cephe Partisi parti programında geleneksel aile yapısı ile anne baba ve çocuklardan oluşan topluluğu kast ettiğini açıkça belirterek, hem cins evliliğine izin verilmesi gibi burjuvazi sonrası taleplere karşı olduğunu açıkça belirtmektedir (National Front “Notre Project” 2014, s. 37 <http://www.frontnational.com/pdf/Programme.pdf> E.T. 28 Temmuz 2016). Bir başka örnek olarak, Macaristan siyasetinin radikal sağ aktörü olarak tanımlanan Daha İyi Macaristan Hareketi (JOBBIK) 2014 parlamento seçimleri için hazırladığı programda ikiden fazla çocuk sahibi olan aileler için sosyal yardımların artırılmasını vaat etmekteydi. JOBBIK programının tam metni için <https://drive.google.com/file/d/0B-HgDla59TRmTTdrX3laNVhMYms/edit?pref=2&pli=1> (erişim tarihi: 3 Ağustos 2016).

26 Aleks Szczerbiak, “Old and New Divisions in Polish Parties’ Electoral Strategies and Bases of Support” *Europe-Asia Studies*, LV / 5, 2003, s. 732; Sean Hanley, ‘The Republicans: 1990-1998: a populist outsider in a consolidating democracy’, Cas. Mudde and Cristobal R. Kaltwasser der. *Populism in Europe and Americas: Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge University Press, New York 2012, s.70.

partiler, özellikle diğer ülke vatandaşlarının öz-kümenin ülkesinde mülkiyet edinmelerine kuşku ile yaklaşır.27 Radikal sağ partilerin iç siyasete dair tutumları doğal olarak dış siyaset anlayışlarına etki etmektedir. Partilerin dış politikası, “öz-kümenin” kimliği ile tanımlanan “ulusal kimlik” ve “öz-kümenin egemenliğini” ifade eden “ulusal egemenlik” kavramlarının savunulması görüşü merkezinde şekillenmektedir. Bilhassa ulusal egemenlik kavramına atfedilen önem sebebi ile radikal sağ partiler, Avrupa Birliği gibi ulus-üstü kurumlara şüphe ile yaklaşır ve Avrupa Birliği kurumlarının üye devletler adına karar alabildikleri alanların genişletilmesi anlamında kullanılan Avrupalılaştırma sürecine katı muhalif tutum sergilerler.28 Destekledikleri “etnokrazi” rejimine paralel olarak, farklı kültürlerin bir arada yaşamasının kültürler arası farklılıklar sebebiyle mümkün olmadığına inanan radikal sağ partiler, Avrupa Birliği’nin çok-kültürlülük ve serbest dolaşım politikalarını eleştirirler. Avrupalılaştırma sürecinin üye ülkelerin iç siyasetinde önemi artan bir etken olması, radikal sağ partilerin ağırlıklı olarak bu konuya odaklanmalarına sebep olmuştur. Bununla birlikte, radikal sağ partiler, ülkelerinin NATO üyeliğine ve kültürel küreselleşmeye “ulusal egemenliğin” ve “ulusal kimliğin” korunmasında zafiyet yarattıkları inancı ile muhaliftirler.29

Fransız Milliyetçi Cephe Partisi ve Parti’nin Seçim Performansı

1972 yılında kurulan Milliyetçi Cephe Partisi, Fransız filozof Alain de Benoist öncülüğünde şekillenen “Yeni Sağ” düşüncesinden etkilenmiştir.30 “Yeni

- 27 Ronald Markowski, ‘Disillusionment with democracy and populism in Poland’ *Europe and the Crisis of Democracy: Elections in Europe: 1990-2002 Notre Europe*, Paris, 2002, s. 28; Kristen Ghodsee, “Left Wing, Right Wing, Everything: Xenophobia, Neo-totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria”, *Problems of Communism*, LV /3, 2008, s. 30 ve 36. Özellikle, 1990lı yılların ilk dönemlerinde radikal sağ partiler üzerine yapılan çalışmalarda, radikal sağ partilerin klasik liberal ekonomik sistemi savundukları belirtilmiştir (örnek çalışmalar için lütfen bakınız: (Hans G. Betz, 1993, *The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist*, MacMillan, London, 1993; Herbert Kitschelt, 1995, *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1995. Roger Griffin, “Interregnum and endgame: The Radical Right in the post-fascist era”, *Journal of Political Ideologies*, V /2, 2000, ss. 163-178). Bu düşünce, geçmiş dönemlerde vergi-karşıtı politikalar ile milliyetçi politikaları kombine eden siyasal partilerin (Poujadizm ve Glistrup hareketi) mirası olarak değerlendirilebilir. Daha geç dönemde yapılan çalışmalarda ise, radikal sağ partilerin birincil olarak kültürel politikalar ile ilgilendiği, ekonomi politikalarına ikincil derecede önem verdiklerine dair görüş birliği oluşmaktadır (Minkenberg, *The Revival of the Radical Right: Between Modernity and Anti-Modernity*, s. 173; Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, s. 119; Herbert Kitschelt, “Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges in Comparative Research” *West European Politics*, XXX / 5, 2007, s. 1178).
- 28 Catherine De Vries ve Erica Edwards, “Taking Europe to Its Extremes”, *Party Politics* XV / 1, 2009, s.18.
- 29 Paul Hainsworth, “Introduction: the extreme right” Paul Hainsworth der. *The Politics of the Extreme Right: From the Margins to the Mainstream*, Pinter, London, 2000, s. 10; Liang Christina Schori, *Europe for the Europeans: The foreign and security policy of neo-populist parties* (Hampshire: Ashgate Publishing, 2007, s. 10-12.
- 30 Roger Eatwell, “Right or Rights? The Rise of the ‘New Right’”, Roger Eatwell, ve Noel

Görüş

Akademik
Bakış

233

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

sağ,” iki savaş arası dönemde milliyetçi yönetimlerin savunduğu “üstün ırk” yaklaşımının yerine, “etnik-çoğulculuk” yaklaşımını geliştirmiştir. “Etnik çoğulculuk” yaklaşımına göre, kültürlerin hiçbiri bir diğerine üstün değildir; ancak kültürler arasında var olan farklılıklar, kültürlerin aynı coğrafyada bir arada yaşamasını engellemektedir. Aksi halde, kültürlerin saflığına halel gelecektir. Bu sebeple, yeni sağ görüşüne göre, her bir kültür ait olduğu coğrafi sınırlarda kalmalıdır.³¹ Yeni sağın, Milliyetçi Cephe Partisi’ne olan etkisi, Jean-Marie Le Pen’in şu sözlerinde görülmektedir: Kültürlerin çoğulculuğu korunmalıdır; ancak bu Fransa’da olmamalıdır... aksi, Fransız öz kültürüne tehdit teşkil eder.³² Milliyetçi Cephe Partisi, kuruluşunu takip eden ilk 10 yıl, katıldığı seçimlerde istatistikî olarak dahi önem arz etmeyen seviyelerde seçmen desteğine sahipti.³³ Bu makalenin kapsamı dışında olsa da, Parti’nin az oranda seçmenin tercihi olmasının parti-içi etkeni olarak, partinin kurucuları arasında İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar ile işbirliği yapmış kişilerin var olması önerilebilir.³⁴ Buna karşın, dikkate değer bir oranda seçmen grubunun Milliyetçi Cephe Partisi’ne yönelmesinin ilk işaretleri 1983 yılında yapılan yerel seçimlerde gelmiştir. Bir yıl sonra yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yüzde 11 oranında seçmenin tercihi olan Parti, 10 (84 sandalyeden) sandalye kazanmıştır.³⁵ 1986 Fransız Parlamentosu seçimlerinde, seçmenin yaklaşık yüzde 10’u Milliyetçi Cephe Partisi’ni desteklemiş ve Parti kazandığı 34 sandalye ile (577 sandalye) tarihinde ilk kez Fransız Parlamentosu’na girmiştir.³⁶ Etnik

O’Sullivan der, *The Nature of the Right*, Pinter, London, 1989, s. 11; Michael Minkenberg, “The New Right in Germany”, *The European Journal of Political Research*, XXII, 1992, s. 60).

- 31 Cas Mudde, “Right wing extremism analyzed”, *European Journal of Political Research*, XXVII /2, 1995, s. 211; Michael Minkenberg, “The Revival of the Radical Right: Between Modernity and Anti-Modernity”, s 180.
- 32 Elisabeth Carter, *The Extreme Right in Western Europe: Success or failure*, Manchester University Press, Manchester 2005, s. 37.
- 33 1973 yılında yapılan parlamento seçimlerinde, Milliyetçi Cephe sadece binde 5 civarında seçmen desteği kazanmıştı. 1974 Başkanlık Seçiminde yarışan parti lideri Jean-Marie Le Pen sadece binde 8 oranında seçmenin tercihi olmuştu (Pierre Brechon ve Subrata Kumar Mitra, “The National Front in France: The Emergence of an Extreme Right Protest Movement”, *Comparative Politics*, XXV / 1, 1992, s. 64). 1981 yılı başkanlık seçiminde ise en az 500 adet seçilmiş siyasinin imzalı desteğini bulamadığı için Le Pen seçimlerde aday dahi olamamıştır (Pippa Norris, *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge University Press: New York, 2005 s. 58-60).
- 34 Örnek olarak Vichy Hükümeti için çalışan Maurice Bardeche (Marcus, *The National Front and French Politics*, s. 13) ve iki savaş arası dönemde faşizmin Fransa’daki lideri konumundaki Jacques Doriot ile yakın çalışan Andre Dufraisse ve Victor Barthelemy isimleri verilebilir (Mayer, Nonna ve Mariette Sineau, “France: The National Front” s. 44, Erişim: <http://www.cevipof.com/DossCev/elec2002/Enjeux/pdf/FN%20-%20VD%202001.pdf>, E.T. 16 Ağustos 2016.
- 35 Terri. E Givens 2005, *Voting Radical Right in Western Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 28.
- 36 1986 parlamento seçimine ilişkin sayısal veriler 1945 yılından itibaren Avrupa ülkelerinde yapılan parlamento seçim sonuçlarını derleyen *Parties and Elections in Europe* başlıklı veri tabanından alınmıştır. Veri tabanına erişim için: <http://www.parties-and-elections.eu/france2.html> (erişim tarihi 5 Ağustos 2016).

Gözi

milliyetçiliği parti programının merkezine alan Milliyetçi Cephe Partisi'nin kısa süre içerisinde her 10 seçmenden bir tanesi tarafından desteklenir hale gelmesi, ülkenin siyasi elitlerini tedirgin etmiştir. Parti'nin yükselişini durdurabileceği düşüncesi ile o dönem uygulanmakta olan nispi temsil seçim sistemi yerine, seçmeni taktiksel oy kullanmaya yönelttiği için büyük partiler lehine olduğu düşünülen çoğunluk merkezli seçim sistemi benimsenmiştir.³⁷ Ancak, yeni kurallara göre yapılan 1988 parlamento seçimlerinde de Milliyetçi Cephe Partisi sahip olduğu seçmen desteğini korumayı başarmıştır. Sadece oyların sandalye sayısına dönüştürülmesine ilişkin kurallardaki değişiklik nedeni ile bir önceki seçimde 34 sandalye kazanan Parti, 1988 seçimlerinde 1 sandalye kazanmıştır. Sonuç olarak, seçim sisteminde yapılan değişiklik, Milliyetçi Cephe Partisi'nin Parlamento'da etkin olmasının önüne geçmiş olsa da Parti'yi destekleyen seçmen sayısına etki etmemiştir. Dahası, bir önceki Başkanlık seçiminde (1981 yılı) yeterli sayıda imzalı desteğe sahip olmadığı için aday dahi olmayan Jean-Marie Le Pen, 1988 Başkanlık Seçiminin ilk turunda yaklaşık yüzde 15 oranında oy almıştır. 1993 yılında yapılan Parlamento seçimlerinde de Milliyetçi Cephe Partisi'ni tercih eden seçmen oranı yüzde 12.4 oranına ulaşmıştır.³⁸ 1995 Başkanlık seçiminde Jean Marie Le Pen bir kez daha aday olmuş ve bir önceki seçimde elde ettiği seçmen desteğini korumuştur. Makalenin ana konusu açısından belirtmekte fayda vardır ki, 1995 Başkanlık seçimi kampanya döneminde Milliyetçi Cephe Partisi Avrupalılaştırma sürecine muhalif olma pozisyonunu öne çıkartmaya başlamıştır. Bir sonraki bölümde belirtileceği gibi, 1990lı yıllar, Avrupalılaştırma sürecine ilişkin konuların üye ülke iç siyasetinde etkisini geçmiş dönemlere göre arttırdığı bir dönemdir. Bu örtüşmenin, 1997 yılı Parlamento seçimleri ve 2002 Başkanlık seçimlerinde partinin elde ettiği başarıların nedenlerinden bir tanesi olduğu ileri sürmek makul bir yaklaşım olacaktır. 1997 Parlamento seçiminde, Milliyetçi Cephe Partisi yüzde 14.9 oranına ulaşan seçmen desteği ile tarihinin en başarılı Parlamento seçimi sonucunu elde etmiştir. Yine 2002 Başkanlık Seçiminin ilk turunda Jean Marie Le Pen yaklaşık yüzde 17'lik seçmen desteği ile Sosyalist

37 Husbands, "The Other Face of 1992: The Extreme Right Explosion in Western Europe, s. 273. Milliyetçi Cephe Partisi'nin yükselişini engellemek amacı ile, dikkate değer sayıda seçmeni Parti'ye yönelttiği düşünülen sorunlara ilişkin düzenlemeler de yapılmıştır. Örnek olarak, 1986-1988 yılları arasında İçişleri Bakanı olan Charles Pasqua, Fransa'da sayıları artan yasa dışı göçmenlerin sınır dışı edilmesi amacı ile sert önlemler açıklamıştır (David Bell, "Victory for Le Pen will impose a heavy cost on Europe" *Financial Times*, 15 Mayıs 2014). Benzer yöntemler 2007 Başkanlık seçimini kazanan Nicolas Sarkozy döneminde de yaşanmıştır. Örnek olarak, Sarkozy döneminde, peçe giyilmesi yasaklanmış ve Roman göçmenlerin sınır dışı edilmesi kararlaştırılmıştır (Russell Shorto, "Extremism comes closer to fold in France" *International New York Times*, 30 Nisan 2011; De Clercq, "Special Report- in France, far-right capitalizes on Euro Crisis", 7 Ekim 2011). 2010 yılında Grenoble konuşması olarak bilinen konuşmasının içeriğinde, Sarkozy Fransız halkını göçmen sorununun mağduru olarak ilan etmiştir (Caldwell "Le Pen is Mightier", 14 Mart 2011).

38 Parlamento seçim sonuçları için: <http://www.parties-and-elections.eu/france2.html> (erişim tarihi: 5 Ağustos 2016).

Gazi

Akademik
Bakış

235

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Parti adayı Lionel Jospin'i geride bırakmış ve seçimin ikinci turunda Jacques Chirac'a rakip olmuştur.

2007 Başkanlık ve Parlamento seçimlerinde önemli oranda seçmen Milliyetçi Cephe Partisi'nden desteğini çekmiştir. 2007 Başkanlık seçiminde, Jean-Marie Le Pen'e verilen destek yüzde 17 seviyelerinden yüzde 10 seviyelerine gerilemiştir. Parlamento seçiminde ise Parti'ye verilen seçmen desteği yüzde 5 seviyesinin altına düşmüştür. Bu oran 1986 Parlamento seçiminden bu yana partiye verilen en düşük destek oranıdır. 2009 Avrupa Parlamentosu seçiminde ise Milliyetçi Cephe Partisi yaklaşık yüzde 6.5 oranında seçmen desteği ile Avrupa Parlamentosu'nda sadece 3 sandalye (72 sandalyeden) kazanmıştır. Seçmenin desteğini çekmesi parti içerisinde Jean-Marie Le Pen'in liderliğini tartışılır hale getirmiştir. Netice, Ocak 2011 yılında Jean-Marie Le Pen'in kızı Marine Le Pen'in parti liderliğine seçilmesi olmuştur.

Marine Le Pen'in lider seçilmesi partiden desteğini çeken seçmenin tekrar partiye dönmeye başladığı bir süreci başlatmıştır. Partinin yeni lideri Marine Le Pen, 2012 başkanlık seçiminde, yüzde 18 seviyelerinde seçmen desteği kazanmıştır. Marine Le Pen'i seçimin ikinci turuna taşımamış olsa da, verilen seçmen desteği oranı, Milliyetçi Cephe Partisi açısından, Başkanlık seçimlerinde kazanılan en yüksek oy oranıdır. 2012 Parlamento seçiminde de seçmen tercihi yüzde 13.6 oranında Milliyetçi Cephe Partisi'ne yönelmiştir. Bu oran, bir önceki parlamento seçiminde sahip olunan seçmen desteğinin yaklaşık olarak üç katıdır.³⁹ 2014 Avrupa Parlamentosu seçiminde ise Milliyetçi Cephe Partisi tarihinde ilk kez bir seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. Yaklaşık yüzde 25'e ulaşan seçmen desteği ile Avrupa Parlamentosu'nda Fransa için ayrılan 74 sandalyenin 23 tanesi Milliyetçi Cephe Partisi için rezerve edilmiştir.⁴⁰ Yakın zamanlarda yapılan kamu oyu araştırmaları da 2017 yılında yapılacak olan Başkanlık seçiminde Marine Le Pen'in, 2002 yılındaki başarıyı tekrar ettirerek, seçimin ikinci turuna kalabileceğine işaret etmektedir.⁴¹ 1984 Avrupa Parlamentosu seçimi ile dikkate değer oranda seçmenin Milliyetçi Cephe Partisi'ni tercih etmesi, tepki oylarının Parti'ye yönelmesi ile açıklanmıştır.⁴² Bu açıklama, 1973 sonrası ortaya çıkan işsizlik sorunu ve sorunun sebebi olarak göçmen nüfusunu görme eğilimi ile ana akım partilerinin sorunu çözmede yetersiz ya da isteksiz olduklarına dair oluşan algının örtüşmesi ile, Batı Avrupa ülkelerinin çoğunluğunda tepki oylarının radikal sağ partilere yönelmeye

39 Nonna Mayer, "From Jean-Marie to Marine Le Pen: Electoral Change on the Far Right", *Parliamentary Affairs*, 66, 2013, s. 160-161.

40 2014 Avrupa Parlamentosu Seçimleri Fransa ayağının sonuçları için: <http://www.europarl.europa.eu/elections-2014/en/new-parliament> (erişim tarihi: 6 Ağustos 2016).

41 Ishaan Tharoor "Europe's far-right still loves Putin; As the tensions flare over Ukraine, the European far-right's love affair with Russia's Vladimir Putin endures" *The Washington Post*, 18 Şubat 2015.

42 Mayer ve Perrineau, "Why do they vote for Le Pen?" s. 136.

başladığı açıklamasını desteklemektedir.⁴³ Tepki oyların özel olarak radikal sağ partilere yöneldiği tezi, radikal sağ partilerin, ana akım partileri, öz-kümenin çıkarlarını dikkate almayan ve sadece kendi kişisel çıkarları için siyaset yapan kişilerden teşekkül olan kurumlar olarak lanse etmesine dayanmaktadır.⁴⁴ Örnek olarak, 1988 Başkanlık seçimi kampanya döneminde, Jean-Marie Le Pen, Cumhuriyet İçin Birlik Partisi (RPR), Sosyalist Parti (PS), Fransız Demokrasisi için Birlik Partisi (UDF), ve Fransız Komünist Partisi'ni, öz-kümenin çıkarlarını dikkate almayan dördü çete olarak tanımlamıştır. Kendisinin ise, öz-kümenin çıkarları doğrultusunda siyaset yapmayı amaç edinmiş "sistem-dışı" aktör olduğunu vurgulamıştır.⁴⁵

Milliyetçi Cephe Partisi, sahip olduğu seçmen desteği ile, 1984 yılından bu yana, Fransız parti sisteminin dikkate alınması gereken bir aktörü durumundadır. Parti'nin bu konumu 30 yılı aşkın süredir devam ettirebilme başarısı, sadece tepki oylarının Parti'ye yönelmesi ile açıklanamaz. 1984 yılından bu yana Milliyetçi Cephe Partisi ile ideolojik bağ kurmuş ve partinin sadık seçmeni olarak tanımlanabilecek bir grubun varlığını önermek mümkündür. Bu seçmen grubu, başka partilere duyduğu tepki nedeni ile değil, Milliyetçi Cephe Partisi'nin politikalarını kendi siyasal pozisyonuna yakın bulduğu için destek vermektedir.⁴⁶ 1990lı yıllarda Avrupalılaştırma konusunun,

43 Betz, 1993, *The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist*, s. 416; Knigge, "The ecological correlates of right wing extremism in Western Europe", s. 266.

44 Mudde, *The Populist Radical Right Parties in Europe*, s. 23; Jens Rydgren, "The Sociology of Radical Right", *Annual Review of Sociology*, XXXIII, 2007, s. 242.

45 Roger Eatwell, "The Rebirth of Right-wing Charisma? The Cases of Jean-Marie Le Pen and Vladimir Zhirinovskiy", *Totalitarian Movements and Political Religions*, III / 3, 2002, s. 14. Milliyetçi Cephe Partisi, diğer siyasi partilerin hem fikir olduğu bazı konularda farklı görüş belirtmiştir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudi nüfusa yönelik yapılan soykırımı tarihin önemsiz bir detayı olarak tanımlamıştır (Mayer, Nonna ve Mariette Sineau, "France: The National Front", s. 46). Yine, diğer siyasi partilerin aksine, 1991 yılında yapılan Çöl Fırtınası Operasyonu'nun desteklememiştir (Marcus, *The National Front and French Politics*, s. 122). Ocak 2011 tarihinde Parti liderliğine seçilen Marine Le Pen, Uluslararası Para Fonu eski başkanı olan ve ismi 2012 Başkanlık seçiminde Sosyalist Parti'nin adayları arasında geçen Dominique Strauss-Kahn'ın karıştığı cinsel saldırı skandalı, Fransız yönetici elitinin içerisinde bulunduğu ahlaki çöküntünün bir örneği olarak yorumlamıştır (*Financial Times*, "Le Pen's Challenge", 22 Mayıs 2011). Milliyetçi Cephe Partisi'nin bu tavrına diğer siyasi partiler Milliyetçi Cephe Partisi'ne yönelik "karantina hududu" (Cordon sanitaire) politikası izleyerek cevap vermektedirler. Örnek olarak, Ocak 2015 tarihinde dünyanın çeşitli ülkelerinden üst düzey siyasilerin katıldığı teröre karşı birik yürüyüşüne, Milliyetçi Cephe Partisi lideri Marine Le Pen davet edilmemiştir (Richard Milne, "World Leaders to Join Hollande in Paris march for unity", *Financial Times*, 10 Ocak 2015).

46 Seçmen davranışı üzerine yapılan çalışmalar, seçmenin siyasal görüşünü bir parti ile ifade etmesi anlamında kullanılan parti kimliği kavramının değişken olduğu sonucuna ulaşmıştır (Örnek olarak: David Sanders, vd. "Downs, Stokes and the Dynamics of Electoral Choice" *British Journal of Political Science*, XLI / 2, 2011, s. 290). Bu sonucun Milliyetçi Cephe Partisi açısından önemi, 1984 öncesi başka siyasi partilere destek vermiş; 1984 sonrası Milliyetçi Cephe Partisi'ne yönelmiş seçmenin bir kısmı, zaman içerisinde, kendi siyasal pozisyonlarını partinin politikalarına yakın görerek, pekala kendilerini Milliyetçi Cephe Partisi kimliği ile tanımlayabilirler.

Gazi

Akademik
Bakış

237

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin iç siyasetinde seçmen davranışlarına etki eden bir konu haline gelmesi, bu ülkelerde belirli sayıdaki seçmenin, ulusal kültürün ve ulusal egemenliğin korunması talebi ile, Avrupalılaşma sürecine muhalif olması, ve radikal sağ partilerin bu talebi karşılayabilecek en muhtemel siyasi aktörler olması dikkate alındığı zaman, Milliyetçi Cephe Partisi ve seçmeni arasındaki fikri yakınlaşmanın asıl olarak Parti'nin dış politikası alanında gerçekleştiği söylenebilir.

Avrupalılaşma Sürecinin Üye Ülke Seçmen Tercihlerinde Artan Etkisi

Bu makale Avrupalılaşma terimi ile, Avrupa Birliği'nin derinleşme süreci üzerinde durmaktadır.⁴⁷ Buna göre, Avrupalılaşma, Avrupa Birliği kurumlarının, üye devletler adına karar alma yetkilerin artırılmasıdır. Derinleşmenin kapsamı arttıkça, Birlik üyesi ülkeler ulusal egemenliklerini Avrupa Birliği ile daha fazla orandapaylaşmakyükümlülüğü altına girerler. 1990lı yıllara kadar derinleşmenin kapsamı, Avrupa Birliği'ne üye devletler arasında ekonomik entegrasyonun sağlanması hedefi ile sınırlanmıştır.⁴⁸ Soğuk savaş döneminin sonlanması ile Orta ve Doğu Avrupa bölgesinde oluşan boşluğu doldurma ve küresel seviyede yeniden şekillenen güç dengesinin söz sahibi bir aktörü olabilme amaçları, Avrupalılaşma sürecinin siyasal boyutunu gündeme getirmiştir.⁴⁹ Bu amaca yönelik, imzalanan anlaşmalar (Maastricht, Amsterdam, Lizbon Anlaşmaları) ile derinleşme sürecinin kapsamı genişletilmiştir. Anlaşmalar ile, AB, Birlik üyesi ülke vatandaşlarının gündelik hayatlarını ilgilendiren çok sayıda husus hakkında karar mercii konumuna getirilmiştir. Bunun sonucu olarak, 1990 öncesi üst düzey bürokratların ilgi alanına giren bir alan olarak değerlendirilen Avrupalılaşma süreci, üye ülke vatandaşlarının da üzerinde fikir yürütmeye başladığı bir konu olarak telakki edilmeye başlanmıştır. Gerçekten de, 2003 yılında yapılan uzman anketi, Avrupalılaşma ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan konuların, vergilendirme, özelleştirme konularından sonra, seçmen tercihlerini en çok etkileyen faktör olduğunu belirlemiştir.⁵⁰

- 47 Avrupalılaşma terimi literatürde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Olsen, Avrupalılaşma terimini kullanmış olan çalışmaları tarayarak, terimin literatürde beş farklı anlamda kullanıldığını saptamıştır. Johan Olsen, 2002, "The Many Faces of Europeanization", *Journal of Common Market Studies*, XL / 5, ss. 921-924.
- 48 Liesbet Hooghe, ve Gary Marks, "A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus", *British Journal of Political Science*, 39(1), 2008, s. 5.
- 49 Esasen, 1950li yıllardan beri siyasal entegrasyon fikri vardı. Ancak 1954 yılında Avrupa Savunma Topluluğu önerisinin Fransa tarafından ret edilmesi ve 1960lı yıllarda yaşanan "boş sandalye krizi" gibi etkenler sebebi ile siyasal entegrasyon ikinci plana atılmıştır.
- 50 Kenneth Benoit ve Michael Laver, *Party Policy in modern democracies* Routledge, Abingdon, 2006. 1990 sonrası Avrupa Birliği'ne ilişkin konuların seçmen gündeminde olan konuların parçası haline geldiğini destekleyen bir başka veri olarak: 1980'li yıllarda AB üyesi ülkelerde yapılan mitinglerin yaklaşık yüzde 5 – 10 aralığındaki kısmı Avrupa Birliği'ne yönelik toplantılardı. 1990lı yıllarda, bu oran yüzde 20 – 30 aralığına çıktı (Hooghe ve Mark, "A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus" s.

Gazi

Avrupalılaşıma sürecinin artan önemi radikal sağ siyaset açısından, birbirlerinin tamamlayıcı olan üç sebepten dolayı önem arz etmektedir. Birincisi, Avrupalılaşıma konusunun kamu alanında tartışılmaya başlanması kabaca destekçiler / muhalifler arasında şekillenen yeni bir siyasal ayrışmaya neden olmuştur. İkincisi, önemli sayıdaki seçmen için Avrupalılaşıma karşıtı olmanın gerekçesi, Avrupalılaşımanın ulusal kimlik ve ulusal egemenlik kavramlarına zarar verdiğine dair inançtır.⁵¹ Üçüncüsü, radikal sağ partilerin Avrupalılaşıma muhalif olmalarının birincil nedeni, partilerin ulusal kimlik ve ulusal egemenlik kavramlarına yükledikleri önemdir.⁵² Dahası, radikal sağ partiler muhalif tutumlarında o kadar istikrarlıydılar ki, seçmenin zihninde Avrupalılaşıma-karşıtı pozisyon ile özdeşleştirilmektedirler.⁵³ Bu sebeple, radikal sağ partilerin Avrupalılaşıma sürecine muhalefeti gerekçesi ile belirli sayıda seçmenin muhalefet gerekçesi örtüşmektedir.

2011 Sonrası Fransız Milliyetçi Partisi'nin Dış Politika Anlayışı

Radikal sağ parti kümesinin bir üyesi olan Milliyetçi Cephe Partisi, dış politika anlayışını ulusal egemenliğin ve ulusal kimliğin korunması amaçları etrafında şekillendirmektedir. Bu amaç doğrultusunda, Parti, ulusal egemenliğe ve ulusal kimliğe tehdit teşkil ettiği iddia edilen, küreselleşme olgusuna ve

7). Bununla birlikte, derinleşme süreci kapsamının genişlemesi birden olmayıp zamana yayılarak gerçekleşmektedir. Dolayısı ile, Avrupa Birliği'ne ilişkin konuların seçmen kararlarına etkisi çoğunluk için geçerli olmasa da genel olarak artış eğilimindedir (Ian Down ve Carole Wilson, "From 'Permissive Consensus to Constraining Dissensus': A Polarizing Union" *Acta Politica*, 2008, s. 46).

51 McLaren, "Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat?", s. 552.

52 Liesbet Hooghe ve Gary Mark, "Sources of Euroscepticism", *Acta Politica*, 42, 2007, s. 122; Milada A. Vachudova Liesbet Hooghe, "Post-communist politics in a magnetic field: How Transition and EU Accession structure party competition on European integration", *Comparative European Politics*, VII / 2, 2009, s. 118). Siyasal partiler üzerine yapılan akademik çalışmalarda radikal sağ partilerin öncelikli olarak sosyo kültürel politikaların üzerinde durduklarına dair gelişen görüş birliği mevcuttur (Minkenber, 2000, "The Revival of the Radical Right: Between Modernity and Anti-Modernity", s. 173; Mudde, *Populist Radical Right in Europe*, s. 119, ve Kitschelt, "Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges in Comparative Research", s. 1178. Bu düşüncenin dış politikaya yansımaları olarak Avrupa Birliği'ne muhalefet etmedeki temel sebebi ulusal egemenliğin her şekilde korunmasına dair olan inançlarıdır. Radikal sağ partiler bu açıdan, eleştirilerini ağırlıklı olarak kapitalist ekonomik sistemde yoğunlaştıran radikal sol partilerden ayrılmaktadır (Avrupa radikal sol partileri üzerine karşılaştırmalı bir analiz için: Luke March, *Radical Left Parties in Europe*, Routledge, New York, 2011).

53 Paul Taggart, ve Aleks Szczerbiak, "The Politics of European Referendum Outcomes and Turnout", *West European Politics XXVII / 4* 2004, s. 5. Siyasal partilerin Avrupalılaşıma sürecine muhalif olma sebepleri ve muhalifliğin derecelerine göre sınıflandırmaları önerilmiştir. Bu sınıflandırmalar hakkında detaylı bilgi için: (a.g.m; Peter Kopecky ve Cas Mudde, "The Two Sides of Euroscepticism: Party Positions on European Integration in East Central Europe", *European Union Politics*, III / 3, 2002; Sophia Vasilopoulou, "European Integration and the Radical Right: The Three Patterns of Opposition", *Government and Opposition*, XLVI / 2, 2011.

Görüş

Akademik
Bakış

239

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

küreselleşme sürecini destekleyen kavramlar olarak görülen, kültürel ve siyasal birliği amaçlayan Avrupalılaştırma ile ortak askeri hareket platformu oluşturan Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) muhaliftir.⁵⁴ Ulusal egemenliğin ve ulusal kimliğin korunması amacı ile, "tam bağımsız" dış politika izlenmesi gerektiğini savunan Parti, Fransa'nın gerek NATO gerek AB üyeliğinden ayrılmasını önermektedir. Milliyetçi Cephe Partisi, NATO coğrafyası dışında yapılan NATO operasyonlarının sadece İslam dinini referans alan terör gruplarının güçlenmesine ve bu grupların küresel düzeye ulaşmasına hizmet ettiklerini iddia etmektedir. Milliyetçi Cephe Partisi, AB'nin dört özgürlüğünden biri olan serbest dolaşım ilkesine dayanarak öz-küme dışı kültürlerin Fransa'ya göç etme imkanı bulduklarını bu kişilerin farklı kültürlerle ait olması sebebi ile ulusal kimliğin yozlaştığını iddia etmektedir. Milliyetçi Cephe Partisi, ülkesinin Rusya Federasyonu ile yakın ilişkiler geliştirmesi gerektiğini savunmaktadır.

Milliyetçi Cephe Partisi'nin kültürel konulara ilişkin dış politikasının merkezinde İslam karşıtlığı bulunmaktadır. Ekonomi konularına ilişkin dış politika tercihi ise, Avrupa Birliği'nin üye devletler adına, üçüncü taraflar ile anlaşma yapmasına ve Avro Bölgesi'ne ilişkin muhalefet belirleyici rol oynamaktadır. Daha önce ilgili dipnot açıklamasında belirtildiği gibi, radikal sağ parti olarak, Milliyetçi Cephe Partisi birincil olarak kültürel politikalar ile ilgilenmektedir. Bu öncelik sırasının dış politikaya yansımaları olarak, Milliyetçi Cephe Partisi'nin dış politika anlayışının şekillenmesinde "İslam karşıtlığı" pozisyonunun önemli bir yeri vardır. Örneğin, soğuk savaşın bitmesi ile NATO'nun işlevselliğini kaybettiğini ileri süren Milliyetçi Cephe Partisi, Fransa'nın niçin NATO üyeliğinden ayrılması gerektiğine dair öne sürdüğü asli gerekçe, NATO'nun "İslami terör grupları" ile etkin mücadele edemediği ve amacına ulaşamayan operasyonlar sonucunda NATO üyesi olan ülkelerin "İslami terör gruplarının" saldırılarına maruz kaldığı iddiasıdır.⁵⁵ Tali gerekçe ise, NATO'nun, Amerika Birleşik Devletleri'nin güdümünde kararlar alan ve asıl olarak bu ülkenin dış politika hedeflerine hizmet eden bir örgüt olduğu inancından hareket ile, örgüt üyeliğinin bağımsız bir dış politika izlemeyi engellediği; böylelikle, ulusal egemenliği aşındırdığı iddiasıdır. Bir başka deyişle, Milliyetçi Cephe Partisi, NATO üyeliğinin, ABD dışındaki üyelere, ABD'nin dış politika hedeflerine hizmet eden "taşeron aktör" statüsü verdiği iddia edilmektedir.⁵⁶

Fransa'da artış eğiliminde olan İslam karşıtlığı ve bu karşıtlığının Avrupalılaştırma sürecine olan muhalefetin kısmi nedeni olması, Milliyetçi Cephe Partisi ile dikkate değer oranda seçmen arasında ideolojik bağın

54 Radikal sağ partilerin dış politikada ulusal egemenlik kavramına verdikleri öneme ve dış etkenleri tehdit olarak algılamalarına ilişkin: Andrej Zaslove "The Dark Side of European Politics: Unmasking the Radical Right", **Journal of European Integration**, XXVI / 1, s. 64.

55 Joseph Harriss, "Meeting Marine Le Pen" *The Spectator*, 27 Ağustos 2011.

56 Caldwell "Le Pen is Mightier", *The Weekly Standard*, 14 Mart 2011

Görüş

Akademik
Bakış

240

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

kurulmasının bir sebebi olarak dikkate alınmalıdır. Zira, 2001 yılından bu yana, Avrupa toplumlarında artan İslam karşıtlığına paralel olarak, Milliyetçi Cephe Partisi, Yahudi karşıtlığı vurgusu yerine İslam karşıtlığı vurgusuna ağırlık vermiştir.⁵⁷ İslam dininin, fanatizm ve hoşgörüsüzlük dini olduğu ve İslam dininin demokratik değerler ile tabii olarak çeliştiği iddiaları Parti tarafından öne sürülmektedir.⁵⁸

İslam inancı ile Nazi ve Komünist rejimleri arasında totaliter anlayışa imkan vermeleri bağlamında benzerlik kurulmaktadır.⁵⁹ “İslam dini üzerine bina olmuş kültürün,” Fransa’nın öz-kümesinin kültürünü yozlaştıracağını iddia eden Milliyetçi Cephe Partisi, seyahat etme özgürlüğü ilkesi üzerine kurulan Schengen rejimini eleştirmektedir. Yakın dönemde “Arap Baharı” sürecinin tetiklediği ve büyük çoğunluğunu Müslüman nüfusun oluşturduğu Avrupa ülkelerine doğru göç dalgası üzerine, Milliyetçi Cephe Partisi Schengen rejimini kaldırma ve sınırların kontrolü için ulusal sınır kontrol noktalarının tekrardan oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Soruna dikkat çekme amacı ile Marine Le Pen doğrudan alana inme stratejisi izleyerek, göçmenlerin Avrupa’ya ulaşma rotasında ilk duraklardan bir tanesi olan İtalya’nın Lampedusa adasına gitmiş ve göçmen hareketini bizzat izlemiştir.⁶⁰ İslam karşıtlığından hareket ile, Milliyetçi Cephe Partisi, Türkiye’nin AB üyeliğine karşıdır. Parti, serbest dolaşım hakkını haiz Türkiye’den Avrupa’ya gelecek “öz-dışı” unsurların, Avrupa’nın “öz-kültürüne” zarar vereceği iddiası ile Türkiye’nin üyeliğine karşı muhalif

57 Yahudi karşıtlığı bazı çalışmalar tarafından radikal sağ partilerin temel özelliklerinden bir tanesi olarak görülmüştür (Michael Minkenberg, “The Radical Right in Public Office: Agenda-setting and Policy Effects”, *West European Politics*, XXIV /4, s. 17). Ancak son dönemde Yahudi karşıtlığı özelliğinin seçmen üzerinde fazla etki yapmadığı belirtilmektedir. Özellikle, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası Batı Avrupa ülkelerinde artmakta olan İslam karşıtlığı dikkate alınınca, Yahudi karşıtlığının bir kenara bırakılarak İslam karşıtlığına ağırlık verilmesi anlaşılabilir. 2004-2008 arası bazı Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Yahudi-karşıtlığı ve İslam-karşıtlığı oranları için: <http://www.pewglobal.org/2008/09/17/unfavorable-views-of-jews-and-muslims-on-the-increase-in-europe/> (erişim tarihi 16 Ağustos 2016).

58 Nonna Mayer, “From Jean-Marie to Marine Le Pen: Electoral Change on the Far Right” 2013, s. 162. Yahudi karşıtlığı, Avrupa ülkelerindeki radikal sağ partilerin belirgin özelliklerinden bir tanesidir. Bu değişim, Marine Le Pen’in lider seçilmesi sonrası, Parti’sinin radikal sağ bir parti olmadığını gösterme amacı ile de örtüşmektedir. Babasının aksine, Marine Le Pen, Yahudi soykırımını, insanlık tarihinde barbarlığın zirve yaptığı nokta olarak tanımlamıştır (Ambrose- Evans-Pritchard, “Marine Le Pen is spoiling for a fight”, 1 Temmuz 2013, *The Telegraph*). Aynı amaca yönelik olarak, Marine Le Pen düzenlediği mitinglere daizlaklar (*skin heads*) olarak bilinen aşırı sağ milliyetçi unsurların girişini engellemektedir (Gerard Bon, “Marine Le Pen stakes out mainstream in May Day Speech” *Reuters*, 2 May 2011). Eylül 2011 ayında katıldığı bir radyo programında da, “Fransa’da aşırı sağın bir adaya ihtiyacı var çünkü o ben değilim” ifadelerini kullanarak kendisine aşırı sağ olduğu için olumsuz yönde tenkitte bulunanlara cevap vermek istenmiştir (De Clercq, “Special Report- in France, far-right capitalizes on Euro Crisis”, 7 Ekim 2011).

59 Caldwell “Le Pen is Mightier”, 14 Mart 2011.

60 Nicholas Watt “Is Nicolas Sarkozy’s re-election campaign setting pace for Libyan action”, *The Guardian*, 22 Mart 2011.

Gazi

Akademik
Bakış

241

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

tutumunu gerekçelendirmektedir.⁶¹ Parti'nin Türkiye'ye karşı menfi tutumuna örnek olarak, Le Pen'in, Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye ile AB arasında göçmen sorununa ilişkin anlaşma görüşmelerine ve Türkiye'nin üyeliğine dair bazı konuşmaları verilebilir. Parlamento'da 11 Mayıs 2016 tarihinde yapılan tartışmada, Türkiye'nin Suriyeli göçmenleri barındırmasının hayali olduğu ve bu hayal için Türkiye'nin 6 milyar Avro talep etmesini "şantaj" olarak tanımlamıştır.⁶² Türkiye'nin göçmenleri kabul etmekte samimiyetsiz olduğunu iddia ederek, bu iddiasını 2015 sonunda Türkiye'ye 3 milyar Avro verilmesinin kabul edilmesinden sonra Türkiye'den Yunanistan'a gelen mülteci sayısının artışına dayandırmaktadır.⁶³ Avrupa Parlamentosu'nun Nisan 2016'da kabul edilen Türkiye raporunun içeriğinde Türk Hükümeti'ne yönelik sert eleştiriler olmasına rağmen, Le Pen, raporda Türkiye'nin AB'ye girebileceğine dair ifadeler içerdiği gerekçesi ile, raporun aleyhinde oy kullanmıştır.⁶⁴

Milliyetçi Cephe Partisi'nin Avrupalılaşmaya muhalif olmasının bir diğer nedeni ise ekonomik konulara ilişkindir. Parti, AB'nin aldığı bazı ekonomik kararların, Fransa'nın "milli ekonomi çıkarları" ile çelişmesine rağmen, Fransa hükümetinin bu kararlara uygun davrandığının altını çizerek, ulusal egemenliği AB ile paylaşmanın olumsuz sonucuna dikkat çekmektedir. Örnek olarak, 2007 yılında imzalanan Lizbon Anlaşması ile ortak tarım politikasının kapsamının genişletilmesi sonucu Fransa'nın ulusal tarım politikası hakkında karar alma hakkı kalmadığını vurgulayarak, ulusal egemenlik kavramının önemine işaret etmektedir.⁶⁵ Ayrıca, Milliyetçi Cephe Partisi, yakın zaman öncesinde Avro üyesi bazı ülkelerde (İrlanda, Yunanistan gibi) yaşanan ekonomik krizi çözmek adına alınan önlemlerin, krizin yaşanmadığı diğer üye ülke vatandaşlarını olumsuz etkilediğine vurgu yapmaktadır. İlaveten, Avrupa Birliği ile Çin arasında yapılan ticari anlaşmaların, Fransız işçilerinin menfaatlerinin aleyhine olduğuna vurgu yapmaktadır. Parti, hal böyle iken, Fransa'nın Avrupa Birliği bütçesine en fazla katkı sağlayan ikinci büyük ülke olduğunu belirterek, yaşananlardan dolayı Fransa'nın Avrupa Birliği tarafından cezalandırıldığını ifade etmektedir.⁶⁶ Fransız marketlerine ithal edilen Çin menşeli ürünler için vergi artırımına ek

- 61 Startin, Nick ve Andre Krouwel, "Eurocepticism Re-galvanized: The Consequences of the 2005 Frech and Dutch Rejections of the EU Constitution", *Journal Common Market Studies*, LI / 1, s. 70).
- 62 Konuşmanın içeriği için: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20160511+ITEM-016+DOC+XML+V0//EN&language=en&query=INTERV&detail=3-442-000> E.T. 27 Temmuz 2016.
- 63 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20160309+ITEM-007+DOC+XML+V0//EN&language=en&query=INTERV&detail=3-029-000> E.T. 27 Temmuz 2016.
- 64 Le Pen'in konu hakkında yaptığı kısa yorumun tam metni için: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20160414+ITEM-008-06+DOC+XML+V0//EN&language=en&query=INTERV&detail=4-347-250> E.T. 27 Temmuz 2016.
- 65 National Front "Notre Project" 2014, s. 54 <http://www.frontnational.com/pdf/Programme.pdf> E.T. 28 Temmuz 2016
- 66 a.g.m., s 48.

olarak, bu ürünler için kota getirilmesi Milliyetçi Cephe Partisi tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Yine, Parti, Fransız halkı için daha fazla istihdam yaratmak amacı ile devletin sanayi sektörüne destek olacağı vaadini vermektedir.⁶⁷ 2012 yılında Fransa Kamuoyu Enstitüsü verilerine göre, Fransa'da her on kişide yedi kişinin ithal mallara ek vergi uygulanmasını talep etmektedir. Bu veri dikkate alındığında, Milliyetçi Cephe Partisi'nin belirlediği pozisyonun toplumda karşılık bulmakta olduğunu önermek pekala makuldür.⁶⁸ Zira 2014 Avrupa Parlamentosu seçiminde işçi sınıfına mensup olan seçmenin yüzde 43'ü, Milliyetçi Cephe Partisi'ni desteklemiştir.⁶⁹ Fransa'nın mümkün olan en kısa zamanda Avro bölgesinden ayrılması gerektiğini belirten Milliyetçi Cephe Partisi, bu konuda halka gidilmesi önerisinde bulunmaktadır.⁷⁰ Bu bağlamda, Parti, Avrupa Birliği'nin küresel şirketlerin hizmetinde olan bir kurum olarak halka lanse etmektedir.⁷¹

Milliyetçi Cephe Partisi kuruluşundan bu yana Avrupa Birliği'ne ilişkin izlemekte olduğu dış politikanın mahiyeti bağlamında, katı-Avrupalılaşıma karşıtı parti olarak tanımlanmalıdır.⁷² Zira, Parti, Avrupa Birliği'nin maruz kaldığı problemlerin çözülemeyeceğini; bu sebeple de, ülkesinin mümkün olan en kısa süre içerisinde üyelikten ayrılması gerektiğini ifade etmektedir.⁷³ Parti, Avrupa Birliği entegrasyonunu, işsizlik, sosyal hizmetlerin kaldırılması, güvensizlik, fakirlik ve kitlesel göç gibi sorunlar ile ilişkilendirmektedir.⁷⁴ Sovyetler Birliği ile Avrupa Birliği arasında, her ikisinin de halkların rızası ile kurulmaması tezi ile bağ kurarak, Avrupa Birliği'nin ulus devletler adına karar alma yetkisinin gayri-meşru olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁵ Tıpkı NATO örneğinde olduğu gibi, Milliyetçi Cephe Partisi, Avrupa Birliği'nin ABD'nin etkisi altında davrandığını ileri sürmektedir.⁷⁶ Parti'nin kuruluşundan beri var olan ve 1995 Başkanlık seçiminden bu yana artarak devam eden Avrupalılaşıma sürecine yönelik muhalif tutum,⁷⁷ istikrarlı bir şekilde izlendiği için, seçmen,

67 De Clercq, "Special Report- in France, far-right capitalizes on Euro Crisis", 7 Ekim 2011.

68 "The vast majority of French against globalization" *Reuters*, 12 Nisan 2012.

69 Patrick Marnham, "Le Pen sheds her horns to put foes in a hell of a spot" *The Sunday Times*, 1 Haziran 2014.

70 Caldwell "Le Pen is Mightier", 14 Mart 2011; Ambrose- Evans-Pritchard, "Marine Le Pen is spoiling for a fight", 1 Temmuz 2013

71 National Front "Notre Project" 2014, s. 47 <http://www.frontnational.com/pdf/Programme.pdf> E.T. 28 Temmuz 2016.

72 Taggart, ve Aleks Szczerbiak, "The Politics of European Referendum Outcomes and Turnout", s. 4.

73 Michael Minkenberg ve Pascal Perrineau, "The Radical Right in European Elections 2004", XXVIII, 2007, s. 35.

74 National Front "Notre Project" 2014, s. 47 <http://www.frontnational.com/pdf/Programme.pdf> E.T. 28 Temmuz 2016.

75 Joseph Harriss, "Meeting Marine Le Pen" 27 Ağustos 2011.

76 Michael Minkenberg ve Pascal Perrineau, "The Radical Right in European Elections 2004", s. 35.

77 Hans, P. Kriesi, "The Role of European Integration in National Campaigns", *European Union Politics*, VIII / 1, 2007, s. 96.

Avrupalılaşıma sürecine muhalefet olgusu ile Milliyetçi Cephe Partisi'ni ilişkilendirmeye başlamıştır.⁷⁸

Avrupalılaşıma konusunun ülke iç siyasetinde artan önemini dikkate alırsak, önemli oranda seçmenin Avrupalılaşıma sürecine muhalif olan siyasi partileri tercih etmeleri pekala muhtemeldir. Böyle bir ortamda, Milliyetçi Cephe Partisi, Fransız parti sistemi içerisinde, Avrupalılaşıma sürecine bilhassa kültürel konular bağlamında muhalif olan yegane siyasi aktördür. Avrupa Komisyonu gözetiminde 2001-2011 yılları arasında yapılan kamuoyu araştırmalarında, Fransa ülkesi özelinde açığa çıkan üç sonuç, bahsi geçen bu özellik sayesinde, Milliyetçi Cephe Partisi'nin çok sayıda seçmenin tercihi olabileceğine işaret etmektedir. Birincisi, Fransa'nın AB üyeliğini destekleyen vatandaş oranı, tüm AB üyesi ülkelerinde, ülkelerinin AB'ye üyeliğini destekleyen vatandaş oranından daha düşüktür. İkincisi, kimi yıllar için yüzde 50 oranını aşan seviyede, Fransız halkı AB kurumlarına güvenmemektedir.⁷⁹ Üçüncüsü, Fransız halkının çoğunluğu, küreselleşme kaynaklı işsizlik sorununun ve yasa dışı göçler sorununun çözümünde AB kurumlarının yerine ulusal kurumların daha etkin mücadele edebileceklerine inanmaktadır.⁸⁰

Milliyetçi Cephe Partisi'nin geliştirdiği alternatif dış politika, Fransa'nın mevcut müttefikleri ile olan ilişkilerini gözden geçirmesini ve Rusya Federasyonu'nun Fransa'nın birincil müttefiki olmasını öngörmektedir. Zira, Marine Le Pen'e göre, alternatif yaşam tarzlarını destekleyen Avrupa Birliği yerine, geleneklere ve güçlü aile bağlarına önem veren Putin Rusya'sı ile işbirliği yapmak, Avrupa öz kültürünün korunması açısından daha etkin bir politika olacaktır.⁸¹ NATO'nun askeri kanadından ayrılarak, Moskova, Berlin ve Paris ekseninde bir askeri birliğin kurulması fikri desteklenmektedir.⁸² Rusya ile yakın ilişkiler geliştirmek amacıyla, Milliyetçi Cephe Partisi, 2013 yılından yaşanan Kırım sorununda Rusya'ya açık destek vermiştir. O dönem, Marine Le Pen'in dış politika danışmanı olarak görev yapan Aymeric Chauprade (Kasım

78 Seçmenlerin, bir siyasi partiyi belirli bir konu ile özdeşleştirme süreci hakkında tartışma için: (John Petrocik, vd. "Issue Ownership and Presidential Campaigning: 1952-2000", *Political Science Quarterly*, DXVIII / 4, 2003, s. 601- 602).

79 Standard Eurobarometer Dergisi 55, 59, 63, 67, 71 ve 75 sayıları dikkate alınmıştır. Tüm sayılara http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm adresinden ulaşılabilir (Erişim tarihi: 9 Eylül 2016).

80 Benzer tablonun var olduğu bir diğer ülke ise Birleşik Krallıktır (Standard Eurobarometer, 55, Avrupa Birliği Komisyonu, Brüksel, 2001, s. 93). Fransa'da 2001-2011 arası dönemde Avrupalılaşıma sürecine ilişkin kamu muhalefetinin önemli seviyelere ulaştığının bir başka göstergesi de, 2005 yılında Avrupa Birliği Anayasası üzerine yapılan referandumun sonucudur. Buna göre, Avrupalılaşıma sürecinin siyasi ayağının gerçekleşmesi yolunda önemli bir adım olan Avrupa Birliği Anayasası, yüzde 55 oranında bir çoğunluk ile ret edilmiştir.

81 Marnham, "Le Pen sheds her horns to put foes in a hell of a spot" 1 Haziran 2014; "Far-Right Europe Has a Crush on Moscow" *The Moscow Times*, 26 Kasım 2014.

82 Mitchell, A. Orenstein, "Putin's Western Allies" *Foreign Affairs* 25 Mart 2014, 2. <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-03-25/putins-western-allies>. E.T: 8 Ağustos 2016.

2015'te Milliyetçi Cephe Partisi'nde istifa etmiştir), NATO'nun Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine füze konuşlandırması ve Rusya Devleti'ne yakın bölgelerde yaşanan renkli devrimlere Batı Dünyası'nın destek vermesi sebepleri ile, Rusya'nın Ukrayna'ya müdahale etmesini haklı ve yerinde bir davranış olarak nitelendirmiştir.⁸³ Parti, Kırım'da yapılan "referandumu" yakından takip etmiş ve referandumdan çıkan "Rusya Devleti ile birleşme" kararını memnuniyetle karşılamıştır.⁸⁴ Marine Le Pen, Kırım halkının "özgürce" aldığı bu kararın diğer Avrupa ülkeleri tarafından tanınması gerektiğinin altını çizmektedir.⁸⁵ Rusya'nın Mistral sınıfı helikopter taşıyıcı gemi alımı için Fransa ile yaptığı anlaşmanın, Fransız Başkan François Hollande tarafından, Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalede bulunması sebebi ile, ertelenmesi kararı, Milliyetçi Cephe Partisi lideri Marine Le Pen tarafından eleştirilmiştir.⁸⁶ Ayrıca, Marine Le Pen, Duma Başkanı Sergei Naryshkin'in daveti ile Haziran 2013'te önce Kırım'ı sonrasında ise Moskova'yı ziyaret etmiştir. Marine Le Pen, Başbakan Yardımcısı Dmitry Rogozin ile de görüştüğü ziyaret sürecinde, Suriye ve AB Genişlemesi konuları yoğun olarak konuşulmuştur.⁸⁷

Milliyetçi Cephe Partisi lideri Marine Le Pen, Rusya ile yakın ilişkiler geliştirilmesi gereğini kültürel düzlemde geleneklere ve güçlü aile bağlarına bina edilmiş toplum yapısı hususundaki görüş birliğine bağlarsa da, Kasım 2014 tarihinde açığa çıkan mali ilişkiler, Milliyetçi Cephe Partisi'nin Rusya yanlısı politikalarının arkasındaki bir neden olarak dikkate alınmalıdır. Buna göre, Putin yönetimi ile güçlü ilişkileri olan Roman Popov'un yönetiminde olan Çek-Rus Bankası, Eylül 2014 tarihinde Milliyetçi Cephe Partisi'ne 9 milyon Avro tutarında kredi çıkartmıştır.⁸⁸ Parti yönetimi, Fransız ve diğer Avrupa ülkelerindeki bankaların kredi vermemeleri sebebi ile, Çek-Rus Bankası'na müracaat ettiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte, Rusya son yıllarda Avrupa ülkelerinde yükselişte olan radikal sağ partiler ile yakın ilişkiler geliştirerek bu ülkelerdeki kamuoyunu etkilemeyi amaçlayan bir politika izlemektedir.⁸⁹

Sonuç

Radikal sağ partiler, toplumu oluşturan unsurlar arasında "öz-kümenin" her alanda diğer unsurlara göre daha öncelikli olması gerektiğini önermektedirler.

83 "Europarl deputy: Russia-Crimea Reunion is forced response to aggressive West" *Interfax*, 26 Aralık 2014.

84 "French National Front Adviser praises Crimean referendum" *Interfax*, 18 Mart 2014.

85 Ishaan Tharoor "Europe's far-right still loves Putin; As the tensions flare over Ukraine, the European far-right's love affair with Russia's Vladimir Putin endures" 18 Şubat 2015.

86 "Far-Right Europe Has a Crush on Moscow" *The Moscow Times*, 26 Kasım 2014.

87 Mitchell, A. Orenstein, "Putin's Western Allies", s. 1-2.

88 Ky Krauthamer vd. "Poison Letters Put Czech Police on Alert, Russian Loan for French Nationalist" *Transition Online*, 25 Kasım 2014).

89 Rusya'nın batı Avrupa ülkelerindeki radikal sağ partiler ile yakın ilişkiler geliştirmesi politikası hakkında: Mitchell, A. Orenstein, "Putin's Western Allies" *Foreign Affairs* 25 Mart 2014 <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-03-25/putins-western-allies> E.T: 8 Ağustos 2016.

Görüş

Akademik
Bakış

245

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Liberal demokrasi rejimimin olmazsa olmaz prensibi olan çoğulculuk ilkesi ile çelişmekte olan bu önerme sebebi ile, radikal sağ partiler, “temsili demokrasi” merdivenin bir alt basamağına tekabül eden ve “illiberal demokrasi” ya da “seçim demokrasisi” gibi terimler ile tanımlanan rejimi desteklemektedirler. Fransız Milliyetçi Partisi, von Beyme tarafından, 1970’li yıllarda, Batı Avrupa ülkelerinde “işsizlik sorunu ve yabancı düşmanlığının” ürünü olarak görülen radikal sağ partilerin, prototipidir.⁹⁰ Milliyetçi Cephe Partisi, ilk önemli seçim başarısını 1984 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde, Fransa özelinde ise, 1986 Parlamento seçimlerinde kazanmıştır. Parti, o tarihten bu yana, 2007 – 2009 arası maruz kaldığı kısa süreli kriz dışında, ülkedeki parti rekabetinin dikkate alınması gereken bir aktörü konumdadır. Milliyetçi Cephe Partisi’nin elde ettiği seçim başarılarına dair yapılan açıklamalar, ana akım partilerin ülke sorunlarını çözmede yetersiz ya da isteksiz oldukları algısı ile oluşan “tepki oylarına” odaklanmıştır. Bu çalıma, salt tepki oylarına odaklanan açıklamaların kısmen yeterli olduğunu önermektedir. Tepki oylarına ek olarak, parti ile seçmen arasında zamanla oluşan yakınlaşmaya dayanan “ideolojik oylama”, Parti’nin seçim başarılarına dair yapılan açıklamalarda dikkate alınmalıdır.

Milliyetçi Cephe Partisi ile seçmen arasındaki ideolojik bağın, genelde ulusal kimliğin ve ulusal egemenliğin korunması ilkesine, özeldense merkezinde İslam karşıtlığı olan Avrupalılaşıma sürecine muhalefete dayanan dış politika alanında oluşması kuvvetle muhtemeldir. Zira, bir taraftan, Avrupalılaşıma süreci, Batı Avrupa toplumlarında 1990’lı yıllardan itibaren, seçmen tercihleri üzerinde etkin faktörlerden bir tanesi olmaya başlamıştır. Diğer taraftan, hali hazırda mevcut olan İslam karşıtlığı, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında artma eğilimine girmiştir. Fransa özelinde, Avrupalılaşıma sürecine olan muhalefet ve İslam karşıtlığı önemli seviyelerde bulunmaktadır. Bu iki karşıtlığın örtüşmesi sonucu ortaya çıkan toplumsal talebe karşılık veren en başat siyasi parti ise, ülkenin yegane katı-Avrupalılaşıma muhalifi olan ve dış politikasının merkezinde İslam karşıtlığı olan Milliyetçi Cephe Partisi’dir. Dolayısı ile, Parti’nin dış politika anlayışı merkezinde, Parti ile seçmeni arasında ideolojik bağ oluşması muhtemeldir.

Milliyetçi Cephe Partisi üzerine yapılacak olan sonraki çalışmalar, genel olarak Parti’nin politikaları, seçmeni ve ülke siyasetine etkisi üzerine odaklanabilirler. Makale içeriğinde, Avrupalılaşıma sürecine yönelik oluşan kamu muhalefedinin hem kültürel hem de ekonomik sebepleri olduğu; ancak, önceki çalışmalara dayanarak, kültürel sebeplerin ekonomik sebeplere göre daha etkin rol oynadığı belirtilmişti. Yine, radikal sağ partilerin birincil olarak kültürel politikalara önem verdikleri ve bu örtüşme ile Avrupalılaşıma sürecine yönelik muhalefetin şekillendirdiği seçmen tercihinin radikal sağ partilere

90 Von Beyme, 1988 *Right wing Extremism in Western Europe*, Cass Publishing House, London 1988, s. 10-11.

Görüş

Akademik
Bakış

246

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

yönelmekte olduğu ifade edilmişti. 2009 yılından bu yana Avrupa ülkelerinde yaşanan ekonomik kriz nedeni ile Avrupalılaşıma sürecince muhalefetin oluşumunda ekonomik faktörlerin oynadığı rolün derecesi ve bu faktörlerin kültürel faktörler üzerinde olan muhtemel etkisi incelenmelidir. Ayrıca son dönemde, işçi sınıfına mensup olan seçmen grubunun dikkate değer oranda radikal sağ partilere yönelmesinin, bireylerin yaşadıkları ekonomik sorunlar sebebi ile mi, yoksa bu bireylerin farklı kültürlerden gelen ve daha ucuza çalışmaya razı olan bireyler ile iş sahibi olmak için rekabete girmekten çekindikleri için mi radikal sağ partilere yöneldikleri araştırılmalıdır.

İncelenmesi gereken bir diğer sorunsal, seçmenin Avrupalılaşıma sürecine muhalefet faktörü dışında, başka faktörler nedeni ile radikal sağ partiler ile ideolojik bağ oluşturup oluşturmadığına ilişkindir. Bu bağlamda, radikal sağ partilerin, NATO'ya karşı tutumu ile radikal sağ partilere oy veren seçmenin NATO'ya karşı tutumu arasında ne derece örtüşme olup olmadığı incelenebilir. Son olarak, radikal sağ partilerin ülke siyasetine genel olarak ne şekilde etki ettiğinin araştırılması gereklidir. Radikal sağ partiler üzerine çok sayıda çalışması bulunan Mudde, bu grup partilerin ülke siyasetine fazla etki edemediklerini ifade etmektedir.⁹¹ Öte yandan, Fransa'da 2012 Başkanlık seçimi öncesi, Başkan Nicolas Sarkozy'nin Çin menşeli ürünlere ek vergi konulabileceğini açıklaması;⁹² ülkede artarak devam eden göç sorunu sebebi ile Schengen rejiminin yeniden yapılandırılması gerektiğine dair açıklamalar;⁹³ ve Fransa başkanlarının Türkiye'nin AB'ye üye olmasına karşı açıktan ve katı bir şekilde muhalefet etmesi,⁹⁴ Milliyetçi Cephe Partisi'nin yükselişine ya da yükselme potansiyelinin bir sonucu olabilir. Radikal sağ partilerin ülke siyasetine etki edip etmedikleri bağlamındaki bu ikilemin açığa çıkartılması da gelecek çalışmaların odaklanacağı bir araştırma sorusu olabilir.

KAYNAKLAR

ART David, *Inside the radical right: the development of anti-immigrant parties in Western Europe*, Cambridge University Press, New York, 2011.

BAKKER Ryan - Erica Edwards - Liesbet Hooghe – Seth Jolly - Gary Marks – Jonathan Polk, Jan Rovny - Marco Steenbergen - Milada Vachudova “2014

91 Cas Mudde, “The 2012 Stein Rokkan Lecture: Three Decades of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So what” *European Journal of Political Research*, LII, 2013, s. 14.

92 “The vast majority of French against globalization” *Reuters*, 12 Nisan 2012.

93 Alessandra Rizzo ve Nicole Winfield, “Italy and France ask EU to Revise Schengen Treaty to allow for exceptional circumstances” *The Canadian Press*, 27 Nisan 2011; Ian Traynor, “Front: EU faces end to open borders in migrant row: 15 countries demand radical reversal of Europe's passport-free travel law” *the Guardian*: 13 Mayıs 2011.

94 Jack Straw, “Turkey is a crucial ally. To snub it is sheer folly; As the coalition takes stock of the Libya operation, it must use Ankara's growing influence” *The Times* 28 Mart 2011.

Görsel

Akademik
Bakış

247

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Chapel Hill Expert Survey”, Version 2015.1, 2015, <http://chesdata.eu> erişim tarihi:16 Ağustos 2016.

BELL David, “Victory for Le Pen will impose a heavy cost on Europe”, *Financial Times* 15 Mayıs 2014.

BENOIT Kenneth - Michael Laver, *Party Policy in modern democracies* Routledge, Abingdon 2006.

BETZ Hans. G. *The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist*, Macmillan, London 1993.

BEYME Von, *Right wing Extremism in Western Europe*, Cass, London 1988.

BON Gerard, “Marine Le Pen stakes out mainstream in May Day Speech” *Reuters* 2 Mayıs 2011.

BRECHON P. ve Subrata Kumar Mitra, “The National Front in France: The Emergence of an Extreme Right Protest Movement”, *Comparative Politics*, XXV / 1, 1992, 63-82.

BUTENSCHON Nil, “Politics of Ethnocracies: Strategies and Dilemmas of Ethnic Domination” National Conference of Political Science (Ulusal Siyaset Bilimi Konferansı) 11- 12 Ocak 1993, Geilo, Norveç.

CALDWELL, Christopher, “Le Pen is Mightier”, *The Weekly Standard*, 14 Mart 2011.

CARTER Elisabeth, *The Extreme Right in Western Europe: Success or failure*, Manchester University Press, Manchester 2005.

COLE Aleksandra, 2005 “Old Right or New right: The ideological positioning of parties of the far right”, *European Journal of Political Research*, XLIV /2, 2005, 203-230.

COLLIER, David – Steven Levitsky, “Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Politics”, *World Politics*, XLIX / 3, 1997, 430-451.

CRAFTS Nicholas F. R, “The Golden Age of Economic Growth in Western Europe: 1950-1973”, *The Economic History Review, New Series* XLVIII / (3), 1995, 429-447.

DE CLERCQ Geert, “Special Report- in France, far-right capitalizes on Euro Crisis”, *Reuters* 7 Ekim 2011.

DE VRIES, Catherine - Erica Edwards, “Taking Europe to Its Extremes” *Party Politics*, XV / 1, 2009, 5-28.

DOWN Ian – Carole Wilson, “From ‘Permissive Consensus to Constraining Dissensus’: A Polarizing Union” *Acta Politica*, XLIII, 2008, 26-49.

DUVERGER Maurice, *Political Parties: Their organization and activity in the modern state*, Methuen, London, 1954

EATWELL Roger, ‘Right or Rights? “The Rise of the ‘New Right”’, Roger Eatwell, ve Noel O’Sullivan (der), *The Nature of the Right*, Pinter, London, 1989, 3-17.

EATWELL Roger, “The Rebirth of the ‘the extreme-right’ in Western Europe?”, *Parliamentary Affairs*, , LIII / 3, 2000, 407-425.

EATWELL Roger, "The Rebirth of Right-wing Charisma? The Cases of Jean-Marie Le Pen and Vladimir Zhirinovskiy", *Totalitarian Movements and Political Religions*, III / 3, 2002, 1-23.

"Europarl Deputy: Russia-Crimea Reunion is forced to response aggressive West". *Interfax* 26 Aralık 2014

EUROPEAN Commission, *Standard Eurobarometer*, Rapor No. 55, Ekim 2001.

EUROPEAN Commission, *Standard Eurobarometer*, Rapor No 59, Temmuz 2003.

EUROPEAN Commission, *Standard Eurobarometer*, Rapor No. 63, Temmuz 2005.

EUROPEAN Commission, *Standard Eurobarometer*, Rapor No. 67, Haziran 2007.

EUROPEAN Commission, *Standard Eurobarometer*, Rapor No. 71, Eylül 2009.

EUROPEAN Commission, *Standard Eurobarometer*, Rapor No. 75 Ağustos 2011.

FENNEMA Meindert, "Some conceptual issues and problems in the comparison of anti-immigrant parties in Western Europe", *Party Politics*, III, 1997, 473-492.

"Far-right Europe has a crush on Moscow" *The Moscow Times*, 26 Kasım 2014

"French National Front adviser praises Crimea referendum", *Interfax* 18 Mart 2014.

GHODSEE Kristen, "Left Wing, Right Wing, Everything: Xenophobia, Neo-totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria", *Problems of Communism*, LV / 3, 2008, 26-39.

GIVENS Terri E. *Voting Radical Right in Western Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

GRIFFIN Roger, "Interregnum and endgame: The Radical Right in the post-fascist era", *Journal of Political Ideologies*, V / 2, 2000, 163-178.

HAINSWORTH Paul, 'Introduction: the extreme right' Paul Hainsworth, der. *The Politics of the Extreme Right: From the Margins to the Mainstream*, Pinter, London, 2000.

HANLEY Sean, 'The Republicans: 1990-1998: a populist outsider in a consolidating democracy', içinde Cas Mudde ve Cristobal R. Kaltwasser der. *Populism in Europe and Americas: Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge University Press, New York, 2012, 68-87.

HARRISS, Joseph, "Meeting Marine Le Pen", *The Spectator*, 27 Ağustos 2011.

HOOGHE Liesbet - Gary Marks, "Sources of Euroscepticism", *Acta Politica*, XLII, 2007, 119-127.

HOOGHE Liesbet – Gary Marks, "A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus", *British Journal of Political Science*, XXXIX / 1, 2008, 1-23.

HUSBANDS Christopher, "The Other Face of 1992: The Extreme Right Explosion in Western Europe", *Parliamentary Affairs*, XLV / 3, 1992, 267-283.

IGNAZI Piero, "The Silent Counter-revolution: Hypotheses on the emergence of

Görüş

Akademik
Bakış

249

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

extreme right-wing parties in Europe”, *European Journal of Public Research*, XXII, 1992, 3-34.

INGLEHART Ronald, “The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post Industrial Societies”, *The American Social Science Review*, LXV / 4, 1971, 991-1017.

INGLEHART Ronald - Scott Flanagan, “Value Change in Industrial Societies”, *The American Political Science Review*, LXXXI / 4, 1987, 1289-1319.

JOBBIK “The Movement for a Better Hungary”, 2014. <https://drive.google.com/file/d/0B-HgDla59TRmTTdrX3laNVhMYms/edit?pref=2&pli=1>, E.T.: 3 Ağustos 2016.

KITSCHOLT Herbert, *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1995.

KITSCHOLT Herbert, “Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges in Comparative Research” *West European Politics*, XXX / 5, 2007, 1176-1206.

KNIGGE Pia, “The ecological correlates of right wing extremism in Western Europe”, *European Journal of Political Research*, XXXIV / 2, 1998, 249-279.

KOPECKY Peter – Cas Mudde, “The Two Sides of Euroscepticism: Party Positions on European Integration in East Central Europe”, *European Union Politics*, III / 3, 2002, 297-326.

KRAUTHAMER, Ky - Klein Aleardi - Ioana Caloianu - Anders Ryehauge, “Poison Letter Put Czech Police on Alert, Russian Loan from French Nationalists” *Transitions Online*, 25 Kasım 2014. <http://www.tol.org/client/article/24575-poison-letters-put-czech-police-on-alert-russian-loan-for-french-nationalists.html>, erişim tarihi: 14 Ağustos 2016.

KRIESI Hans, “The Role of European Integration in National Campaigns”, *European Union Politics*, VIII / 1, 2007, 83-108.

“Le Pen’s Challenge” *Financial Times* 22 Mayıs 2011.

LIANG Christina Schori, *Europe for the Europeans: The foreign and security policy of neo-populist parties* Ashgate Publishing, Hampshire 2007.

MARCUS Jonathan, *The National Front and French Politics*, MacMillan, London 1995.

MARKOWSKI Ronald ‘Disillusionment with democracy and populism in Poland’ Der. *Europe and the Crisis of Democracy: Elections in Europe: 1990-2002*. Notre Europe, Paris 2002, 28-31.

MARNHAM Patrick, “Le Pen sheds her horns to put foes in a hell of a spot”, *The Sunday Times* 1 Haziran 2014.

MAYER Nonna - Pascal Perrineau, “Why do they vote for La Pen?” *European Journal of Political Research* XXII / 1, 1992, 123-141.

MAYER Nonna – Mariette Sineau, “France: The National Front” <http://www.cevipof.com/DossCev/elec2002/Enjeux/pdf/FN%20-%20VD%202001.pdf> erişim tarihi:

16 Ağustos 2016.

MAYER Nonna, "From Jean-Marie to Marine Le Pen: Electoral Change on the Far Right", *Parliamentary Affairs*, LXVI, 2013, 160-178.

MCLAREN Laura, "Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat?" *The Journal of Politics*, LXIV / 2, 2002, 551-566.

MILNE Richard, "World Leaders to Join Hollande in Paris march for Unity", *Financial Times*, 10 Ocak 2015.

MINKENBERG Michael, "The New Right in Germany", *The European Journal of Political Research*, XXII, 1992, 55-81.

MINKENBERG Michael, "The Revival of the Radical Right: Between Modernity and Anti-Modernity", *Government and Opposition*, XXXV / 2, 2000, 170-188.

MINKENBERG, Michael, "The Radical Right in Public Office: Agenda-setting and Policy Effects", *West European Politics*, XXIV / 4, 2001, 1-21.

MINKENBERG Michael - Pascal Perrineau, "The Radical Right in European Elections 2004", *International Political Science Review* XXVIII, 2007, 29-55.

MUDDE Cas, "Right wing extremism analyzed", *European Journal of Political Research*, XXVII / 2, 1995, 203-224.

MUDDE Cas, "The single-issue party thesis: Extreme right parties and the immigration issue", *West European Politics*, XXII / 3, 1999, 182-197.

MUDDE Cas, *Populist Radical Right Parties in Europe* Cambridge University Press, New York: 2007.

NATIONAL FRONT, *Notre Project, Programme Politique du Front National*, 2014. <http://www.frontnational.com/pdf/Programme.pdf> erişim tarihi: 28 Temmuz 2016

NORRIS Pippa, *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge University Press, New York, 2005.

OLSEN Johan "The Many Faces of Europeanization", *Journal of Common Market Studies*, XL / 5, 2002, 921-952.

ORENSTAIN, Mitchell A., "Putin's Western Allies" *Foreign Affairs*, 2014. <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-03-25/putins-western-allies> erişim tarihi: 8 Ağustos 2016.

PETROCIK John - William Benoit, - Gleen Hansen, "Issue Ownership and Presidential Campaigning, 1952-2000" *Political Science Quarterly*, DXVIII / 4, 2003, 599-626.

PRITCHARD Ambrose Evans, "Marine Le Pen is spoiling for a fight", *The Telegraph* 1 Haziran 2013.

RAMET, Sabrina, "Defining the radical right: values and behaviors of organized intolerance in post-communist Central and Eastern Europe", Sabrina Ramet der *The Radical Right in Central and Eastern Europe since 1989*, Pennsylvania State University Press, Yayınları, Pennsylvania 1999, 3-27.

gors

Akademik
Bakış

251

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

RYDGREN Jens, "Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family", *European Journal of Political Research*, XLIV / 3, 2005, 413-437.

RYDGREN Jens, "The Sociology of Radical Right", *Annual Review of Sociology*, XXXIII, 2007, 241-262.

SANDERS David - Harold Clarke - Marianne Stewart – Paul Whiteley, "Downs, Stokes and the Dynamics of Electoral Choice" *British Journal of Political Science*, XLI / 2, 2011, 287-314.

SARTORI Giovanni *Parties and Party Systems: a framework for analysis*, Cambridge University Press, Cambridge 1976.

SHORTO Russell, "Extremism comes closer to fold in France" *International New York Times* 30 Nisan 2011.

STARTIN Nick – Andrea Krouwel, "Euro-scepticism Re-galvanized: The Consequences of the 2005 French and Dutch Rejections of the EU Constitution", *Journal Common Market Studies*, LI / 1, 2013, 65-84.

SZCZERBIAK Aleks, "Old and New Divisions in Polish Parties' Electoral Strategies and Bases of Support", *Europe-Asia Studies*, LV / 5, 2003, 729-746.

TAGGART Paul – Aleks Szczerbiak, "The Politics of European Referendum Outcomes and Turnout", *West European Politics*, XXVII / 4, 2004, 557-583.

THAROOR, Ishaan, "Europe's far-right still loves Putin; As the tensions flare over Ukraine, the European far-right's love affair with Russia's Vladimir Putin endures" *The Washington Post* 18 Şubat 2015.

VACHUDOVA Milada - Liesbet Hooghe, "Post-communist politics in a magnetic field: How Transition and EU Accession structure party competition on European integration", *Comparative European Politics*, VII / 2, 2009, 179-212.

VAN DER BRUG, Wouter - Meindert Fennema, "Protest or Mainstream? How the European anti-immigrant parties developed into two separate groups by 1999", *European Journal of Political Research*, XLII, 2003, 55-76.

VASILOPOULOU, Sofia, "European Integration and the Radical Right: The Three Patterns of Opposition", *Government and Opposition*, XLVI / 2, 2011, 223-244.

"Vast Majority of French against globalization" *Reuters* 12 Nisan 2012.

VOLKENS Andrea – Pola Lehmann – Theres Mattihieß - Nicolas Merz – Sven Regel – Annika Werner, "The Manifesto Data Collection", *Manifesto Project (MGR/ CMP/MAPPOR)*, Berlin. 2016.

WATT, Nicholas, "Is Nicolas Sarkozy's re-election campaign setting pace for Libyan action", *The Guardian* 22 Mart 2011.

ZAKARIA Fareed, "The Rise of Illiberal Democracy", *Foreign Affairs*, LXXVI / 6, 1997, 23-43.

ZASLOVE, Andrej "The Dark Side of European Politics: Unmasking the Radical Right", *Journal of European Integration*, XXVI / 1, 2004, 61-81.

Summary

Political parties that are radical for their opposition to multiculturalism and right for giving priority to native population over "others" in a society emerged in West European countries in 1970s onwards. Radical right parties, though being likened to, are different from nationalist parties of inter-war years for not totally opposing the idea of democracy. Although radical right's opposition to pluralism undoubtedly conflict with liberal democracy requiring respect for rule of law and protection of human and minority rights, radical right parties support the necessity of elections. They, therefore, support electoral democracy or illiberal democracy holding elections; yet being in breach of respecting rule of law and protection of minority and human rights in certain occasions. In addition, unlike nationalist parties of inter-war years radical right ideology does not rest on biological racism. Instead, they argue that cultures should develop in their origins and should not be intertwined with one another for the sake of their "pureness".

The emergence of radical right parties in 1970s and onwards has been attributed to growing public reaction to immigrant population and increasing strength of new-left parties promoting the post-bourgeoisie values. In response, radical right parties insist on necessity for measures that would restrict the flow of immigrants and promote traditional values; the pureness of native culture and identity, otherwise, would be degenerated. Radical right parties are also critical of the Europeanization that is understood in this article as the expansion of European Union's purview for taking decisions on behalf of the member states. Radical right parties in various European countries suggest that national sovereignty will be threatened unless EU member states halt the process of Europeanization. Furthermore, radical right parties do not approve Europeanization due to EU's liberal policies allowing for alternative ways of life against traditional ways.

The French National Front (FN) established in 1972 is the prototype of political parties embracing radical right ideology. The FN also the first radical right party in Europe that achieved a remarkable electoral success in the post Second World War history of Europe. The party won 11 per cent of votes in the 1984 European Parliament elections and secured ten of eighty-four seats allotted to France. The FN achieved more remarkable success in the following years. In the 2002 Presidential Election, for instance, the leader of FN, Jean Marie Le Pen, qualified for the second round. The FN emerged as the first party from the 2014 European parliament election by winning almost 25 per cent of the votes. To explain the increase in the FN's electoral support, early studies on the FN's electoral successes highlighted 'protest-voting approach' arguing that widespread public dissatisfaction with mainstream parties predisposed voters, wanting to give vent to their angers, towards radical right parties. More recent studies, however, argue that an explanation solely based on 'protest voting approach' hardly be enough to explain the FN's lasting popularity among French electorate since the mid-1980s. They underline 'ideological voting approach' arguing that electorate votes for the FN for its approval of the party's policies including promises such as restriction on immigrants and exist from the

gors

Akademik
Bakış

253

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

European Union. By focusing on the FN's foreign policies since January 2011 when the FN elected Marine Le Pen as the new leader, and taking the growing public Euroscepticism in France into account, this article suggests that the FN's electoral successes are likely to grow out of the electorate approval for the party's foreign policy understanding a fierce opposition to Europeanization is the bulk of which.

Görsel

Akademik
Bakış

254

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

İnsani Güvenlik Kavramı Bağlamında Çevre Güvenliği*

Environmental Security in the Context of Human Security Concept

Engin İ. ERDEM**

Öz

Güvenlik çalışmaları Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonraki dönemde giderek genişleyen bir gündeme sahip olmuştur. Bu makalede genişleyen güvenlik gündeminde yer alan insani güvenlik kavramı bağlamında çevresel güvenlik konusu incelenecektir. Çalışma öncelikle insani güvenlik kavramının ne zaman ortaya çıktığını ve farklı insani güvenlik tanımlarından bahsetmektedir. 1994 yılı Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporu insani güvenlik kavramının ortaya çıkışı açısından dönüm noktası olurken, tanımlar arasında iki tanesi ağırlık kazanmıştır. Geniş tanımlamada yoksulluk ve kalkınma temel dinamikler olarak alınırken dar insani güvenlik tanımlamasında fiziki şiddetin kullanılması baz olarak alınmıştır. Öte yandan, insani güvenlik etrafındaki tartışmaların önemli ölçüde normatif ve kuramsal boyutlara sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple makale başlıca uluslararası ilişkiler teorilerinin insani güvenlik olgusuna nasıl baktıklarına da yer vermektedir. Realist teoriler insani güvenlik kavramı ile ilgilenmezken liberal, inşacı ve eleştirel kuramların insani güvenlik olgusu ile ilgili oldukları görülmektedir. Çalışmanın daha sonraki bölümü başta küresel ısınma olmak üzere çeşitli çevre sorunlarının insani güvenlik ve devletlerarası ilişkiler açısından nasıl tehlike oluşturduklarını analiz etmektedir. Bu bağlamda önemli bir konu çevresel güvensizlik ya da çevre felaketlerinden kaynaklanan devlet içi ve uluslararası göçlerin devletlerin istikrarını bozabilecek olması ve devletlerarası çatışmalara yol açabilmesidir. Çevresel güvenlik sorunları Darfur ve Suriye'de olduğu gibi sıcak çatışmaların ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahip olabilmektedirler. Çalışmanın sonuç kısmı, insani güvenlik ve çevresel güvenlik kavramlarının güvenlik çalışmaları alanındaki potansiyeli ve sınırlılıklarına dair çeşitli öneri ve eleştirilere yer vermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Güvenlik, Çevresel Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları, İklim Değişikliği, Çevresel Mülteciler

Abstract

Security studies have involved a widening extent of agenda in the period following the end of the Cold War. This article will discuss environmental security in the context of human security concept. In doing so, the study first discusses when human security notion has emerged and how different definitions of human security have risen. While the 1994 UN Human Development Report was a milestone document in the rise of human security phenomenon, two major definitions of human security have earned utmost attention. The broad definition has taken poverty and development as reference points while the narrow definition has considered the use of physical force as the fundamental dynamic to define human security.

* Makalenin Geliş Tarihi: 15.04.2016, Kabul Tarihi: 21.10.2016

** Yrd. Doç.Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
E-posta: enginerdem@ibu.edu.tr

Görüş

Akademik Bakış

255

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Moreover, debates around human security concept have involved to a great extent normative and theoretical dimensions. For this reason, the paper also examines major theories of international relations in regard to their relevance for and position against human security phenomenon. Overall, realist theories have a skeptical approach while liberal, constructivist and critical IR theories consider human security as an important phenomenon in the realm of security studies. Thereafter, the paper analyzes how various environmental problems, particularly climate change, pose threats for human security and inter-state relations. In this regard, domestic and international migration arising from environmental catastrophes could result in domestic instabilities for states and lead to inter-state conflicts. Environmental insecurities also have potential for triggering hot conflicts such as happened in Darfur and Syria. In the concluding part, several suggestions and criticisms take place in regard to human security, environmental security and their potential and limits in the realm of security studies.

Keywords: Human Security, Environmental Security, Security Studies, Climate Change, Environmental Refugees

Giriş

Güvenlik çalışmaları uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde uluslararası ekonomi politik ile beraber en fazla ilgi gören iki alan olmuştur. Disiplinin varoluşu açısından Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış sebeplerini anlamak olgusu düşünüldüğünde güvenlik çalışmalarının merkezi konumuna şaşkırmamak gerekir. Ne var ki bu alanda yapılan çalışmalar devletlerarası çatışmalara odaklanırken devlet dışı, devletin içinde ve devleti aşan güvenlik sorunlarının marjinal alanlara itilmiş olduğu gözlemlenir. Doksanlı yıllarda Ruanda ve dağılan Yugoslavya'da ortaya çıkan iç savaş ve soykırım olguları ile beraber 11 Eylül 2001'de gerçekleşen terör saldırıları iki kutuplu Soğuk Savaş'ın sonrası dönemde sadece devletlerarası çatışmalara odaklanmanın ne kadar yetersiz olduğunu göstermiştir. Doksanlı yılların ortalarından itibaren giderek ivme kazanan küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik BM bünyesinde yapılan yüksek dereceli zirve toplantıları çevre sorunlarının da güvenlik çalışmalarının önemli bir parçası olduğuna işaret etmiştir. BM 1994 İnsani Kalkınma Raporu'nda yer alan insani güvenlik kavramı ise günümüze kadar olan dönemde devletler, uluslararası örgütler ve küresel sivil toplum örgütleri için olduğu kadar bu alanda yapılan akademik çalışmalar için de önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir.

Küresel ısınma başta olmak üzere çevre sorunları gerek insanların hayatı gerekse de neden olduğu kaynak azalması ve uluslararası göç akımları sonrasında ortaya çıkan devletlerarası çatışma riskleri ile beraber düşünüldüğünde günümüz küresel güvenlik çalışmalarında marjinal bir alana itilmemesi konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Yirmi otuz yıl gibi çok da uzak olmayan geçmişle karşılaştırıldığında sayıları ve şiddeti artan çevrenin bozulmasıyla bağlantılı ortaya çıkan doğal felaketler önümüzdeki on yıllarda daha yüksek riskler içereceği bu alanda yapılan projeksiyonlarda yer almaktadır. Ne var ki insani güvenlik kavramı üzerinde büyük bir uzlaşmaya sahip bir olgu değildir. Çevresel güvenliği de kapsayan insani güvenlik kavramının dar ve geniş tanımlamala-

Görüş

Akademik
Bakış

256

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

rının ötesinde pek çok farklı tanımlamalarının olduğu görülmektedir. Tanım tartışmalarıyla da bağlantılı diğer sorun da insani güvenliğin nasıl ölçüleceğidir. Kavramı güvenlik meselesi yerine kalkınma sorunu olarak ele alan yaklaşımların da olduğunu görünce insani güvenlik olgusunun teorik ve normatif tartışmalar içerdiğini de düşünmemiz gerekmektedir.

Bu çalışmada öncelikle Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle güvenlik çalışmaları alanının genişleyen gündeminden bahsedilecektir. Daha sonra insani güvenlik kavramının içerdiği kuramsal tartışmaları göz önüne alarak başlıca uluslararası ilişkiler teorilerinin bu kavrama nasıl baktıklarına yer verilecektir. Bunu izleyen kısımda insani güvenlik kavramının ortaya çıkışı, gelişimi ve içerdiği tartışmalar yer almaktadır. Daha sonraki bölümde çevre sorunlarının birey güvenliğine ve devletlerarası ilişkilere nasıl ve ne ölçüde güvenlik tehdidi oluşturdukları tartışılmaktadır. Çalışma burada çevresel güvenlik sorunlarının neler olduğunu incelemekte ve bu sorunların çeşitleri sıralandıktan sonra küresel ısınmaya özel bir dikkat atfetmektedir. Çevre sorunları 2003'de başlayan Darfur krizi ve 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaşta olduğu gibi ulus altı çatışmaları tetikleme potansiyeline de sahiptir. Devletlerin sahip olduğu yönetim kapasitesinin çevre sorunlarının olumsuz etkilerini azaltması açısından önemli bir dinamik olduğunu vurgulayan çalışmanın son kısmında çevresel ve insani güvenlik kavramlarının Soğuk Savaş sonrası genişleyen güvenlik çalışmaları alanında içermiş olduğu potansiyel ve sınırlılıkları ile ilgili çeşitli öneri ve eleştirilere yer verilmektedir.

Genişleyen Güvenlik Çalışmaları Gündemi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği (SSCB) öncülüğünde kurulan iki kutuplu uluslararası sistemde ulusal güvenlik konusu uluslararası ilişkilerin temel odağı oldu. 1961 yılında Küba füze krizinde dünyanın nükleer bir savaşın eşiğine gelmesiyle iki kutuplu sistemin güvenlik riskleri zirve noktasına ulaşmıştı. Bu krizin aşılmasından sonraki dönemde Çin'in yükselmesi, silahsızlanma gayretlerinin olması ile bir 'yumuşama' (detente) dönemine girilmiş olsa da Üçüncü Dünya ülkelerinde yaşanan Soğuk Savaş bağlantılı çatışmalarında gösterdiği gibi SSCB ve ABD arasında yaşanan caydırıcılık ve ulusal güvenlik mücadelesi Soğuk Savaş döneminin bitişine kadar küresel siyasetin merkezine oturmaya devam etmiştir. Burada söz edilen ulusal güvenliğin temel ya da hakim unsuru ise askeri güç idi. Ekonomi, çevre, insan hakları gibi konular ise çok ciddi bir güvenlik dinamiği olarak ele alınmamıştır. Elbette askeri güç-ulusal güvenlik odaklı güvenlik gündeminin ağırlık kazanmasında iki kutuplu sistemin neden olduğu güvenlik riskleri önemli bir faktördür. Fakat bunun diğer önemli bir sebebi de uluslararası ilişkiler teorileri alanında hakim anlayışın realizm ve neo-realizm başta olmak üzere realist kuramların olmasıdır. Realizm açısından güvenliğin ana unsuru devletlerin bekası ve ulusal çıkarların sağlanması iken bu amaçların gerçekleş-

Görüş

Akademik
Bakış

257

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

mesi için temel araç ise askeri güç olmuştur. Realist teori için askeri güç/ulusal güvenlik 'yüksek politika' ile ifade edilirken ekonomi, çevre, kalkınma ve insan hakları gibi konular 'alçak politika' ile kavramsallaştırılmaktaydı.

Soğuk Savaş restleşmesi ve realist kuramın hakimiyeti sebebiyle askeri güç/ulusal güvenlik ağırlıklı güvenlik gündemi 1980'li yılların başlamasıyla yeni konular ve kavramlarla karşılaştı. Bu dönemde Richard Ullman ve Barry Buzan güvenliği yeniden tanımlamaya çalıştılar. Ullman deprem başta olmak üzere doğal felaketler, dünya ölçeğinde nüfusun artışı ve kaynak savaşlarının olması, uluslararası göç gibi konuların içerdiği ciddi güvenlik tehditlerine dikkat çekti.¹ Buzan ise güvenliğin beş temel boyuta sahip olduğu iddia etti: siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel ve askeri.² Askeri ve siyasi boyutların zaten hakim olan ulusal güvenlik kavramsallaştırılmasında yer aldığını düşünürsek Buzan'ın güvenlik tanımlamasının yeniliğinin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlara verdiği önemde olduğu söylenebilir.

İki kutuplu ve devlet merkezli çatışmaların hakim olduğu Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle iç çatışmalar ve askeri olmayan güvenlik problemleri çok daha fazla dünya siyasetinde gündeme geldi. Colorado Üniversitesi akademisyenlerinden Roland Paris'in aşağıda yer alan sınıflandırması güvenlik çalışmalarının genişleyen konularını görmek için kayda değerdir.³

		Güvenlik Tehlikesinin Kaynağı Ne?	
		Askeri	Askeri ve/veya Askeri olmayan
Kimin için Güvenlik?	Devletler	<i>Milli Güvenlik</i> (geleneksel realist odaklı güvenlik çalışmaları)	<i>Yeniden Tanımlanan Güvenlik</i> (örneğin; çevresel ve ekonomik güvenlik)
	Toplumlar, Gruplar, Bireyler	<i>Devlet içi Güvenlik</i> (örneğin; iç savaş, etnik çatışmalar, devletin kendi halkını öldürmesi)	<i>İnsani Güvenlik</i> (örneğin; toplumların, grupların, bireylerin bekasına yönelik çevresel ve ekonomik tehlikeler)

- 1 Richard H. Ullman, "Redefining Security", *International Security*, 8/1, Yaz 1983, s.129-153.
- 2 Barry Buzan, *People, States & Fear: The National Security Problem in International Relations*, Harvester Books, Brighton 1983.
- 3 Ronald Paris, "Human Security: Paradigm Shift or Hot Air?", *International Security*, 26/2, 2001, s.98. Paris'in sınıflandırmasına benzer şekilde birey, toplum, devlet, bölgesel ve küresel ölçekte siyasi, askeri, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik boyutlarını ele alan diğer bir sınıflandırma için bakınız: Hans Günter Brauch, "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", *Uluslararası İlişkiler*, 5/18, Yaz 2008, s.8-11. Brauch'ın sınıflandırmasında Buzan ve Kopenhag Okulu'nun etkili olduğu görülmektedir.

Günümüzde güvenlik alanında yapılan çalışmalarda Soğuk Savaş dönemine göre çok daha fazla konunun gündeme geldiğini görmekteyiz. Ulus devletlere yönelik askeri tehditler hala önemli olarak görülüyor olsa da disiplin içerisinde bireylerin, toplum ve toplulukların ve küresel toplumun güvenliğini tehdit eden askeri olmayan konular çok daha fazla bir şekilde tartışılmaktadır. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında devlet dışı aktörlerin neden olduğu şiddet olgusundan yola çıkarak Steve Smith uluslararası ilişkiler disiplininde ulus devlet odaklı şiddet ve güvenlik olgusunu eleştirmiştir. Smith eleştirisinde 1994, 1997 ve 2002 tarihli Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Raporlarına atıfta bulunarak hastalıklardan kaynaklanan çocuk ölümleri, giderek artan gelir dağılımındaki eşitsizlikler, yoksulluk, AIDS, doğum sırasındaki kadın ölümleri, soykırımlar, iç savaşlar, çocuk askerler ve mayınlardan kaynaklan ölümler gibi konuların da önemli güvenlik tehditleri olduğunu fakat uluslararası ilişkiler disiplininin bu 'şiddet' unsurlarını dikkate almadığını ifade etmiştir.⁴ Öte yandan devletlerin karşılaştığı güvenlik sorunlarının sadece diğer devletler ile olmadığı ulusaşırı güvenlik sorunlarının günümüzde ve gelecekte çok daha fazla bir öneme sahip olacağını ifade eden analizler de yer almıştır. Alanın önemli isimlerinden Joseph Nye bu bağlamda dört tane güvenlik tehdidine dikkat çekmiştir: uluslararası terörizm, siber savaş, salgın hastalıklar ve iklim değişikliği.⁵

Birleşmiş Milletler 1994 yılı İnsani Kalkınma Raporu insani güvenlik kavramının tartışılması açısından bir dönüm noktası oldu. O zamandan günümüze insani güvenlik olgusu güvenlik çalışmalarında kendine daha fazla yer buldu. İnsani güvenlik kavramının incelenmesine geçmeden önce alandaki başlıca uluslararası ilişkiler teorilerinin bu kavrama nasıl yaklaştığına bakmak faydalı bir çaba olacaktır. Zira insani güvenlik kavramı üzerindeki tartışmaların kökeninde önemli ölçüde normatif ve kuramsal dinamikler yer almaktadır.

İnsani Güvenlik Kavramı ve Uluslararası İlişkiler Teorileri

Uluslararası ilişkiler teoriler alanını genel olarak realist yaklaşımlar, neo-liberal kuram, İngiliz Okulu, liberal teoriler, inşacı (konstrüktivist) yaklaşım ile eleştirel kuramlar olarak ele aldığımızda insani güvenlik olgusuna en az önemin realist yaklaşımlar tarafından verildiği görülmektedir. Diğer yaklaşımlardan neo-liberalizm, realizm gibi devleti uluslararası ilişkilerde temel aktör olarak ele alır fakat devletlerarası çatışmaların ve ulusaşırı sorunların (ekonomi ve çevre gibi) barışçıl yollarla çözülmesi için uluslararası kurumlara vurgu yapmaktadır. İnsani güvenlik olgusunda bireylerin güvenliği baz alınırken neo-liberalizm bireyleri temel aktör olarak almaz. Fakat bireylerin güvenlik ve refahını etkileyen ulusaşırı sorunların uluslararası kurumlar vasıtasıyla çözü-

4 Steve Smith, "Singing Our World into Existence: International Relations Theory and September 11", *International Studies Quarterly*, 48/3, Eylül 2004, s.507-511.

5 Joseph S. Nye ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (çeviren Renan Akman), Türkiye İş Bankası Yayınları, 3.Basım, İstanbul 2013, s.437-451.

mesine önem verdiği için insani güvenlik olgusu için kısmen ilgili olduğu söylenebilir. İngiliz Okulu'nu genel olarak realist ve liberal yaklaşımların bir harmanı olarak düşünmek mümkündür. Okul, uluslararası ilişkilerde merkezi bir yönetimin olmamasını (anarşi) en temel bir güvenlik sorunu olarak kabul etse de devletlerarası ilişkilerde bir düzenin olabileceğini savunur. İngiliz Okulu içerisinde realizme daha yakın olan görüşler bulunduğu gibi liberalizme daha yakın olan görüşler de yer alır. Kuram temsilcileri arasında insan hakları ihlalleri yapılan bir devlete uluslararası insani müdahalenin yapılması gerektiğini savunan normatif yaklaşımlar da yer alır. Bu yönü itibarıyla İngiliz Okulu'nun da neo-liberal uluslararası ilişkiler kuramı gibi insani güvenlik kavramı ile kısmen ilgili olduğu söylenebilir.⁶

Realizmin devlet merkezli ve askeri güce odaklanan güvenlik anlayışına önemli bir eleştiri Kopenhag Okulu'ndan gelmektedir. Burada 'güvenleştirme' kavramı ile uluslararası güvenlik konularının sadece materyal bir yapıda olmadığı ve bunların sosyal bir yapı içerisinde inşa edildiği savunulmaktadır. İnsani güvenliğin önemli bir boyutunu oluşturan toplulukların kimliklerinin korunmasına önem atfetmesinden dolayı Kopenhag Okulu'nun insani güvenlik kavramı ile bağlantısı olduğu söylenebilir.⁷ Yine benzer şekilde inşacı-konstruktivist kuram uluslararası güvenlik tehditlerinin sadece materyal bir özellik taşımadığı bu 'tehlike'lerin devletler tarafından inşa edildiğini/edilebileceğini öne sürer. Öte yandan inşacı yaklaşım uluslararası normlara vurgu yaparak örneğin savaş hukuku, insan hakları, kadın hakları ve çevrenin korunması ile ilgili normların küresel siyasette geniş destek bulabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda inşacı kuramın insani güvenlik kavramıyla yakından ilgili olduğu görülmektedir.⁸

İnsani güvenlik kavramıyla bağı en fazla olan uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının eleştirel kuramlar olduğunu söylenebilir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde olsa da disiplin içerisinde hala önemli bir hakimiyete sahip realist yaklaşımların öne sürdüğü devlet merkezli askeri güç odaklı güvenlik anlayışlarını kabul etmeyen eleştirel kuramlar bir çok şekilde insani güvenlik olgusu ile ilişkilendirilebilir: (i) Kuzey-Güney diye isimlendirilen dünyanın zengin ve fakir ülkeleri arasındaki gelir dağılımı eşitsizliklerinin oluşturduğu yapısal şiddet (ii) kapitalist üretim sürecinde bireylerin maruz kaldığı sorunlar ve özgürleşme

6 İngiliz Okulu'nun güvenlik çalışmalarındaki konumu hakkında bakınız: Barry Buzan, "The English School: A neglected approach to International Security Studies", *Security Dialogue*, 46/2, 2015, s.126-143.

7 Güvenleştirme kavramı ve Kopenhag Okulu için bakınız: Ralf Emmers, "Securitization", Collins, A., der., *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, Third Edition, Oxford 2013, s.131-144 ve Sinem Akgül Açıkmeşe, "Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenleştirme", Evren Balta, der., *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.241-255.

8 İnşacı kuramın insani güvenlik kavramına bakışı hakkında bakınız: E. Newman 2001- "Human Security and Constructivism", *International Studies Perspectives*, 2(3), s. 239-251.

kavramı (emancipation) ile talep edilen haklar (iii) kapitalist üretim sürecinin neden olduğu çevresel güvenlik sorunları ve doğanın bozulması (iv) feminist yaklaşımlarda yer alan küresel siyasette erkek egemenliği sorunu ile genel olarak siyasette cinsiyet ayrımcılığı ve (v) söylemlerin politika yapım sürecindeki öneminden dolayı güvenlik tehlikeleri söylemlerinin analizi.⁹

Realist yaklaşımlar devlet merkezli-askeri güç odaklı varsayımlarının doğal bir sonucu olarak insani güvenlik kavramına kayda değer bir önem atfetmez iken diğer yaklaşımlar (özellikle eleştirel kuramlar) insani güvenlik konusyla yakından ilgilenmektedirler. Bununla birlikte realist teori insani güvenlik analizlerinde yine de yer alabilir. Küresel ısınma gibi devletlerarası işbirliğini gerektiren küresel problemlerin çözümünde önemli maliyetler ortaya çıkmaktadır. Bu maliyetlerin hangi devletler tarafından ne kadar bir katkı ile çözülmesi konusunda yaşanan güçlükler beraberinde çıkar çatışmalarını da gündeme getirmektedir. Çıkar çatışmaları olgusu ise realist yaklaşımların vurgu yaptığı en temel uluslararası ilişkiler dinamiklerinden biridir. Bu sebeple insani güvenlik olgusu analizlerinde realist yaklaşımlar da önemli katkılarda bulunabilir.

İnsani Güvenlik: Kavram Tartışmaları

İnsani güvenlik kavramının uluslararası ilişkiler disiplini ve küresel siyasette tartışılması açısından dönüm noktası gelişme 1994 yılında Birleşmiş Milletlerin yayımlamış olduğu İnsani Kalkınma Raporu oldu.¹⁰ Rapor, insani güvenlik kavramını tanımlarken insanların gündelik hayatlarında karşılaştığı sorunlara odaklandı. Bu bağlamda hastalıklar, açlık, işsizlik, suçlar, sosyal çatışmalar, siyasi baskılar ve çevresel tehlikelerin insanların güvenliğine tehdit oluşturduğunu belirtti. İnsani güvenlik olgusunun birey-halk merkezli, evrensel nitelikte olduğunu öne süren rapor, insani güvenliğin yedi temel bileşeni olduğunu öne sürdü:

- (1) *ekonomik güvenlik*: bir gelir/işe sahip olunması
- (2) *gıda güvenliği*: fiziki ve ekonomik olarak temel gıda ihtiyacına sahip olunması
- (3) *sağlık güvenliği*: hastalıklardan korunma
- (4) *çevresel güvenlik*: tabii kaynakların (içme suyu, temiz hava) sağlanması, doğal felaketlerden korunma, çevrenin bozulmasının engellenmesi, insani çevreye vermiş olduğu tahribatlardan korunma

9 Eleştirel yaklaşımlar pek çok farklı kuramdan oluşmaktadır; Frankfurt Okulu, post-modernizm, post-yapısalcılık, post-koloniyalizm, feminizm. Eleştirel yaklaşımların güvenlik anlayışları konusunda bakınız: Oliver Daddow, *International Relations Theory*, Sage Publications, London 2013, s.191-241, Peter Hough, *Understanding Global Security*, Routledge, Third Edition, London 2013, s.6-11, John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, 5/18, Yaz 2008, s.79-83.

10 Birleşmiş Milletler 1994 Yılı İnsani Kalkınma Raporu (BM İKR), "Human Development Report", <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1994>.

(5) *kişisel güvenlik*: devlet ve devlet altı aktörlerden kaynaklanan fiziki şiddetten korunma

(6) *topluluk güvenliği*: etnik ve mezhepsel kimlikler ile geleneksel değerlerin korunması

(7) *siyasi güvenlik*: temel hak ve özgürlüklerin korunması¹¹

Raporun yapmış olduğu vurgulardan biri, insani güvenliğin ulusaşırı ve birbirine bağımlılık özelliklerine sahip olması idi. Dünyanın bir yerindeki insani güvenlik sorunu (çevrenin tahribatı, açlık felaketi gibi) diğer bölge ve ülkeleri de etkilemektedir. Rapora göre, yirmi birinci yüzyılda insani güvenlik açısından asıl tehlike geleneksel devlet merkezli çatışmalardan ziyade şu sorunlar olacaktır: kontrol edilemeyen nüfus artışı, ekonomik fırsat eşitsizlikleri, aşırı uluslararası göç, çevrenin tahribatı, uyuşturucu ticareti ve uluslararası terör.¹²

Bununla beraber, insani güvenlik olgusu önemli tanım tartışmalarına şahit oldu. Geleneksel devlet merkezli güvenlik yaklaşımlarının yetersiz olduğu yönünde ciddi bir uzlaşya sahip olsalar da insani güvenlik olgusu çalışanlar arasında başta *dar* ve *geniş* kapsamlı insani güvenlik kavramsallaştırması daha sonra da bu iki kategorinin arasında yer alan tanımlamalar yer aldı.¹³ *Dar tanımlamaya* göre insani güvenlik olgusu siyasi şiddet içerirken *geniş kapsamlı tanımlamada* insani güvenlik, şiddetin ötesinde az gelişmişlik ve kalkınma sorunu olarak ele alınmaktadır. Dar tanım savunucuları geniş tanımın kapsadığı az gelişmişlik sorunlarının çok geniş olduğunu belirterek böylesi bir kavramsallaştırma ile insani güvenlik olgusunun politika yapım sürecinde işlevselliğini kaybettiği noktasında eleştiri getirmektedirler. Dar tanımlamada birey ve insanlığın güvenliğini tehdit eden unsur bir beka meselesi iken geniş tanımlamada birey ve insanlığın hayat kalitesinin artırılması bir güvenlik sorunu olarak ele alınmaktadır.¹⁴

Bu ikisi arasında yer alan bir noktada ise insani güvenlik "insan hayatının en yaşamsal özüne tehdit oluşturan ciddi ve yaygın çevresel, gıda, sağlık, kişisel ve siyasi tehlikelerden korunması" olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Bu tanımlamada tüm kalkınma problemleri insani güvenlik kavramı içine dahil edilmemiş sadece insan hayatı açısından aciliyet içeren konular ile sınırlanmıştır. Elbette burada aciliyet için eşik noktasının tespiti de bir tartışma konusudur. Burada Thomas ve

11 BM İKR, a.g.e. , s.22-33.

12 BM İKR, a.g.e. , s.34.

13 P. Kerr, "Human Security", Collins, A. (ed), *Contemporary Security Studies*, Oxford: Oxford University Press, 2013, s.106; T. Owen, "Human Security-Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition", *Security Dialogue*, 35(3), s.375; S.Alkire, "A Conceptual Framework for Human Security", Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity (CRISE), Oxford Üniversitesi), 2003, s.13-22.

14 Brauch, a.g.m., s.8-12.

15 Owen, a.g.m., s.383.

Tow'un öne sürdüğü tanımdan da bahsedilebilir. Dar ve geniş kapsamlı tanımlama arasında yer alan tanımlamaya göre bir sorun/kriz/problemin insani güvenlik kategorisinde olması için söz konusu sorunun devletlerin gücünü ve sınırlarını aşması gerekmektedir.¹⁶ Örneğin bir açlık felaketi veya çevre sorunu devletler tarafından çözülememesi durumunda ya da birden çok devleti ilgilendirmesi durumunda bir insani güvenlik sorunu haline dönüşmüş olmaktadır.¹⁷

İnsani güvenlik kavramı hakkındaki tanım tartışmalarıyla bağlantılı bir diğer önemli konu da kavramın içerdiği normatif boyuttur.¹⁸ Birey ve devlet arasındaki öncelik konusu hakkındaki normatif yaklaşımlar insani güvenlik kavramının ortaya çıkışı için de etkili olmaktadır. Kimin güvenliği öncelikli öneme sahiptir? Geleneksel realist yaklaşımlar devlet merkezli olup, bireylerin güvenliği için önce devletin güvende olmasını savunurken, liberal, konstrüktivist ve eleştirel uluslararası ilişkiler teorileri devletin *a priori* bir önceliği olduğu noktasına mesafeli durmaktadırlar. İnsan haklarına vurgu yapan bu teoriler, egemenlik olgusunu da realist teori gibi değerlendirmemektedirler. Yukarıda bahsedilen dar ve geniş kapsamlı insani güvenlik tanımlamalarını da insan hakları ve devlet egemenliğinin önceliği noktasındaki normatif tartışma ile beraber düşünmek daha yerinde olacaktır.

Güvenliğin kimin için olduğu, hangi 'tehdit' ve 'tehlikeler'den korunulması gerektiği ve hangi araç, eylem ve aktörler ile bu güvenliğin sağlanacağı konusuna verilen farklı cevaplar bizi çok çeşitli insani güvenlik tanımlarına ulaştırmaktadır. Birey, insan hakları, devlet, egemenlik, askeri müdahale, uluslararası örgütler, uluslararası sivil toplum kuruluşları (STK); tüm bu olgu ve aktörlerin küresel siyasette rolünün ne olduğu, ne olması gerektiği nihayetinde teorik, etik ve normatif unsurların olduğu tartışmalara yol açmaktadır. Örneğin, John Galthung'un yapısal şiddet kavramında sosyo-ekonomik eşitsizlikler, cinsiyet ayrımcılıkları, eğitime ulaşamama sorunları yer alırken realist uluslararası ilişkiler teorileri için bu sorunlar bir güvenlik konusu olarak ele alınmaz. Öte yandan realist teoride devlet, güvenliğin temel sağlayıcısı olarak görülürken pek çok ülkede devletin kendisi halkı katleden veya baskı uygulayan davranışları ile (Kamboçya ve Kuzey Kore gibi) güvenliğin asıl kaynağı olabilmektedir. Salgın hastalıklar, uluslararası terör ve Çernobil'deki çevre felaketleri gibi sorunlar pek çok devletin beraber hareket etmesini gerektirmekte, realist teorinin öne sürdüğü gibi bir egemenlik anlayışının giderek karşılıklı bağımlılığın arttığı

16 N.Thomas ve W.T.Tow, "The Utility of Human Security: Sovereignty and Humanitarian Intervention", *Security Dialogue*, 33(2), 2002, s.179.

17 İnsani güvenlik kavramı üzerinde burada bahsedilen tanım tartışmasıyla ilgili diğer bir görüş ise insani güvenlik olgusunun siyaset yapım sürecinde yer alması yerine güvenlik çalışmaları alanında bir araştırma kategorisi olarak kalmasıdır. Bu görüşe göre insani güvenlik kavramının sınırları tam netleşmeden bunun siyaset yapım sürecinde etkisi sınırlı olacaktır. Bakınız: Ronald Paris, a.g.m., s.92-102.

18 E. Newman, "Human Security and Constructivism", *International Studies Perspectives*, 2(3), 2001, s.240.

Görüş

Akademik
Bakış

263

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

küreselleşen dünyada yetersizliğine işaret etmektedir. Diğer taraftan, anti-personel mayınların yasaklanmasını sağlayan 1999 Ottawa Sözleşmesi ile 2002 yılında faaliyete başlayan Uluslararası Ceza Mahkemesi örneklerinde olduğu gibi uluslararası STKlar güvenlik alanında önemli aktörler olabilmektedirler.¹⁹ Bu ise yine realist teorinin öne sürdüğü devlet merkezli güvenlik yaklaşımı ile örtüşen bir durum değildir.

Tanım tartışmalarıyla bağlantılı diğer bir sorun da insani güvenliğin nasıl ölçüleceğidir. Dar tanımda 'şiddet'ten korunma, geniş tanımda insani 'ihtiyaç'ların karşılanması olarak ele alındığında 'şiddet' ve 'ihtiyaçın' nasıl ölçüleceği de önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bir tarafta 'doğrudan şiddet' olarak şiddet kullanılması yoluyla insanların öldürülmesi, işkence, kölelik, insan ticareti, uyuşturucu bağımlılığı, ayrımcılık, devletlerarası krizler ve kitle imha silahlarının yaygınlaşması gibi güvenlik konuları değerlendirilebilecekken diğer tarafta temel ihtiyaçlardan yoksunluk, hastalıklar, doğa ve insan eliyle yapılan felaketler, az gelişmişlik, göç, mülteciler ve çevrenin tahribatı gibi konular 'dolaylı şiddet' olarak ele alınabilir.²⁰ Elbette bu şekildeki bir ayırımın insani güvenlik çalışmalarında uzlaşılan bir ayırım olduğunu söylemek mümkün değildir. Geniş tanım sahiplerinin burada dolaylı şiddet kategorisinde yazılanları doğrudan şiddet kategorisinde değerlendirdikleri görülmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi iki kutuplu sistemin sona ermesi ile geleneksel devlet merkezli güvenlik anlayışının ötesinde konular ve aktörler uluslararası ilişkiler disiplini içinde daha fazla mercek altına alınırken, BM'nin 1994 tarihli İnsani Kalkınma Raporu insani güvenlik olgusunun tartışılması ve kavramsallaşmasında etkili oldu. Bir diğer önemli dinamik ise Avusturya, Norveç ve Kanada'nın BM Güvenlik Konseyi geçici üyelik adaylık sürecinde (1997-2002 döneminde) insani güvenlik konusunu ön plana getirmeleriydi.²¹ 1999 yılında bu üç devlete ilaveten dokuz devletin katılımıyla Birleşmiş Milletler bünyesinde 'İnsani Güvenlik Ağı' isminde bir yapı kuruldu. Aynı yıl BM İnsani Güvenlik Fonu oluşturulurken, 2001 yılında BM İnsani Güvenlik Bağımsız Komisyonu kuruldu; 2004 yılında ise BM içerisinde İnsani Güvenlik Birimi oluşturuldu.²² 2008 yılında BM Genel Kurulu'nda İnsani Güvenlik temalı tartışma yürütüldü. 2010 yılında BM Genel Sekreteri için İnsani Güvenlik Özel Danışmanlığı makamı oluşturuldu ve Genel Sekreterliğe insani güvenlik konulu ilk rapor sunuldu. Bu raporlar 2012 ve 2013 yıllarında da sunulmaya devam ederken 2014 yılında ise BM İnsani Güvenlik Birimi için 2014-2107 dönemini kapsayan Stratejik Plan

19 A. Amouyel, "What is Human Security?", *Human Security Journal*, 1, 2006, s.10-18.

20 K. Bajpai, "Human Security: Concept and Measurement", *Kroc Institute Occasional Paper*, No. 19, 2000, s.40.

21 K. Timothy, "Human security discourse at the United Nations", *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 16(1), 2006, s.19-24.; Kerr, a.g.e., s.105; Amouyel, a.g.m., s.10.

22 BM İnsani Güvenlik Fonu'nun resmi sayfası için bakınız: <http://www.un.org/humansecurity>.

hazırlandı.²³ Tüm bu gelişmeler insani güvenlik olgusunun BM içerisinde giderek daha fazla yer aldığını göstermektedir. BM İnsani Güvenlik Birimi'nin temel amacı ise insani güvenlik olgusunun BM faaliyetleri içerisindeki ağırlığını artırmak, bu amaca yönelik projeler yürütmek ve insani güvenlik projeleri için BM üyelerinden mali destek almak olarak özetlenebilir. Böylece insani güvenlik faaliyetlerinin ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte daha fazla ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.²⁴

İnsani güvenlik kavramsallaştırmasıyla ilgili önemli bir sorun kavramın kalkınma ile güvenlik olguları arasındaki geçirgenliktir. BM'nin söz konusu raporunda insani güvenliğin yedi bileşeni olduğu öne sürülmüştü. Bu bileşenlerden insanların yaşamının bekası için gerekenler ile daha müreffeh ve kaliteli yaşam koşullarına sahip olmak arasında net bir ayrım söz konusu değildir. Bunlardan ilki güvenlik olgusuyla değerlendirilmesi makul iken ikincisinin niye kalkınma boyutunda değil de güvenlik boyutunda inceleneceği normatif ve etik tartışmalar içermektedir.

BM bünyesinde kalkınma ile güvenlik arasındaki ilişkiye vurgu yapan ilk önemli gelişme 1987 yılında yayımlanan BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu'nun hazırlanması oldu. Brundtland Raporu olarak da isimlendirilen rapor devlet merkezli ve askeri güç odaklı güvenlik çalışmalarını eleştirirken sürdürülebilir kalkınma ile güvenlik arasında çok yakın bir bağ kurmuştur. Rapora göre sürdürülemez kalkınma çok ciddi bir şekilde uluslararası güvenlik sorunlarına neden olacaktır.²⁵ Öte yandan 2011 yılı Dünya Bankası Kalkınma Raporu da güvenlik ile kalkınma arasındaki ilişkiye vurgu yaparken iki önemli iddia da bulunmuştur. Bunlardan ilki 21. yüzyıldaki şiddet ve çatışma sorunlarının 20. yüzyıldan farklı olarak temelde kalkınma sorunları ile ilgili olacağıdır. Diğer iddia ise güvenlik, adalet ve çalışma ile ilgili sorunlar devletlerin içerisinde zayıf ve kırılabilir kurumlar (yönetim sorunları) ile birleştiğinde çatışma sarmallarının oluşacağıdır.²⁶ Güvenlik ile kalkınma arasındaki ilişkinin incelenmesi insani güvenlik olgusu ile yakından ilgilidir. Her kalkınma sorunu güvenlik sorununa neden olmasa da kalkınma sorunları pek çok durumda doğrudan ya da dolaylı bir şekilde birey, devlet ve küresel ölçekte çatışma ve şiddete neden olabilmektedir. Yoksulluk, doğal felaketler ve küresel ısınma ülke içi ve uluslararası ölçekte göç hareketlerine yol açarak toplumsal ve devletlerarası çatışmalara neden olabilmektedir.

23 Rogelio Madrueno-Aguilar, "Human Security and the New Global Threats: Discourse, Taxonomy and Implications, *Global Policy*, February 2016, s.4-5.

24 Bakınız, BM Genel Sekreterliği İnsani Güvenlik Raporları, BM Resmi Sitesi, <http://www.un.org/humansecurity/content/un-secretary-general-reports-human-security>.

25 Brauch, a.g.m., s.27.

26 Mely Caballero-Anthony, "Community security: human security at 21", *Contemporary Politics*, 21/1, 2015, s. 61.

Görsel

Akademik
Bakış

265

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

İnsani Güvenlik ve Devletlerarası Çatışmalar Bağlamında Çevre Sorunları

Günümüzde pek çok çevresel sorun bulunmaktadır: ozon tabakasının delinmesi, iklim değişikliği/küresel ısınma, çölleşme, okyanusların kirlenmesi, kuraklıklar, erozyon, orman yangınları, ormanların tahribatı, okyanusların kirlenmesi, hayvan ve bitki çeşitliliğinin azalması, hava kirliliği, asit yağmurları, içilebilir su kaynaklarının daralması, ekosistem tahribatı, nükleer madde denemelerinin çevreye verdiği tahribat, sivil ve askeri faaliyetlerin çevreye verdiği zararlar, seller, kasırga ve hortumlar.²⁷ Sel, kuraklık ve kasırga gibi doğal felaketlerin sonucunda yaşanan mal ve can kaybı dünya ölçeğinde giderek artış göstermektedir. Örneğin; 1977-1986 döneminde hava ile ilgili doğal felaketlerin yol açtığı kayıp 8,9 milyar dolar iken, bu rakam 1997-2006 döneminde 45,1 milyar dolara ulaşmıştır.²⁸ İklim değişikliği üzerine bilim adamlarından kurulu Lancet Komisyonu'nun 2015 yılında yayımlanan raporuna göre 2020 ve 2030'larda 1990'lı yıllara göre aşırı yağış durumuna maruz kalma dört kat, kuraklık durumuna maruz kalma üç kat daha fazla olması beklenmektedir. Rapora göre sorun sadece iklim değişikliği de değil. Ekonomik kalkınma ile bağlantılı çevre sorunları da büyük ölçekte insan hayatına zarar vermektedir. 2010 yılında Çin'de hava kirliliğiyle bağlantılı hastalıklardan ötürü 1,2 milyon dolayında insan hayatını kaybetmiştir.²⁹

Çevre sorunları pek çok açıdan güvenlik sorunları oluşturmaktadır. İnsani güvenlik açısından çevre felaketlerinin artan sayısı ve tahrip gücü dünya coğrafyasının birçok yerinde insan hayatını tehdit etmektedir. Sel ve hortum gibi doğal felaketlerden meydana gelen can kayıplarının ötesinde iklim değişikliği ve hava koşullarından kaynaklanan cilt kanseri, sıtma ve katarakt vakalarının artışı, salgın hastalıkların yayılması, kuraklık, gıda maddelerinin yetersizliği ve su kaynaklarının azalması, bozulması gibi insan hayatını dolaylı ve tedrici olarak etkilemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. İklim değişikliği neticesinde bozulan hava koşulları ile beraber tarım faaliyetleri zarar görmekte gıda maddelerine ulaşım zorlaşmakta bu faaliyetlerde bulunan kesimler ise büyük

- 27 Nina Graeger, "Environmental Security?", *Journal of Peace Research*, 33/1, Şubat 1996,s.109., Lorraine Elliott, "Human security/environmental security", *Contemporary Politics*, 21/1, s.12., Peter Dauvergne ve Jennifer Clapp, "Researching Global Environmental Politics in the 21st Century", *Global Environmental Politics*, 16/1, Şubat 2016, s.6., Michael T. Klare, "Redefining Security: The New Global Schisms", *Globalization and the Challenges of a New Century: A Reader*, Indiana University Press, Bloomington-USA, 2000, s.137.
- 28 K. O'Brien et al, "Disaster Risk Reduction, Climate Change Adaptation and Human Security: A Commissioned Report for the Norwegian Ministry of Foreign Affairs", University of Oslo 2008, s.7.
- 29 Lancet Komisyonu, "Health and climate change: policy responses to protect public health", Haziran 2015, <http://www.thelancet.com/commissions/climate-change>, "Risk of Extreme Weather From Climate Change to Rise Over Next Century, Report Says", *New York Times*, 22 Haziran 2015. (<http://www.nytimes.com/2015/06/23/science/risk-of-extreme-weather-from-climate-change-to-rise-over-next-century-report-says.html>)

Görüş

bir ekonomik kayıpla karşılaşmaktadırlar. Yukarıda insani güvenliğin yedi bileşeninden bahsedilmişti. Çevresel güvenlik bunlardan biri iken diğer bileşenler ile de yakından ilgilidir. Özellikle gıda güvenliği, sağlık güvenliği ve ekonomik güvenlik çevresel sorunların artışı ile beraber çok daha fazla bir şekilde tehdit altında olmaktadır. Doğal felaketlerden kaynaklanan göçler sebebiyle toplulukların yaşadıkları yer ile bağlantılı olan kimlik ve değerleri de tehlike altına girmektedir. 2009–2014 döneminde dünyada her yıl ortalama 27 milyon insan sel, toprak kayması, kuraklık ve şiddetli fırtınalar gibi doğal afetler neticesinde yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalmışlardır. ‘Çevresel mülteci’ olarak da isimlendirilen bu olgu ise küresel siyasette çok önemli bir insani güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. BM Çevre Programı’nın tahminlerine göre sadece Afrika kıtasında 50 milyon insanın 2060 yılına kadar çevresel mülteci durumuna düşeceği beklenmektedir.³⁰

Çevre sorunlarının nedenlerine bakıldığında küresel ısınma ile bağlantılı doğal felaketlerin olduğu görülmektedir. Bununla beraber hem küresel ısınmanın hem de diğer çevre sorunlarının nedenlerine bakıldığında küreselleşme, sanayileşme ve şehirleşme olguları ile karşılaşmaktayız. Gelişmekte olan ülkelerdeki pek çok kalkınma projesinin (enerji santralleri ve madencilik gibi) çevreye büyük tahribat verdiği görülmektedir.³¹ Üretim süreçlerinde kullanılan enerji kaynaklarının karbondioksit gazı salınımlarına neden olması, sanayileşme sürecinde meydana gelen atıklar ve kirlilik, dünyanın artan nüfusunun giderek daha fazla oranda şehirlerde yaşaması ile beraber yeşil alanların azalması ve şehirleşme sürecinin beraberinde getirdiği diğer tahribatlar çevresel güvenlik sorunlarının başlıca sebepleri olarak görülmektedir. Bunlara ilaveten 2011 Fukuşima ve 1986 Çernobil nükleer santral kazaları örneklerinde olduğu gibi nükleer maddelerin çok ciddi boyutta çevresel güvenlik riskleri bulunmaktadır.

Çevre konularının uluslararası güvenlik çalışmaları alanına 1970’lerden itibaren daha görünür bir şekilde girdiği söylenebilir.³² Yirminci yüzyılda çevre alanında yüz yetmişin üzerinde uluslararası antlaşma imzalanırken bunların üçte ikisi 1972 yılında Stockholm’da düzenlenen BM Çevre Konferansı sonrasında gerçekleşmiştir.³³ 1987 yılındaki BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland) Raporu sürdürülebilir kalkınma, çevre ve güvenlik arasında ilişki

30 David Held, “Climate Change, Migration and the Cosmopolitan Dilemma”, *Global Policy*, Şubat 2016, s.5-6.

31 Rafael Laurenti vd., “Towards Addressing Unintended Environmental Consequences: A Planning Framework”, *Sustainable Development*, 24/1, Şubat 2016, s.3-6, Held, a.g.e., s.5, Simon Dalby, “Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak”, *Uluslararası İlişkiler*, 5/18, 2008 s. 184.

32 Küresel çevre siyaseti konusunda bakınız: Robyn Eckersley, “Global Environmental Politics”, Richard Devetak vd., der., *An Introduction to International Relations*, Cambridge University Press, Second Edition, Cambridge 2012, s.462-474., İbrahim Mazlum, “Küresel Siyaset ve Çevre”, Evren Balta, der., *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.457-489.

33 Nye ve Welch, a.g.e., s.423.

kuran ilk önemli uluslararası dökümanlardan biri olması bakımından önemlidir. Brundtland Raporu çevrenin bozulmasının çatışmalara neden olacağına vurgu yapmıştır.³⁴ 1988'de BM Çevre Programı ve Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından Devletlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) kurulurken 1992'de Brezilya'nın Rio şehrinde BM Çevre Konferansı düzenlendi. Daha önce bahsedilen 1994 tarihli BM İnsani Kalkınma Raporu insani güvenliğin yedi bileşeninden biri olarak çevresel güvenliği tanımladı. Aynı yıl BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) yürürlüğe girerken 1997'de Kyoto İklim Değişikliği Protokolü kabul edildi. Kyoto Protokolü 2005 yılında yürürlüğe girdi. Rio'daki Çevre Konferansı'nı 2002 ve 2012 yıllarında BM Çevre Konferansları takip etti. 2009 yılı Aralık ayında Kopenhag'da düzenlenen BM İklim Değişikliği Konferansı bağlayıcı bir antlaşma üretmezken 2015 Aralık ayında Paris'te düzenlenen iklim zirvesi başarı ile neticelendi. Böylece 1994 yılında yürürlüğe giren BM Çerçeve Sözleşmesi'nin (UNFCCC) devamı niteliğinde olan Paris Zirvesi (COP 21) Kyoto Protokolü'nden sonra bağlayıcı özellikte ikinci uluslararası iklim antlaşmasının ortaya çıkmasına neden oldu.

İklim Değişikliği

Çevresel güvenlik sorunları arasında en fazla dikkat çeken ve üzerinde araştırma yapılan problem iklim değişikliği ya da küresel ısınma diye isimlendirilen olgudur. Uluslararası çevre siyaseti alanında iklim değişikliğine yönelik artan ilgi özellikle 2000'li yıllardan itibaren belirginleşmiştir.³⁵ Elbette bunun önemli bir sebebi iklim değişikliğinin ciddi bir problem olduğuna dair olan kanaatin güç kazanması olurken diğer önemli bir nedeni de iklim değişikliğinin diğer çevre sorunlarıyla olan yakın ilişkisidir. Küresel ısınma sel, kuraklık, sıcak hava dalgaları, hortum ve tsunami gibi doğal felaketleri tetikleyen bir unsurdur. Öte yandan ormanların ve biyolojik çeşitliliğin tahribi, içilebilir su kaynaklarının azalması ile hava kirliliği gibi diğer çevre sorunlarıyla da yakından ilişkisi nedeniyle iklim değişikliği konusu çevre siyaseti alanında ve küresel siyasette daha fazla dikkat çekmektedir.³⁶

Amerika'daki saygın düşünce kuruluşlarından Dış İlişkiler Konseyi'nin bir çalışmasına göre iklim değişikliği ile mücadele en büyük beş küresel sorundan bir tanesidir. 2014 yılının 1880'den bu yana en sıcak yıl olarak kayıtlara geçtiğini belirten çalışma küresel ölçekte iklim değişikliğine yönelik bazı önlemlerin alınmış olsa da bunların yetersizliğine vurgu yapmıştır. Özellikle karbon salınımlarının azaltılmasının önemine işaret eden çalışma, giderek ar-

34 Bu raporun diğer bir önemi de küresel güvenlik sorunlarına devlet merkezli bakışa itiraz etmesidir. Bakınız: Amitav Acharya vd., "Chapter 10: Human Rights and Human Security", Steven L. Lamy vd., der., *Introduction to Global Politics*, Oxford University Press, Oxford 2011, s.292-293. Harlan Koff ve Carmen Maganda, "Environmental Security in Transnational Contexts: What Relevance for Regional Human Security Regimes?", *Globalizations*, Ocak 2016, s.2-4.

35 Dauvergne ve Clapp, a.g.m., s.6.

36 Dauvergne ve Clapp, a.g.m., s.6., Elliott, a.g.m., s.17, Held, a.g.m., s.5

tan küresel ısınmanın gıda, su ve enerji güvenliğinin tehdit edeceğini ifade etmiştir.³⁷ Öte yandan, Londra merkezli BM üzerine faaliyetlerde bulunan UNA-UK vakfının 2015 yılında yayımlanan bir raporunda ise küresel ısınma ile ilgili önemli saptamalarda bulunuyor. Fosil yakıtlardan kaynaklanan karbondioksit gaz salınımlarının 1990'lardan bu yana büyük bir ivme ile arttığını buna ilaveten atmosferde ve okyanuslardaki salınımlarının da önemli ölçüde artarak küresel ısınmayı tetiklediğini belirtiyor. Altmıştan fazla uzmanın katkıda bulunduğu rapor ayrıca şu değerlendirmelerde bulunuluyor: (i) özellikle Afrika kıtasında pek çok ülke ve bölge küresel ısınma ile beraber artan kuraklıklarla karşılaşmaktadır, (ii) Asya başta olmak üzere küresel ısınma ile bağlantılı doğal felaketlerin sayısında artış olmaktadır, (iii) küresel ısınma dünyadaki ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık olgusunu içerirken küresel ısınmanın sonuçları domino etkisine sahiptir, (iv) BM bünyesinde daha önceki dönemde açıklanan sürdürülebilir kalkınma hedeflerin gerçekleşmesi açısından küresel ısınma ile mücadele büyük önem taşımaktadır ve (v) küresel ısınma özellikle dünyanın bazı bölgelerinde çok daha fazla etkisini göstermektedir.³⁸ Rapor ayrıca, dünyanın farklı kıtalarından seçilen on beş ülkede yapılan kamuoyu anketlerine yer vermiştir. Bu anketlere göre iklim değişikliğinin var olduğunu düşünenler bu on beş ülke ortalaması yüzde 60 civarında iken iklim değişikliği olgusuna şüphe ile yaklaşanların ortalaması yüzde 20 civarında kalmıştır.³⁹

Devletlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin raporuna göre iklim değişikliği olgusu pek çok alanda kendini göstermektedir: aşırı sıcakların daha fazla ortaya çıkışı, orta kuşaktaki ülkelerde kar yağışlarının azalması, Kuzey, Latin Amerika, Avrupa'nın Kuzeyi, Asya'nın Kuzeyi ve Orta Asya'da aşırı yağışların önemli ölçüde artışı, Afrika'nın Sahil kuşağı, Akdeniz, Güney Afrika ve Güney Asya'nın bazı kısımlarında kuraklıkların gözlemlenmesi, 1970'lerden bu yana özellikle tropik ve tropik altı kuşaklarda olmak üzere geniş bölgelerde çok daha yoğun ve uzun süreli kuraklıkların olması ve bazı bulaşıcı hastalıkların dünya ölçeğinde yayılmasında yaşanan değişimler. İklim değişikliğinin gelecekteki durumu hakkında yapılan tahminlere bakıldığında ise şu değişimler beklenmektedir: yerkürenin kuzey boylamlarında çok yüksek sıcaklıklar ortaya çıkarken, okyanusların güneyinde ve Kuzey Atlantik'te sıcakların azalması, aşırı sıcak dalgalarının çok daha fazla sayıda ve yoğun bir şekilde yaşanması, küresel çapta orman yangınlarının artan sayısı ve yoğunluğu, kışları daha az, kısa süreli ve az yoğun soğukların olması, yüksek boylam kuşaklarında yağışların artması, tropik altı kara bölgelerinde yağışların azalması, sel riskinin artışı, kuraklıklardan etkilenen bölgelerin sayısının artması, önümüzdeki on yıllarda deniz

37 Council on Foreign Relations, 'Grades on Global Issues: Mitigating and Adapting to Climate Change', <http://www.cfr.org/councilofcouncils/reportcard/#!/grades/2014>

38 'Climate 2020: Facing the Future', UNA-UK. <http://www.una.org.uk/news/15/06/climate-2020-facing-future>

39 UNA-UK Vakfı Raporu, s.34

Görüş

Akademik
Bakış

269

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

seviyesinin yükselmesi ve tahrip gücü daha yüksek tropik tayfunların ortaya çıkması. Yeryüzünde hava sıcaklıklarının ortalama 2 ile 4 santigrat derece arası artışı durumunda su kaynaklarının azalması, uluslararası göç hareketlerinin artışı, canlı türlerinin üçte birinin yok olması, Grönland ve Batı Antarktik buz kütlelerinin erimesi tehlikelerine yol açarken ortalama sıcaklıkların 4 santigrat dereceden fazla artışı durumunda ise çok daha vahim boyutlarda kuraklık, canlı türlerinin yok olması, göç dalgaları ve buzulların erimesi gerçekleşecektir.⁴⁰

İklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin yaşandığı bir alan da BM bünyesinde açıklanan Binyıl Kalkınma Hedefleridir (BKH). İklim değişikliğinin ciddi ölçüde gıda güvenliğine zarar vermesi, sayıları ve tahrip gücü artan doğal felaketlerin insanların yaşamlarını tehdit etmesi, çevre felaketlerine çok daha fazla maruz durumda olan topluluklarda çocukların çalışması ve temel eğitimden yoksun kalma tehlikesi, kadınların bu süreçte daha fazla zarar görmesi, iklim değişikliğiyle gelen bulaşıcı hastalıkların daha fazla yayılması tüm bu faktörler BKH'nin gerçekleştirilmesini zorlaştıracak ve genel olarak ciddi bir şekilde dünyanın geri kalmış bölgelerindeki yaşam koşullarını daha da ağırlaştıracaktır.⁴¹

İklim değişikliğinin önemli ölçüde bir insani güvenlik sorunu olduğu bölgelerden biri Afrika kıtasıdır.⁴² Kıtanın dünyanın en az gelişmiş ve yoksul ülkelerden oluştuğunu düşündüğümüzde küresel ısınmanın burada yaşayan insanların hayat koşullarını çok daha fazla zorlaştıracaklarını tahmin edebiliriz. İklim değişikliği öncelikle gıda güvenliğine ve tarımsal üretime zarar verecektir. Kıtadaki ülke ekonomilerinin ortalama yüzde 30'u tarım sektörüne bağlı olup yapılan ihracatın ise yüzde 50'si yine tarım ürünlerinden yapılmaktadır. Ekonomilerinin yüksek derecede tarıma bağlı olan Afrika ülkeleri iklim değişikliği sonucunda zarar görecektir. Diğer taraftan, tarımsal üretimle de bağlantılı bir konu iklim değişikliğinin sonucunda kuraklık ve sel hadiselerinin sayısının artmasıdır. Afrika İçin Ortaklık Forumu'nun tahminine göre 75 ile 250 milyon arasında kıta insanı önümüzdeki yıllarda su kıtlığından etkilenecektir. İklim değişikliğinin yol açtığı başka bir konu ise bulaşıcı ve salgın hastalıkların yayılma riskidir. Kuraklık ve sellerin daha fazla yaşanma durumuna bağlı olarak kolera, ishal ve sıtma vakalarının sayısının artacağı beklenmektedir. Özellikle sıtma hastalığı ölüm riski yüksek

40 O'Brien, a.g.m., s.9-10.

41 O'Brien, a.g.m., s.12.

42 İnsani güvenlik olgusunun BM bünyesindeki faaliyetlerde giderek artan önemine bakıldığında BM Genel Sekreterliği görevi yapan iki Afrika kökenli sekreterin (Boutros Ghali, 1992-1996 ve Kofi A. Annan, 1997-2006) görev yapmasının da etkili olduğu söylenebilir. Bakınız, Brauch, a.g.m., s.25.

olması bakımından kıtadaki insanlar için önemli bir sorundur. Dünya ölçeğinde her yıl yaşanan 1 milyon civarındaki sıtma vakalarının yüzde 90'ı Afrika'da kaydedilmektedir. Kenya'da her yıl yaklaşık 40 bin bebek sıtmadan dolayı hayatını kaybetmektedir. Kıtaaltı Afrika'da her gün 2000 dolayında beş yaşın altındaki çocuk sıtmadan dolayı ölmektedir.⁴³

Afrika için iklim değişikliğinin olumsuz etkileri olarak iki tane alan daha göze çarpmaktadır. Biri kıtadaki ekolojik sistemin değişmesi ve deniz seviyesinin yükselmesidir. Bundan hem canlı türleri hem de deniz kıyısındaki ülkelerde yaşayan (Mısır, Gambiya, Gine Körfezi, Senegal gibi) yaşayan insanlar zarar görecektir. Diğer olumsuz gelişme ise kuraklık ve seller sonucunda tarım üretimi ve yerleşimleri tahribata uğrayan kırsal nüfusun şehirlere göç etmesidir. Bir tahmine göre 2050 yılına kadar 200 milyon civarında insan iklim değişikliğinden etkilenerek kırdan kente göç etmek zorunda kalacaktır. Göç eden nüfusun çoğunlukla geçimini tarımla yapan, fazla mesleki becerisi olmayan, eğitim seviyesi düşük kişiler olması sebebiyle şehirde iş bulmaları kolay olmayacaktır. Neticesinde ise şehirlerin ekonomisi kırdan gelen bu göç hareketini kabul etmede güçlük çekecektir.⁴⁴

Çevre sorunlarının insani güvenliğe yönelik etkileri incelenirken dikkat edilmesi gereken önemli bir konu devletin kapasitesidir. Devletin zayıf, düşük yönetim kapasitesinde olan ülkelerde çevre sorunları çok yüksek oranda riskler içermektedir.⁴⁵ Özellikle başarısız devletler diye isimlendirilen devlet otoritesinin dağıldığı, örneğin etnik ve mezhep savaşlarının olduğu ülkelerde çevre felaketleri sonucunda çok daha fazla can ve mal kaybı yaşanacağı aşikârdır. Devlet yönetimin zayıf olduğu, az gelişmiş, yoksul ülkelerde de yine çevre felaketleri daha fazla kayıplara neden olmaktadır. Gelişmiş ve devlet mekanizmasının iyi işlediği ülkelerde ise çevre felaketlerine yönelik erken uyarı, adaptasyon ve bunların etkilerini azaltma amaçlı önlemler çok daha iyi bir şekilde tesis edilmekte böylece çevresel güvenlik sorunlarının insani güvenlik açısından taşıdığı riskler azaltılmaktadır. Devletin güvenlik ve adalet mekanizmasının işlerliği düşük olduğu zaman ise çevre sorunlarının şiddet içeren çatışmalara dönüşme riski artış göstermektedir.⁴⁶

43 A. Kumssa ve J.F. Jones, "Climate change and human security in Africa", *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 17(6), 2010, s.456-57; Oli Brown et al, Climate change as the 'new' security threat: implications for Africa", *International Affairs*, 83 (6), 2007, s.1145.

44 Kumssa ve Jones, a.g.m., s.457; Brown vd., a.g.m., s.1145-46.

45 J. Barnett ve W.N. Adger, "Climate change, human security and violent conflict", *Political Geography* 26 (6), 2007, s.646-648; J.Barnett, "Security and climate change", *Global Environmental Change*, 13 (1), 2003, s.10.

46 İnsani güvenlik ve çatışmaların çözümü konusunda çalışmalar yapan Londra merkezli uluslararası bir sivil toplum örgütü olan Saferworld'un iklim değişikliği ve çatışma ilişkisini inceleyen (Bangladeş ve Kenya'da yapılan alan çalışmalarına dayalı) bir çalışmasında devletin sağladığı adalet ve güvenlik kapasitesine önemli bir ara değişken olarak vurgu yapılmıştır. Bakınız: Ivan Campbell, "Climate change and conflict: A framework for analysis and action", *Saferworld Working Paper*, 2010.

Görsel

Akademik
Bakış

271

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Çevre sorunlarının insani güvenlik açısından taşımış olduğu riskler ve olumsuz etkilerin ötesinde devletlerarası çatışma açısından da kayda değer sonuçları bulunmaktadır. İklim değişikliğine neden olan faktörlere bakıldığında sera gazı salınımlarının olması, özellikle burada kömür gibi fosil yakıtı bazlı enerji kaynaklarının kullanılması görülmektedir. En fazla sera gazı salınımı üreten ülkelerin yüksek derecede sanayileşmiş gelişmiş ülkeler olduğunu görüyoruz. Sahara Altı Afrika'sında bir kişi bir yılda 1 ton karbondioksitten daha az üretirken bu rakam Avrupa'lı her bir kişi için 8,2, Kuzey Amerika'lı biri için 19,9 ton olmaktadır.⁴⁷ İklim değişikliğine yönelik imzalanan Kyoto Protokolü'nün gerektirdiği sera gazı salınımlarının 1990'lar seviyesine çekilebilmesi için gereken önlemlerin maliyeti düşünüldüğünde gelişmiş ülkelerin daha fazla sorumluluk almaları gerektiği görülmektedir. Buna son otuz yıldan beri yüksek oranlarda ekonomik büyüme ve sanayileşme performansı gösteren Çin de dahil edilmelidir.⁴⁸ Küresel ısınma coğrafi özellik, ekonomik yapı ve gelişmişlik seviyesine göre ülkelere farklı oranlarda etkilemektedir. Deniz seviyesinin yükselmesiyle büyük bir tehdit altında olan ada ülkelerine ilaveten ekonomileri tarıma dayalı Afrika ve Asya'daki az gelişmiş ülkeler en fazla risk ile karşı karşıya kalırken ABD gibi gelişmiş ülkelerde iklim değişikliği sorununu çözmek için gereken maliyetin karşılanmasında isteksizlik göze çarpmaktadır.⁴⁹ Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ülkeleri ise iklim değişikliği ile ilgili uluslararası müzakerelere çıkarları gereği soğuk bakmaktadırlar.⁵⁰ 2015 Aralık ayında Paris İklim Zirvesi'nde Fransa'nın diplomatik çabaları, Zirve öncesinde ABD-Çin arasındaki iklim görüşmelerinin olumlu geçmesi ve son yıllarda küresel ısınmanın dünya çapında artan olumsuz etkilerinin de hissedilmesi akabinde 195 devlet Paris İklim Anlaşmasını imzalamışlardır.⁵¹ Anlaşmaya ilaveten bağlayıcı özelliği olmayan ek bir deklarasyonda gelişmiş ülkelerin kalkınmakta olan ülkelere yıllık 100 milyar dolarlık bir iklim değişikliği fonu sağlayacağı sözü de verilmiş olsa da bu henüz hayata geçmemiştir. Küresel ısınmaya neden olmaları ve bundan zarar görmeleri farklı derecede olan devletler arasında çıkar farklılıklarının olması günümüz ve gelecekte iklim değişikliği meselesinin küresel siyasette önemli bir uluslararası işbirliği ve çatışma alanının olduğunu göstermektedir.

47 Brown vd., a.g.m., s.1145.

48 World Resources Institute'ün 2015 yılında yayımladığı bir veriye göre 2012 yılı için dünyadaki tüm sera gazı salınımlarının yüzde 72'sini 10 ülke yapmaktadır. Bunlar sırasıyla; Çin, ABD, 28 AB ülkesi, Hindistan, Rusya, Japonya, Brezilya, Endonezya, Meksika ve İran. Çin ve ABD toplam sera gazı salınımlarının üçte birinden daha fazlasına neden olmaktadır. (<http://www.climatecentral.org/news/greenhouse-gas-emissions-by-country-19167>)

49 ABD'de 2000-2008 döneminde ülkeyi yöneten Cumhuriyetçi George Bush Kyoto Protokolü'nü imzalamazken daha sonraki demokrat başkan Barack Obama Protokolü imzalamıştır.

50 Peter Newell, "Climate Change", Richard Devetak vd., der., *An Introduction to International Relations*, Cambridge University Press, Second Edition, Cambridge 2012, s.481-482.

51 "A Climate Deal, 6 Fateful Years in the Making", *New York Times*, 14 Aralık 2015. http://www.nytimes.com/2015/12/14/world/europe/a-climate-deal-6-fateful-years-in-the-making.html?emc=edit_ee_20151214&nl=todaysheadlines-europe&nid=55427867&_r=1

Öte yandan uzun yıllardan beri devam eden su kaynaklarının bölüşümü ile ilgili (Aral Denizi, Nil Nehri, Fırat-Dicle Nehirleri, Ürdün Nehri vb.) devletlerarası ihtilafların iklim değişikliği neticesinde yaşanacak kuraklıklar ile çok daha fazla çatışma risklerine neden olabileceği de beklenmelidir. Hindistan- Pakistan arasında Wular Barajı üzerinde, Hindistan-Bangladeş arasında Farakka Barajı üzerinde ve Hindistan-Nepal arasında Mahakali Nehir Antlaşması üzerinde devam eden ihtilaflar bunlara örnek olarak verilebilir.⁵² Hindistan-Pakistan arasında İndus Nehri üzerindeki ihtilaf tarafların sahip oldukları nükleer silahlar nedeniyle çok daha fazla risk içermektedir.⁵³

Çevre sorunlarının güvenlik sorunu oluşturma alanlarından bir tanesi de iç çatışmalarda oynadığı roldür. Buna örnek olarak 2003'de başlayan Darfur krizi ve 2011'de Suriye'de başlayan ayaklanmalar ve iç savaş verilebilir. Daha sonraki aşamalarında bir soykırım tartışmasına kadar ulaşan Darfur Krizi'nin başlangıcında hayvancılık ile uğraşan yarı göçebe topluluklar ile çiftçiler arasında yaşanan kuraklıkla da bağlantılı arazi ihtilafları bulunmaktadır. BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon çatışmanın çeşitli sosyal ve siyasi sebepleri yanında kısmen iklim değişikliğinden kaynaklanan ekolojik kriz ile başladığını ifade etmiştir.⁵⁴ Darfur'da 1980'lerin başlangıcından itibaren yağışlar yüzde 40 oranında azalmış hayvancılık ile uğraşan halk ile tarımla geçimini sağlayanlar arasında arazi ihtilaflarında artış gözlenmiştir. Darfur krizinin başlangıcına bakıldığında kuraklık ortamında ortaya çıkan bu iki grup arasında kaynak (su ve gıda) yetersizliğiyle bağlantılı bir çatışma olduğu görülmektedir.

Suriye'de ise BM raporlarına göre 2006-2011 yılları arasında toprakların yüzde altmışında daha önceki dönemlerde hiç görülmemiş bir şekilde kuraklık yaşanmıştır. Ülke tarihinde benzeri görülmemiş bir şekilde tarımda mahsul kıtlığı yaşanırken kuraklık ve kıtlık sebebiyle tarımla uğraşan halk yoğun bir şekilde şehirlere göç etmiştir. 2003 Irak Savaşı sonrası Iraklı göçmenlere ev sahipliği yapan ülkedeki şehirlerde kuraklık sonrası kırsal kesimden gelen iç göçler ile giderek artan oranda toplumsal gerilimler gözlenmiştir. Geçimi tarıma bağlı kesimin yaklaşık %75'inde tamamen bir mahsul kıtlığı olurken ülkenin kuzeyinde hayvancılıkla uğraşan halk hayvanlarının % 85'ini kaybetmiştir.⁵⁵ 2009 yılı BM ve Kızılhaç raporlarına göre kuraklık neticesinde 800 bin kadar Suriyeli geçim kaynaklarının tamamını kaybederken 1 milyon kadar kişi yiyecek kriziyle karşı karşıya kalmıştır. 2012 seneli diğer bir BM raporuna göre 2 ile 3 milyon arasında Suriyeli aşırı derecede yoksulluk ile karşılaşmıştır. Kuraklık

52 Amitav Acharya vd., a.g.e., s.307-308

53 *The ISSS Transatlantic Dialogue on Climate Change and Security: Report to the European Commission*, 2011, s.16.

54 Ban Ki Moon, "A Climate Culprit In Darfur", *The Washington Post*, 16 Haziran 2007.

55 Francesco Femia ve Caitlin Werrell, "Climate Change Before and After the Arab Awakening: The Cases of Syria and Libya", Caitlin E. Werrell ve Francesco Femia, der., *The Arab Spring and Climate Change*, Center for American Progress, Şubat 2013, s.23-28.

Görüş

Akademik
Bakış

273

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

neticesinde tarım üretimindeki azalma ve hayvancılık sektörünün olumsuz etkilenmesiyle ortaya çıkan yiyecek krizi 2011 yılındaki ayaklanmaları tetikleyen önemli bir faktör olmuştur.⁵⁶ Esad rejiminin bu krize çözüm bulamaması ülkedeki muhalif hareketlerin daha da güçlenmesine neden olmuştur.

Öte yandan 2009 yılının Mart ayında Etiyopya'nın farklı etnik yapıdaki iki eyaleti arasında su kaynaklarına sahip olma nedeniyle bir çatışma ortaya çıkmış, çatışma sebebiyle yüzlerce kişi ölmüş, 70.000 kadar kişi yasadıkları yeri terk etmek zorunda kalmıştır.⁵⁷ Su kıtlığının yaşandığı ve su sebebiyle ülke içinde yerel ve etnik gruplar arasında daha küçük çapta çatışmalar Nijerya, Güney Afrika, Yemen, Hindistan ve Ekvador'da da yaşanmıştır.⁵⁸ İklim değişikliğine bağlı olarak kuraklık ve su kaynaklarının kıtlığı sebebiyle oluşacak benzeri çatışmalar gelecek yıllarda başta Afrika olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde ortaya çıkması beklenmektedir.

İklim değişikliği de dahil olmak üzere çevre sorunlarının devletler arasındaki ilişkilere önemli bir etkisi ise göç alanındadır. Şu an itibarıyla dünyada 230 milyon civarında insan doğduğu ülkeden başka bir ülkeye göç ederek hayatını devam ettirmektedir. Elbette uluslararası göçün tek sebebi kasırga, tsunami gibi çevresel felaketler ya da iklim değişikliğinin etkisiyle sayısı ve yoğunluğu artan çevre sorunları değildir. Ancak çevre sorunları da uluslararası göçe yol açan önemli dinamiklerden biridir. Uluslararası Göç Örgütü'ne göre 2050 yılına kadar iklim değişikliği etkisiyle 25 milyon ile 1 milyar arasında bir nüfusun başka bir ülkeye göç edeceği tahmin edilmektedir.⁵⁹ Böylesi bir göç akımı da göç alan ülkelerle göç veren ülkeler arasında kriz ve çatışma ihtimalini de artıracaktır.

İklim değişikliği de dahil olmak üzere çevre sorunlarının nasıl çatışmaya neden olduğu önemli bir araştırma konusudur. Burada doğrudan bir sebep sonuç ilişkisi kurmak zordur. Bazı durumlarda yukarıda da örnekleri verildiği üzere su kaynaklarının kıtlığı, sınır aşan nehir ihtilafları, kıtlık gibi durumlarda devletlerarası çatışma risklerini artırdığı hatta Darfur ve Etiyopya'da olduğu gibi farklı etnik ve yerel gruplar arasında ölümle sonuçlanan çatışmalara neden olabilmektedir. 2006-2011 yılları arasında Suriye'de yaşanan çok ciddi derecedeki kuraklığın 2011 yılında başlayan iç savaşa doğrudan neden olduğu söylenemez ise de bunu tetikleyen ve belki de zamanını erkene alan bir gelişme olduğu söylenebilir.⁶⁰ Çevre sorunları devletlerarası ve ulus altı (etnik, yerel, topluluklar arası seviyede) çatışma risklerini artıran bir 'tehlike çarpanı' (threat

56 A.Williams, "Climate Change and Conflict", 'Climate 2020: Facing the Future', UNA-UK, <http://www.una.org.uk/news/15/06/climate-2020-facing-future>, 2015, s.82-83.

57 *The ISSS Transatlantic Dialogue on Climate Change and Security, a.g.e., s.17.*

58 *The ISSS Transatlantic Dialogue on Climate Change and Security, a.g.e., s.17.*

59 W.L. Swing, "Managing Climate-Driven Migration", 'Climate 2020: Facing the Future', UNA-UK, <http://www.una.org.uk/news/15/06/climate-2020-facing-future>, 2015, s.78-79.

60 Femia ve Werrell, a.g.e., 2013, s.25.

multiplier) olarak da düşünülebilir.⁶¹ Bazı durumlarda doğa felaketleri var olan çatışmaları olumlu ya da olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Örneğin 2004 yılındaki Hint Okyanusunda meydana gelen tsunami Endonezya'nın Aceh bölgesindeki çatışmalarda ateşkese neden olurken Sri Lanka'nın Tamil sorununda çatışmaların dinmesi yerine daha da tırmanmasına neden olmuştur.⁶² Öte yandan yukarıda da bahsedildiği gibi devletlerin kapasitesi, güvenlik ve adalet mekanizmasının işlerliği gibi ara değişkenler de çevre sorunları ile çatışma arasındaki ilişkiyi etkileyen önemli dinamiklerdir. Diğer önemli bir araştırma olgusu da devletlerarası ve iç çatışmaların çevreye verdiği tahribat olarak düşünülebilir. Çatışmalarda kullanılan silahlar, çatışmaların uzunluğu, yaşandığı mekânlar çevreye verilen zararın boyutunu etkileyen unsurlar olarak düşünülebilir. Nükleer silahların ve nükleer denemelerin çevreye kalıcı zararlar verdiği de bu kapsamda değerlendirilmesi gereken önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak doğal felaketler ve küresel ısınmayla bağlantılı ortaya çıkan (denizlerin yükselmesiyle ortadan kalkma tehlikesi olan ada ülkeleri, seller ve kuraklıklar vb.) ülke içi ve uluslararası göç hareketleri sonrasında etnik ve dini farklılıklardan kaynaklanan çatışmaların ortaya çıkması da önemli bir araştırma konusudur. Bu kapsamda 'çevre mültecileri' ve 'iklim mültecileri' olgularının gelecekte daha fazla oranda küresel siyasette yer alması beklenebilir.⁶³

Sonuç

Küresel siyasetin önemli iki alanı güvenlik çalışmaları ve çevre siyasetini ele alan bu çalışmada insani güvenlik olgusu, küresel çevre sorunları ve bu sorunların insani güvenlik ile devletlerarası ilişkilere etkisi incelendi. Doğa felaketleri ile kuraklıklar, seller, salgınlar gibi küresel ısınmanın tetiklediği çevre sorunlarına yönelik araştırmalar güvenlik çalışmalarında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde devlet merkezli güvenlik çalışmalarının ötesine giderek iç savaşlar, uluslararası terör, siber saldırılar, salgın hastalıkların yayılması gibi konular giderek artan bir şekilde uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde ilgi görmektedir. Çevresel güvenlik konularının güvenlik çalışmalarında daha fazla yer bulması çevre sorunlarının insani güvenlik ve devletlerarası ilişkiler için neden olduğu riskleri azaltmak açısından oldukça önemlidir. Çevre sorunlarının çok boyutlu incelenmesi durumunda bir taraftan güvenlik çalışmaları zenginleşecek diğer taraftan ise siyasi karar alıcılar için daha sağlam bir akademik araştırma altyapısı oluşacaktır.

İnsani güvenlik kavramı üzerinde dar ve geniş tanımlamalar ile beraber pek çok tanım bulunmaktadır. Tanımın çeşitliliği esasında bir sorundur ne

61 Sarah Johnstone ve Jeffrey Mazo, "Global Warming and the Arab Spring", Caitlin E. Werrell ve Francesco Femia, der., *The Arab Spring and Climate Change*, Center for American Progress, Şubat 2013, s.15-21, Ivan Campbell, a.g.e.

62 Acharya vd., a.g.e., s. 307.

63 Çevre ve iklim mültecileri kavramları konusunda bakınız: Held, a.g.m.,s.4.

var ki bunun normatif ve teorik boyutları olduğu düşünülürken bu sorunun mutlak bir çözümü bulunmamaktadır. Araştırmacılar buna çözüm aramak yerine özellikle dar ve geniş tanımlı baz alarak insani güvenliğin nasıl ölçülebileceği üzerine çalışmalarda bulunabilirler. Seller, kuraklıklar, çevrenin bozulması ve iklim değişikliğinin yakın, orta ve uzun vadede içerdiği risk analizlerinin yapılması önemli bir araştırma alanıdır. Bununla bağlantılı bir diğer çalışma konusu ise çevresel güvenlik sorunlarının olumsuz etkilerinin dünyanın her ülke ve bölgesi için farklı riskler içermesinden dolayı bu ayrışmanın incelenmesidir. Coğrafi alan (deniz altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan yerleşim birimleri, eriyen buz kütlelerin olduğu Antarktika vb.) ve nüfus yoğunluğu gibi faktörler risk analizlerinde yer alması gerekmektedir. Öte yandan devletin kapasitesi küresel çevre sorunlarının olumsuz etkilerini artıran ya da azaltan önemli bir dinamiktir, ara (intervening) değişkendir. Az gelişmiş, yoksul ülkeler ile beraber otorite boşluğunun olduğu başarısız (failed) devletler için çevre felaketleri çok daha büyük riskler içerirken gelişmiş ülkeler bu felaketlere karşı daha iyi önlemler alarak riskleri azaltmaktadır. Bu sebeple bu alandaki araştırmacıların devletin kapasitesi konusunu da incelemeleri gerekmektedir. En son olarak çevre sorunlarının devletlerarası ilişkilere etkileri ve devletlerarası çatışmaya neden olmaları daha fazla çalışma gerektiren bir alandır. Bu bağlamda çevre felaketleri sonrası ortaya çıkan uluslararası göç hareketleri ile küresel ısınma sonucunda azalan uluslararası sınır aşan sular üzerindeki devletlerarası ihtilafların incelenmesi de önemlidir.

İnsani güvenlik olgusunun ortaya çıkmasında önemli bir dönüm noktası olan 1994 yılı BM İnsani Kalkınma Raporu'nun yayımlanmasından bugüne geçen dönemde insani güvenlik konusu BM düzleminde ve uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde daha fazla dikkat çekmiştir. Buna rağmen yaklaşık yirmi yıllık performansını düşündüğümüzde bunun yeterli olduğu söylenemez.⁶⁴ Küresel siyasette ve uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde realist kuramın bayraktarlığını yaptığı devlet merkezli güvenlik anlayışının hala hakim bir konumda olduğu görülmektedir. Çevresel sorunlar da dahil olmak üzere insani güvenlik konusu bölgesel ve küresel güvenlik yapılanmalarında yeteri kadar yer almamaktadır.⁶⁵ Burada önemli bir zorluk insani güvenlik için gereken askeri kapasite ve mali kaynakların nasıl karşılanacağıdır. Bu konu çıkar çatışmasına yol açtığı için devletler arasında uzlaşmaya varılması kolay değildir. Son olarak çevre ve insani güvenlik olgularının küresel siyasette daha fazla yer alması açısından uluslararası sivil toplum örgütleri (NGO) önemli roller oynayabilirler. NGO'ların bu konuyu işleme, çevre ve insani güvenlik normlarını destekleyen kampanyalar yürüterek devletleri ve BM başta olmak üzere küresel ve bölgesel

64 Bakınız: Caballero-Anthony, a.g.m., s.53.

65 Harlan Koff, "Reconciling Competing Globalizations through Regionalisms? Environmental Security in the Framework of Expanding Security Norms and Narrowing Security Policies", *Globalizations*, Şubat 2016, s.10-11.

örgütleri etkilemeleri durumunda çevre ve insani güvenlik olgularının artan bir şekilde küresel siyasete eklenmesi mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

- ACHARYA Amitav vd., "Chapter 10: Human Rights and Human Security", Steven L. Lamy vd., der., *Introduction to Global Politics*, Oxford University Press, Oxford 2011, s.282-314.
- AÇIKMEŞE Sinem Akgül, "Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenikleştirme", Evren Balta, der., *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.241-255.
- ALKIRE S., "A Conceptual Framework for Human Security", Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity (CRISE), Oxford University, 2003.
- AMOUEL A., "What is Human Security?", *Human Security Journal*, 1, 2006, s.10-23.
- BARNETT J., "Security and climate change", *Global Environmental Change*, 13/1, 2003, s.7-17.
- BARNETT J. - ADGER, W.N. (2007), "Climate change, human security and violent conflict", *Political Geography*, 26/6, 2007 s.639-655.
- BAJPAI K., "Human Security: Concept and Measurement", *Kroc Institute Occasional Paper*, No. 19, 2000.
- BAYLIS J., "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, 5/18, Yaz 2008, s.69-85.
- BRAUCH Hans Günter, "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", *Uluslararası İlişkiler*, 5/18, Yaz 2008, s.1-47.
- BROWN O. vd., "Climate change as the 'new' security threat: implications for Africa", *International Affairs*, 83/6, 2007, s. 1141-1154.
- BUZAN Barry, *People, States & Fear: The National Security Problem in International Relations*, Harvester Books, Brighton 1983.
- BUZAN Barry, "The English School: A neglected approach to International Security Studies", *Security Dialogue*, 46/2, 2015, s.126-143.
- CABALLERO-ANTHONY Mely, "Community security: human security at 21", *Contemporary Politics*, 21/1, 2015, s.53-69.
- CAMPBELL Ivan, "Climate change and conflict: A framework for analysis and action", *Saferworld Working Paper*, 2010. (<http://www.saferworld.org.uk/resources/view-resource/458-climate-change-and-conflict-working-paper>).
- DADDOW Oliver, *International Relations Theory*, Sage Publications, Third Edition, London 2013.
- DALBY Simon, "Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak", *Uluslararası İlişkiler*, 5/18, Yaz 2008, s.179-195.

Görüş

Akademik
Bakış

277

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

DAUVERGNE Peter - Jennifer CLAPP, "Researching Global Environmental Politics in the 21st Century", *Global Environmental Politics*, 16/1, Şubat 2016, s.1-12.

ECKERSLEY Robyn, "Global Environmental Politics", Richard Devetak vd., der., *An Introduction to International Relations*, Cambridge University Press, Second Edition, Cambridge 2012, s.462-474.

ELLIOTT Lorraine, "Human security/environmental security", *Contemporary Politics*, 21/1, s.11-24.

EMMERS Ralf, "Securitization", Collins, A., der., *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, Third Edition, Oxford 2013, s.131-144.

FEMIA Francesco ve Caitlin WERRELL, "Climate Change Before and After the Arab Awakening: The Cases of Syria and Libya", Caitlin E. Werrell ve Francesco Femia, der., *The Arab Spring and Climate Change*, Center for American Progress, Şubat 2013, s.23-32. (<https://www.americanprogress.org/issues/security/report/2013/02/28/54579/the-arab-spring-and-climate-change>).

GRAEGER Nina, "Environmental Security?", *Journal of Peace Research*, 33/1, Şubat 1996, s.109-116.

HELD David, "Climate Change, Migration and the Cosmopolitan Dilemma", *Global Policy*, Şubat 2016, s.1-11.

HOUGH Peter, *Understanding Global Security*, Routledge, Third Edition, London 2013.

IISS Transatlantic Dialogue on Climate Change and Security: Report to the European Commission, 2011. <https://www.iiss.org//media/Documents/Climate%20change%20%20security%20FinalReport.pdf>

JOHNSTONE Sarah ve Jeffrey MAZO, "Global Warming and the Arab Spring", Caitlin E. Werrell ve Francesco Femia, der., *The Arab Spring and Climate Change*, Center for American Progress, Şubat 2013, s.15-21. (<https://www.americanprogress.org/issues/security/report/2013/02/28/54579/the-arab-spring-and-climate-change>).

KERR P., "Human Security", Collins, A., der., *Contemporary Security Studies*, Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 104-116.

KLARE Michael T., "Redefining Security: The New Global Schisms", Patrick O'Meara vd., der., *Globalization and the Challenges of a New Century: A Reader*, der., Indiana University Press, Bloomington-USA, 2000, s. 131-139.

KOFF Harlan, "Reconciling Competing Globalizations through Regionalisms? Environmental Security in the Framework of Expanding Security Norms and Narrowing Security Policies", *Globalizations*, Şubat 2016, s.1-19.

KOFF Harlan ve Carmen MAGANDA, "Environmental Security in Transnational Contexts: What Relevance for Regional Human Security Regimes?", *Globalizations*, Ocak 2016, s.1-11.

Görüş

Akademik
Bakış

278

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

KUMSSA A.- J.F. JONES, "Climate change and human security in Africa", *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 17/6, 2010, s. 453-461.

LANCET KOMİSYONU, "Health and climate change: policy responses to protect public health", Haziran 2015, <http://www.thelancet.com/commissions/climate-change>.

LAURENTI Rafael, vd., "Towards Addressing Unintended Environmental Consequences: A Planning Framework", *Sustainable Development*, 24/1, Şubat 2016, s.1-17.

MADRUENO-AGUILAR Rogelio, Human Security and the New Global Threats: Discourse, Taxonomy and Implications, *Global Policy*, February 2016, s.1-20.

MAZLUM İbrahim, "Küresel Siyaset ve Çevre", Evren Balta, der., *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.457-489.

MOON Ban Ki, "A Climate Culprit In Darfur", *The Washington Post*, 16 Haziran 2007. (<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/06/15/AR2007061501857.html>)

NEWELL Peter, "Climate Change", Richard Devetak vd., der., *An Introduction to International Relations*, Cambridge University Press, Second Edition, Cambridge 2012, s.475-486.

NEWMAN E., "Human Security and Constructivism", *International Studies Perspectives*, 2/3, 2001, s. 239-251.

NYE Joseph S. - David A.WELCH, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (çeviren Renan Akman), Türkiye İş Bankası Yayınları, 3.Basım, İstanbul 2013.

O'BRIEN K. vd , "Disaster Risk Reduction, Climate Change Adaptation and Human Security: A Commissioned Report for the Norwegian Ministry of Foreign Affairs", University of Oslo 2008.

OWEN T., "Human Security-Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition", *Security Dialogue*, 35/3, 2004, s. 373-387.

PARIS Ronald, "Human Security: Paradigm Shift or Hot Air?", *International Security*, 26/2, 2001, s. 87-102.

SMITH Steve, "Singing Our World into Existence: International Relations Theory and September 11", *International Studies Quarterly*, 48/3, Eylül 2004, s.499-515.

SWING W.L., "Managing Climate-Driven Migration", UNA-UK, *Climate 2020: Facing the Future*, <http://www.una.org.uk/news/15/06/climate-2020-facing-future>, 2015, s.77-80.

THOMAS N. - W.T. TOW (2002), "The Utility of Human Security: Sovereignty and Humanitarian Intervention", *Security Dialogue*, 33(2), s.177-192.

Görüş

Akademik
Bakış

279

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

TIMOTHY, K., "Human security discourse at the United Nations", *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 16/1, 2006, s.19-24.

ULLMAN Richard H., "Redefining Security", *International Security*, 8/1, Yaz 1983, s.129-153.

UNITED NATIONS (1994), "Human Development Report", <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1994>

WILLIAMS A., "Climate Change and Conflict", UNA-UK, *Climate 2020: Facing the Future*, UNA-UK, <http://www.una.org.uk/news/15/06/climate-2020-facing-future>, 2015, s.82-83.

Summary

Security studies have involved a widening extent of agenda in the period following the end of the Cold War. This article discusses environmental security in the context of human security concept. In doing so, the study first examines when human security notion has emerged and how different definitions of human security have risen. While the 1994 UN Human Development Report was a milestone document in the rise of human security phenomenon, two major definitions of human security have earned utmost attention. The broad definition has taken poverty and development as reference points while the narrow definition has considered the use of physical force as the fundamental dynamic to define human security. Moreover, debates around human security concept have involved to a great extent normative and theoretical dimensions. For this reason, the paper also examines major theories of international relations in regard to their relevance for and position against human security phenomenon. Overall, realist theories have a skeptical approach while liberal, constructivist and critical IR theories consider human security as an important phenomenon in the realm of security studies. Thereafter, the paper analyzes how various environmental problems, particularly climate change, pose threats for human security and inter-state relations. In this regard, domestic and international migration arising from environmental catastrophes could result in domestic instabilities for states and lead to inter-state conflicts. Environmental insecurities also have potential for triggering hot conflicts such as happened in Darfur and Syria. In the concluding part, several suggestions and criticisms take place in regard to human security, environmental security and their potential and limits in the realm of security studies.

If one reflects upon the performance of human security phenomenon in global politics and international relations (IR) discipline, it seems that the performance is not much impressive due to two major reasons. First, IR discipline is still state centric and military affairs take the most attention in the realm of security studies. Second, the necessary costs of the implementation of human security/environmental security oriented efforts make these phenomenon less attractive for nation-states. Despite this limitation, environmental security questions could fill out an important gap in the field of security studies. Particularly important, there is a great research potential for examining conditions under which environmental security matters including global warming pose threat for individuals, communities, and inter-state relations. It is not high likely that environmental problems directly cause to violence in terms of human

and inter-state security. Rather, they work in tandem with other intervening variables (state capacity, population growth etc.), and result in threats for human and inter-state security. Environmental degradation and climate change cannot be understated in world politics. For example, climate and environmental refugees would take place more frequently in regional and global politics in the next few decades. For this reason, environmental security matters should be increasingly part of security studies and global politics.

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları*

Paradigms of the Russian Foreign Policy in the Commonwealth of Independent States (CIS) Era

Giray Saynur DERMAN**

Öz

Bu çalışmada SSCB sonrası dönemde Rus Dış Politikasının paradigmaları incelenmiştir. Tarihi kökenlerinin de etkisiyle şekillenen ancak yenedünya düzeni içerisinde farklı karakterleriyle de incelenmeye değer bir konu olan Rus Dış Politikası, bazı temel paradigmalara dayanmaktadır. Sadece Rusya ile dünyanın tanımlanamaması kadar Rusya'sız bir dünyanın da tanımlanamayacağı gerçeğinden hareketle özellikle son yirmi beş yıl içerisinde Rus Dış Politikasını etkileyen felsefeler, paradigmalar, perspektifler ortaya konmaya çalışılmıştır. Yeltsin ve Putin Dönemleri olarak temelde iki başlık altında konu irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Rus Dış Politikası, BDT, Rusya Federasyonu, Yeltsin, Putin

Abstract

In this study, the foreign policy of the Russian Federation in the post-USSR era is analyzed. Influenced by its historical roots, the foreign policy of Russian Federation, has also been a subject worth to be analyzed due to its different characteristic properties in the new global order and depends on some basic paradigms. Keeping in mind the fact that the global system would be incomplete without Russia, philosophies, paradigms and perspectives that influence the Russian Foreign Policy especially in the last twenty five years are revealed. The topic is examined mainly under two headings, the Yeltsin era and the Putin era.

Keywords: USSR, Russian Foreign Policy, CIS, Russian Federation, Yeltsin, Putin

Giriş

SSCB sonrası ya da BDT Dönemi Rus Dış Politika Paradigmaları, aslında SSCB'nin dağılmasından hemen sonra sürekli sorgulanmış ve *Yeni Dünya* düzeni içerisindeki Rusya formülüne edilmeye çalışılmıştır. Aslında herkesin merak ettiği bir soruydu bu. Acaba bugüne kadar bütünün yarısını temsil etmiş SSCB, mirasını ve misyonunu olduğu gibi Rusya'ya teslim edebilecek miydi? SSCB'den ayrılan yeni devletlerle Rusya'nın ilişkileri; Rusya ile ABD'nin, Avrupa'nın, çevre ülkelerin ilişkileri acaba nasıl bir çizgi takip edecekti.

* Makalenin Geliş Tarihi: 15.09.2016, Kabul Tarihi: 02.11.2016. Bu makale 12-14 Ekim 2016 tarihlerinde Bilecik'te düzenlenen "Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi"nde sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: saynur@sakarya.edu.tr

Görüş

Akademik
Bakış

283

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Aslında Rus Dış Politikasının paradigmaları tartışılmadan önce diğer ülkelerin ve toplumların paradigmaları da analiz edilmelidir. Zira SSCB bazı paradigmalara algılanıyordu ve aslında herkes eski paradigmasınının hem vesa yetinden kurtulamıyor hem de bu eski paradigmaların kısa zaman içerisinde işlevini kaybedeceğini biliyordu.

SSCB sonrası dünya hem kendini yeniden tanımlamaya çalışıyor hem de yeni aktörleri, fırsat ve tehditleri anlamaya çalışıyordu. Güç dengelerinden ideolojik yaklaşımlara, ekonomik değerlendirmelerden sosyolojik realitelere, tehdit algılamalarından yeni mücadele alanlarına kadar birçok şey zemin ve şekil değiştirmiş ve tedirginlikle umut, mağlubiyetle zafer iç içe geçmişti. İşte tam da böyle bir ortamda Rusya, halkının yeni umutlarıyla bir anda kendini ortada buluvermiştir. SSCB coğrafyasındaki inanılmaz hızlı değişim adeta gözleri kör etmiştir.¹ Bir anda büyük cüssesiyle ortada kala kalmış olan Rusya'yı o dönemde tanımlamaya çalışan birçok yazar gerçeğin sadece bir kısmına dokunabilmiş ve bütünü de dokunduğu parçayla tanımlamaya çalışmıştır. Oysaki karşımızda bu kadar basitçe ele alınabilecek kadar yeknesak, tekdüze bir ülkeden fazlası bulunuyordu.

Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Problematiği

SSCB'nin dağılmasını takip eden dönemde Rusya aslında temelde iki paradigma arasında kalmıştır. Bunlardan birincisi "eski kazanımların devam ettirilmesi", ikincisi de "mutlak doğru kabul edilen batılılaşma". Diğer bir deyişle devletin ve toplumun kaygıları farklıydı ve devlet "eski kazanımların devamı" ile daha çok ilgilenirken; halk ise "mutlak doğru" olan "batılılaşma" ve/veya modernleşme bağlamında hayaller kurmaktaydı. Bu gerçeklerle de bağdaşır bir şekilde Arbatov, Rus dış politikasını belirleyen etkenleri 1990'ların başında şöyle sıralamıştır: "Dağılıma, ekonomik ve toplumsal bunalım, önderlik sorunu ve uluslararası sistemdeki değişim."²

Dış politikanın başlangıçta hayati öncelikleri SSCB coğrafyasında istikrarın devam ettirilmesi, bu coğrafyada emperyalist hayallerin engellenmesi ve Sovyetler Birliği'nden kalan küresel ve bölgesel yükümlülüklerin mümkün olduğunca ifa edilmesi olmuştur. Ne var ki; bu değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere esas vurgu "devletin bekası"na yani iç etkenleredir. Yeltsin döneminde yaşanan büyük dönüşümde devletin refleksi, toprak bütünlüğü ve egemenliğini korumak üzerine olmuş, büyük bedeller ödeyerek bu sağlanmıştır.³

Rusya Federasyonu'nun Dış Politika paradigmaları ele alınırken Rusya'yı

- 1 Fırat Purtaş, "Rusya'ya ve Rus Dış Politikasına Panoramik Bir Bakış," *Stratejik Analiz*, 84: 2007, s.22-29.
- 2 A.G. Arbatov, Russia's Foreign Policy Alternatives. *International Security* , 18/2: , 1993, s.7-8.
- 3 Paul, Marantz, "Russian Foreign Policy During Yeltsin's Second Term," *Communist and Post-Communist Studies*, 30/4: 1997, s.345-351.

Görüş

Akademik
Bakış

284

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

diğer birçok ülkeden ayıran özellikleri sıralamak faydalı olacaktır:

1. Büyük bir coğrafya
2. Nükleer Güç
3. Uzay Gücü
4. Büyük Askeri Potansiyel
5. Kalabalık bir nüfus
6. BM Güvenlik Konseyinde Daimi Üyelik ve veto hakkı
7. Enerji kaynakları
8. Jeopolitik konum

Bu özellikler daha da artırılabilir. Ancak karşımızda “Dış Politika Paradigmaları” önemsenmeye değer bir ülke bulunduğu kesindir. Rus Dış Politikasını etkileyen paradigma alanlarını, yukarıdaki kendine has özellikleri de dikkate alınarak şöyle sıralamak mümkündür:

1. Tarihi Paradigmalar (SSCB öncesi ve sonrası)
2. Dini Paradigmalar
3. Güç Mücadelesi Paradigmaları
4. Sosyoekonomik ve Kültürel Paradigmalar

Yukarıdaki paradigmlar aslında Petro sonrası Rusya’da hep etkili ola gelmiştir. 3’üncü Roma hayalinin ya da varsayımının olduğu bir yerde tarihi, dini ve Güç Mücadelesi paradigmları önemli olması bir rastlantı değildir. Sosyoekonomik ve kültürel paradigmlar da yine aynı bakış açısıyla yayımlıcılık bağlamında son derece önemlidir. Bu paradigmlar, daha da somuta indirgenerek konu daha da netleştirilebilir. Rusya’nın ılık denizlere iniş isteğinin⁴ güç mücadelesi ve tarihi paradigmlardan; Bolşevik Devrimi ve SSCB’nin dağılma sürecini Sosyoekonomik ve Kültürel Paradigmlardan; Osmanlı İmparatorluğu içinde kalan Ortodoksların hamiliği arzusunu Dini Paradigmlardan ayrı düşünmek pek mümkün görünmemektedir.

Yine günümüze dönüp baktığımızda da durumun pek farklı olmadığı görülecektir. SSCB sonrası dönemde olan bazı olaylar ve zikredilen paradigmlarla muhtemel bağlantılarının şu şekilde olabileceği değerlendirilmektedir:

1. Yeni (revize edilmiş)⁵ Avrasyacılık yaklaşımları---Tarihi ve Güç Mücadelesi Paradigmaları
2. 11 Eylül Sonrası İslamfobia---Dini Paradigmalar
3. Son dönemlerde artan Rus Milliyetçiliği---Kültürel ve Dini Paradigmalar
4. Gürcistan Savaşı---Tarihi ve Güç Mücadelesi Paradigmaları

4 M. S. Atak, *Rusya Siyaseti ve Rusların Yayılma Siyaseti*. Ankara 1964, s.21.

5 Utku Yapıcı, *Yeni Soğuk Savaş*, İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2007, 47.

Görüş

Akademik
Bakış

285

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

5. Şangay İşbirliği Örgütü, Kollektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı---Güç Mücadelesi Paradigmaları

Elbetteki bu listeler daha da uzatılabilir. Bolşevik Devriminden sonraki kısa süreli idealist dönemi ve SSCB dağıldıktan sonraki yine kısa süreli “kayıtsız şartsız batılılaşma” eğilimi bir kenara bırakılacak olursa, Çar Petro’dan Putin’e kadar geçen sürede aslında belirtilen paradigmaların pek de değişmediği görülecektir. Bütün bu belirtilen konularla birlikte bu çalışmanın temelde BDT Dönemi Rus Dış Politika Paradigmaları olduğundan hareketle çalışmanın bundan sonraki bölümünde bahsedilen dönemde tez-antitez şeklinde ortaya çıkan iki temel aktör olan Yeltsin ve Putin ve iki paradigma üzerinden devam edilecektir: Atlantikçilik ve Yeni Avrasyacılık.⁶

BDT Dönemi Rus Dış Politikası’na Genel Bir Bakış

SSCB’in dağılması ile birlikte bir anda oluşan “jeopolitik boşluk”⁷ nedeniyle hem bölge ülkeleri hem dünyanın geri kalan bölümü hem de Rusya bir kararsızlık dönemi geçirmiştir. SSCB’nin dağılmasını müteakip Rusya’nın dış politikasını etkileyen temel konulardan biri uluslararası ortamdaki belirsizlik olmuştur.⁸ Bu belirsizlik döneminin, Soğuk Savaşın tek galibi tarafından tek başına şekillendirilmeye çalışılması ve yine aynı aktörün başat ülke olduğu NATO gibi platformların Rusya aleyhine genişleme politikaları Rusya’nın dış politikasını etkilemiştir.⁹ Yine 11 Eylül saldırısının ve hemen akabindeki ABD’nin açmış olduğu cepheler, Çeçenistan gibi iç sorunlar, bazı eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Rusya karşıtı yaklaşımları da Rusya’nın dış politikasını etkilemiştir. Etnik çatışmalardan çevre sorunlarına, siyasal buhranlardan fundamentalist dini akımlara pek çok faktör bu coğrafyadaki gelişmeleri olumsuz yönde etkilemekte ve bu durum Rusya’nın dış politikasında yansımaları bulmaktadır.¹⁰

Doğu Avrupa ve Baltık devletleri askeri anlamda NATO’ya, ekonomik anlamda AB’ye, katılımlarını tamamlamışlar ve “tampon bölge” olmaktan çıkmışlardır. RF’nin bu sınır bölgelerinin yanı sıra bire bir ekonomik, siyasi çıkarlarının söz konusu olduğu güney Asya, Ortadoğu ve Güney Amerika gibi bölgelerdeki gelişmeler de dış politikasını doğrudan etkilemektedir.

Kuşkusuz Rusya’nın dış politikasını en çok etkileyen hususlardan biri de Rusya’nın iç dinamikleridir. Devlet yönetimi Yeltsin döneminde “oligarklar” ve “aile”nin elindedir. 26 Mart 2000’de yapılan seçimleri ilk turda aldığı % 53

6 Yapıcı.a.g.e., s.49.

7 Giray Saynur (Bozkurt) Derman, “Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan’da Kadife Devrimler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 9 (Bahar 2006), s.151-167.

8 Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul: Der Yayınlar, 2004, s.78..

9 Mesut Hakkı Çaşın ve Giray Saynur Derman, *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*, SRT Yay. Ankara 2016, s.376.

10 E. Tellal, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 65-3., 2009, s. 191-192.

oyla kazanan Putin, önce vekaleten 5 Mayıs'ta da asaleten atanmıştır. 14 Mart 2004'teki seçimlerde ise oyların % 71.3'ünü alarak arkasındaki halkın desteğini arttırmıştır. Putin'le birlikte eski istihbarat ve askeri bürokrasisini anlatan "siloviki"¹¹ yönetiminden söz edilmeye başlanmıştır.¹²

Yeltsin Dönemi Rus Dış Politikası

Yeltsin Dönemini idealist bir dönem olarak karşımıza çıkarmaktadır. Batıcılık ideası bu sefer de Rusya ve Rus Halkını cezbetmeye başlamıştır. Özgürlükler, demokrasi, serbest piyasa ve dünya ile entegre olma gibi konular mutlaka bir kesimde heyecan dalgası uyandırmaktaydı. Çift başlı kartalın batıya bakanı daha umutlu ve kararlıydı bu kez. "Atlantikçilik" terimiyle ifade edilen bu batıcılık akımını savunanlar Rusya'nın Batı Avrupa Topluluğu'na mümkün olan en kısa zamanda katılmasını istemekteydi. Atlantikçilik felsefesini benimseyenler, Gorbaçov'un başlattığı "Yeni Düşünce" politikasını devam ettirmek isteyen demokratik fikirli bürokratlardı. Boris Kagarlitski bu bürokratlara "Yeni Ruslar" diye adlandırdığı daha geniş bir sosyal tabakanın devlet içindeki uzantısı olarak görmüştür. Ona göre, yeni Ruslar pek de muteber kişiler değildirler. Yeni Ruslar doğdukları ülkenin adetlerine ve kültürünü hor görmekte olan bir gruptur.¹³

Yeltsin döneminde ön plana çıkan "Atlantikçiler" (Batıcılar) Rusya Federasyonu'nun Batı devleti olduğunu ve Rusya'nın gelişmesinin ancak Avrupa ile bir araya gelerek gerçekleşebileceğini savunmaktadır.¹⁴ Batıcı kanat, güvenlik sorunlarının kaynakların askeri harcamalara aktarılmasına sebep olduğunu ve bunun da ülkenin gelişmesini engellediğini savunmaktadır. Çatışmacı politikalardan vazgeçilmesini savunan atlantikçiler, Batıyla SSCB döneminde yaşanan çekişmelerin bolşevik ideolojiden kaynaklandığını ve bu ideolojinin ve yaklaşımın yıkıcı sonuçlarına dikkat çekmektedir. Batıcıların temel bakış açıları demokratikleşme, liberal düşünce, ideolojiden arınma, silahsızlanma, gelişmiş ekonomi ve istikrarlı siyasi/sosyal hayatla birlikte Batıyla eşit haklara sahip ortaklık olarak özetlenebilir.¹⁵ Bu görüşü savunanlar Batı'nın temel kuruluşları olan AB, NATO gibi organizasyonlara hızla dahil olmak gerekliliğini belirtmektedir.¹⁶

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya için SSCB coğrafyası hayati önem taşımıştır. SSCB'nin son günlerinde (8 Aralık 1991) önce Minsk'te,

11 Silovik, Силовик, Bir eski istihbarat ve askeri teşkilat mensubu, çoğu zaman KGB ve askeri subay veya diğer emniyet / savunma teşkilatlardan eğitimi görmüş olan Rus politikacılara denmektedir.

12 Tellal, *a.g.m.*, s.192.

13 Yapıcı, *a.g.e.*, s.67.

14 Dmitri Trenin,, "Russia Leaves the West," *Foreign Affairs*, 85/4: 2006, s.87-96.

15 A. A. Rannih, "Vneşnepalitiçeskiy Mehanizm Rassiskay Federatsii," *Vneşnaya Politika Rossiskay Federatsii, 1992-1999*, Moskova: Rosspen, 2000.: s.17.

16 A. N. Hekimoğlu, *Rusya'nın Dış Politikası*. Ankara Vadi Yayınları, 2007, s.35.

Görüş

Akademik
Bakış

287

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

daha sonra Almatı'da 21-22 Aralık'ta yapılan iki toplantı sonrasında ortaya çıkan "Bağımsız Devletler Topluluğu" (BDT), bu yapı içerisinde zorunlu ilişkileri sürdürmek için uygun bir platform olarak düşünülmüştür.¹⁷ İmzalanan Ortak Güvenlik Anlaşması'nı farklı konularda başkaları izlese de Yeltsin döneminde Bağımsız Devletler Topluluğu içerisinde ilişkilerin istenen düzeye gelmediği başlarken belirtilmelidir.

Rusya, 1993 yılında ortaya koyduğu "yakın çevre" (*near abroad*) politikasıyla¹⁸, SSCB coğrafyasını ekonomi ve güvenlik açılarından yaşamsal çıkar alanı ilan etmiştir.¹⁹ İlk dönemde Rus dış politikasının temel belgelerinden biri de Kasım 1993'te kabul edilen Askeri Doktrin olmuştur. "Karaganov Doktrini" adıyla bilinen bu belgeyle RF'nin nükleer silahlara ilk başvuran ülke olmayacağı ilkesi reddedilirken, RF ve BDT ülkelerinin güvenliğini sağlamak üzere gerektiğinde RF askerlerinin ülke dışında da konuşlanabileceği ilkesi kabul edilmiştir.²⁰

İlk zamanlarda birçok konuda olduğu gibi Bağımsız Devletler Topluluğu ile ilgili politikalar üzerine de yalnızca bir bakış açısı söz konusu olmamıştır.²¹ Bir grup BDT ile ilişkilerde geniş bir zamana yayılan iyileştirme isterken, bir başka grup ilişkilerin vakit kaybetmeksizin geliştirilmesini savunmuştur. "Geniş birleşmeciler" SSCB coğrafyası ile daha çok ilgilenirken, "dar birleşmeciler" Slav birliğini ön plana çıkarmışlardır. Bu farklı perspektiflerle birlikte, Rusya'nın BDT bölgesinde sadece askeri-siyasi varlığını sürdürmesini savunanlar ve eski SSCB coğrafyasını tamamen bırakarak istikametini tamamen batıya çevirmeyi destekleyenler de çıkmıştır.²²

Yeltsin Dönemine bakıldığında romantik ya da idealist olarak ifade edilebilecek "atlantikçilik" temel paradigmasıyla birlikte bazı reel olayların da dış politika yaklaşımlarını etkilediği söylenebilir. Ortaya çıkan olaylar bazen "batıçılık" fikrini desteklemiş bazen de bu tezin antitezini beslemiştir. Bu anlamda belirtilen dönemde Kafkasya'daki hareketlilik dikkat çekmiştir. Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Karabağ çatışması, Gürcistan'daki Acara, Güney Osetya ve Abhazya gibi kadim problemler etkili olmuştur. SSCB Coğrafyasında yeni bir bölüşüm ve paylaşımın yaşandığı bu dönemde belki de problemsiz bir alan göstermek neredeyse imkansız gibidir. Güney Kafkasya'da ortaya çıkan ve yukarıda belirtilen konular dışında Ukrayna, Moldova, Baltık Cumhuriyetleri'nde de bir çok problem ortaya çıkmış ve bu problemler bu dönemde ve sonraki dö-

17 Martha Brill Olcott, "Central Asia'a Post-Empire Politics". *Orbis*, 1992, s.250.

18 Mesut Hakkı Çaşın ve Giray Saynur Derman, *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*, SRT Yay. Ankara 2016, s.112.

19 Mehmet Seyfettin Erol ve Amirbek Aidarbek, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIV/1 (Yaz 2014), s.155-178.

20 Tellal, *a.g.e.*, s.79.

21 M. Khroustalev, *Central Asia in Russia's Foreign Policy*. Moskova: Mgimo, 2004, s.89.

22 Tellal, *a.g.m.*, s.190.

nemde Rus Dış Politikasını etkilemiştir.²³

Rusya'daki istikrarın Amerika Birleşik Devletleri için büyük önem taşıdığı aşikardır. Amerika'ya doğrudan nükleer saldırı düzenleyebilecek tek devlet halen Rusya'dır. ABD'nin düşmanlarına kitlesel imha silahları sağlayabilecek (ya da bunu engelleyebilecek) güce sahiptir; BM Güvenlik Kurulu'nda veto oyu vardır; zengin enerji kaynaklarına sahiptir; Avrasya'da ABD'nin müttefiklerini (iyi ya da kötü) etkileyebilecek bölgesel bir güçtür.²⁴

Amerika Birleşik Devletleri'nin Rusya'nın sisteme eklenmesine verdiği destek Yeltsin'in ikinci başkanlık kampanyasında açıkça görülmüştür. Rusya'nın Kozirev döneminde izlediği Amerika yanlısı politika aslında Gorbaçov döneminin mirasıdır. Yürütülen ekonomi politikalarına destek ABD ve IMF başta olmak üzere Batı'dan sağlanmış, bu durum kaçınılmaz bir bağımlılık yaratmıştır. Ayrıca, Kominizm deneyimden çıkmış Ruslar ideolojik bağlardan kurtulmuşluğun verdiği rahatlıkla "Atlantikçiler"in izlediği bu politikayı destek vermiştir.

Atlantikçi ekolden Yeltsin'in sağ kolu Gennedi Burbulis 1991 yılının sonunda yeni dönemin dış politika anlayışını şu şekilde açıklamıştır: "Eski yetkililer Dünya'yı kapitalist ve sosyalist iki kampa bölmeye devam ettiler. Onlar hala Batılı modelden daha üstün bir komünist toplum kurma idealine inanıyorlar. Bu yaklaşım otomatik olarak yeni çelişki ve husumetler doğurur." Kozirev ise "Rusya'nın Batı'yla yepyeni ve gerilsiz bir ortaklık ve entegrasyon başlatacağını" vurgulamıştır. Yeltsin, Ocak 1992'de BM Güvenlik Konseyi'nde yapmış olduğu konuşmada şunların altını çizmiştir: "Rusya, ABD'yi ve diğer batı ülkelerini sadece ortak değil müttefik de kabul etmektedir". Yeltsin'e göre Rus dış politikasında artık demokrasi, insan hakları, özgürlükler, hukuk ve ahlaki değerlerin üstünlüğü hâkim olacaktı. Batılı devlet ve kuruluşlarla ilişkileri geliştirmeyi temel ilke edinen yeni batıcılara göre Rusya'nın yeni tehdidi güney'den gelen "Fundamentalizm"dir. Dolayısıyla bölgeyi tehdit eden güney ve doğudan gelebilecek tehditlere karşı Batıyla ortak bir savunma politikası geliştirilmelidir.²⁵

Borris Yeltsin ikinci kez RF Başkanı olarak seçildikten sonra ABD "Russia first" politikasını terk etmeye başlamıştır. Bu durum RF'de de yansımaları bulmuştur. Aynı yıl Dışişleri Bakanı olan Yevgeni Primakov'un "çok kutuplu uluslararası sistem"i öneren dış politikası "doktrin" biçiminde adlandırılmış ve dış politikada Avrasyacılar'ın hakim olduğu bir dönem yaşanmıştır. 1996 aynı zamanda ABD'nin "Kafkaslar ve Hazar bölgesini" "yaşamsal çıkar alanı" ilan ettiği yıldır.²⁶ Irak ve Yugoslavya konularındaki anlaşmazlıklar izlemiştir. Daha çok

23 Ian R. T. Bremmer, *New States New Politics*. Cambridge: Cambridge University Press., 1997, s.21.

24 M. Mcfaul, Reengaging Russia: a New Agenda. *Current History*, 103/675: 2004, s.307-312.

25 S. Sönmez "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi". *Akademik Bakış*, 2010, s.76-78.

26 S. E. Cornell, "Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia". *Per-*

Görüş

Akademik
Bakış

289

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

kısa bir zaman önce dünyanın bir bölümü üzerinde doğrudan, dünyanın diğer kısmı üzerinde ise dolaylı etkisi olan Rusya'nın "batıcılık" akımıyla çapı doğal olmayan bir şekilde daraltılmıştır. Dikte eden bir ülke durumundan "maruz olan" ülke durumuna gelmek ister istemez bazı karşı grupları da harekete geçirmiştir. Burada unutulmaması gereken bir başka konu da Batının istenilen düzeyde bir refahı Rus halkına sağlayamamış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle "batıcılık" romantizmi "bir anda müreffeh olma" hayalini tetiklenmiştir. Bu hayal ise sabundan yılan bir baloncuk gibi biraz yüksemiş ancak hemen sonra patlamıştır.

Burada vurgulanması gereken diğer bir konu da; eski gücünü kaybeden ve adeta batıya el açar durumunda olan Rusya profiline Rus halkı üzerinde yarattığı aşağılık kompleksidir. Zira bu dönemde mevcut gelişmelerin de etkisiyle bir milliyetçilik akımının ilk işaretleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Jirinovski ile bu akım siyasi bir platforma da taşınmıştır.²⁷ Bütün bu gelişmelerin ardından 1990'ların sonuna gelindiğinde RF'nin ABD'yle ilişkileri "stratejik ortaklık", "stratejik sabır" noktasına gelmiştir.²⁸

Putin'in Yeltsin'den Devraldığı Miras

25 Aralık 1991 sonrası, Mihail Gorbaçov'un görevinden istifa etmesinden sonra Rusya'nın tek yöneticisi olarak Boris Yeltsin kalmıştır. Rusya Federasyonu'nun ilk Devlet Başkanı statüsüne sahip olan Boris Yeltsin, yönetimde iki dönem süreyle başkanlık yapmıştır.²⁹

Boris Yeltsin, gerek iç gerek dış politikada "ABD'nin 200 yıllık demokrasi tecrübesini göz ardı edemeyiz" diyerek ülkesi için Batı modelini seçmiş ve bu model hayata geçirmeye başlamıştı. Ancak Yeltsin'in Rus halkını demokrasi ile tanıştırma süreci, Rusya Federasyonu içindeki cumhuriyetler konusundaki "soyuyabileceğiniz kadar özgürlük soluyun" politikası, pazar ekonomisine geçiş çabaları ve özelleştirme süreci, her ne kadar Batı tarafından olumlu karşılanırsa da Rusya'da ters tepki yaratmıştır. Önce Çarlık rejimi, ardından da komünist iktidarın otoritesine baş eğen Ruslar bu yeniliklere hazır değildi. Nitekim Çeçenistan'ın bağımsızlık için mücadele başlatması, diğer cumhuriyetlerin daha fazla özgürlük ve hak istemesi, 1998 yılında büyük bir ekonomik krizin ortaya çıkması, iç ve dış borçların her geçen gün artması, Rusya'yı bir kez daha parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

İç sorunlarla boğuşan ve ekonomik kriz yaşayan Moskova, uluslararası arenadaki eski konumunu da neredeyse tamamen yitirmişti. Ancak, "tarih boyunca Ruslar birçok kez çöküş dönemi yaşamış, fakat hemen ardından esk

ceptions, 4/2: 1999, s.100-125.

27 Yaşar Onay, *Rusya ve Değişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2002, s.48.

28 Sherman W. Garnett, A Nation in Search of its Place. *Current History*, Cilt 98/630: 1999, s.327-332.

29 Çaşın ve Derman, *a.g.e.*, s.95.

ihtişamlarına kavuşmuşlardır” görüşünü benimseyenler bir kez daha haklı çıkmıştır. Yeltsin’den parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Rusya’yı devralan Putin, sekiz yıllık devlet başkanlığı sürecinde ülkeyi tekrar toparlamayı ve kendi deyişiyle, “Rusya’yı söz dinleyen değil, söz dinleten ülke” haline getirmeyi başarmıştır.

Putin Döneminde Rus Dış Politikasını Etkileyen İç Gelişmeler ve Dış Politika

Putin Rusya için öncelikle siyasal istikrarı simgelemiştir. Yeltsin’den sonra Putin RF’de istikrar sağlamıştır. Putin Çeçenistan’daki direnişi “aşırı güç” kullanarak da olsa çözmüş ve güvenlik açısından da istikrarın sembolü haline gelmiştir. Putin, izlediği aktif dış politika ve uluslararası kamuoyunda edindiği izlenim ile RF halklarının prestijini simgelemiştir. Putin’in gücünü gösteren diğer bir konu da; Yeltsin döneminde Başbakan olarak Çernomirdin, Primakov ile Dışişleri Bakanı Kozirev öne çıkarken, Putin döneminde Putin’in gölgesinde kalabilecek hiçbir kimse olmamış ne Kasyanov, Fradkov ikilisi, ne de İvanov, Lavrov ikilisi ön plana çıkabilmişlerdir. Rus Dış Politikasını etkileyen iki önemli faktörün de burada ayrıca ele alınması gerekmektedir: İlki askeri üretim kompleksidir ve Sovyet mirasıdır. SSCB’nin yıkılmasıyla üretim durma noktasına gelince etkinliği azalmış, teknoloji yenilenmesiyle birlikte ayakları üzerine kalkmıştır. İkincisi ise, akaryakıt enerji kompleksidir. Rusya’nın enerji potansiyeli (doğalgaz, petrol) özellikle kullanıcı ülkelerin bağımlılığı arttıkça ve birim fiyatları da yükseldikçe dış politikayı doğrudan etkilemeye başlamıştır.³⁰

Sovyet döneminin duygularını gizleyemeyen Yeltsin’in aksine, Putin önce Rusya diyerek Sovyet vatanseverliğini Rusya için geri getirmeye çabalamıştır. Bunu yaparken rasyonalist ve pragmatiktir: *“Her kim ki Sovyetler Birliği’nin çöküşünden dolayı üzülüyor, onun kalbi yoktur; her kim ki onu eski şekliyle canlandırmak istiyor, onun aklı yoktur.”* demiştir. 2000’lere geldiğinde RF’nin sanayiye dayalı ve teknoloji içeren tek ihracat malı silahtır. Bunun dışında, petrol ve doğal gaz gibi hammadde ihracı yapmaktaydı. Bu özelliğiyle RF, uluslararası ekonomik iş bölümünde bir üçüncü dünya ülkesi görünümünü vermiştir.³¹

Putin Dönemi Rus Dış Politikasını etkileyen diğer faktörler is aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Oligarkların etkisi³²
2. Anti-semitizm

30 Tellal, *a.g.m.*, s.190.

31 Tellal, *a.g.m.*, s.191.

32 Yeltsin’in ekonomik reformlarındaki özelleştirme faaliyetlerinin mimarı Anatoly Çubays idi. Ülkedeki geliştirme hareketlerine bağlı olarak Oligarklar/ Oligarşiler ortaya çıkmaya başlamıştır Bkz. Adamçik, *Vsemirneya İstoriya: Holodnaya Voyna Rospad SSSR (Всемирная История: Холодная Война. Распад СССР.* s.78.

Gazetesi

Akademik
Bakış

291

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

3. Ekonomik gelişme

4. Çeçenistan Zaferi

RF, SSCB'nin ardılı sıfatıyla bu dönemden gelen süreklilik güçlerinden etkilenirken, uluslararası sisteme eklenen yeni bir devlet olarak kabuk değiştirmiş ve büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm dış politikasına da yansımıştır. Dış politikayı tek başına devletlerin takip ettikleri politik seçenekler olarak tanımlamak eksiklik arz eder. Bu tespite göre, liderler de devletlerin dış politikalarında önemli bir rol üstlenirler. Günümüz Rus dış politikası için bu kural özellikle Vladimir Putin için farklı bir anlam taşımaktadır.

Vladimir Putin, 2000 yılında Devlet Başkanı olduktan sonra ilk işi olarak Rusya'nın parçalanma tehlikesini ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atmıştır. Bu noktada en önemli sorun Çeçenistan meselesiydi. Moskova açısından Çeçenistan'ın bağımsızlığı, Rusya'nın toprak kaybetmesinin yanı sıra, diğer federe cumhuriyetlerin de bağımsızlık taleplerini teşvik etme tehlikesi arz etmekteydi. Bu nedenle, Putin bir taraftan II. Çeçenistan Savaşı'nı başlatarak Çeçenlere boyun eğdirmek istemiş, diğer taraftan Rusya Federasyonu'nun genelinde merkezîyetçi politikalara yönelmiştir. Yeni bir idari taksimat oluşturmuştur. Daha önce hiyerarşik bir bölünme ile 89 bölgeye ayrılan Rusya Federasyonu, yeni bir kanunla yedi federal idari bölgeye bölünmüş³³ ve özerk cumhuriyetler bu federal idari bölgelere dâhil edilerek yetkileri sınırlandırılmıştır. Putin'in bu kararının nedenine bakılacak olursa, geniş bir coğrafyaya sahip olan Rusya Federasyonu'nu kontrolü altında tutmak ve oligarkların sermaye güçleri sayesinde vali veya federe cumhuriyetlerde devlet başkanı seçilmelerini engellemek gibi hususların da yer aldığı görülecektir.³⁴

Vladimir Putin ilk döneminde daha çok merkezîyetçi politika ve cumhuriyetlerin yetkilerinin sınırlandırılmasını öngören politikalar üzerinde dururken, ikinci döneminde halkın yaşam şartlarının geliştirilmesine yönelik pragmatik politikalar izlemiştir.

Rusya'nın en önemli sorunlarının başında nüfusunun hızla azalması yer almaktadır. Bunun için her doğum yapana para ödülü bile vermiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılışından itibaren Rusya'nın nüfusunda her geçen sene azalma görülmektedir. Doğum oranının düşük, ölüm oranının yüksek olması, aşırı içki tüketimi, AIDS ve benzeri hastalıkların hızla yayılması, hayat standartlarının düşük olması gibi nedenler Rusya'yı bu sorunla karşı karşıya getirmektedir. Nitekim çeşitli Rus ve uluslararası kuruluşların tahminlerine göre, önlem alınmadığı takdirde 148 milyonluk mevcut Rus nüfusu, 2050 yılında 100 milyona kadar gerileyebilecektir.

33 İlyas Kamalov, "Putin'in ardından Rusya" http://www.haber10.com/yazar/ilyas_kamalov/putinin_ardindan_rusya-24872, Erişim Tarihi 20.08.2016.

34 Mesut Çaşın ve Giray Saynur Derman, *a.g.e.*, s.574.

Zengin gaz ve petrol rezervlerine sahip olan Rusya, enerji kaynaklarından elde ettiği gelir sayesinde büyümüş ve daha güçlenmiştir. Böylece iç politika sorunları büyük ölçüde çözen ve dış borçlarını ödeyen Moskova, daha aktif bir dış politika izleme şansına da sahip olmuştur.³⁵

Putin'in dış politika yaklaşımı genel olarak; menfaate dayalı işbirliği ve medeni bir rekabetin olduğu çok kutuplu dünya düzeni içerisinde Rusya'nın küresel bir güç olması, bu konuda Avrupa ve ABD ile işbirliği yapılırken, rasyonel olarak Asya argümanının da sık sık kullanılması üzerine inşa edilmiştir.³⁶

Putin dönemi Dış Politika Doktrini'nde ise; ayrılıkçı hareketler ve terörizmin artışı, küreselleşen ekonomi içerisinde dışa bağımlılığın artması ve devlet egemenliğine karşı yeni aktörlerin ortaya çıkması önemli tehlikeler olarak algılanmış, bu tehlikelerin giderilmesi için hem Batı hem de Doğu ile işbirliği yapılarak dengeli bir dış politika izlenmesi, ekonomik çıkarların ülke dışında da savunulması öngörülmüştür. Putin'e göre küresel enerji; toplumsal ve ekonomik gelişimin en önemli itici gücünü oluşturmakta, küresel enerji sorunu, dünyadaki milyonlarca insanın refahını doğrudan etkilemektedir.³⁷

Sonuç

İki kutuplu sistemin ardından Rus Dış Politikasında Yeltsin ve Putin dönemlerini ele aldığımızda özellikle bu iki dönemi açıklayıp karşılaştırabilmek için dış politika üzerindeki etkenleri sıralamaya çalıştık.³⁸ Her iki dönemde de, bir yandan uluslararası sistemdeki dönüşüm/yapılanma (ve bu konudaki belirsizlik), öte yandan Sovyet sonrası devlet kurumlarını eski ideolojiden arınarak yeniden inşa çabası temel belirleyiciler olmuştur. Rus dış politikası değerlendirilirken tarihsel perspektif göz ardı edilmemelidir. Bin yıla yaklaşan bir devlet geleneğine sahip Rusya, güçlü yapısıyla dünya tarihinin son dört yüzyılına damgasını vurmuştur. Bu tarihi bakış açısıyla BDT Dönemi Rus Dış Politika Paradigmaları, devlet sistematğinde önemli yer tutmaktadır.

RF artık eskisi gibi süper güç konumunda değildir. Uluslararası sistemdeki gelişmeleri tek başına yönlendirme yetenek ve iradesine sahip bir güç değildir. Böyleyken RF'yi sadece bölgesel güç olarak nitelendirmek eksik ola-

35 Giray Saynur (Bozkurt) Derman, "Black Sea Regional Policies of Russia and the United States after September 11", in *Blue Black Sea: New Dimensions of History, Security, Politics, Strategy, Energy and Economy*, Edited by Giray Saynur Derman, Cambridge Scholars Publishing, 2013, s.243.

36 Cengiz Erişen, *RF'da Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler*. Ankara: Phoneix Yayınları, 2004, s.89.

37 Vladimir Putin, *G-8 zirvesinde gündeme taşıyacağı konularla ilgili Rusya'nın Türkiye Büyükelçiliği resmi internet sayfasında yayımlanan makalesi*. Nisan 27, 2011 tarihinde www.turkey.mid.ru Büyükelçiliği resmi internet sayfasında yayımlanan makalesi, (çevrimiçi): <http://www.turkey.mid.ru/text_t122.html> adresinden alındı. 2 Mart 2006.

38 Giray Saynur (Bozkurt) Derman,, "ABD ve AB Ekseninde Vladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış", *21. Yüzyılda Rusya, AB ve Türkiye'den Yansımalar*, Oğuz Kaymakçı (ed.), Türkmen Kitabevi, İstanbul 2007, ss.65-92.

Görüş

Akademik
Bakış

293

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

caktır. Hiç kuşkusuz RF önemli bir bölgesel güçtür; Ayrıca göz ardı edilemeyecek nükleer bir güçtür. Ancak yeni yüzyıl dünyasında ABD'yi nükleer anlamda tehdit edebilecek ya da ona karşı koyabilecek başka bir nükleer gücü yoktur. İmparatorluğa soyunan ABD'yi dengeleyen güçlerden biridir. Bu yalnızca nükleer alanda değil enerji gibi başka alanlarda da böyledir. Sahip olduğu ve denetimi altında tuttuğu enerji kaynaklarıyla dünya enerji fiyatlarını belirleyen devletlerden biridir. Benzer biçimde AB ülkeleri üzerinde aynı nedenlerle etkisi vardır. Ayrıca, dünyanın en büyük coğrafyasına sahip bu devletin birden fazla bölgede yer aldığı da göz ardı edilmemelidir. RF gibi büyük bir devlet söz konusu olduğunda "bölge"den değil, bölgelerden söz etmek gerekir. RF, Avrupa'da da, Kafkaslar'da da, Ortadoğu'da da, Uzakdoğu'da da bölgesel güçtür. Üstelik bu bölgelerden bazılarıyla SSCB içerisinde "kader ortaklığı" da söz konusudur. Bu niteliğiyle onu başka bir bölgesel güçle karşılaştırmak doğru olmayacaktır. Sahip olduğu enerji monopolü gücü göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Daha da önemlisi Rusya bu gücünü en etkin bir silah olarak kullanmaktadır. Neo-Avrasyacılık yaklaşımını benimseyerek güvenlik anlamında da Batıya karşı Çin ve diğer yakın çevresindeki ülkelerle işbirliği yapmaktadır.

Sonuç olarak, SSCB'nin dağılmasının ardından geçen süre içinde bir nevi yapısal değişimi ve ardılı olan RF ilk dönemde sarsılmış, sonra özellikle Putin döneminde hızla toparlanma sürecine girmiştir. Uluslararası sistemin yeniden yapılandığı bu süreçte, bir yandan güvenlik kaygıları öte yandan emperyal geleneği RF'nin gelecekteki dış politikalarına da damgasını vuracaktır.

KAYNAKLAR

ADAMÇİK, V. V.(2002), *Vsemirnaya İstoriya: Holodnaya Voyna Raspad SSSR (Всемирная История: Холодная Война. Распад СССР. Современный Мир). Sovremenniy, Minsk.*

ARBATOV, Alexei G. (1993). "Russia's Foreign Policy Alternatives". *International Security* , 18/2: 5-43.

ATAK, M. Sadık (1964). *Rusya Siyaseti ve Rusların Yayılma Siyaseti*. Ankara.

BREMMER, Ian, R. T. (1997). *New States New Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

ÇAŞIN, Mesut Hakkı ve DERMAN, Giray Saynur (Bozkurt) (2016), *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*, SRT Yay. Ankara 2016.

CORNELL, S. E. (1999). "Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia". *Perceptions* , 4/2: 100-125.

DERMAN, Giray Saynur (Bozkurt) (2013), "Black Sea Regional Policies of Russia and the United States after September 11", in *Blue Black Sea:New Dimensions of History, Security, Politics, Strategy, Energy and Economy*, Edited by Giray Saynur Derman, Cambridge Scholars Publishing, 2013, s.241-257.

Görüş

- DERMAN, Giray Saynur (Bozkurt) (2007), "ABD ve AB Ekseninde Vladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış", *21. Yüzyılda Rusya, AB ve Türkiye'den Yansımalar*, Oğuz Kaymakçı (ed.), Türkmen Kitabevi, İstanbul, ss.65-92.
- DERMAN, Giray Saynur (Bozkurt) (2006), "Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da Kadife Devrimler". *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 9 (Bahar 2006), s.151-167.
- ERİŞEN, Cengiz (2004). *RF'da Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler*. ANKARA: Phoneix Yayınları.
- EROL, Mehmet Seyfettin ve AİDARBEK Amirbek "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya" Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XIV/1 (Yaz 2014), s.155-178.*
- RANNİH, A. A. (2000), "Vneşnepolitiçeskiy Mehanizm Rossiskay Federatsii," *Vneşnaya Politika Rossiskay Federatsii, 1992-1999*, Moskova: ROSSPEN: s.9-32.
- HEKİMOĞLU, Asem Nauşabay (2007). *Rusya'nın Dış Politikası*. Ankara: Vadi Yayınları.
- KAMALOV, İlyas. (2016), "Putin'in ardından Rusya" http://www.haber10.com/yazar/ilyas_kamalov/putinin_ardindan_rusya-24872, Erişim Tarihi 20.08.2016.
- KHROUSTALEV, Boris M. (1994). *Central Asia in Russia's Foreign Policy*. Moskova: MGİMO.
- MARANTZ, Paul (1997), "Russian Foreign Policy During Yeltsin's Second Term", *Communist and Post-Communist Studies*, 30/4: s.345-351.
- MCFAUL, Michael. (2004). "Re Engaging Russia: a New Agenda". *Current History*, 103/675: 306-312.
- OLCOTT, Martha Brill (1992). "Central Asia'a Post-Empire Politics". *Orbis*, 250-270.
- PURTAŞ, Fırat (2007), "Rusya'ya ve Rus Dış Politikasına Panoramik Bir Bakış," *Stratejik Analiz*, 84: s.22-29.
- ONAY, Yaşar (2002). *Rusya ve Değişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- PUTİN, Vladimir (2006, Mart 2). *G-8 zirvesinde gündeme taşıyacağı konularla ilgili Rusya'nın Türkiye Büyükelçiliği resmi internet sayfasında yayımlanan makalesi*. www.turkey.mid.ruBüyükelçiliği resmi internet sayfasında yayımlanan makalesi, (çevrimiçi): <http://www.turkey.mid.ru/text_t122.html> adresinden alındı. Erişim tarihi 27 Nisan 2007.
- SÖNMEZ, S. (2010). "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi". *Akademik Bakış*, 76-78.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (2004). *Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul: Der Yayınları.
- TELLAL, Eren (2009). "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65-3., s.191-192.
- TRENİN, Dmitri (2006), "Russia Leaves the West," *Foreign Affairs*, 85/4: s. 87-96.
- GARNETT, Sherman W. (1999), "A Nation in Search of its Place". *Current History*, Cilt 98/630: 327-332.
- YAPICI, Utku (2007). *Yeni Soğuk Savaş*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

Görüş

Akademik
Bakış

295

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

YAZIM KURALLARINA İLİŞKİN ESASLAR

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir.

Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzunun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.

2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özet ve kaynakça dâhil yaklaşık 25 sayfadan fazla olmamalıdır.

3. Yazılar, makalenin başlangıç kısmına yazılmış, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ve 500-600 kelimelik abstract Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.

4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

A. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1 Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.

2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.

3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.

4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.

5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

B. Referans ve Göndermelere İlişkin Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpaz, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

Gazi

Akademik
Bakış

297

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

3. Dipnotlarda yayın adları (Kitaplarda kitap adı, makalelerde dergi adı) italik yazılacak, atıflarda alıntı yapılan sayfa numarası mutlaka belirtilecektir.

4. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, *a.g.e.*, makaleler için *a.g.m.*, tezler için *a.g.t.*, aynı sayfa için *Aynı yer* kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir.

a. Kitaplar için

aa. Tek yazarlı eserler için:

Yazar adı ve soyadı, *eser adı* (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Kemal H. Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.101.

Cemal Kafadar, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995, s. 93.

ab. İki yazarlı eserler için:

Birinci yazarın adı ve soyadı ve ikinci yazarın adı ve soyadı, *eser adı* (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Robert Anhegger - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmanî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s.49.

Kurt B. Mayer – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969, s. 123.

ac. İkiyden fazla yazarlı eserler için:

Yazarın adı ve soyadı vd., *eser adı* (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.291.

Ad. Arşiv belgeleri için:

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası yada klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası yada fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

b. Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, "makale adı" (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, cilt no (Romen)/sayı, yayımlandığı tarih, sayfa numarası.

Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, Kasım 1990, s.7.

Martha B. Olcott, "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, Temmuz 1981, s. 353.

c. Tezler için

Gazi

Akademik
Bakış
298

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

Yazar adı ve soyadı, *tezin adı*, tezin yapıldığı kurum ve enstitü, yapıldığı yer ve tarih, sayfa numarası, (yayınlanıp yayınlanmadığı ve tezin akademik derecesi).

Atilla Sandıklı, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci”, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007, s.134 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte kutucuk içinde, “Dipnot Yazım Kuralları” başlığı altında, detaylı bir şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene uymaları gerekmektedir.

C. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER Robert - Halil İncalcık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN Suat, “Türk Çağdaşlaşması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT Kemal H., *Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT Martha B., “*The Basmachi or Freeman’s Revolt in Turkestan 1918-24*”, *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI Atilla, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci”, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

D. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak

Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.
2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7

Gazi

Akademik
Bakış

299

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

DEĞERLENDİRME

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayınlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç (posta süresi dâhil) 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; GABD'nin resmi görüşü niteliğini taşımaz.

DİPNOT YAZIMINDA KULLANILACAK KAYNAKLARIN YAZIMI İLE

İLGİLİ ESASLAR

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev.Vedat Atilla), Chiviyazıları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev.Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carl Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s.16-18.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hüükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

E. TEZLER

Yayınlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

F. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>., s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen

Mesajlar

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

G. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, 4-8 Ekim 1999*, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

H. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

I. RESMÎ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

İ. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

J. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF ACADEMIC VIEW

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.

2. The texts submitted to be published must be no longer than 25 pages including also the abstract and references.

3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English.

4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.

5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.

A. Principles as to Page Layout

1 Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.

2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.

3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.

4. Page numbers must be placed bottom right.

5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

Gazi

Akademik
Bakış

303

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

B. Principles as to References and Citations

1. Citations (references) shall be given down the pages in numbers in Gazi Journal of Academic View. References shall **not** be presented in the text (e.g. Karpaz, 2001: 101.).
2. Full identity of the resources cited shall be given; any un-cited resource shall not be presented in the references.
3. Name of publications (name of book for books, name of journal for papers) shall be indicated in *bold*, page numbers cited shall be absolutely specified.
4. With regard to citations to the same resource, “**a.g.e**” shall be used for books, “**a.g.m**” for papers, “**a.g.t**” for theses, **the same place** for the same page.

Techniques for citation are presented below.

a. For Books

aa. Works with single author:

Name and surname of the author, **name of work** (volume No if available), (translator if any), publisher, place and date of publication, page number.

Kemal H. Karpaz, **Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk** (trans. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001, p.101.

Cemal Kafadar, **Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State**, University of California Press, Berkeley 1995, p.93.

ab. For works with two authors:

Name and surname of the first author and name and surname of the second author, **name of work** (volume No if available), (translator if any), publisher, place and date of publication, page number.

Robert Anhegger - Halil İnalçık, **Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî**, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956, p.49.

Kurt B. Mayer – Walter Buckley, **Class and Society**, Random House, New York 1969, p.123.

ac. For works with more than two authors:

Name and surname of the author et. al. **name of work** (volume No if available), (translator if any), publisher, place and date of publication, page number.

Durmuş Yalçın et. al. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, p.291.

b. For Papers

Name and surname of the author, “name of paper” (translator if any), **name of periodical in which it is published**, volume No (Roman)/number, date of publication, page number.

Suat İlhan, “Türk Çağdaşlaşması”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII/19, Kasım 1990, p.7.

Martha B. Olcott, “The Basmachi or Freeman’s Revolt in Turkestan 1918-24”, **Soviet Studies**, XXXIII/3, July 1981, pp.353.

Gazi

Akademik
Bakış

304

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

c. For Thesis

Name and surname of the author, **name of thesis**, institution and institute of the thesis, place and date of the thesis, page number, (whether it has been published and academic degree of the thesis).

Atilla Sandıklı, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007, p.134.

The rules pertaining to footnotes are presented in details in the attached box under the heading of "Rules as to Footnotes"; authors must abide by these rules.

C. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.
2. Resources shall be presented in alphabetical order.
3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmanî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT Martha B., "The Basmachi or Freemen's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

D. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.
2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the

Görüş

Akademik
Bakış

305

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

ASSESSMENT

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days (including the duration of postal service). The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.

2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the "can be published" approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.

3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.

4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.

5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.

PRINCIPLES AS TO SPECIFICATION OF RESOURCES IN FOOTNOTES

A. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans.Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

B. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carl Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "*Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları*", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

C. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası* Publishing, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hüükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

D. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

Gazi

Akademik
Bakış

307

Cilt 10
Sayı 19
Kış 2016

E. THESIS

No *italics* shall be used for headings of non-published Theses.

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", *Unpublished Doctorate Thesis*, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

F. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>., p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

G. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

H. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

I. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

İ. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

J. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.